

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI**

**LÂTİN ALFABESİNDEN KİRİL ALFABESİNE, KİRİL ALFABESİNDEN
LÂTİN ALFABESİNE GEÇİŞ SÜREÇLERİNDE AZERBAYCAN BASINI**

Doktora Tezi

Ziyafet Eyvazova

Ankara-2008

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI**

**LÂTİN ALFABESİNDEN KİRİL ALFABESİNE, KİRİL ALFABESİNDEN
LÂTİN ALFABESİNE GEÇİŞ SÜREÇLERİNDE AZERBAYCAN BASINI**

Doktora Tezi

Ziyafet Eyvazova

Tez Danışmanı
Prof. Dr. F. Saadettin Gömeç

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

**LÂTİN ALFABESİNDEN KİRİL ALFABESİNE, KİRİL ALFABESİNDEN
LÂTİN ALFABESİNE GEÇİŞ SÜREÇLERİNDE AZERBAYCAN BASINI**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

İçindekiler

Önsöz	vi
Giriş	1-23
I. Bölüm Azerbaycan Türklerinin Kısa Tarihi.....	24-50
A- Azerbaycan`ın Türkleşmesi.....	24
B- Çarlık ve Sovyet Rusya Sırasında Azerbaycan Türklerine Uygulanan Dil Politikaları.....	33
II. Bölüm Latin Alfabesinden Kiril Alfabesine Geçiş Sürecinde Azerbaycan Basını.....	51-128
A- Latin Alfabesinden Kiril Alfabesine Geçişin Siyasi ve Kültürel Sebepleri	51
B- Alfabe Değişikliği ve Alfabe Değişikliği Sırasında Yaşanan İlmi Tartışmalar (Basın ve Diğer Yayın Organları).....	63
C- Alfabe Değişikliğinin Meclis Görüşmelerine Yansımaları.....	100
Ç- Alfabe ve İmla Kurallarının Yansımaları (Basına göre).....	117
III. Bölüm Kiril Alfabesinden Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Azerbaycan Basını.....	129-293
A- Sovyetler Birliğinin Dağılma Süreci.....	129
B- Azerbaycan`da Dil Meselelerinin Tartışmaları (Türk Dili, Azerbaycan Dili ve b.).....	134
C- Azerbaycan`da Alfabe Değişikliği (Basına göre).....	178

Ç-	Alfabe Seçimi Konusunda İleri Sürülen Görüşler (Latin mi? Kök Türk mü? Arap mı?) ve Azerbaycan Basını.....	199
D-	Latin Alfabesinde Harf Sorunu	241
	Türk Dünyasında Ortak Türk Alfabesi Çalışmaları.....	254
F-	Latin Alfabesinin Resmi Görüşmelerdeki Durumu.....	259
G-	Kabulünden Sonra İlmi Çevrelerde ve Halk Nazarında Nasıl Karşılandığı.....	278
H-	Alfabe Dersleri ve Yeni İmla Kuralları ile İlgili Görüşlerin Basına Yansıması.....	287
	Sonuç.....	294-296
	Kaynaklar.....	297-326
	Özet.....	327
	Summary.....	328
	Ekler.....	329-366
Ek-1	Rus alfabesi esasında oluşturulmuş Yeni Azerbaycan alfabesi projesi.....	329
Ek-2	Rus alfabesi esasında oluşturulmuş yeni Azerbaycan alfabesi projesi.....	330
Ek-3	Rus alfabesi esasında oluşturulmuş yeni Azerbaycan alfabesi projesi.....	331
Ek-4	Baskakov`un karşılaştırdığı Azerbaycan Türkçesinin alfabeleri tablosu.....	332

Ek-5	Rus alfabesi esasında oluşturulmuş yeni Azərbaycan alfabesi projesi.....	333
Ek-6	Yeni Azərbaycan alfabesi.....	334
Ek-7	Azərbaycan yazısının Latin alfabesinden Rus alfabesine geçirmek hakkında Kanun.....	335
Ek-8	Rus alfabesi esasında oluşturulmuş yeni Azərbaycan alfabesi	336
Ek-9	Azərbaycan alfabesi.....	337
Ek-10	Latin alfabesi esasında oluşturulmuş yeni Azərbaycan alfabesi projesi.....	338
Ek-11	Böyükəğa Gözelov`un Latin alfabesiyle yazdığı mektup.....	339
Ek-12	Azərbaycan Türkçesi seslerini ifade eden harfler.....	340
Ek-13	Çocuklar için olan <i>Güneş</i> dergisinde Latin alfabesiyle yazılmış örnekler.....	341
Ek-14	Azərbaycan Ali Sovyeti Milli Şurasının sunduğu Latin alfabesi projesi.....	342
Ek-15	1991 yılında sunulan Azərbaycan alfabesi projesi.....	343
Ek-16	Güneş dergisinin çocuklar için sunduğu Latin esaslı Azərbaycan alfabesi.....	344
Ek-17	“Latin Esaslı Azərbaycan Alfabesinin Onarılması Hakkında Azərbaycan Cumhuriyetinin Kanunu”; ““Latin Esaslı Azərbaycan Alfabesinin Onarılması Hakkında” Azərbaycan Cumhuriyeti Kanununun yürürlüğe girmesi kuralına ilişkin Azərbaycan Cumhuriyeti Ali Sovyeti Milli Şurasının Kararı”.....	345
Ek-18	Azərbaycan alfabesi.....	346

Ek-19	Latin esaslı Azerbaycan alfabesi dersleri.....	347
Ek-20	Azerbaycan alfabesi projesi.....	348
Ek-21	Yeni Azerbaycan alfabesi.....	349
Ek-22	Latin esaslı Azerbaycan alfabesinin mükemmelleştirilmiş son varyantı.....	350
Ek-23	5 sınıf için Türk dili kitabı.....	351
Ek-24	Latin alfabesiyle yazılmış okuyucu mektubu.....	352
Ek-25	Azerbaycan alfabesi.....	353
Ek-26	Azerbaycan alfabesi.....	354
Ek-27	1941 yılında Azerbaycan vatandaşına verilen pasaport.....	355
Ek-28	““Azerbaycan Yazısının Latinden Rus Alfabetesine geçiş tedbirleri hakkında”, Azerbaycan Halk Komiserleri Sovetinin Toplantısı”....	356
Ek-29	:““Azerbaycan Yazısının Latinden Rus Alfabetesine geçiş tedbirleri hakkında”, Azerbaycan Halk Komiserleri Sovetinin Toplantısı”....	357
Ek-30	“Latin alfabesi esaslı Azerbaycan alfabesinin onarılması hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu”.....	358
Ek-31	Azerbaycan yazısının Latin alfabesinden Rus alfabetesine değiştirtmesi ile ilgili arşiv kaynağı.....	359
Ek-32	Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyetinin 1939 yılı arşiv belgesi.....	360
Ek-33	1940 yılında oluşturulan Azerbaycan Türkçesi imla kuralları projesi	361
Ek-34	1940 yılında oluşturulan Azerbaycan Türkçesi imla kuralları projesi	362

Ek-35	1957 yılında oluşturulan Azerbaycan Türkçesi imla kuralları	
	projesi	363
Ek-36	1957 yılında oluşturulan Azerbaycan Türkçesi imla kuralları	
	projesi	364
Ek-37	1999 yılında oluşturulan Azerbaycan Türkçesi imla kuralları	
	projesi	365
Ek-38	2004 yılında oluşturulan Azerbaycan Türkçesi imla kuralları	
	projesi	366

ÖNSÖZ

Bir yüzyılda üç alfabe değiştiren Azerbaycan Türkleri Lâtin Alfabetesinden Kiril Alfabetesine, Kiril Alfabetesinden Lâtin Alfabetesine geçiş süreçlerinde birçok zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorlukların yaşandığı süreçlerde ise Azerbaycan Basını önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Çalışmamızda Azerbaycan basınının bu hizmetleri incelenmiş, Lâtin Alfabetesinden Kiril Alfabetesine, Kiril Alfabetesinden Lâtin Alfabetesine geçiş süreçleri basın ve arşiv kaynakları ile ele alınmıştır.

Bu çalışmayı yönlendiren ve gerçekleşmesinde yardımcı olan Sayın Hocam Prof.Dr. Saadettin Gömeç'e, çalışmamla ilgili kaynaklardan faydalanmak hususunda Azerbaycan Devlet Arşivi ve Azerbaycan Büyük Millet Meclisi Arşivi çalışanlarına, M.F. Ahundov Azerbaycan Devlet Kütüphanesi memurlarına ve çalışmamın hazırlanmasında başından sonuna kadar yardımlarını esirgemeyen Aladdin Sevimli'ye teşekkür ediyorum.

Ankara 2008

Ziyafet Eyvazova

№ 02920401

Giriş

Millet, devlet, milliyetçilik, kültür, medeniyet, dil, alfabe (yazı) kavramları aralarındaki ilişkilere göre dilbilimciler, sosyologlar, tarihçiler ve başka bilim adamları tarafından sosyolojik, tarihi, hukuki yaklaşımlarla açıklanmıştır.

Milliyetçilik kavramını anlamak için millet kavramı üzerinde durmak gerekir ki, son dönem bilim adamlarını özellikle, fikir ayrılığına götüren ulus-devlet ilişkisi çeşitli tartışmalara sebep olmuştur.

Etimolojiye göre Lâtincede millet anlamına gelen “natio” kelimesi nasci (doğulmak) sözünden türemiştir. Dolayısıyla, ilkel anlamında "natio" doğum yerine ilişkin bir bağlantıyı dile getirmektedir.¹ Millet kavramı sosyologlar, hukukçular, tarihçiler tarafından farklı yaklaşımlarla açıklanmasına rağmen Erözden bunların hiçbirini yanlış bulmamaktadır.² Deutsch, Gelner, Anderson, Michael Mann, Balibar,

¹ Erken ortaçağda ise *natio* çeşitli cemaatleri ifade eden bir terime dönüşmüştür. Ancak bu cemaatlerin dayandığı ortaklık temeli genellikle *dinsel veya koaporatif*, yalnızca sınırlı hallerde etniktir. Öte yandan, sözcük doğum yerine ilişkin olan anlamını da korumaktadır. Somut olarak ortaçağ üniversitelerindeki yapılanma gösterilebilir. Paris, Aberdeen, Prag Üniversitelerindeki doğum yerleri kıstas alınarak çeşitli "natio"lara ayrılmaktadır. Ancak, Keza`inin Gesta`sında "natio", salt aynı memlekette doğan insanlar topluluğu anlamında kullanılmaktadır. Bu deyim kuşaklar boyu aynı dili konuşan insanlar topluluğunu da ifade etmektedir. Bkz. O. Erözden, **Ulus-Devlet**, Ankara 1997, s.77

² *Millet* bir sosyolog için, aynı etnik kökene sahip olma bilincini, siyasi sadakat bilinciyle birlikte, grupsal aidiyetin belirleyici unsuru haline dönüştüren (kurumsallaşmış siyasi iktidar unsuru içeren bir örgütlenmeye sahip olsun ya da olmasın) insan topluluğu anlamına gelebilir. Oysa bir hukukçu için aynı kavramın içeriği "bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı insanlar topluluğu anlamına gelebilir. Buna karşılık, uluslararası ilişkiler disipliniyle uğraşan bir bilimci tarafından, Birleşmiş Milletler teriminde içeriğini açıkça bulduğu üzere, "ulus" kolaylıkla devlet adını verdiğimiz siyasi birim anlamında kullanılabilecektir. Bkz. Erözden, **a.g e**, s.11-12.

Wallerstein, Anthony Smith, Tilly, Rokka, Meinecke, Hroch ve başkaları farklı yaklaşımlarda bulunduklarından çeşitli fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır.³

Ziya Gökalp da millet kavramı üzerinde durmuş, farklı görüşleri inceleyerek kendi görüşünü ortaya koymuştur. Gökalp'a göre millet, dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir topluluktur. Maddi meziyetlerimiz ırkımızdan, manevi meziyetlerimiz de terbiyesini aldığımız cemiyetten geliyor. İnsan için manevi varlık, maddi varlıktan önce gelir. Bu bakımdan milliyette şecere (soy kütüğü) aranmaz. Yalnız terbiyenin ve mefkûrenin (ülkü, ideal) milli olması aranır. Normal bir insan, hangi milletin terbiyesini almışsa, ancak onun mefkûresinde çalışabilir.⁴ Stalin kendisinin "millet insanların tarihi olarak ortaya çıkan değişmeyen birliğidir. Bu da dil, bölge, ekonomik hayat birliği, kültür ve genelde zuhur eden maneviyat birliği zemininde ortaya çıkmıştır" tanımını vererek, Shipinger'in "Millet bir tür düşünen ve bir dilde konuşan insanların ittifakıdır. Millet bir grup çağdaş insan topluluğunun "arazi" (toprak) ile ilişkin olmayan kültürel birliğidir", Bauer'in "Millet, mukadderat zemininde karakterize olan insanların birliğidir" tanımlarını tenkit etmiştir.⁵

³ Erözden, **a.g.e.**, s. 15-37.

⁴ Irkçı Türkçülere göre *millet*, ırk demektir. Kavmi Türkçülere de, *milleti* kavim zümresiyle karıştırırlar. Kavim, aynı anadan, aynı babadan türermiş, içine hiç yabancı karışmamış kandaş zümre demektir. Coğrafi Türkçülere göre, *millet* aynı ülkede oturan halkların bütünü demektir. Bazen bir ülkede birçok sayıda millet olduğu gibi, bazen de bir *millet* birçok ülkeye dağılmış bulunur. Mesela Oğuz Türklerine bugün Türkiye'de, Azerbaycan'da, İran'da, Hazer ülkesinde tesadüf ederiz. Osmanlıcılar'a göre, *millet*, Osmanlı imparatorluğunda bulunan vatandaşları içine alır. Hâlbuki bir imparatorluğun bütün vatandaşlarını bir tek millet telakki etmek büyük hatadan ibaretti. İslam Birliği taraftarlarına göre, *millet* bütün Müslümanların mecmuu demektir. Aynı dinde bulunan insanların bütününe ümmet adı verilir. Yalnız dilde ve kültürde müşterek olan millet zümresi ise, bundan ayrı bir şeydir. Fertçilere göre, *millet*, bir adamın kendisini mensup addettiği herhangi cemiyettir. Bkz. Z. Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1990, s. 16-22.

⁵ İ. Stalin, **Marksizm ve Milli Mesele**, Bakı, 1947. s. 9-10.

Millet kavramı dördü içsel (dil, din, soy, kültür), biri dışsal (düşman) olmak üzere beş tane unsura sahiptir.⁶

Millet kavramının temel unsuru olarak görülen kültür kavramı medeniyet kavramıyla karıştırılmamalıdır. Ziya Gökalp “Türkçülüğün esasları” eserinde bu konu üzerinde durmuş ve kültür ve medeniyet kavramını ayırmıştır. Gökalp’e göre milli kültür ile medeniyet arasında hem birleşme noktası, hem de ayrılık noktaları vardır. Birleşme noktası, ikisinin de bütün sosyal hayatları içine almasıdır. Sosyal hayatlar şunları kapsar: Dini hayat, ahlaki hayat, hukuki hayat, rasyonel (usa dayanan) hayat, iktisadi hayat, lisani hayat, fenni hayat. Bu sekiz türlü sosyal hayatın bütününe milli kültür adı verildiği gibi medeniyet de denilir. Ayrılık noktaları: Kültür milli olduğu halde medeniyet milletlerarasıdır. Kültür, yalnız bir milletin dini, ahlaki, hukuki, akli, estetik, lisani, iktisadi ve fenni hayatlarının ahenkli bütünüdür. Medeniyet ise, aynı medeniyet dairesine giren birçok milletlerin sosyal hayatlarının müşterek bir yekûnudur. Milli kültüre dâhil olan şeyler ise, usul ile fertlerin iradesiyle vücuda gelmemişlerdir. Mesela dil fertler tarafından, planlı yapılmış değildir. Dilin bir kelimesini değiştiremeyiz. Fertler tarafından yalnız birtakım terimler eklenilebilir. Her kavimin ilk önce, yalnız milli kültürü vardır. Bir kavim, kültür bakımından yükseldikçe siyasetçe de yükselerek kuvvetli bir devlet vücuda getirir. Diğer taraftan da, kültürün yükselmesinden medeniyet doğmaya başlar. Medeniyet, başlangıçta kültürden doğduğu halde, sonradan komşu milletlerin medeniyetlerinden birçok müesseseler alır. Fakat, bir cemiyetin medeniyetinde fazla bir gelişmenin süratle meydana gelmesi zararlıdır. Zihnin fazla gelişmesi ferdin seciyesini bozduğu gibi, medeniyetin de fazla gelişmesi de milli kültürü

⁶ Bkz, Erözden. **a.g.e**, s. 105-115.

bozar, milli kültürü bozulmuş milletlere de "dejenere milletler" denir. Fakat milli kültürü kuvvetli, medeniyeti zayıf bir milletle, milli kültürü bozulmuş, fakat medeniyeti yüksek olan başka bir millet, siyasi mücadeleye girince, milli kültürü kuvvetli olan millet daima galip gelmiştir.⁷

Sadık K.Tural “Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler” isimli çalışmasında başka dilbilimcilerin de görüşlerine⁸ yer vererek kendi görüşünü ortaya koymuştur ve kültür kavramını çeşitli yönlerden ele alarak tarif etmeye çalışmıştır. Sadık K.Tural’a göre kültür zihniyetlerin bileşkesinde ortaya çıkan teşvik, tembih, tahrik, takdir ve sınırlandırmalar yolu ile topluma kimlik kazandıran yüksek seviyedeki değer ve normlardır. Kültür, tarih bakımından mevcudiyeti kesin olarak bilinen bir toplumun, sosyal etkileşme yoluyla nesilden nesile aktardığı manevi ve maddi yaşayış tarzlarının temsil ve tecelli bakımından yüksek bir seviyedeki bir bileşiği olan, sebebi ve sonucu açısından ise, ferde ve topluma mensubiyet şuuru, özel bir kimlik kazandırma, bütünleşmiş kılma, yaşanan çevreyi ve şartları kendi hedefleri istikametinde değiştirme arzu ve iradesi veren, değer, norm ve sosyal kontrol unsurlarının belirlediği bir sistemdir.⁹ Kültür bir toplumun, tarih içinde oluşturduğu değer, norm ve sosyal kontrol sistemlerinin göstergesi olan maddi ve manevi unsurlarla bunların şekillendirdiği ilişkiler ağında, sınır koyma, (fonksiyon verme) aklileştirme (rasyonalize etme) ve model olanı gösterme (hedef modeli belirleme) suretiyle kimlik kazandırır, mensubiyet şuuruna sebep olur. Bu kimlik kazandırış, mensubiyet şuuru sahipliği bir insanı, bir taraftan geçmişteki insanlara (atalar), bir taraftan günümüzde beraber yaşadığı yahut

⁷ Gökalp, **a.g.e**, s.30-42.

⁸ Bkz. S. K. Tural, **Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler**, Ankara 1988, s.34.

⁹ Tural, **a.g.e**, s.54-55.

çeşitli sebeplerle ayrı kaldığı insanlara, bir taraftan da gelecek nesillere bağlayan fonksiyonalizasyon, rasyonalizasyon ve modelizasyona bağlı tezahürlere yol açar.¹⁰ Tarihin derinliklerinden süzülüp gelen; zamanın ve ihtiyaçların doğurduğu, şuurlu tercihlerle manalı ve zengin bir sentez oluşturan; sistemli ve sistemsiz şekilde nesilden nesile aktarılan; bu suretle her bir insanda mensubiyet duygusu, kimlik şuuru kazanılmasına yol açan; çevreyi ve şartları değiştirme gücü veren; nesillerin yaşadıkları zamana ve geleceğe bakışları sırasında geçmişe ait atıf düşüncesi geliştiren; insanların, kabullenişlerin yaşama şekillerinin bütününe, tamamına, *kültür* denir. Milli kültür, bir millete has değerlerin yoğunluğunda bir özel hayattır.¹¹

Muharrem Ergin ise kültür ve medeniyet arasındaki farkı şöyle izah eder: "Kültür ile medeniyet arasında fark vardır. Medeniyet ferdi bilgilere, tecessüse, ilim ve tekniğe dayanan, konforunu ve yaşama imkânlarını artırmayı hedef alan, milli rengi olmayan faaliyet ve eserlerdir. Kültür duygulardan, medeniyet bilgilerden mürekkeptir. Medeniyetin milliyeti yoktur. Aklın ve ilmin doğurduğu bir birikimdir. Hatta tekniktir, tekniğin gerektirdiği müesseselerin bütünüdür, kısaca teknolojidir de diyebiliriz. Fakat medeniyet ile kültürün birbirlerine karşılıklı tesirleri de yok değildir. Kültür yarattığı insan unsuruyla medeniyetin gelişmesine ve ilerlemesine tesir ettiği gibi medeniyet de kültür değerlerinin şekillenmesinde ve değişmesinde rol oynayabilir. Bir kere maddi kültürün medeniyetle yakından ilgisi vardır. Manevi kültürün gelişmesinde, tutum ve telakkiler vs.de maddi ve iktisadi hayatın belirli tesirleri görülür. Medeniyetin sağladığı yeni konforlu yüksek hayat seviyesi her yerde kültürün bilhassa dünya görüşü, ferdi

¹⁰ Tural, **a.g.e**, s.63

¹¹ Tural, **a.g.e**, s. 73-74.

tutum ve davranışlar unsurunda, din unsurunda büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Mesela geçmişte dinde bulduğu birçok sosyal ve psikolojik çareyi günümüz insanı artık ilimde, fende, teknolojiye bulduğunu sanmaktadır. Sonra Amerikan cemiyetinde olduğu gibi, yüksek maddi gelişme, kültür unsurlarının meydana getirdiği sosyal bütünleşmeyi bir dereceye kadar sağlar gibi görünmekte ve kültür ayrılığının boşluğunu, tam olmasa da bir dereceye kadar doldurmaya yaramaktadır. Serbest kültür değişmelerinde, medeniyetin, medeni hayat tarzının tesirleri her zaman açıkça görülür. Mecburi kültür değişmelerinde de medeniyete ayak uydurma endişesi büyük rol oynar. Kültür unsurları arasında ahenk bulunur, medeniyette bu olmaz. Kültür önce gelir, medeniyet sonradan ortaya çıkar, bir neticedir. Medeniyet kültürün üzerine oturur. Medeni gelişme neticesinde bir yerde kültür ile medeniyet birleşir."¹²

Bahaeddin Yediyıldız medeniyet ve kültür konusunda biraz daha farklı görüş ortaya koymuştur:

"Rönesans'tan itibaren, Avrupa'nın ilmi ve teknolojik sahada başardığı gelişmeler, kendi bünyeleri içinde gerçekleştirememiş ve bunları Batı'dan iktibas etmek zorunda kalmış ve kalmakta devam eden memleketlerde kültür ve medeniyet ayrımı üzerinde durulmaktadır ki, söz konusu ülkelerde bu ayrımı, pratik zaruretlerin hem Batı tekniği ve ilminden, hem de kendi öz kültüründen vazgeçmemenin, bunları te'lif edebilme sancılarının bir neticesi olarak ortaya çıkıyor."¹³

Ziya Gökalp'den yola çıkarak dili kültürün temel unsuru olarak gören Mehmet Kaplan ise "bir milletin dil ile ifade ettiği sözlü ve yazılı her şey kültür kavramına girer"

¹² Tural, **a.g.e.**, s. 36-37.

¹³ Tural, **a.g.e.**, s. 37

görüşünü ortaya koymaktadır. Dili kültürle ilişkilendiren Mehmet Kaplan'a göre dili yaratan sosyal hayattır. Dil denince konuşulan ve yazılan bütün kelime ve cümleleri anlamak lazımdır.¹⁴

Dilin tanımı ve ilişkileri konusunda araştırmacılar çeşitli görüşlere sahiptir. Tuncer Gülensoy dilin tanımını şöyle yapmıştır: “Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii, bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş toplumsal bir kuruluştur.” Doğan Aksan ise dili: “dil, düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir”¹⁵ fikriyle tanımlamıştır. Saaddettin Gömeç'in tanımına göre ise: “dil milletlerin hayatında bir kültür vasıtası olarak en başta gelen unsurdur.”¹⁶

Araştırmacılar dil ve millet ilişkisi üzerinde durarak dilin ve yazının gelişimini incelemişlerdir. Dil ve millet ilişkisini Zeynep Korkmaz şöyle değerlendirmiştir: “Dil, sosyal bir varlık ve belirli toplumların anlaşma aracı olarak tanımlanınca da, bir milleti millet yapan öğelerin başında gelir. Çünkü, bir toplumun millet niteliğini kazanabilmesi, her şeyden önce o millete has bir dilin varlığı ile olur. Dil bir milletin duygu ve düşünce tarzı, tarihi ve toplum hayatı ile birlikte yürüdüğünden, millet varlığının bir damgası ve o milletin ayrılmaz parçasıdır. Aynı zamanda o milletin sosyal yapısının ve ruhunun gerçek bir aynasıdır. Kendisi de o toplumun içinde bulunduğu tarihi ve sosyal şartlar altında değişir ve gelişir. Toplumdaki her türlü değişme ve gelişmenin de aracı

¹⁴ M. Kaplan, **Kültür ve Dil**, İstanbul 2004, s. 151.

¹⁵ T. Gülensoy, **Türkçe El Kitabı**, Ankara 2000, s. 3

¹⁶ S. Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara 2006, s. 18.

olduğundan, bir genel kültür seviyesi ile de yakından ilgilidir.”¹⁷ Mehmet Kaplan’a göre ise, her millet dilini kendi ihtiyaçlarına, kültür ve medeniyet seviyesine, zevkine göre yaratır. Dil tıpkı ev gibi bir milletin barınağı ve korunağıdır. Dilin bütünü milletin evidir.¹⁸ Saadettin Gömeç de millet ve dil ilişkisi üzerinde durarak kendi tezini şöyle ifade etmiştir: “Aynı dili konuşan insanlar, millet denilen sosyal varlığın temelini teşkil ederler. Türk dilini konuşan Türk milleti, tarihte birtakım şartlardan dolayı bazan bir birinden idari ve siyasi bakımdan çok uzakta kalmalarına, ayrıca sınır boylarında, yabancı kültürler ve halklarla temasta olmalarına rağmen, beş binyıllık seyrine baktığımızda, doğudan batıya, kuzeyden güneye bu insanların çok az bir lehçe farkıyla aynı dili konuştuklarını söyleyebiliriz. Bu bakımdan, milli bir bağ olarak Türk dilinin oynadığı rolü de, belki diğer dillerin hiçbiri oynamamıştır denilebilir.”¹⁹ Saadettin Gömeç’in yukarıdaki tezini esas alarak Türk dilinin kendini muhafaza etmesinin Türk milli kimliğinin oluşmasında büyük rolü olduğunu söyleyebiliriz. Sadık K. Tural’ın da belirttiği gibi gelenek ve görenekler birleşerek insana *özel bir kimlik* kazandırıyor. Kültüre ait değer, norm ve kontrol unsurları, kolektif şuurları bir kolektif şuurları bakımından yüksek seviyeli, bir benzeşmeye yol açar, o topluma has bir *kimlik* oluşturur.²⁰

Milli kimliğin oluşmasında önemli rolü olan dil sadece sözlü olarak değil, yazılı olarak da korunarak nesilden nesile aktarılmıştır. Yazılı olarak dilin korunması tarihi öğrenmenin, geçmiş öğrenmenin en önemli aracıdır. Aynı zamanda yazılı olarak ele

¹⁷ Gülensoy, **a.g.e.**, s.7.

¹⁸ Kaplan, **a.g.e.**, s. 143-144.

¹⁹ Gömeç, **a.g.e.**, s. 18.

²⁰ Tural, **a.g.e.**, s. 60-62.

geçilen her belge bir geçmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk önce sadece düşünceleri aktarmak amacıyla ortaya çıkan yazı daha sonra bir tarih, bir geçmiş olmuştur.

İnsanlar bir fikrin ifadesini karşı tarafa iletilmesinde sadece konuşma dilini değil, aynı zamanda yazı dilini de kullanarak günlük hayatta iletişimlerini sürdürüyorlar. Yazının önemini insanlığın geçmişi, faaliyetleri ve bırakmış olduğu eserleri zaman ve mekan sınırını aşarak günümüze kadar muhafaza etmesinde ve nesiller arasında ilişkiyi korumasında görürüz.

Yazı, görme yolu (optik) ile algılanarak konuşmadaki sözlerin harflerle belirtilmesidir. Bir başka deyişle, bir dildeki sesleri karşılayan harflerin hepsinin meydana getirdiği, belirti sırası olan topluluğa, harf tablosuna alfabe denir. Yazının ortaya çıkışından evvel insanların eşyalardan oluşan “yazıyı” kullandıkları görülüyor. Yani, insanoğlu düşüncelerini eşyalarla anlatıyordu. Özel işaretler sistemi olarak yazının ortaya çıkması çok büyük bir keşif olarak görülmüştür. Bazı dilciler yazının piktografik (şekli), ideografik (mefhumi-kavramsal), hiyeroglif, nutuk yazısı, ses yazısı olarak beş türünü göstermektedirler.²¹

Onlara göre yazı şu aşamalarla gelişmiştir. Piktografik yazı ilk yazı türüdür. Bu yazıda istifade edilen işaretlere piktograf denir. Piktografik yazıya berberde, terzide berberi ve terziyi belirtmek için gösterilen makas, tarak, takım resimleri örnek olabilir. İdeografik yazı yazının ikinci türüdür. Burada ideogramlar denilen işaretlerlerden yararlanılmıştır. Eşya yerine onu belirten işaretler konulmuştur. Güneş yerine merkezine nokta konulmuş çember çekilmesi gibi. Heroglif (Hiyeroglif) yazı Eski Mısır yazılarında

²¹ Z.Eyvazova, “Arap alfabesinden Lâtin Alfabesine Geçiş Sürecinde Azerbaycan Basını”, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2002, s. 1.

piktografik ve ideografik yazı türlerinden istifade edilerek ortaya çıkmıştır. Burada resimler kullanılıyor. Her bir resim eşya ve hadiseyi değil, onun adının hecesini ya da bir sesini ifade eder. *Al* sözünde *a* sesi için kartal, *l* sesi için aslan kafası resimlerinin yapılması gibi. Nutuk yazısı yazının dördüncü türüdür. Burada ise bahsedilen eşyanın, mefhumun kendisi değil, onun ismini bildiren söz esas alınmakta ve her bir işaret sözün ayrı hecesini, ya da ayrı sesini bildirmektedir. Yazının en gelişmiş türü olan ses yazısı-fonografik yazının ise ilk defa Finikeliler tarafından M.Ö. X. yüzyılda kullanıldığı tahmin edilmektedir. Sonraları ortaya çıkan Yunan, Lâtin, Arap yazılarının bu yazıyla doğrudan ya da dolaylı ilişkisi vardır. Ses yazısında konuşmadaki seslerin işaretlerle gösterilmesine harf denilir. Harflerle birlikte, yazı işaretlerinden de istifade edilir. Ses yazısının iki türü vardır. Konsonant yazı ve gerçek fonografik yazı. Konsonant yazıda sadece ünsüzler yazılır, ünlüler ise çeşitli yazı işaretleriyle belirtilir. Gerçek fonografik yazıda ise ünlü, ünsüz yazıların ikisi de kullanılmaktadır (Lâtin ve Kiril alfabeleri alfabelerinde olduğu gibi).²²

Alfabe, içerdiği sembollerin her bir ses birimini veya birimlerini karşılayan yazılı işaretler sistemidir.²³ Seslerin şekil kalıbına dökülmüş biçimine harf, bir dilde kullanılan harf ve işaretlerin hepsinin meydana getirdiği muayyen sıralı topluluğa da alfabe denilmektedir.²⁴

Rekin Ertem'e göre alfabe kelimesi Yunan alfabesinin ilk harfleri olan *alpha*, *beta*'dan gelmektedir (alphabet). Arap harfleri elifba adını yine ilk harfleri olan elif, ba

²² Eyvazova, a. g. t, s. 2.

²³ Hatice Şirin Usuer, **Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Ankara 2006, s.18.

²⁴ Rekin Ertem, **Elifba'dan Alfabe'ye Türkiye'de harf ve yazı meselesi**, İstanbul 1991, s. 18-19.

seslerinden almıştır.²⁵ Hatice Şirin Usuer ise kaynağını Diringer `in *The Alphabet A Key to the History of Mankind* adlı eserinden alarak Grek alfabesinin ilk iki harfi alpha ve beta birleşmesiyle oluşan alfabe sözünü ilk kullananların Hristiyan din adamları Epiphanius ve St. Jeroni olduğunu bildirmektedir.²⁶

Her bir dilin kendine özgü milli alfabesi mevcuttur. Milli alfabe, bağlı olduğu dilin bütün seslerin ayrıntılarıyla gösterir ve bir dilin ses zenginliğini, fonetik hadiselerini ortaya çıkarır. En mükemmel alfabe bir dilin ince seslerini gösteren alfabadır. Milli alfabeler kendi şartlarından ortaya çıkar ve milletin kendi yaratma gücünün mahsulü olur (Köktürk, Arap ve b. alfabeler). Veya başka alfabelerden düzeltilerek ve benimsenerek oluşur. Milli alfabelerin birleştirici özelliği vardır. Her milli alfabe kavim adıyla söylenilir.

Alfabe geniş sahalara yayılınca her dile göre fonetik değerlerinde ve grafik şekillerinde bazı değişimler olmuş, harfler atılmış, ilaveler yapılmış ve o dilin bünyesine uyar hale getirilmiştir. Harflerin yan yana kümeler halinde dizilmesi de alfabelere göre değişiklik göstermektedir. Bir alfabeyi oluşturan harfler, o dilin seslerini yaklaşık olarak karşılarlar.

Bir milletin dini ve sosyal hayatına bağlı bir kültür unsuru olan alfabenin değiştirilmesi milletler için tarihi değişimin başlangıcı sayılmıştır. Türkler tarih içinde çeşitli dinlerin ve kültür çevrelerinin etkisi ile muhtelif birbirinden farklı alfabeler kullanmışlar.

²⁵ Ertem, **a.g.e**, s.19.

²⁶ Usuer, **a.g.e**, s.18.

Türklerin tarih boyunca kullandıkları alfabelerin sayısı onu geçmektedir. Fakat bunlardan dördünün uzun süreli, diğer alfabelerin ise nispeten kısa sürelerle kullanıldığı bilinmektedir. Bunların temeli Köktürk²⁷ alfabesinden başlayarak (çünkü ondan önceki dönemlerle ilgili kaynak bulunamamıştır) Uygur (Uygur alfabesi döneminde Soğd, Mani ve Hint kökenli Brahmi yazılarını kullanan Türkler yer yer Tibet, Çin, Moğol, Paspepa ve Nasturi-Süryani yazılarını kullanmışlar ya da denemişler), Arap, Lâtin²⁸, Kiril²⁹ alfabeleri ile devam etmiştir. Azerbaycan Türklerinin tarihinde alfabe eğitim ve kültür alanında özel bir yere sahip olmuştur. Kullandıkları alfabeleri Azerbaycan dillileri Runik yazıdan başlayarak Alban, Arap, Lâtin, Kiril olarak göstermektedirler.³⁰

Rekin Ertem alfabe değişiminin sebepleri üzerinde durarak Türklerde alfabe değişiminin sebeplerini araştırmıştır. Alfabe değişimini sosyal durum, din değiştirme,

²⁷ Bilinen en eski Türk yazılı belgeleri, ikinci Köktürk hanedanı döneminden, VII. ve VIII. Yüzyıllardan kalmadır. Bunlardan en eskisi, 688-692 yılları arasında yazıldığı sanılan, doğu Gobi yöresindeki Çoyren yazıtıdır. Bu tarihlerden elli yıl kadar sonra, 732 ve 733 yıllarında, tanınmış Orhun anıtları dikilmiştir. Çoyren ve Orhon gibi yazıtlarda örnekleri görülen Köktürk yazısı, Türklerin kullandıkları en eski yazı sayılır. Danimarkalı bilim adamı Vilhelm Thomsen 1893 yılında, Köktürk yazısını çözmeyi, Orhun yazıtlarını okumayı başarmıştır. Radlof ise biçimine bakarak Köktürk yazısını Runik diye adlandırmıştır. Oldukça zengin bir yazı çeşidi olan Köktürk alfabesinde 38 harf vardır. Bunlardan dördü sesli, yirmi beşi sessizdir. Ayrıca beş harf çift ünsüzleri, dört harf de bir ünlü ile bir ünsüzü gösterir. Kalın ve ince olmak üzere, on ses için ikişer harf kullanılır. Bu yüzden 25 ünsüz harfle, 15 ünsüz karşılanabilir. İnce ve kalın ünsüzlerin de yardımıyla altı ünlü yazılabilir. Bu yazıyla gerçekte 21 ses yazılıp okunabilir.: 6 ünlü ve 15 ünsüz. Bkz. B. Şimşir, **Türk Yazı Devrimi**, Ankara, 1992, s. 1-2.

²⁸ Lâtin alfabesi Yunan yazısına esas alan Etrüsk alfabesinin tarihî koludur. M.Ö. VII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Önceleri sağdan sola ve satır aşırı soldan sağa (bustrofedon), IV. yüzyıldan sonra ise sadece soldan sağa yazılmıştır. Harf isimleri bazı Sami-Yunan harfleri istisna olmakla ya Etrüsk menşeli, ya da orijinal olmuştur. İşaretleri I.-V. yüzyıllar arası değişmemiştir. Önceleri alfabe yirmi harften oluşmuş, tahminen M.Ö. 230 yıllarında “G” M.Ö. I yüzyılda ise Yunan menşeli sözler için “Y” ve “Z” harfleri kullanılmış ve böylece harflerin sayı 23’e ulaşmıştır. Erken orta asırlardan başlayarak Avrupa dilleri, Yeni Çağda ise Afrika, Amerika ve Asya’nın birçok dilleri Lâtin alfabesini esas almıştır. Bkz. **Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası**, Bakı, 1981, C.6, s. 169.

²⁹ Kiril alfabesi ise eski Slav alfabesidir. 863 yılında Slav maarifçisi Kirill düzenlemiştir. Kiril alfabesinin menşei ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Bazı bilim adamlarına göre Kirill diğer Slav alfabesini düzenlemiştir. Kiril alfabesi ise 9. yüzyılın sonunda Doğu Bulgaristan’da (Preslav’da) Slav yazısını Bizans alfabesine yaklaştırmak amacı ile yapılmıştır. Kiril alfabesinde Yunan alfabesinin 24 harfinden başka, Slav dillerindeki özel sesleri bildiren harfler de ilâve edilmiştir. Bkz. **Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası**, Bakı, 1981, C.5, s. 393.

³⁰ G, Hesenov, K. Eliyev, F. Celilov, **Azerbaycan Dili**, Bakı, 1989, s. 9.

kültür ve medeniyet değiştirme gibi üç ana madde altında toplayan Rekin Ertem Türklerde alfabe değişimini batılılaşma, yazı yetersizliği gibi sebeplere de bağlamıştır.³¹

1789 Fransız ihtilalinden sonra Avrupa'da büyüklerin emrinde yaşayan ülkelerde milliyetçilik hareketi başlamış ve bu duyguyu sömürerek kendi emniyetini sağlamaya çalışan cereyanlar doğmuştur. Panislavizm de böyle cereyandı. Bu cereyanın ardından Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük görüşü ortaya çıkmıştır.

On dokuzuncu yüzyıl, Rusya da dahil olmak üzere tüm çokuluslu imparatorlukların parçalanma sürecine tanıklık etti. Bu süreç kısmen söz konusu imparatorlukların kendi toplumsal ve iktisadi evrimleri, kısmen de liberalizm, sosyalizm ve milliyetçilik gibi Avrupa ideolojilerinin yayılma etkileri ile açıklanmaktadır. Bu bağlamda Rus Müslümanları gerekli toplumsal ve kültürel değişimlerden geçtiler. Rusya'nın Türkçe konuşan halkları, Ruslaştırma baskılarına karşı direnmek ve kendilerini batı dünyasının gereklerine adapte etmek amacıyla kendi ıslahatlarını düzenlediler.³²

Bu kültürel Rönesans, İslam'ın bekasının modern dünyanın gereklerine adapte olmasına bağlı olduğunu düşünen Abu-Nasr Al Kürsavi, Şehabettin Mercani ve Kayyum Nasiri gibi ilk reformcuların eseriyle başlamıştır. Bu kültür Rönesansı Müslüman eğitim sisteminin yenilenmesi, ortak bir Türkçe yazı dilinin oluşturulması, kadınların özgürleşmesi ve toplumsal, kültürel ve yerel örgütlerin oluşturulması etrafında odaklanan Gaspıralı İsmail'in kapsamlı çalışması ile zirvesine ulaşmıştır. Kazan ve Bakü'nün Türk ticaret ve sanayi burjuvazisinin desteklediği Cedit hareketi kültürel Türk

³¹ Ertem, **a.g.e.**, s. 25-51.

³² Ç. Cengiz, **Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika**, İstanbul, 2002, s. 121.

milliyetçiliğinin belkemiğini oluşturmuştur. Mirze Fethali Ahunzade ve Ali Bey Hüseyinzade gibi aydınlar "şanlı" Türk tarihini araştırdı, kimliğin güçlü unsuru olarak Türkçe'yi inceledi ve kimliğe batılı bir zihniyet ilave etmeye çalıştı. Bu bakımdan Cedit hareketi millet olarak doğmakta olan toplumun önderliğini adım adım ilerleyerek üstlenen, yükselmekte olan yerel entelijansiya (aydınlar) tarafından geliştirilen çok boyutlu bir "medeniyet projesi" olarak görülebilir.³³

Azerbaycan'daki milletleşme süreci milliyetçiliğin yükselişinin etnik kimliğe dayandığı Orta ve Doğu Avrupa örnekleri ile bazı benzerliklere sahip kendine özgü bir yol izledi ve ulus³⁴-devletin oluşumundan önce gelişti. Başlangıçta "ümme" olarak İslami kimlik, Azerbaycanlıların kimlik arayışının temel dayanağı oldu. Varlıklı sınıfların desteğini alan Azerbaycanlılar emperyal bağlamda kendi kimliklerinin tanınmasını sağlamaya çalıştılar. Reformdan geçirilmiş İslam modernlik ile bağdaşabilir bir insancılık ve ilerici bir güç olarak sunuldu. Ceditçilik Türklüğü gündeme getirmiştir. Rusya'nın 1904'te Japonya tarafından yenilmesi ve 1905 devrimi İslam reformizmi hızlandırdı ve siyasal platforma taşıdı. Müslümanlar Bütün Rusya Müslümanlarını kapsayacak bir temelde örgütlenmişlerdi ve haklarını ve kültürlerini korumak amacıyla Rus liberalleri ile ittifak içine girdiler. Bu sürece Azerbaycanlılar da katıldılar, ancak ulusal bir temelde kendi siyasi partilerini de oluşturdular.³⁵

Araştırmacı Tadeusz Swietoshowski Azerbaycan'da kimlik arayışlarını anlatırken nüfuzun büyük bölümünün arasında yatan halk kimliğinin, dünya çapındaki etnik ve dil farklılıklarını dikkate almayan inananların toplumu olan İslami ümme

³³ Cengiz, **a.g.e**, s.121-122.

³⁴ "Ulus" millet anlamında kullanılmaktadır.

³⁵ Cengiz, **a.g.e**, s.121-122.

kimliği olduğunu bildirmektedir.³⁶ Azerbaycan'da ana dil ve basın konularına değinen araştırmacı Azerbaycan basın ve tiyatrosunun doğuşu ana dilden kaynaklanan bir edebi dil fikrini yerleştirmekten daha zor olduğunu bildirmiş ve ondokuzuncu yüzyılda çıkan mezhep ve ana dil problemlerinden bahsetmiştir. Tadeusz'a göre Osmanlılaşmaya eğilim, Rusya destekli Panslavizmin karşısında olan İsmail Gaspıralı'nın Pantürkizm diye adlandırdığı Türk halklarının birliği fikriyle desteklendi.³⁷

Azerbaycan basınına olan baskı ise dil konusunun çözümüne engel teşkil ediyordu. 1908 Jön Türkler Hareketinden sonra Türkçülük ruhunun yükselişiyle İstanbul'daki bazı aydınlar Osmanlıcanın Arapça ve Farsça unsurlardan temizlenmesi için kampanyalarını başlattılar. Bunlar Osmanlıcaya, Türkler tarafından anlaşılmayan yapay bir lehçe dediler. Yeni Lisan adını alan bu milliyetçilik yenilik hareketinin etkileri Azerbaycan'da tepkilere yol açtı. Azerbaycan Türkleri Osmanlıcanı yabancı kelimelerle bozulduğunu ve Türk dili denmeye layık olmadığını savundular. Molla Nesreddin de Türk dilinin en çok Araplaştığı İstanbul ile kelimelerinin çoğunu milli ana dilinden olan Azerbaycan Türkçesinin zıtlığına işaret ediyordu. Osmanlıcacılar da Yeni Lisan fikirlerinden etkilenmişlerdi. Temel yayınları olan Şelale'yi yenilemelerine rağmen İkbâl gazetesi bu değişikliklerle başarılı olamadıklarını sayfalarında belirtmiştir. Osmanlı Türkçesini sert bir şekilde eleştirenlerden biri de Firudun Bey Köçerli olmuştur. Müsavat Partisinin lideri Mehmet Emin Resulzade³⁸ ise “ayrı bir edebi Azerbaycan dili

³⁶ T. Swietoshowski, “1920 Öncesinde Rus Azerbaycan'ında Milli Kimliğin Yükselişi ve Edebi Dil Politikası”, çev. S. Gömeç, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 34, Ayrı Basım, Ankara, 2003, s.177.

³⁷ Swietoshowski, **a.g.m.**, s.176-182.

³⁸ 1914 yılında dil konusunda gazetelerde birçok yazı çıkmaya başlamış, Osmanlı dili ve Azerbaycan Türkçesi taraftarları olarak basın iki kampa bölünmüştü. Resulzade, bu iki kampın ortasında, sade ve temiz Türkçe tezini savunuyordu. 1915'de kurduğu *Açık Söz* gazetesi aracılığıyla bu yönde milliyetçi bir edebiyat doğmasına öncüllük etti. Bunun yanı sıra Resulzade, İslamiyet'in ve Müslüman cemiyetin

kurmak, Türk halklarının arasındaki birlik fikrine karşı tamamen karşı faaliyet olur” diye yazmıştı.³⁹

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetten sonra Sovyet idaresinin hâkimiyetinde Azerbaycan Sovyet milli devletinin kuruluşu, aydın kesiminin eski programının devam ettirilmesi ve dilin Osmanlılaşmadan temizlenmesi süreci hız kazandı. Bu Azerbaycan Türkçesini arındırma devresinde, Sovyet Rusya ve hatta Bakü komünist rejiminin 1920’lerin başlarında samimi ilişkiler kurduğu Kemalist Türkiye’nin izlediği politikaya paralel bir yol takip ettiler. Hem Türkiye’de hem de Azerbaycan’da Osmanlıcaya karşı yürütülen kampanya, milli bir Türk kimliği ortaya çıkarma sloganı altında yürütüldü. Bu kimliğin ruhunda, Kemalist Türkiye ile yakınlaşma olduğu gibi, Azerbaycan dilinin resmi adı Türk veya Tyurski (Rusça), topraklarının sahipleri de Türkler idi. Azerbaycan’da Arap alfabesinin Lâtinleştirilmesi, Türkiye’de⁴⁰ buna benzer yeniliğe öncüllük etti ve onu etkiledi. Sadece Stalin yönetiminin baskısı altında Azerbaycan’da Türkçülük yavaşlatıldı. Dil resmi olarak Azerice ile isimlendirildi ve alfabe bu kez Lâtin’den Kiril alfabesine değiştirildi.⁴¹

milliyet değil, ümmetçilik ifade ettiğini, milliyetini din üzerine değil, dil ve kültür birliği üzerine kurulabileceğini savundu. Onun felsefesine göre:”Millet, dili, dini, an’anati, edebiyatı, tarih ve adati olan cami-i beşeriyeye denilir, Yalnız din birliği bir millet teşkil edemez”. Bu tez doğrultusunda, Müsavat Partisinin 1917’deki Birinci Kongresinde kabul edilen programında, yalnız din birliğinin bir millet oluşturamayacağı, dil, adet ve edebiyatın milliyeti oluşturan ortak unsurlar olduğu vurgulanmıştır. Burada Türklerin bir millet oluşu sonucuna varılmıştır. Bkz. M.B. Mehmetzade, **Milli Azerbaycan Hareketi-Milli Azerbaycan “Müsavat” Halk Fırkası Tarihi**”, Berlin, 1938. 73-75.

³⁹ Swietoshowski, **a.g.m**, s. 178-181.

⁴⁰ 1 Kasım 1928 günü “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun” Türkiye Büyük millet Meclisinden geçerken, yolun yarısı zaten aşılmış ve Türkiye yarı yarıya yeni yazıya geçmiş bulunuyordu. Yasanın çıkması beklenmeden yeni yazı ülkeye yayılmıştı. Devlet daireleri, okullar, basın yeni yazıya geçmiş bulunuyordu. Yasa bu durumu hukuki temele oturtup pekiştirdi. Bir iki ay gibi kısa süreler içinde yeni yazı kullanma zorunluluğu getirdi. Basın 1 Aralık 1928’de, devlet daireleri ise en geç 1 Ocak 1929’da yeni yazıya geçmek zorundaydılar. Bkz. Şimşir, **a.g.e**, Ankara, 1992, s. 15

⁴¹ Swietoshowski, **a.g.m**, s.182.

Azerbaycan Türklüğü arasında İslamiyet'in kabulü ile başlayarak XX. yüzyıla kadar kullanılan Arap alfabesi 19. yüzyılın sonlarına doğru eleştirilere sebep olmuş ve daha sonra XX yüzyılda bırakılmıştır. 19. yüzyılda eleştirilen Arap alfabesi zorluğu yüzünden, Türk halkının eğitime olumsuz etkilerinden dolayı tartışma konusu olmuştur. Konsonant yazı olan Arap alfabesini M.F. Ahundov hiyeroglif yazıya benzetmiştir.⁴² Arap alfabesinin eğitime olan zararlarını alfabenin zorluğundan kaynaklandığını göstererek alfabenin ıslahı üzerinde durmuştur. Fakat görüşünü gerçekleştirememiştir. Daha sonra Lâtin alfabesi hakkında bilgi elde ederek Lâtin alfabesi üzerinde durmuştur. Fakat hiçbir sonuç alamamış, tarihte önemli bir adım teşebbüsü ile anılmıştır. Ahundov'un fikirleri XX. yüzyılda olumlu sonuca ulaşmış ve Azerbaycan`da 1922 yılında başlayarak Lâtin alfabesi çalışmalarına başlamıştır. 1 Ocak 1929 tarihinde Azerbaycan tamamen Lâtin alfabesine geçmiş,⁴³ ama sadece 10 yıl kullanmıştır. 1939 yılında Kiril alfabesini uygulayan Azerbaycan Türk dünyası ile bağıını koparmak durumuna gelmiştir.

Daha sonra yayılma alanını genişleten Lâtin alfabesi Türk dünyasına girmiştir. Azerbaycan`da eğitim konusunda önemli gelişmelere sebep olan Lâtin alfabesi Azerbaycan Türklerine çok şey kazandırmıştır. Azerbaycan`ın Kiril alfabesine geçiş döneminde Azerbaycan basını Lâtin alfabesinin olumlu sonuçlarını göstermiştir. Bu görüşlere göre Azerbaycan Türkleri ilk defa olarak Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçmekle Doğuda kültürel bir devrim yaptılar.⁴⁴ Dilimizin Arap, Fars, Osmanlı sözlerinden temizlenmesi işinde, dilimizin gelişmesi yolunda, uluslar arası terimlerle

⁴² M.F. Ahundov, "Aleksy Fyodoroviç Kruzenşterne", **Eserleri**, Bakı, 1988, C.3, s. 62.

⁴³ **Yeni Yol**, Bakı, 22. 07. 1928, s. 1.

⁴⁴ Z. Semedov, "Elifbamız Haggında", **Müellim**, Bakı, 20.11.1939.

zengin olma yoluna çıkması işinde, kültürümüzün gelişmesinde Lâtin alfabesinin hizmetleri az değildir.⁴⁵ Şimdi halkımız yüzde yüz eğitilidir. Böyle yükseliş devrinde Arap alfabesi ile yetinseydik bu başarıların binde birini bile kazanamazdık.⁴⁶

Lâtin alfabesini bu kadar takdir eden Azerbaycan basını Kiril alfabesine geçiş nedenini ise Lâtin alfabesinin o dönemdeki duruma cevap verememesine bağlamaktaydı ve yaygın olan bu düşünceye göre bu kadar büyük başarılar olmasına rağmen Lâtin alfabesinin kusursuz bir alfabe olduğunu söyleyemeyiz. Bu alfabe ile Azerbaycan ve yabancı sözleri doğru yazamıyoruz. Bize dilimizin seslerini ifade edecek bir alfabe gerektir. Kullanacağımız Rus alfabesi büyük Azerbaycan halkının şimdiki dil ve kültürüne, tabiatına ve ideolojisine tamamen uygun olacaktır.⁴⁷ Bir zamanlar uluslararası alfabe Lâtin alfabesi idi. Şimdi ise tarihin akış semti değişmiştir. Kahraman Rus halkının alfabesi birçok halklar arasında tek alfabe olmaya geçmiştir.⁴⁸

1922 yılından başlayarak Azerbaycan'da kullanılmaya başlayan Lâtin alfabesi Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti I. Sovyeti'nin kararıyla 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren Kiril alfabesi olarak değiştirilmiştir.⁴⁹ Ve böylece Ruslar tarafından temelinde SSCB'ye dahil olan Türk Cumhuriyetlerini Türkiye'den koparmak, Türk dünyasını parçalamak amacıyla Sovyet halkı adına dil ve alfabelerde değişikliklere gidildi. Azerbaycan'da da diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi 1939-1940 yıllarında Kiril alfabesi kabul edildi. Fakat bununla yetinmeyen Rusya totaliter rejimini Türk Cumhuriyetleri üzerinde

⁴⁵ A. Efendiyef, "Yeni Azerbaycan Elifbası", **Revalyutsiya ve Kultura**, Bakı, 1940, Sayı 1, s. 20.

⁴⁶ E. Babazade, "Yeni Azerbaycan elifbası hakkında", **Revalyutsiya ve Kultura**, Bakı, 1939, Sayı 7, s. 116.

⁴⁷ Babazade, **a.g.m.**, Bakı, 1939, Sayı 7, s. 116.

⁴⁸ S. Vurgun, "Kültür Ve Mükemmel Elifba Uğrunda", **Kommunist**, Bakı, 12. 05. 1939, Sayı 107 (8639).

⁴⁹ "Azerbaycan Yazısının Lâtin Elifbasından Rus Elifbasına Keçirmek Haggında Ganun", **Müellime Kömek**, Bakı, 1939, Sayı 7-8.

yoğunlaştırarak bu Türk lehçelerinin kendine özgü ses özellikleri bahanesiyle her bir lehçenin Kiril alfabesine dayanan biraz değiştirilmiş yeni bir varyanta geçişini sağladı. Ve böylece SSCB'ye bağlı Türk Cumhuriyetlerinde Rusça'nın ana dili zorunluluğu şartını da kabul ettirerek Türk milli kimliğini yok etmeye zemin yarattı. Ve bunda da başarılı oldu. Dil, alfabe ve kültür değişmelerini sağlayarak Türkler arasında Türk insanı yerine Sovyet vatandaşı şuurunu oluşturdu. Yıllarca devam eden bu durum XX. yüzyılın sonlarına doğru Gorbaçov'un "yeniden yapılanma", "açıklık" politikasıyla parçalanmaya yüz tuttu ve Türkler arasında Türk Dünyası, İslam Dünyası kavramları yeşermeye başladı. Azerbaycan'da millet, dil ve alfabe sorunları gündeme geldi. 1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan tekrar Lâtin alfabesine geçti. Arkasından SSCB'ye bağlı diğer Türk Cumhuriyetlerinde de alfabe meselesi gündeme geldi. Türkiye ile ilişkilerin inkişafı ortak alfabe oluşturma tartışmalarını tekrar kamuoyuna taşıdı. Fakat şimdiye kadar henüz bir sonuç alınamadı. Azerbaycan'ın bağımsızlığıyla demokrasinin geliştiği bir dönemde Azerbaycan basını da alfabe ve dil tartışmalarına özgürce yer ayırmaktaydı. Oysa Lâtin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş döneminde baskı altında kalan, sadece devletin kararlarıyla yetinen Azerbaycan basını 1991 yılından başlayarak kendi bağımsızlığına kavuşmuş, özgürce yazılarla zenginleşmişti. Bu dönemde Azerbaycan basınında sadece Lâtin değil, Kiril, Arap, Kök Türk alfabelerini destekleyen görüşlere de yer verilmekteydi. Toplumun statüsü ve rolü belirginleşmeye başlamıştı. Azerbaycan'da Lâtin alfabesine geçiş uygun görülse de 2001 yılına kadar Lâtin ve Kiril olarak ikili alfabe kullanımı Azerbaycan'da eğitime çok büyük zararlar vermiştir. Bu durumun Arap Alfabesinden Kiril Alfabetine geçiş sürecinde de yaşandığı görülmektedir. Azerbaycan'da yayınlanan *Bugün* dergisinde Vüsale Mahirgızı Lâtin

alfabesinin kabul edilmesi ile ilgili kararın tamamen uygulanmamasını eleştirmiş ve bunu olumsuz sonuçlara bağlamıştır. Vüsale Mahirgızı'na göre, 1992 yılından itibaren ilkokulların birinci sınıfında eğitim Lâtin alfabesi ile olmuştur. Fakat aradan yıllar geçmiş, bu zaman zarfında yeni alfabe ile ilgili kitaplar yayınlanmamıştır. Yeni alfabe ile eğitime başlayan çocuklar sekiz yıldır Kiril alfabesi ile basılmış zengin edebiyattan mahrumdur. Biz bununla on yıllık bir kuşağı kültürel mirası aktarmak bakımından kaybetmekteyiz. 1992 yılında alfabe kursları planlanmışsa da uygulanma ve sonuç alma imkânı bulamamıştır. Devlet idarelerinde, televizyon programlarında, reklamlarda Kiril alfabesi kullanılmaktadır. Alfabeyi değiştirmenin bize ne gibi olumlu yönleri olacaktı? Yeni alfabe ile yayınlanan gazetelerin okunmaması Azerbaycan basınını da çelişkiler içinde bırakmaktaydı.⁵⁰

2001 yılında Haydar Aliyev'in verdiği kararla Kiril alfabesinin kullanımı yasaklanmış, fakat on yıl içinde ikili kullanımın zararları tamamıyla telafi edilememiştir.

“Lâtin Alfabesinden Kiril Alfabesine, Kiril Alfabesinden Lâtin Alfabesine Geçiş Süreçlerinde Azerbaycan Basını” konusu pek işlenmemiş bir husustur. Azerbaycan'da doğrudan bu konuyu ele alan bir araştırma yapılmadığı gibi, Türkiye'de ve Türkoloji alanında da özel bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bununla beraber Türkiye'de hem tarih, hem de dil sahalarında çeşitli dönemlerde basının rolüne dair çalışmaların mevcudiyetini de biliyoruz. Azerbaycan'da veya Türkoloji alanında Azerbaycan'daki alfabe değişimleriyle ilgili yapılan çalışmalar sadece alfabe değişimlerini Azerbaycan'da yayınlanan gazete ve dergileri kaynak kullanarak farklı yönleriyle ele almaktadır. Azerbaycan SSR İlimler Akademisi bünyesindeki Nesimi Adına Dilbilim

⁵⁰ V. Mahirgızı, “Lâtin Grafikalı Elifba Problemi”, **Bu Gün**, Bakı, 13. 08. 2000, s. 13.

Enstitüsü tarafından 1978 yılında Bakü’de yayınlanan *Müasir Azərbaycan Dili* (Çağdaş Azərbaycan Dili), Elm Neşriyatı tarafından 1982 yılında Bakü’de yayınlanan *Azərbaycan Edebi Dili Tarihi Sovet Dövrü III* (Azərbaycan Edebi Dili Tarihi Sovyet Devri III), B. Şimşir’in Ankara’da TDK yayınları arasında *Azərbaycan Türk Alfabesi Tarihçe* (1991), *Türk Yazı Devrimi* (1992), Almanya’da İngeborg Baldauf’un 1993 yılında Budapeşte’de yayınladığı *Rusya Müslümanları ve Sovyet Türklerinde Yazı Reformu ve yazı Değişikliği*, Fransa’da Joseph Castagne’nin Paris’te neşrettiği *Lâtinisations de l’Alphabet Turco-Tatares de L’U.R.S.S* (SSCB Türk-Tatar Halkları Alfabenin Lâtinleşmeleri) (1927) ve *Le Mouvement de Lâtinisations dans les Républiques Sovietques Musulmans et les Pays Voisins* (Sovyet Müslüman Cumhuriyetleri ve Komşu Ülkelerde Lâtinleşme Hareketleri) (1927) eserlerinde de Azərbaycan basın kaynakları belge olarak kullanılmış, Azərbaycan basını genel çerçevede değerlendirilmiştir. Bunun dışında Azərbaycan’da ve diğer Türk Cumhuriyetlerde alfabe değişimini, ortak alfabe sorununu inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Vügar Sultanov’un “Ortak Türk Alfabesi” (3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996, TDK, Ankara 1999), A.B. Ercilasun’un “Lâtin Alfabesi Konusunda Gelişmeler” (Türk Dili, C 1995/II), Alaeddin Mehmedoğlu Aliyev’in “Alfabe Hakkında Düşünceler (Milli Kültür, C.13, Mayıs 1992), Fuad Gasımszade’nin “Azeri Türkleri “Türk Dünyasındaki Alfabe Birliği Meselesi”ni nasıl değerlendiriyorlar? Latin Grafikali elifbamızın berpası” (Türk Kültürü, Eylül 1991), Abdullayev E. Zakiroğlu’nun “Azərbaycan Alfabesi Tarihinden” (Fahir İz Armaganı II., Harvard University, 1991), Baskakov’un *O sovremennom sostoyanii dalneyşem soverşenstvovanii alfavitov tyurskih yazikov Narodov SSSR* (Moskva, 1972), *Voprosı soverşenstvovaniya alfavitov tyurskih*

yazıkov SSSR (Moskva, 1972), Kültür Bakanlığı Yayınları'nın *Sürekli Türk Dili Kurultayı Konuşma Metinleri* (Ankara,1993) gibi çalışmalar alfabe değişimi, ortak alfabe meselelerini içermektedir.

Lâtin Alfabesinden Kiril Alfabesine, Kiril Alfabesinden Lâtin Alfabesine geçiş süreçlerinde Azerbaycan basınına ana hatlarıyla inceleyip değerlendiren bu çalışma    bölümden oluşmaktadır.

Çalışmada içindekiler,  ns z, girişten sonra birinci bölüme geçilecektir.

Çalışmanın birinci b l md  Azerbaycanın Türkleşmesi ile  arlık ve Sovyet Rusya sırasında azınlıklara uygulanan dil politikaları incelenmiştir.

 kinci bölüm dört bölüm altında toplanmıştır. Burada Lâtin alfabesinden Kirile geçişin siyasi ve kültürel sebepleri, alfabe değişikliği sırasında yaşanan ilmi tartışmalar (basın ve diğer yayın organları), alfabe değişikliğinin meclis görüşmelerine yansımaları, alfabe ve imla kurallarının akisleri (basına göre) incelenmiştir.

Çalışmanın    nc  bölümünde Sovyetler Birliğinin dağılma süreci, Azerbaycan`da dil meselelerinin tartışmaları (Türk Dili, Azerbaycan Dili ve b.), alfabe seçimi konusunda ileri sürülen görüşler (Lâtin mi? Kök Türk m ? Arap mı?), harf sorunu, Türk Dünyasında ortak alfabe meselesi, Lâtin alfabesinin resmi görüşmelerdeki durumu, kabulünden sonra ilmi çevrelerde ve halk nazarında nasıl karşılandığı, yeni imla kuralları halindeki görüşlerin basına yansıması ele alınmıştır.

Tezimizin sonunda ise Sonuç, Kaynaklar, Türkçe ve İngilizce  zetler, Ekler yer almıştır.

Yapılan çalışmada 1939-1940, 1991-1992 yıllarına ait devlet ve meclis arşivlerinin belgeleri yanında Ana Sözü (1990,1991), Aydınlık (1991-1992), Azerbaycan

(1990, 1991, 1995, 1999, 2001, 2002), Azərbaycan Gencləri (1991), Azərbaycan Kommunisti (1991), Azərbaycan Mektebi (1958), Azərbaycan Müellimi (1957, 2002), Bakı (1990, 1992), Dalğa (1992), Edebiyat (1939, 1940, 1991, 1992, 2001), Edebiyat ve İncəsənət (1988, 1990), Elm (1990), Elm ve Heyat (1986-1988), Feryad (1991), Genclik (1989-1991), Güneş (1992), Heyat (1992), İki Sahil (2003), İnşaatçı (1990), Meslek (2001), Mühacir (1992), Respublika (2002), Ses (2001), Sovet kendi (1990), Ülfet (1992), Veten Sesi (1991, 1992), Halg Gazeti (1992,1999, 2002), Yeni Azərbaycan(2002), Yeni Fikir (1990, 1991, 1992) gazeteleri de değerlendirilmiştir.

Genel olarak, Azerbaycan'da Lâtin alfabesinden Kiril Alfabesine, Kiril alfabesinden Lâtin alfabesine geçiş meselesi sosyal değişme, eğitim ve kültür sorunlarının çözümünde anahtar bir konu olarak görülmüştür. Alfabe değişimleri konusunda dile getirilen düşüncelerin, sorunların işlenmesinde Azerbaycan basını başlıca fikir platformunu oluşturmaktaydı. Burada alfabe değişimini savunan tezler kadar, karşı çıkan tezler de ele alınıp tartışılmış, Türk dünyasında ortak alfabe sorununun çözümüne de önem verilmiştir.

I.BÖLÜM

AZERBAYCAN TÜRKLERİNİN KISA TARİHİ

A- Azerbaycan'ın Türkleşmesi

Başkenti: Bakü

Yüzölçümü: 86,600 km²

Nüfusu: 7,6 milyon

Konuşulan Dil: Azerbaycan Türkçesi

Para Birimi: Manat

Dini: İslam

Komşuları: Batısında Ermenistan, güneybatısında Türkiye, kuzeybatısında

Gürcistan, güneyinde İran, kuzeyinde Rusya Federasyonu.

64 rayon, 61 şehir, Nahçıvan MC, Dağlık Karabağ bölgelerinden ibarettir.

Tarihi koşullar ve zorunluluklar yüzünden ikiye bölünen Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan adıyla anılan kısmı İran coğrafyası içerisinde, Kuzey ise önce Rus imparatorluğunca işgal edilmiş ve daha sonra eski SSCB'ye katılmıştır. Azerbaycan'ın bu suni şekilde bölünüşü daha çok politik sebeplere dayanmaktadır. Eski SSCB'nin

dağılmasıyla 30 Eylül 1991 tarihinde diğer Türk Cumhuriyetleriyle beraber ancak kan dökülerek bağımsızlığını kazanmıştır.

Azerbaycan’da Türkoloji araştırmaları çok gelişmiş olup, bütün Sovyet Türkologlarının ortak dergisi olan *Sovetskaya Türkologiya* adlı ilmi dergi Bakü’de yayınlanmaktadır.

Azerbaycan adı ile ilgili günümüzde bilim adamlarının çeşitli fikirleriyle karşılaşyoruz. Bu ismin Güney Azerbaycan ve İran Kürdistan’ı bölgesinde kurulmuş Atropatena devletinden geldiği iddia edilmiştir.¹ Karaörs Atropatena sözünün Roma Coğrafyaçılarının “Atropatena”, Ermeni kaynaklarının “Aderbadekan”, Arap ve Fars kaynaklarının “Aderbadekan, Atarpatakan” olduğunu belirttiklerini bildirmiştir. Karaörs Strobon, A. A. Bakıhanov Ahmet İbn-i Muhammed, Cemaleddin Feghihi, Çemenzeminli, R. Gurban, M. Azerli, T. Musevi, Z.İ.Yampolski, M. Seyidov, M. Seyidov, T. Hacıyev gibi farklı dönemlerin araştırmacılarının fikirlerine değinerek “Odlar Yurdu” anlamına gelen bu sözün “Sönmeyen Odlar Yurdu” manasında kullanıldığını açıklamıştır.² Y.B. Yusifov’un Azerbaycan sözünün “dağlık, yükseklik” anlamı taşıdığını bildirmesine³ karşılık, Azerbaycan tarihi üzerinde önemli çalışmalar yapan tarihçi Saadettin Gömeç ise Azerbaycan isminin Hazar Türkleriyle alakalı olabileceği kanaatindedir.⁴

Araştırmacılar Azerbaycan coğrafyasına Türklerin yerleşmesini milattan önceki çağlara kadar götürmektedirler. Türklerin Azerbaycan’a ilk gelişlerini inceleyen

¹ **Azerbaycan Tarihi**, Bakı, 1994, s. 17; M. İsmayilov, **Azerbaycan Tarihi**, Bakı 1993, s. 3-4; M. Karaörs, “Azerbaycan” Sözünün Menşe Ve Manası Hakkında, **Türk Kültürü**, 32/370, s.113; S. Gomeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Tarihi**, Ankara 2003, s.19.

² Karaörs, **a.g.m**, s.113-119.

³ **Azerbaycan tarihi**, Bakı, 1994, s. 16-18.

⁴ Gömeç, **a.g.e**, s..19.

Saadettin Gömeç'e göre M.Ö.7.asırda Sakalar çağından itibaren çeşitli Türk kavimlerine mensup topluluklar Derbent yoluyla Kafkasların kuzeyinden gelerek Azerbaycan'a yerleşmişler. Bu sebeple Derbent'e Türk Kapısı denmiştir. Türkler, özellikle Avrupa Hunları zamanında Azerbaycan ve Türkiye'yi dolaşıyorlar. Bugün Azerbaycan'da Hunlara ait yer adlarını görmek mümkündür. Azerbaycan ve Dağıstan'da Sabarlara ait izlere de tesadüf edilmektedir.⁵ M. Ö Azerbaycan arazisinde yaşayan Türk tayfalarını inceleyen Mahmud İsmayılov bu bölgede Sakalarla beraber Hazarlar, İskitler ve Kengerlerin⁶ oturduğundan da bahsetmektedir.⁷ H. F. Ceferov ise M. Ö. Azerbaycan bölgesinde yaşayan halkları etnonim ve toponimlere göre incelediğini bildirerek bu dönemlerde Azerbaycan bölgesinde Türk halkları sanılan Turukki⁸ ve Sabarlara belirtmiştir.⁹

Azerbaycan bölgesinde milattan önceki çağlarda başlayan Türkleşme hareketi milattan sonra da devam etmiştir. A. Caferoğlu'nun belirttiği gibi VI. yüzyılda İstanbul'a ayak basan Türk Avarlar, Kuzey Azerbaycan'ı kendilerine atlama köprüsü olarak kullandıkları gibi Bulgar Türkleri sahanın daha kuzeyinde toplanmış, Hazarlar ise burada kuvvetli devlet yapısı oluşturmuşlar.¹⁰ Dolayısıyla 8-10. yüzyıllarda Köktürkleri,

⁵ Gömeç, **a.g.e**, s. 20-21.

⁶ Milattan önce Kafkasya'da ve Azerbaycan'da yaşayan Kengerlerin adlarına milattan önce ve I.yüzyılda yaşamış Strabon'un ve Plinin'in eserlerinde karşılaşıyoruz. Kengerlilerin bu bölgede ne zaman yerleştiğine ait bir bilgi henüz bulunamamıştır. Kafkasya'ya geldiği zaman 120 aileden oluşmuş Kengerler çeşitli bölgeleri yayılmışlar. Kenger etnonimine bağlı Azerbaycan ve Ermenistan'da çeşitli toponimler mevcuttur. Bkz. İsmayılov, **a.g.e**, s.31.

⁷ İsmayılov, **a.g.e**, s. 26-32.

⁸ *Lullu* tayfa ittifakı biri diğeri ile dil ve etnik bakımdan akraba olan ve ayrı ayrılıkta etnik ada sahip olan Prototürk (erken Türk) etnoslarını (haklarını) birleştirmiştir. *Lullu* tayfa ittifakına giren akraba etnoslardan biri *Turukkiler* olmuşlar. Onlar Urmiya gölünün güneyinde eski Aratta ülkesinde yaşıyorlardır. *Lullu* ittifakı dağılınca *Turukkiler* bağımsız oldular. Bkz. **Azerbaycan Tarihi**, Bakı, 1994, s.80.

⁹ **Azerbaycan Tarihi**, Bakı, 1994, s. 77-80.

¹⁰ A. Caferoğlu, "Azerbaycan", **Belgelerle Türk Tarihi Dün Bugün Yarın**, Ocak 1988, Sayı 38, s. 40.

Hazarlar, Bulgarlar dönemi izlemiştir. 7. yüzyılda Köktürklerin Kafkasya bölgesindeki kuvvetlerini Hazarlar meydana getirmekteydi. Hazarlar, İran'a karşı Bizans'la ittifak yapmışlar ve Kafkasya'da İran aleyhine seferler düzenlemişlerdir. Onlar Aşağı İdil, Dağıstan, Kuban boyları, Azak Denizi ve çevresi, Karadeniz'in kuzeyinden Orta Dnepr'e kadar olan bölgede askeri harekâta bulunuyorlardı.¹¹

Hazarların tarih için başka bir rolü bilmeyerek de olsa, Anadolu'nun ve Kafkasya'nın Araplaşmasına engel olmasıdır.

Selçuklu hanedanlığının başkanlığındaki Türklerin Azerbaycan bölgesinde ilk görünmeleri 11. asrın başlarına rastlanır.

Selçuk devletinin kurulması Oğuz Türklerinin tarihinde çok mühim dönüm noktasıdır. Onun teşekkülüyle İslam âleminde siyasi hâkimiyet Oğuzların eline geçti, Anadolu ve ona komşu ülkeler Oğuzların vatanı oldu.¹²

Bir keşif seferi hususunda anlaşılan Çağrı ve Tuğrul Beyler kendileri için daha elverişli yerler bulmak için yola çıktılar. Çağrı Bey 3000 kişilik süvari kuvveti başında batı yönünde, Anadolu'ya doğru hareket etti. Bizans ülkesi daha önceleri Oğuzlar tarafından biliniyordu. 964 ve 966 yıllarında Horasandan Ermeniyeye bölgesine gaza için aralarında Türklerin de bulunduğu kalabalık gönüllüler gelmişlerdi. Bu durum Çağrı Bey'in Azerbaycan'a geldiği zaman onlarla karşılaşmasından iyice anlaşılmaktadır. Çağrı Bey, Horasan ve Azerbaycan'dan geçerek 1018'de Türkmenler ile, Van gölü etrafında Ermeni topraklarında görünmüştür. Ve karşısına çıkan kuvvetleri bozguna

¹¹ Gömeç, **a.g.e.**, s. 21; Geniş bilgi için bakınız. İsmayılov, **a.g.e.**, s. 66-71.

¹² F. Sumer, **Oğuzlar**, Bakı, 1992, s.79.

uğratarak ülkenin batı kısmını hâkimiyet altına aldıktan sonra, kuzeye doğru yöneldi. Nahçıvan havalisinde, Gürcü kuvvetleri savaşa cesaret edemeyerek geri çekildikleri için, askeri cevelanlarda (gezintilerde) bulundu ve daha kuzeyde kendisini durdurmak isteyen Ani krallığının kalabalık ordusunu tatbik ettiği bozkır usulü savaş sayesinde mağlup etti. Bunun üzerine Ermeniler bu toprakları terk etmiş, orta Anadolu'ya gitmiştir.¹³

1038'de, İran'ın batısında iki gruba ayrılan Türkmenlerin bir kısmı Emir Kızıl'ın reisliği altında kalmış, ikinci grup Türkmenler ise Boga, Köktaş, Mansur ve Tana gibi liderlerle Azerbaycan'a gelmişlerdir. Bu yerler Hristiyan Bizans'ın elinde olduğundan kolayca fütihat yapmaya da müsait olan yerler idi. Bizans, Selçukluların kendi aleyhlerine gelişmelerini tehlikeli gördüğünden doğuya ordularını şevketmiş, bunun üzerine Tuğrul Bey, İbrahim Yınal ile Kutalmış'ın başında bulunduğu bir orduyu Azerbaycan'a göndermiş ve Gence önünde Bizans ordusunu bozguna uğratmışlardı (1046). Alp Arslan 1064 senesinde Rey'de tahta çıktığında Azerbaycan'daki Türk kuvvetleri Bizans'a karşı harekete geçtiler. Sultan Alp Arslan 1064'de Azerbaycan'a hareket etti ve Ermenilerle Gürcüleri itaat altına aldı. Nahçıvan'a girdi. Ani'yi fethedip Kars'a girdi. Bizans imparatoru Selçuklularla antlaşma yapmaya mecbur kaldı. 1076 yılından itibaren Türkmenler kesin olarak Azerbaycan'ı yurt edinmişlerdi.¹⁴

Azerbaycan'ın Türkleşmesinde Kıpçakların da büyük önemi vardır. Kıpçaklardan bir bölümü Derbent'den geçerek Selçuklularla birleşmiş, İslamiyeti kabul ederek onların hizmetine girmişti.¹⁵

¹³ İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", **Türk Dünyası El Kitabı**, C.1, 2.baskı, Ankara 1992, s. 250-251.

¹⁴ Gömeç, **a.g.e**, s. 22-24.

¹⁵ Gömeç, **a.g.e**, s.24.

Selçuklulardan sonra Azerbaycan'da İldenizliler, Harezmîliler, İlhaniler ve Temuriler hâkimiyet devresi oldu.

12. yüzyılın 30'lu yıllarında Şemseddin İldeniz'in önderliği ile Azerbaycan Atabeyler hanedanlığı kuruldu. Sultan Mesut 1136 yılında Aran'ı İldeniz'e bağışlayıp, onu Berde'ye gönderdi. Araştırmacılar bu idare teşekkülü sülalenin tarihini oluşma (1136-1160), gelişme (161-1191) ve gerileme (1191-1225) olarak üçe ayırırlar. Birinci ve ikinci dönemlerde elde edilen başarılar İldeniz ve onun oğullarının adı ile bağlantılıdır. Atabey Kızıl Arslan'ın ölümünden sonra Cihan Pehlivan'ın oğulları Ebu Bekir (1191-1210) ve Özbek'in (1210-1225) hükümdarlığı döneminde İldenizler hanedanlığı geriledi, parçalandı ve Harezmşah'ın oğlu Celaleddin'in Azerbaycan'a saldırısı zamanı dağıldı.¹⁶

Celaleddin güneye baskın ederek Marağa şehrini tuttu ve Tebriz'e akın etti. Atabek ile Gence'ye ve sonra Elince kalesine kaçtı ve orada öldü. Azerbaycan Celaleddin'in veziri Şeref el-Mülk'ün idaresine geçti.¹⁷

Harezmli döneminden sonra yönetim İlhanilerin eline geçti. Türklerin Azerbaycan'a kesin olarak yerleşmesi İlhaniler dönemine rastlar. Azerbaycan'a Türk ve Moğol göçmenlerin yerleştirilmesi, İlhanilerin sistemli bir şekilde uyguladıkları politikalar sayesinde gerçekleşti. Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri de Azerbaycan'a bu dönemde gelmişlerdi.¹⁸

¹⁶ **Azerbaycan Tarihi, Bakı**, 1994, s. 299-300.

¹⁷ **Azerbaycan Tarihi, Bakı**, 1994, s. 324

¹⁸ Gömeç, **a.g.e**, s.25.

Hülagü Han zamanında Azerbaycan’a gelen nüfus iki milyon civarındadır. Bu sırada Türklerin yurt tutması ve yerleşmesinde eskiden olduğu gibi Kuzey Azerbaycan başta geliyordu. Güney Azerbaycan’da ise bazı bölgeler çok daha önceden Türkleşmişti.¹⁹

Böylece, Azerbaycan, Büyük Selçuklu Devleti ile Moğol istilasları devirlerinde kesif milli bir Türk sahası ve devleti haline getirilmiştir. İlhanlılar devrinde oluşturulan Azerbaycan Türkçesine ait bazı lügat malzemesi, bu refah devresinin en kudretli delilidir ve memleket bu devirlerde, ileri bir iktisadi bir devlet idaresine ulaşmıştır.²⁰

Hülagü ailesinden Ebu Said, 1335’te ölünce Azerbaycan bir müddet Türk-Moğol menşeinde Çobanlıların elinde kaldı. Çobanlılardan sonra bu topraklar Celayirler’in eline geçti.²¹

Orta Asya’da Timur Devletinin oluşması Azerbaycan için de tehlike arz etti. Azerbaycan 1386 yılının ilkbaharında Timur’un baskınlarına maruz kaldı. Timur “üç yıllık yürüyüş” olarak tanınan bu seferinde Tebriz’i ele geçirdi. Tebriz’den sonra Nahçıvan’a hareket eden Timur daha sonra Karabağ’da bulundu.²²

Emir Timur, 1394 yılının sonbaharında Kuzey Azerbaycan’da Şeki yakınlarındayken, Altın Orda hükümdarı Toktamış’ın ordusunun Derbent’i geçerek, Şirvan topraklarına girdiğini duydu. Daha sonra hareket emrini veren Timur Toktamış’la

¹⁹ Gömeç, **a.g.e.**, s.26.

²⁰ Caferoğlu, **a.g.m.**, s. 40.

²¹ Gömeç, **a.g.e.** 26-27.

²² **Azerbaycan Tarihi**, Bakı, 1994, s. 330.

Terek ırmağı kıyısında karşılaştı ve Toktamış Han büyük bir bozguna uğradı. Bu yenilgi Altın Orda Hanlığının çökmesi anlamına geliyordu.²³

Timur'in ölümünden sonra ekonomik ilişkileri zayıf olan devlet dağıldı ve varisler arasında hâkimiyet kavgası başladı. Fırsatı değerlendiren Şirvanşah I İbrahim Azerbaycan'ın büyük bir kısmını kendi idaresi altına alabildi. Fakat Tebriz'de kalamadı. Kısa bir zamanda Celayirli Sultan Ahmet'in ve onunla ittifakta bulunan Karakoyunluların tayfa birleşmesinin askeri kuvvetleri şehre yaklaştı. Bu yüzden I İbrahim Tebriz'i terk etti.²⁴

Tarih kaynaklarında belirtildiğine göre bir süre sonra Bağdat'ı ve Tebriz'i ele geçiren Ahmed Celayir ve kendi topraklarını alan Kara Yusuf'un arasında anlaşmazlık çıkmış ve esir düşen Ahmed Celayir idam edilmiştir. Karakoyunlu beyi Kara Yusuf Şirvan'ı zapt etmiştir. Şeyh Cüneyt, Karakoyunlu Cihan Şah (1437-1467) tarafından hücumu uğrayınca, Akkoyunlu Uzun Hasan iltica etti, torunu Şah İsmail zamanında kuvvetli bir Safevi sülalesi İran'ın ve Azerbaycan'ın yönetimini ele geçirdi.²⁵

Azerbaycan tarihinde önemli yeri olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu tayfalar koyunculukla ilgilendiklerinden bu tayfaların bayraklarında ak ve kara koçun resimleri çizilmiştir. Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da da bugün karşılaşılan koç-koyun heykelleri sayesinde Türk milleti bu coğrafyaya damgasını vurmuştur.

²³ Gömeç, a.g.e, s.27.

²⁴ **Azerbaycan Tarihi**, Bakı, 1994, s. 358.

²⁵ Gömeç, a.g.e, s. 28-29.

Akkoyunlu ve Karakoyunlu zamanında Azerbaycan bölgesinde Türkleşme hadisesi köklü bir şekilde devam etti. Özellikle bu tayfaların döneminde Türk dilinin ve edebiyatının gelişmesi özendirildi ve âlimler gözetildi.²⁶

Azerbaycan'ın Türkleşmesinde önemli yürü sahip sülalelerden biri de Safeviler sülalesidir. Bu hanedanlık Şah İsmail'in 1502'de Akkoyunlu devletini yenmesiyle başlar. Uzun Hasan'ın torunu olan Şah İsmail'in Şiiliği siyasi bir vasıta olarak kullanması sadece Azerbaycan Türklerinin değil bütün Türklük ve İslam âleminin kaderini değiştirmiştir. Azerbaycan'da yaşayan Türklerin büyük çoğunluğunun Sünni olmasına rağmen, Şah İsmail başarılarını Azerbaycan'da elde etmeği başarmıştı. Şah İsmail'in 1514'de Çaldıran'da mağlup edilmesinden sonra Azerbaycan Türkleriyle Anadolu Türkleri birleşmiş olmalarına rağmen, Türkmenler Türklükten uzaklaşmışlar, daha doğrusu Şiilik milli havaya büründürülmüştür. Fakat Safevi devletinin en önemli özelliklerinden birisi de, Türkçeye ve Türk edebiyatına büyük önem vermesidir. Şah İsmail'in Hatai mahlası ile Türkçe gazel, mesnevi ve rubailerden oluşan divanı bile vardır. Safevi devleti zamanında her ne kadar Osmanlı-Safevi çatışması olmuşsa da bu Azerbaycan ve Anadolu Türkleri arasında kültür alış verişini engelleyememiştir.²⁷

1722 yılında II.Tahmasıb'ı Safevi tahtına çıkaran Nadir Şah, daha sonra ülke yönetimine hakim olsa da, bir müddet geçince ülkede istikrar bozuldu, 1747 yılında Afşar ve Kaçar beyleri Nadir Şah'ı öldürerek yerine Ali Kulu Mirza'yı şah ilan etti. Zend hanedanının son hükümdarı Kerim Han'ın ölümünden sonra Kacar Ağa Muhammed Han şahlığını açıkladı. Kacar hanedanlığı uzun müddet Ruslarla savaşlar

²⁶ Gömeç, a.g.e, s.29.

²⁷ Gömeç, a.g.e, s.30-31.

yaptı. Yapılan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmalarıyla Aras'ın kuzeyindeki Türk toprakları Rusların eline geçti ve Azerbaycan ikiye ayrılmış oldu. Şeki, Karabağ, Guba, Gence, Şirvan, Bakü vb. hanlıkları da daha sonra Ruslar'a mağlup olmuşlar.²⁸

Çarlık Rusyası'nın dağılmasından sonra 1918 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'da ilk bağımsız Türk Cumhuriyeti kuruldu. Maalesef iki yıla yakın devam eden bu bağımsızlığa son verildi. Azerbaycan tekrar Rusların eline geçti. Azerbaycan'da kurulan Sovyet hükümeti 70 yıla yakın bir süre içinde hâkimiyetini sürdürse de, 70 yıl sonra Azerbaycan tekrar bağımsızlığını ilan etti.

B- Çarlık ve Sovyet Rusya Sırasında Azerbaycan'a Uygulanan Dil Politikası

VIII. yüzyılın başlarından itibaren yürüttüğü siyasetle Rusya Zakafkasya'yi (Kafkasya ötesi) istila etmeye çalışmıştır. Bu istilalarda başarılı olamamıştır. Bu istila ise yüzyılın sonlarında gerçekleşmeye başladı. Çarlık Rusyası kendi çıkarları için Azerbaycan topraklarının tek siyasî merkezde birleşmesini istemiyordu. Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmaları sonucu kuzeyi Rusya'nın, güneyi İran'ının eline geçen Azerbaycan'ı ikiye parçalandığı daha önce söylemiştik. Ve bu parçalanma sonucunda mevcut yönetim usulü ve ekonomik ilişkiler ülkenin kuzeyinde ve güneyinde farkların ortaya çıkmasına sebep oldu. 19. yüzyılın ortalarından başlayarak Azerbaycan'ın kuzeyinde kapitalist ilişkiler hızla geliyor (özellikle petrol sanayisinin genişlenmesi ile ilgili toplumsal ilişkiler değişmiş, sosyal tabakalaşma güçlenmişti), modern tipli şehirler ortaya çıkıyordu. Ve nüfusun bu şehirlere yerleşmesi de aydınların

²⁸ Gömeç, a.g.e, s.32-35.

yetişmesine sebep oluyordu.²⁹ Bunun sonucunda da Azerbaycan kùltür sahasında inkişaf gösterdi.

Kùltür sahasında olan değişiklerin en önemlilerinden biri eğitimle ilgiliydi. 19. yùzyılın 30’lu yıllarından başlayarak Azerbaycan’da Rus okulları açıldı. Çar hükümeti yerli beylerden kendisi için memur kadrolar hazırlamak amacıyla gelişmemiş yerlerde de Rus dilinde resmi devlet okulları kurmaya başladı. 1830 yılında řuřa’da, 1831 yılında Nuha’da, 1832 yılında Bakü’de 1833 yılında Gence’de, 1837 yılında şamahı’da ve Nahçıvan’da devlet tarafından kaza okulları açıldı. Bu okullarda Rus dili, matematik, coğrafya ve din dersleri yapılıyordu. Ayrıca burada Ruslara Azerbaycan dili de öğretiliyordu. Kafkasya baş hâkimleri: Yermolov, Baron Rozen, Vorontsov, Zakafkasya’da (Kafkasya ötesi) yaşayan ve devlet müesseselerinde çalışan Ruslar için yerli dillerin öğrenilmesini gerekli buluyordu. Vali Vorontsov 22 Nisan 1848’de merkezi hükümete yazdığı dilekçede Rus okullarında Azerbaycan Türkçesinin konulmasının gerekliliğini kaydetmiştir. Rus okullarında yerli dilleri öğrenmekte amaç nüfusu iyi idare edebilmek idi.³⁰ 1950’li yıllardan başlayarak eski okulların zamanla “usulü-cedit” denilen yeni okullarla değiştirilmesi fikri ortaya çıktı ve uygulanmaya başlandı. 1879 yılında Gori müellimler seminariyasının (Gori öğretmen okulu) Azerbaycan şubesi açıldıktan sonra iyi öğretmen kadroları sistemli bir biçimde hazırlanmaya başladı. Ve böylece 1870 yılından başlayarak Bakü’nün bir yere toplanması önem taşıdı. Bu da Azerbaycan’ın toplumsal, kùltürel görüşünün tek merkezden “idare” edilmesini gerçekleştirdi.

²⁹ N. Huduyev, **Azerbaycan Edebi Dili Tarihi**, Bakı, 1995, s. 338-339.

³⁰ F. Gasınzade, **XIX Esr Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi**, Bakı, 1966, s. 98

Rus okullarında yerli dillerin konulması büyük ölçüde Rus ve yerli halklar arasında karşılıklı ilişkinin sağlam olmasına hizmet ediyordu. Hükümet yerli nüfusla sıkı ilişki kurmak amacıyla yerli dillerde basın oluşturulması için de çalışıyordu. Kafkasya'nın o dönemki baş hâkimi Baron Roze'nin emriyle “Tiflisskiye Vedmosti” gazetesine ek olarak haftada bir kere “Tatarskiye Vedmosti” adı ile bir sayfa yayımlanıyordu. Sayfanın yayımlanması “Tiflisskiye Vedmosti”nin redaktörü Sankovski'ye bırakılmıştı. Sankovski ise sayfanın yayımlanmasını ve redaktörlüğünü o zamanlar Tiflis'te yaşayan, Fars ve Azerbaycan Türkçesini iyi bilen Mirze Apriyam Yenikolopov'a devretmişti.³¹

“Tatarskiye vedmosti” sayfasının Azerbaycan Türkçesi ile olan ilk sayısı 1832 yılının ocak ayında çıkmaya başladı. Sayfa hükümetin yerli nüfusa duyurusu, emirleri, vergi kanunları, resmi haber ve duyuruları vb. bilgileriyle ihtiva ediyordu. Çar hükümetinin bu sayfayı yayımlamakta amacı uzak bölgelerde sömürge siyasetini uygulamaktı. Sayfanın 1832 yılında birkaç neşrinden sonra yayımı iptal edildi. “Tatarskiye Vedmosti” nin yayımından 9 yıl sonra aynı amaçla 1841 yılında neşredilen “Zakavkazski Vestnik”e ek Azerbaycan Türkçesiyle yeni bir sayfanın ömrü ise okunmadığından 4 yıl oldu.³² N. Huduyev her iki sayfanın da yayımlanmasının Azerbaycan Türkçesinin gelişmesinde fazla önem taşımadığını belirtmiştir.³³

³¹ “Tiflisskiye vedmosti” gazeti önceleri Rus ve Gürcü dillerinde yayımlanıyordu. Daha sonra Farsca ve Türkçe yayımlanmıştır. Bkz. İ. K. Yenikolopov, “Pervaya Tyurskaya Gazeta Na Kavkaze”, **Kultura i Pismennost Vostoka**, Baku, 1928, Sayı 3, s. 140-141.

³² Gasımozade, **a.g.e**, s. 98-99

³³ Huduyev, **a.g.e**, s. 383.

1930-1940 yıllarında Kafkasya'nın merkezi şehirlerinde Erevan'da ve Tiflis'te tiyatro hayatı gelişmeye başladı. Bu şehirlerde Rus dilinde Rus ve Batı Avrupa yazarlarının tiyatroları sahneye koyuldu

19. yüzyılın 70'li yıllarında ise Azerbaycan tiyatrosunda bir hareketlilik vardı ve ülkenin çeşitli şehirlerinde gösteriler yapıldı. Bu aşamada basın ve kitap yayımı genişliyor ve ana dilin fonksiyonel imkânlarının oluşması için tarihi toplumsal durum ortaya çıkıyordu. Yüzyılın ortalarından başlayarak Azerbaycan Türkçesiyle kitap yayını hızlandı.

19. yüzyılda Azerbaycan dilinin etkisi yükseldi. Asrın ortalarında Kafkas Valililiği'nin resmi yazısında Gürcü dilinin Tiflis ve Kutais guberniyalarının (vilayetleri) sadece belirli bölgelerinde çinovnikler (memurlar) için gerekli olduğu zaman kullanıldığı halde, Tatar dilinin (Azerbaycan Türkçesi) Kafkasya'nın diğer bölgelerinde ve bütünlükle Kafkasya ülkesinde yararlı olduğu belirtilmiştir. Azerbaycan Türkçesinin toplumsal ve kültürel durumunun gelişmesinden sonra yerli kadrolar hazırlamak amacıyla ülkede milli dilde okullar ve basın ihtiyacını gidermek zarureti ortaya çıktı. Ve bu ihtiyaçlar kısmen ödenmeye başlandı. Bu işin gerçekleşmesinde A.A. Bakıhanov, M.F. Ahundov, M. Kazım Bey, H. Zerdabi gibi aydınların önemi büyüktür.³⁴

Azerbaycan Türkçesine Rus yazarı Lermontov "Asyanın Fransızcası", Alman bilim adamı A. F. Gakstauze ise Kafkasya'nın anlaşma dili demiştir. Hatta Çar Rusya'sı

³⁴ Huduyev, a.g.e, s.340.

Kafkasya’da kendi çıkarlarını korumak amacıyla bazı belgeleri Azerbaycan Türkçesi ile yaymaya çalışıyordu.³⁵

Rus istilasının en önemli özelliği Rusya’da demokratik fikrin oluşması ve yayılmasının, İ. Gaspıralı’nın Usuli-Cedit metodunun, M.F. Ahundov, H.Zerdabi, Mirze Celil, M.E. Sabir, M. Şahtatinski, E. Hüseyinzade, E. Ağaoğlu gibilerin edebi-siyasi okullarının dil hayatına etkisi ile ilgilidir.³⁶ Dolayısıyla XX. yüzyılın başlarında dile bakış siyasi bakış ve sistemle üst üsteydi. Ve Türk dili (Azerbaycan Türkçesi) 1918-1920 yıllarında Doğuda ilk demokratik cumhuriyet olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde devlet dili oldu.

Devlet dilinin kendi fonksiyonunun sınırlı bir biçimde yürütmesi ve bununla bağlı karşı fikir 1920-1991 yılları Rus Sovyet İmparatorluğu devrinde yarım sömürge muhiti içinde Azerbaycan Türkçesinin sınırlı faaliyeti ile ilgilidir.³⁷

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti tarihin en zor dönemine girdiği ilk günlerden devlet dili hakkında karar çıkardı. Hükümet 27 Haziran 1918 tarihinde “Devlet dilini Türk dili olarak kabul ederek, geçici olarak devlet kurumlarında Rus dilinin kullanımına müsaade etmiştir.”³⁸

1918-1920 yılları arası yaşayan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde yapılan en önemli işler arasında devlet dili, eğitim meseleleri gibi konular önem teşkil ediyordu. Devlet dilinin Türk dili olarak onaylanmasının sebebi milli kimlik meselesinin

³⁵ K.V. Nerimanoğlu, **Azerbaycan Dövlət Dili Siyaseti**, Bakü 2006, s. 14.

³⁶ Nerimanoğlu, **a.g.e**, s.14.

³⁷ Nerimanoğlu, **a.g.e**, s.15.

³⁸ Nermanoğlu, **a.g.e**, s. 15.

çözülmesi idi. Azerbaycan milli hükümetinin parlamentosunda söz sahibi siyasi hareket Müsavat partisi idi. Partinin 1917 yılında yapılan ilk toplantısında kabul edilen programın halk eğitimi kısmı da vardı. Programda ana dilin gelişimine dikkat çekilmiş, Yüksekokullarda eğitimin Azerbaycan Türkçesiyle yapılması belirtilmiştir. Ayrıca bağımsız halkların dillerine de önem verilerek, herhangi bir özerk vilayette ortaokul eğitiminin yerel halkın çoğunluk oluşturduğu dilde yapılması uygun görülmüştür.³⁹

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yöneticileri Türkleştirme prensibiyle harekât ediyorlardı. Özellikle, resmi kurumların faaliyetinde bunu görmek mümkündü. Mirza Bala Memmedzade tertip ve tercüme cemiyeti tarafından ilk ve ortaokullar için ders kitapları yayımlandığını, mevcut bir kısım ortaokulların millileştiğini bildirir. Ayrıca, Azerbaycan Türkçesinde öğretmene ihtiyaç olduğundan Türkiye’den 50 kadar öğretmen davet edildiğini, ülkenin birçok yerlerinde kadın ve erkekler için okulların açıldığını, 100’den fazla öğrencinin okumak için Avrupa’ya gönderildiğini belirtmektedir.⁴⁰

1919 yılına ait bilgilere göre Azerbaycan Halk Cumhuriyetinde 23 devlet ortaokulu var idi. Bunlardan 3115’i Azerbaycanlı idi. Bakü’deki birkaç okuldan başka bütün okullar millileştirilmiştir. Ülkenin 8 bölgesinde kadın ve erkekler için açılan her kursta 50 kişi eğitim alıyordu. Azerbaycan Türkçesinde derslik yayımlamak için özel komisyonlar oluşturulmuş, Türkiye’den ders ve başka kitaplar da getirilmişti. Bakü’de işçiler için 200 kişiden oluşan dini kurs açıldı. Bundan başka ülkede 15 meslek okul

³⁹ V. Arzumanlı, **Tarih Siyasetin, Siyaset Tarihin Dili İle**, Bakü 1999, s. 302-303

⁴⁰ Kaynağını M.B. Mehmedzade’nin “Azerbaycan İstiklalı ve Müsavat (ayrı basım)” eserinden almıştır. Bkz. Arzumanlı, **a.g.e.**, s. 303.

mevcuttu.⁴¹ Çar hükümeti zamanında Ruslaştırma siyaseti amacıyla okullardan kaldırılan milli tarih ve edebiyat derslerinin yeniden konulmasına karar verdi.

Azerbaycan Parlamentosunun 21 Ağustos 1919'da yaptığı toplantının gündem konusu dil ve Bakü'de Bakü Üniversitesinin açılmasıydı.

1918-1920 yılları arası yaşayan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde eğitim ile ilgili gelişmeler içinde en önemlilerden biri de Azerbaycan'da ilk üniversite olan Bakü Darülfünununun açılması idi. Üniversitenin kurulma sebepleri ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Bunlar içinde 1919 yılında üniversitenin adının Rus Üniversitesi adı altında açılmak istenmesi önemli yer tutmaktadır. Bu üniversitenin kurulmasına karşı çıkan Müslüman aydınlarının kabul ettikleri kararda Rusça olan üniversitenin kendi özerkliğini esas alarak elini tek Rusya oluşturmak isteyenlere uzatacağı, yapılan harcamaların boşa gideceği ve gençlere bir faydası olmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca Rus dilinde üniversite açılırsa millileşmiş okullar kapanacaktır.⁴²

Bu görüşlere bakınca bazı gerçekleri görebiliriz. Çünkü üniversite kurulunca başta rektörü olan Razumovski; Dubrovski, İşkov, Levin, Sitoviç gibi Azerbaycanlı olmayanlar görev yapmaktaydılar. Üniversitenin öğretim üyelerinin çoğunluğu başka milletin temsilcileri idi. 1094 öğrencinin tahminen 300'ü Azerbaycanlıydı. Üniversitenin nizamnamesinde derslerin bütün okullarda mecburen Azerbaycan Türkçesi ile yapılacağı belirtilse de öğrencilerin çoğunluğunun farklı milletten olması bunu mümkün kılmamıştır. Fakat bu olumsuzluklara rağmen Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin milli

⁴¹ Arzumanlı, **a.g.e.**, s.307.

⁴² Arzumanlı, **a.g.e.**, s. 305-306.

kültürümüzün gelişmesi için yaptığı işler içerisinde Bakü Darülfünunun önemli yeri vardır.⁴³

Darülfünunda 1920 yılından sonra da gelişmeler olduğu kadar problemler de doğdu. *Yeni Yol* gazetesi 7 Ekim 1922 tarihli 3. sayısında Bakü Darülfünunun “Şark Şubesi”nin “Şark Fakültesi” haline getirileceğini, bu fakülteye Rusya ve Türkiye’den de profesörler çağırılması haberini yayımlamıştır.⁴⁴ Sadece Arap dili profesörlerinin olması, buradaki eğitimin ne kadar yetersiz olduğu anlamına gelmekte idi. Bununla birlikte Azerbaycan’ın Rus işgalinden sonra Azerbaycan’da üniversitelerin sayısı arttı. Fakat sorunlar hala devam etmekte idi. Örneğin, *Yeni Fikir* gazetesi 1925 yılında üniversitelerde Türk dilinde olan derslerin Rus diline göre az olduğunu, bu eksikliği ortadan kaldırmak için Rusça kitapların tercümesinin yapılması gerektiğini haber veriyordu.⁴⁵ Aslında buna neden üniversitelerde eğitimin Rusça olması idi.

Azerbaycan’da 1922 yılından başlayan alfabe değişimi süreci dil problemini de yanında getirdi. Azerbaycan basını bu problemleri duyurmaya da çalıştı. *Yeni Fikir* gazetesi Türkçe kelimelerin bazı yıllarda Rusça sıralanmasını (25%, 14 №) tenkit ederek, Türkçe sıralanmasının gerektiğini hatırlatmıştır.⁴⁶ Bu konu sonraki dönemlerde de tartışıldı. *Yeni Yol* gazetesi ise dairelerde yazı işlerinin yeni alfabe ile yürütülmemesi, bazı bildiri ve ilanların Rus dilinde yazılmasını tenkit ediyordu.⁴⁷

⁴³ Arzumalı, a.g.e, s.306.

⁴⁴ “Yeni Elifba Komitenin Gördüğü Ve Göreceği İşler”, **Yeni Yol**, Bakı, 7.10.1922, S.3, s. 2, sütun 2.

⁴⁵ M. Sani, “Türk Dilinde Kitaplarımız Az Deyil Mi?”, **Yeni Fikir**, Tiflis, 1925, Sayı 265 (946).

⁴⁶ Rusça sıralanma (25%, 14 №) yerine Türkçe sıralanma (%25, № 14) için bkz. Yeşin, “Böyük Herfler”, **Yeni Fikir**, Tiflis, 1925, Sayı 242 (923).

⁴⁷ Huduli, Kim bilir, E. Ş, “Yeni Elifbadan Hebersizler (Ne Vaht Yeni Elifba İle Yazılacak, Yeni Elifbaya Soyug Bakırlar, Medeni Maarif İşleri Aksayır)”, **Yeni Yol**, Bakı, 11.09.1928, Sayı 212 (1227), s. 4, sütun 4-5.

Yeni Yol bir başka makalesinde belirttiğine göre, Yeni Türk Alfabeti Merkez Komitesi yaz mevsiminde (Temmuz-Ağustos aylarında) Moskova şehrinde alfabe rehberleri hazırlamak için kurslar açmasına karar verir. Karar uygulamaya geçmişti. Ama kursa gelenlerin hepsinin aynı zamanda toplanmaması ve derslerin Rusça olması (katılanların birçoğu Rusçayı zor anlıyorlardı) sorun oldu.⁴⁸ Bu da o dönemde Rusçanın halk tarafından henüz tam benimsenmemesinin bir göstergesiydi.

1920 yılında Rusya tarafından işgal edilen Azerbaycan'da dil ve alfabe sorunu 1991 yılına kadar devam sürdü. 1922 yılından itibaren Arap alfabesinden Lâtin alfabesine gecen Azerbaycan, 1939 yılında Stalin'in emriyle Lâtin alfabesinden Kiril alfabesine döndü. 1936 yılına kadar Azerbaycan Türkçesi olarak kullanılan bu dil Stalin'in emriyle Azerbaycan dili olarak değiştirildi. Alfabelerin sık sık değiştirilmesi ise bilim adamları tarafından Türk birliğinin koparılması amacını güdülmesiyle izah edilmiştir. Buna karşılık Sovyetler Birliği döneminde yayımlanan kitap, gazete ve dergilere göre Sovyetler Birliği'nde yaşayan halkların dil ve edebiyatlarının, bilim ve kültürlerinin gelişmesinde sosyalizm döneminin büyük ve uluslararası dili olan Rus dili ve Rus kültürünün önemi vardır. Rus dili Sovyetler Birliği halklarının ise ana dili ve anlaşma vasıtası olmuştur. Rus dili ve ana dil alfabesinin benzer olması Rus dilinin öğrenimini zorlaştırmış, karışıklığa sebep olmuştur.⁴⁹

Sovyet halkı ve ortak dil terimi adı altında Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde Ruslaştırma siyasetine devam eden Rusya, bu cumhuriyetleri Rus diline özendirerek zamanla bu Cumhuriyetlerde ikidilliğin ortaya çıkmasını sağladı.

⁴⁸ "Türk Tatar Ölkeleri Rehberlerine", *Yeni Yol*, Bakı, 14.09.1927.

⁴⁹ *Azerbaycan Edebi Dili Tarihi Sovet Dövrü III*, Bakı 1982, s.13-14.

Azerbaycan dâhil olmakla buralarda devlet dilinin Rus dili olmasını, azınlıkların çoğalarak yayılmasını sağlayan, okullarda Rus dili şubelerinin, Rusça derslerinin çoğaltılmasına özen gösteren Rusya 70 yıl içerisinde bu siyasetinde başarılı oldu. Fakat zamanla aydınların milli kimlik, milli şuur anlayışı buna engel oldu. Bu yüzden bu aydınların bazıları özellikle 1937 yılında ortadan kaldırıldı, bazıları ise çeşitli şekillerde bu siyasete direndi. M. İbrahimov bu aydınlardan biri idi. O *Kommunist* gazetesinde “Azerbaycan dili devlet dairelerinde” isimli makalesinde Azerbaycan Tükçesi’nin problemlerine değinmişti.⁵⁰ Buna rağmen Azerbaycan Komünist (bolşevik) Partisi Merkezi Komitesinin ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Sovyeti’nde Rus dilinin yayılmasını ve kullanılmasını geliştirmek amacıyla çalışmalara başlanmıştır. 1947 yılında Azerbaycan Hükümeti tarafından “Azerbaycan SSC’nin Rusça olmayan okullarında Rus dilinin öğrenilmesi işini hızlandırmak ve iyileştirmek tedbirleri hakkında” karar verilmiştir.⁵¹

⁵⁰ Nerimanoğlu, a.g.e, s.29.

⁵¹ Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Sovyeti ve Azerbaycan K(b)P MK’nın (Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesinin) “Milli Cumhuriyetlerin ve vilayetlerin okullarında Rus dilini zorunlu olarak öğrenilmesi hakkında” Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Halk Komiseri Sovyeti ve Umumi İttifak Komünist (bolşevik) Partisinin Merkezi Komitesinin 13 Mart 1938 tarihli kararının ve “Azerbaycan SSC’nin Rus olmayan okullarında Rus dilinin öğrenilmesi hakkında” Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserli Sovyeti ve Azerbaycan K(b)P MK’nın 23 Mart 1938 tarihli kararının kabul edilen günden geçen 9 yıl içinde ülkenin halk maarifi organları, okulları ve öğretmenleri tarafından Rusça olmayan okulların öğrencilerine Rus dilinin öğretilmesi işini hızlandırmayı başardıklarını kaydetmiştir. Bu 9 yıl içinde ülkede Rusçadan ders vermek için hayli öğretmen hazırlamıştır. 1937-1938 ders yılında okullarda toplam 440 Rusça öğretmeni olduğu halde 1946 -1947 ders yılında bunların sayı 1 202 kişiye ulaşmıştır. Ve bunlardan 291 kişi üniversite mezunudur. Rus olmayan okullar için Rusça öğretmenleri hazırlamak için özel pedagoji okul ve öğretmen enstitüsü oluşturulmuştur; okullar her yıl ders programı ve dersliklerle karşılanılıyor. 40’a kadar metodik araç ve kitapça, Rus dilinde 30’a kadar okuma kitapları yayınlanmıştır. Öğrencilerin bilgileri artmıştır. Azerbaycan okullarını bitiren birçok öğrencileri kendi eğitimlerini Moskova ve Sankt-Petersburg üniversitelerinde devam ettirmektedirler. Ayrıca Azerbaycan SSC Bakanlar Sovyeti ve Azerbaycan K(b)P MK Azerbaycan okullarının, özellikle köy yerlerindeki okullarda okuyan öğrencilerin büyük bir kısmının Rus dilinden bilgi seviyesi programa göre aşağı olduğunu kaydetmiştir. Bkz. “Azerbaycan Sovet Sosyalist Respublikasının Geyri Rus Mekteplerinde Rus Dilinin Öğrenilmesi İşinin Güçlendirmek Ve

1950 yılında Stalin'in ölümünden sonra Azerbaycan'ın hayatında ciddi değişiklikler oldu. Stalin baskısının sarsılması rejimin yok olması anlamına gelmemektedir. 1956 yılında M. İbrahimov dilin toplumun hayatında önemini güçlendirmesiyle ilgili fikirlerini ülkenin parti rehberlerine açıklayarak, onlarla fikir alış veriş yaptı. O dönemde Stalin rejimi tenkit edilmiş, toplum liberalleşmiştir. Dil konularının gündeme getirilmesinin zamanı geldiğini düşünen M. İbrahimov meselenin olumlu çözümüne ulaşmak için fikirlerini toparlamış, parti önderlerinin onayını almış ve kendisine konuyu Moskova'ya bildirmeden önce Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin müzakeresine sunması tavsiye edilmiştir.⁵² 1956 yılının ağustos ayında Yüksek Sovyet'in Başkanlık Heyetinin eski reisi M. İbrahimov'un teşebbüsüyle Azerbaycan dilinin devlet dili olarak uygulanması hakkında kanun kabul edildi. Kanuna göre:

Azerbaycan SSR'nin Anayasasının 151'ci maddesinde Azerbaycan SSR'nin devlet dili Azerbaycan dilidir. Ve Azerbaycan bölgesinde yaşayıp azınlık teşkil eden milletlere, hem kendi kültür idarelerinde, hem de devlet idarelerinde, ana dilini bağımsız geliştirmek ve kullanmak yetkisi temin edilir⁵³ deniyordu.

1978 yılında Sovyetler Birliği'nin o dönemki anayasası ve diğer cumhuriyetlerin anayasalarının taslağı halkın onayına bırakıldı. Sovyet halkı anlayışının kullanıldığı bu dönemlerde milli dillerin devlet dili olması gerçeği bir kenara atılmış, asimile siyasetinin

Yahşılaşdırmağ Tedbirleri Haggında", **Mekteb ve Müellim Haggında Partiye Ve Hökümetin Gerarları**, Bakı, 1952, 71-75.

⁵² Nerimanoğlu, **a.g.e**, s. 40.

⁵³ Nerimanpğlu, **a.g.e**, s. 41.

yeni bir aşaması için zemin oluşturulmuştu.⁵⁴ Bu da daha sonraki yılların istatistik bilgilerine yansımıştır. 1979 yılı sayımına göre Sovyetler Birliği'nde yaşayan Azerbaycan Türklerinin % 29,5'i Rusçayı bilmektedir. Bu oran Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Özbekistan ve az sayıda olsa Ukrayna, Kırgızistan, Beyaz Rusya, Tacikistan, Baltık Cumhuriyetleri ve Moldova'da yaşayan Azerbaycan Türklerini de içine almaktadır. Azerilerin % 97,9'u Azerbaycan Türkçesi'ni birinci dil olarak görmüştür. 1970 yılının nüfus sayımına göre Azerbaycan'da yaşayan diğer milletlerden 813 bin kişi Rusça bildiğini ve ikinci ana dili olduğunu beyan ettiği halde, 1979 yılında bu fikirde olanların sayısı 1.616.000'e yükselmiştir. Ancak Azerbaycan nüfusunun hızla artması ve Azerbaycan Türkü olmayan unsurların Azerbaycan'ı terk etmesi sebebiyle bu oran gittikçe Azerbaycan Türklerinin lehine değişmiştir. 1970-1979 yılları arası Azerbaycan'dan 62.000 insan ayrıldı. 1984 yılı rakamlarına göre bu rakam 104.000'e yükseldi. Azerbaycan'ı terk edenler esas itibariyle Ruslar, Ermeniler, Tatarlar ve Yahudiler idi.⁵⁵

1979 sayımına göre Azerbaycan'ın yerlileri Azerbaycan nüfusunun % 78,1'ini teşkil ediyordu. Başka milli cumhuriyetlerde, tabii ki Azerbaycan'da da talebelerin ekseriyeti ana dilde ders veren okullara gidiyordu. 1965-1972 yılları arasında Azerbaycan'da Rus okullarına kaydolanların sayısı % 5.2 azalmıştı. Yine de milli okullarda Rusça öğretilmesine büyük önem verilmektedir. 1979 nüfus sayımına göre

⁵⁴ Nerimanoğlu, a.g.e, s. 41

⁵⁵ Y. Aslan, **Azerbaycan'da Rusça öğretiminin teşviği**, Türk Kültürü, 1988, Sayı 303, s. 26.

Sovyetler Birliği nüfusunun % 82'sinin Rusça bildiği kaydolunmaktadır.⁵⁶ Bu da Rusların siyasetlerinde ne kadar başarılı olduklarının bir göstergesidir.

20. yüzyılın sonlarına doğru Gorboçov'un "yeniden yapılanma", "açıklılık" politikasıyla parçalanmaya yüz tutan Sovyetler Birliği'nin son yıllarında Azerbaycan diline olan sevgi, Rus diline tepki, milli kimlik anlayışı Azerbaycan basınında sık sık gündeme gelmiştir. 1989 yılında *Gençlik* dergisinde yayımlanan "Gözleyirik" makalesi dikkat çekmektedir. Makalede bir köyde iki yıldır muhasip olarak çalışan Barat Şükürov Azerbaycan dilinin kullanımı ile ilgili sorunları dile getirmektedir. Köyde üretilen ürünlerin belgelerinin Rusça olması yazarı rahatsız etmektedir. Makalede mahsulü alan da, satan da Azerbaycanlı olmasına rağmen aralarındaki anlaşmanın Rusça olması ve tercüme edilmesinin önemsenilmemesi normal bir durum olarak değerlendirilmiyor. Özellikle, bir köylünün ürettiği *sütü*, *mısırı*, *üzümü*, tekrar köylüye *moloko*, *kukuruz*, *vinograd* adıyla satılması veya belgelerde Rusça kullanımı mantıklı gelmemektedir.⁵⁷

Yazara göre bu durumlar sadece köyde yaşanmamaktadır. O sözlerine şöyle devam ediyor: Toplantılarda bir kişi dahi başka milletten olmadığı halde konuşmacılar (pamuk toplayan, inek sağan bayanlar hariç) konuşmalarını Rusça yapmaktadır. Veya günlük konuşmada kendimizin de *çarpayı* (*yatak*), *soyuducu* (*buzdolabı*), *metbeh* (*mutfak*) gibi kelimeler yerine Rusça *krovat*, *holodelnik*, *kuhnya* gibi kelimeleri kullanmamız ne kadar doğrudur. Yol kenarlarında yarı Rusça, yarı Azerbaycan dilinde yazdığımız plakalara ne diyebiliriz. Ana dilimizi korumak yerine onu bozmaya

⁵⁶ Aslan, **a.g.m.**, s. 26-27.

⁵⁷ B. Şükürov, Gözleyirik, **Gençlik**, 1989, Bakı, Sayı 9(21), s. 5.

çalışıyoruz. Oysa her hatayı yaptığımızda birbirimizi uyarırsak bu tür sorunlarla karşılaşmayız.⁵⁸

Fezli Geray'ın *Edebiyat ve İncesenet* gazetesinde yayımlanan “Ana dili. Bir güneş ışığı” makalesinde, Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan dilinin düştüğü durumların sebepleri araştırılmıştır. Makaleye göre ana dilimizin devlet dili olarak kabul edilmesi dilimizin yaşaması, gelişmesi demektir. Dilimin devlet dili olarak kabulü Stalin döneminden kurtulduktan sonra elde ettiğimiz en büyük sevinçlerden biridir. Çünkü o zamanlarda, yani Stalin çağında bu dilde konuşmaya, şarkı söylemeye hakkımız yoktu. Teşebbüs edenler de milliyetçi olarak suçlanıyordu. Biz ancak Rus dilini sevmeye mecburduk. Ana dilinde konuşmamıza rağmen onun sahibi olduğunu bize unutturmuşlar. Dilimizdeki sözlere yamalar yaparak konuşmaya başlamışız. Örneğin, *vosmoy kilometre getmişdim* gibi. Bunlarla sokaklarımızda, iş yerlerimizde karşılaşabiliriz. Fakat kâğıt üzerinde dilimizin bağımsızlığına sahip olduğumuza seviniyoruz. Dilimize tecavüzü kendimiz unutmamalıyız. Çocuklarımızı eğitim amaçlı Rus okullarına göndermemiz tecavüz değil mi? Çocukların milli zeminden uzaklaşmaları çok karmaşık, görünmeyen bir süreçtir. Dil denen fenomenin sırları da buradadır. Zaten veliler de bu görünmezlikten dolayı çocuklarını Rus okullarına gönderiyorlar. Dil de ana sütü gibi karşılığı olmayan nimettir. Ana sütü ile beslenen çocuklar ne kadar sağlıklıysalar, ana diliyle okunan ninnilerle beslenen çocuklar da büyüdükçe mutlu oluyorlar.⁵⁹

⁵⁸ Şükürov, **a.g.m**, s. 5.

⁵⁹ F. Geray, “Ana Dili. Bir Güneş Işığı”, **Edebiyat Ve İncesenet**, Bakı, 20.07.1990.

Fezli Geray makalesinin sonunda ikidillilik konusuna da değiniyor. Yazarın belirttiğine göre, ikidillilik mefhumunu biz oluşturmuşuz. Sokakta, iş yerlerinde, okullarda, hatta bayram günlerinde Rusça konuşmayı kendimize şeref bilmişiz. Çocuklarımıza Lenin'n dilini öğreteceğimize yemin etmişiz. İkidilliliği öyle kavramışız ki, televizyon programlarını, gazetelerimizi iki dilde yürütüyoruz. Hatta sloganlarımızı da iki dilde yazıyoruz. Televizyon filmlerimizin önce Rusça yayınlanmasını istiyoruz. Belki ülkemizde yaşayan diğer halklar bizim dilimizde film seyretmek istiyorlar. Yapmacık uluslararası görüşlere sahibiz. Şarkılarımızın Rus aksanıyla okunmasına veya Rus müziklerinin ritminde şarkılarımıza beste yapılmasına ne diyebiliriz. Bu da diller arasındaki ilişkilerin görünmezliği sayılabilir. Bazıları bu dediklerime karşı çıkıyorlar. Biz ne edebiliriz? Bu terbiye ile eğitilmişiz.⁶⁰

Azerbaycan KP MK'nın "Azerbaycan SSR-de Azerbaycan dilinin devlet dili gibi daha aktif kullanımını temin etmek tedbirleri hakkında" kararın onaylanmasından bahsedilen bir başka makalede Azerbaycan dilinin karşılaştığı durumun iyi bir durum olmadığı belirtilmeye çalışılmıştır. Yazar 18 ve 19. yüzyıllarda Asya'nın her tarafında çeşitli halklar tarafından ortak dil olarak kullanılan bu dilin şimdi devlet dili olduğu halde aktif bir dil olarak kullanılmamasına dikkat çekerek bu duruma gelme sebeplerini araştırmıştır. Özellikle, alfabe değişmelerinin sonuçlarını eleştiren yazar Arap alfabesinin Lâtin alfabesiyle değiştirilmesini Müslüman, Lâtin alfabesinin Kiril alfabesiyle değiştirilmesini ise Türklük birliğinin bozulması anlamına geldiğini belirterek bu değişmelerin geçmişle bugünümüz arasındaki bağı zayıflattığını

⁶⁰ F. Geray, **a.g.m.**

vurgulamaktadır.⁶¹ Yazara göre "milli kültürel özerklik" sahte sloganı altında milli servetlerimiz aşağılanılıyordu. Hatta belli bir dönem "Kitabı Dede Gorkud" gibi birçok milli sanat abidesi yasaklandı. Bu bütün Türk halklarına yönelik bir siyaset idi. Bir milleti yok etmek için dilini elinden almak yeterlidir. Bunu da yapmak için bu siyasetten anlayanları "Pantürküst", "Panislamist", "milliyetçi" adıyla ortadan kaldırmak gerekiyordu. Oysaki soyundan, kökünden uzaklaşmak istemeyen diğer milletlerin üyelerine "Panhristiyanist", "Panslavyanist" başka şovenist isimleri takılmıyordu. Komünizme giden yolda edebiyatta halk ifadeleri değişti, parti ve hükümeti anlatan, siyasi sloganlar kullanılmaya başladı. Daha sonra Rusçanın otoritesi zorla kabul ettirildi. İdarelerde iş başvurusu yapanlara "Rusça eğitim aldın mı?" diye soruluyordu.⁶²

Makalede Rusça eğitim almış, halkın dilinden anlamayan vazife adamlarını eleştirerek onların sorumsuzluğu yüzünden Nevruz gibi milli bayramımıza dini anlam verilerek dinden uzaklaştırma çabalarına girişildiği ifade edilerek yas törenlerinde artık içkilerin içilmesi de tenkit edilmektedir.⁶³

Fexreddin Yadigar (Azerbaycan dili merkezinin sorumlu sekreteri) "Azerbaycan dili: Onun konstitutsiya hüğügları görünmalıdır" isimli bir makalesinde, Azerbaycan Türkçesinin kullanımına dikkat çekmiştir. Makalede Azerbaycan'da Azerbaycan dilinin devlet dili gibi aktif kullanımı, kanunla ilgili birçok konulardan bahsedilmiştir. İdarelerde, sokaklarda Rus dilinin kullanımı, milletvekillerinin Rus dilini çok iyi bildikleri halde genel kurultaylarda Rusça bilmiyorlarmış gibi halkın, devletin

⁶¹ M. Hesnova, "Ana Dili. Vetendaşlıg Borcumuz", **Edebiyat Ve İncesenet**, Bakı, 20.07.1990.

⁶² Hesnova, **a.g.m.**

⁶³ Hesnova, **a.g.m.**

problemlerini dile getirmemeleri, velilerin çocuklarının Rusça öğrenimine özen göstermeleri, meslek okullarındaki bölümlerde eğitimlerin istekler üzerine Rusça açılması eleştirmiş, Azerbaycan diline sahip çıkılmanın yolları aranmıştır. *Azerbaycan Dili ve Edebiyyatı* dergisinin kapatılması ve yerine *Ana Sözü* dergisinin oluşturulması tenkit edilmiş ve *Ana Dil* isimli dergi çıkarılması ve Azerbaycan Dili ve Edebiyatı isminde enstitü oluşturulması teklif edilmiştir. Makalenin yazarı K. Büler'in "Dilin bu gününü iyi izlemek için çocukların konuşmasını müşahide etmek gerekir" düşüncesini dile getirerek çocuklarımızın dilimizi kullanımına dikkat çekmek istemektedir. Çünkü çocuklarımızın iyi vazifelerde çalışması amacıyla Rusçayı iyi öğrenme için dilimizi elimizden alan yoktur bahanesiyle dilimize verdiğimiz değeri örneklerle göstererek gelecekle ilgili tasavvur oluşturmak isteyen yazar günümüzü iyi değerlendirmemiz gerektiğini anlatmaya çalışmaktadır.⁶⁴

Mesheti Bağirov ise üniversitelerde özellikle teknik bilimlerinde ders kitaplarının Rusça olmasına dikkat çekerek bunların tercüme olmasının gerekliliğinden bahsetmektedir.⁶⁵

Yukarıdaki kaynaklardan anlaşıldığı gibi birbirini izleyen Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği döneminde esas olarak aynı dil politikası uygulanmış ve onun acı sonuçlarına katlanılmıştır.

Azerbaycan Türkçesine Çarlık Rusyası döneminden başlayarak Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar olan süreç içerisinde uygulanan dil politikasının

⁶⁴ F. Yadigar, "Azerbaycan Dili:Onun Konstitutsiya Hüğügları Gorunmalıdır", **Edebiyyat ve İncesenet**, Bakı, 17.08.1990.

⁶⁵ M. Bağirov, "İtirmirik, Gazanırığ", **Edebiyyat ve İncesenet**, Bakı, 7.12.1990.

incelemesi sonucu temelinde Ruslaştırma siyasetinin olduğunu söylemek mümkündür.

Bu siyasete son verilmesi ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız

Azerbaycan devletinde mümkün olmuştur.

II. BÖLÜM

LÂTİN ALFABESİNDEN KİRİL ALFABESİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE

AZERBAYCAN BASINI

A- Lâtin Alfabetinden Kiril Alfabetine Geçişin Siyasi ve Kültürel Sebepleri

1930'lu yıllarda Azerbaycan'da toplumsal siyasi durum bütün Sovyetler Birliği'ndeki gibiydi. Bir taraftan halk ekonomisinin yeniden kurulmasının önemli aşaması devam ediyor, sosyalizme geçiş devrinin prensip konuları çözülüyor, onun maddi, teknik temelini oluşturulması çalışmaları yapılıyordu. Sosyalist ekonomi ve sosyal ilişkilerin yalın hükümlerliliği ortaya çıkıyor, "istismarcı sınıflar" ve insanın insan tarafından istismarının eski biçimlerinin iptal edilmesi sonuçlandırılıyordu. Sosyalist ekonomi sisteminin hükümlerliliği insan emeğinden istifadeyi tamamiyle devlet düzeninin sorumluluğuna bırakıyordu. Milliyetçiliğe karşı yöneltilmiş sert Sovyet kanunlarında milletlerarası sosyalist cemiyetinin üstünlüğü halklar arasında ilişkiler ve dostluklarla gösterilmeye çalışılıyordu.¹

Sosyalizmin bütün alanlarında elde edilen başarıların "ilham kaynağı ve araştırmacısı" olan Komünist Partisi halkın belli bir kısmının sempatisini kazandı ve ona üye olmak isteyenlerin sayını artırdı. Sosyalizm kuruculuğu ile beraber, ortaya çıkan inzibati-amirlik idare etme sisteminin çıkardığı memnuniyetsizlik de artmakta idi. Bu

¹ **Azerbaycan Tarihi (1920-1941)**, C. 6, Bakü, 2000. s.373-375

yüzden ülkenin idaresini üzerine vazife alan partinin güçlendirilmesi, daha kolay idare edici bir teşkilata dönüşmesi gerekiyordu. ÜİK(b)P MK (Umum İttifak Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi) ve MİK(Merkezi İdare etme Komitesi) birleşmiş ve Ocak 1933'te "Partiyi temizlemek hakkında"² karar kabul etmiştir. Şüphesiz, Azerbaycan Komünist Partisi Yüksek Organı bu görevi üstlenmede öncülük yapmak durumundaydı.³ 1934-1938 yıllarında Azerbaycan Devlet Tehlikesizlik (Güvenlik) Komitesinin Başkanı görevinde olan Sumbatov (Topuridze), Yuveliyan Davidoviç, M.C. Bağirov'un güvenini kazanarak ona boyun eğen memurlardan idi. Sumbatov kendi etrafına topladığı cinayetler işleyen Ermeni arkadaşlarının yardımıyla Azerbaycan halkının binlerce vatanını seven evladına "halk düşmanı" damgasını vurmuş, önemli bilim adamları, aydınları cezalandırmıştır.⁴

Çok milletli ülkede sosyal ve iktisadi değişiklikler sürecinde "büyük sosyalist devletin kaderi için milli mesele objektif olarak kendi önemini kaybetmemiştir. Bu sürecin başlangıcında devletçilik yoluyla, iktisadi ve kültürel gelişmesindeki eşitsizliği ortadan kaldırmak milli mesele alanında halkların ilk görevi sayılmaktaydı. Milli ayrımcılık; Velikorus (büyük Rus) şovenizmi ve milliyetçilik kötüleniyordu. Kimse kimseyi rahatsız etmiyordu. Gelişmemiş halklara yardım ediliyordu. Fakat 1930'lu yıllardan başlayarak "Stalinci rehberlik" milletlerin hızla yakınlaşması ve hatta kavuşması "teorisini" ortaya koydu. Çok milletli ülkenin yönetilmesi "milletlerin ve halkların gelişme seviyesini eşit hale getirme" adı altında yetkileri Moskova'nın elinde

² Milliyetçilik, halk düşmanlığı ve başka gerekçelerle sakıncalı gördükleri kişileri temizlediler.

³ **Azerbaycan Tarihi (1920-1941)**, s.373-375

⁴ **Azerbaycan Tarihi (1920-1941)**, s.373-375

topluyordu. Hedef kültür ve yaşamın standartlaştırılmasıydı.⁵ Sosyalizm inşasında milli faktörün bozulması, nüfusu Müslüman olan cumhuriyetlerde, bu arada Azerbaycan'da da kendini gösterdi. Bu cumhuriyetlerdeki uygulama ile milli adaletsizliğin sürüp gitmesine, bağımsızlık haklarında, dil ve kültür siyasetinin uygulanmasında, kadroların hazırlanması ve yerleştirilmesinde kabul edilmiş milletlerarası prensiplerin bozulmasına yol açılıyordu.⁶

Göreve alınan uzmanların kayıt anketinde "milliyet" hakkındaki madde çok önemliydi. Bu, milli grupların uzaklaştırılması için gerekli bir vasıta, aslında ise Anayasal haklarının ihlaliydi. Çok milletli Azerbaycan'da bu kural parti, devlet ve başka organlarda Azerbaycanlı uzmanları uzaklaştırmak için gerekli bir vasıtaydı.⁷

Azerbaycan'da milli şuurun her belirtisi çoğu zaman milliyetçilik damgasıyla nitelendiriliyor, onu az çok taşıyan bilimsel ve edebi eserler parti organlarında ve sosyal toplantılarda, basın sayfalarında eleştiriliyordu.⁸

Rus dili, çok milletli devletin oluşturulması ile ortaya çıkan tarihi durum sebebiyle Sovyetler Birliği'nde yaşayan halklar arasında iletişim aracı ve devlet dili gibi nüfuz kazandı. Rusça Rus olmayan halklarda da Rus dilini öğrenme eğilimini güçlendiren önemli bir faktör oldu. Fakat büyük devlet şövenizmi ile totaliter rejimin ortaya çıktığı ve yerleştiği bir ortamda Rus dilinin "öncülüğü" toplumsal, siyasi ve kültürel hayatın bütün alanlarında önemli faktöre dönüşerek, milli dilleri sıkıştırıyor, halklar arasında ayrımcılık oluşmasına, onların kendi dil köklerinden

⁵ *Azerbaycan Tarihi (1920-1941)*, s. 380-381.

⁶ *Azerbaycan Tarihi (1920-1941)*, s. 380-381..

⁷ *Azerbaycan Tarihi (1920-1941)*, s. 380-381.

⁸ *Azerbaycan Tarihi (1920-1941)*, s. 380-381.

uzaklaştırılmasına, kendi edebiyat ve tarihine kayıtsız kalmasına, kültürel geleneklerini unutmamasına sebep oluyordu.⁹ İşte alfabe değiştirme konusu bu şartlarda tekrar gündeme gelmiştir.

Diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan’da da Lâtin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş konusu yeniden ortaya atıldı. Daha 1922 yılında Arap alfabesinin değiştirilmesi konusu gündeme geldiği zaman Lâtin alfabesi yanında Kiril alfabesini destekleyenler de vardı. Fakat Lâtin alfabesinin taraftarlarının çokluğu Kiril alfabesinin benimsenmesini engellemiştir.¹⁰ Azerbaycanlı yazar Celil Memmedguluzade de o dönemlerde Radloff’un Azerbaycan Türkleri için hazırladığı Kiril alfabesinin taraftarı olmuştur. Hatta eserlerinin birisinde “Men... haman Radlof’un Türkler için yeni elifbasını gebul etdim” demiştir.¹¹

Yeni Yol gazetesinin 1925 yılında yayımlanan “Lâtin elifbası bütün Zakafkasya milletleri için” isimli makalesinde, Sovyetler Birliği’nde ve Kafkasya Federasyonu’nda Kiril alfabesi temelinde ortak bir alfabe oluşturma meselesinin 1919 yıllarına dayandığı belirtilmiştir. Fakat Sovyetler Birliği’nin çeşitli yerlerinde farklı eğitim ve kültür düzeylerinin olması, ortak alfabe oluşturulamamasının esas nedeni olarak gösterilmiştir.¹² Buradan da anlaşıldığı gibi ortak alfabe adı altında Türk birliğini parçalama amaçlı alfabe değiştirme çabası sadece Azerbaycan için öne sürülmemiştir. Bu parçalama siyaseti ilk önce Müslüman olmayan Türklerle başlasa da, zamanla

⁹ **Azerbaycan Tarihi (1920-1941)**, s. 380-381.

¹⁰ H.Ş. Usuer, **Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Ankara, 2006, s.230-231, **Müasir Azerbaycan Dili I.**, Bakı 1978, s. 55-56.

¹¹ E. Elibeyzade, “Celil Memmedguluzadenin Yeni Elifba Uğrunda Mübarizesi”, **Azerb.SSR EA Heberleri**, Bakı, 1953, Sayı 1, s.80-81.

¹² A. Safrastyan, “Lâtin Elifbası Bütün Zakafkasya Milletleri İçin”, **Yeni Yol**, Bakı, 5.01.1925, Sayı 13(114).

benzerleştirme yolu ile Müslüman Türkler arasında da yapıldı. Bu da Rusların başından beri planladığı Ruslaştırma politikasının bir parçası idi. Örneğin, Talat Tekin'in belirttiği gibi XVIII. yüzyıl başlarında Hristiyanlığı yaymak için Çuvaşlara giden Rus misyonerleri bu dili Rus harfleriyle yazdılar. 1769 yılında Rus Bilimler Akademisi'nce yayımlanan ilk Çuvaşça gramerde Çuvaşça için 35 harften oluşan bir alfabe kullanılmıştır. 1871'de Çuvaşların ilk hocaları bilinen İvan Yakovleviç Yakovlev, Çuvaşça için İslav asıllı yeni bir alfabe düzenledi. Yakutça ise Kiril harfleriyle ilk kez XVII. yüzyıl sonlarında yazılmaya başlamışsa da Kiril harfli ilk Yakut alfabesi 1819'da düzenlenebilmiştir. Çuvaşça ve Yakutçadan sonra Altayca ve Şorca Kiril alfabesiyle yazılmıştır.¹³ *Müellim* gazetesinin 1939 yılında yayınladığı bir başka makalede 1936-1938 yıllarına dek çok kısa bir zaman zarfında Sovyetler Birliği'nde kırk kadar halkın Kiril alfabesine geçtiği yazılmaktadır. Örneğin: Türk Tatar dilleri (Karaçay-Balkar, Şor, Nogay, Kırım Tatarı, Kumuk ve.b.), Dağıstan dilleri (Avar, Lezgi, Tabasaran, Lek), Kuzey Kafkas dilleri (Kabardin, Çerkez, İnguş, Çeçen, Asetin), Şimal halkları (isimleri belirtilmeden 20 kadar oldukları yazılmış).¹⁴

Alfabe değiştirmenin (Arap alfabesinden Lâtin alfabesine, Lâtin alfabesinden Kiril alfabesine geçişin) siyasi ve kültürel sebepleri bilim adamları, yazarlar ve halk tarafından farklı görüşlerle değerlendirilmiş ve bu basına da yansımıştır.

¹³ Altaylar 1845-1928 yılları arası Kiril, 1928-1938 yılları arası Lâtin, 1938'den sonra tekrar Kiril; Şorlar 1885-1930 yılları arası Kiril, 1930-1939-yılları arası Lâtin, 1938'den sonra tekrar Kiril alfabesine geçmişler. Bkz. T.Tekin, "Kiril (İslav) Alfabesi ile Türlü Türkçeler", **Tarih ve Toplum**, 1984, Sayı 12, s. 422-424.

¹⁴ "Azerbaycan Yazısının Rus Elifbası Grafikası Esasına Keçirilmesi Haggında", **Müellim**, Bakı, 29.01.1939.

Prof.Dr. Nesib Nesibzade, *1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı (29-30 Kasım)* 'daki konuşmasında, Azerbaycan muhacir basınından örnekler göstererek göçmenlerin kullandığı Arap alfabesinin Lâtin alfabesiyle değiştirilmesinin Sovyet Türklerini köklerinden ayırmak ve onları Ruslaştırmaya yöneltmek amacı taşıdığını ve bunun Çar devrinde planlandığı görüşünü belirtiyor, ayrıca bu görüşünü alfabe değişikliğini Lenin'in "Doğuda devrim" diye nitelendirmesiyle de ilişkilendiriyordu.¹⁵

E.Ehmedzade ise "Elifba ve siyaset" isimli makalesinde Rusların Arap alfabesini değiştirmesini Türk halklarını Doğu kültüründen, Lâtin alfabesini değiştirmesini ise Türkiye'den uzaklaştırmaya hizmet eden bir faktör olarak nitelendirmiştir.¹⁶

Azerbaycan'da alfabe değişmelerini olumsuz yönleriyle eleştiren Bedirhan Ehmedov, bunun Türk dünyası açısından da olumsuz sonuçlarını dile getirmekteydi. Yazara göre halkın cezalandırılması tarihinden başlar. Halkın tarihinin, maneviyatının anahtarı ise alfabedir. Alfabe halkın tarihidir, onun değiştirilmesi sorumluluk ister. Fakat yirmi yılda iki alfabe değiştirerek, bu ender hadiseyi bir basit hadiseye dönüştürmekle neyi ifade etmek istemişiz? Sovyetler Birliği'ndeki halkları da peşimize takmakla onların da tarihine, kültürüne ihanet etmemiş miyiz? Bu tür yapay liderlik neye yarar? Alfabe değiştirmenin acı tecrübesinden bizim bu hadiseye tarihi ve kültürel bakımdan değil, gayri ciddi baktığımız anlaşılıyor.¹⁷

¹⁵ N. Nesibzade, "Sovyet Siyasetinde Bakü Türkoloji Kurultayının Yeri", **1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı (29-30 Kasım)**, Ankara, 1993, s. 98-99.

¹⁶ E. Ehmedzade ise "Elifba Ve Siyaset", **Mühacir**, Bakı, 6.02.1992, Sayı 3(24).

¹⁷ B. Ehmedov "Her Şey Elifbadan Başlayır", **Azerbaycan**, Bakı, 7.09.1990.

Memmed İsmayil'in *Genclik* dergisindeki bir makalesinde Rus, Gürcü, Ermeni siyasetiyle Azerbaycan ve genel Türk dünyasında dil ve alfabe konusunda baş verenler incelenmiş ve alfabe değiştirme siyasetine ve bunun acı sonuçlarına değinilmiştir. Ayrıca Azerbaycan'da beynelmilelcilik perdesi altında yüksek mevkilere yerleştirilen Rus, Ermeni, Gürcü asıllı milletlere mahsus Stalin, Mikoyan gibi bireylerin kendi milletlerine değil, Türk halklarında alfabe değiştirme çabaları eleştirilmiştir. Yazara göre onlar parçala ve hükmet siyasetiyle Türk halklarını bir birinden ayırmak ve onları istedikleri gibi idare etmek istemişlerdir. Hatta bu halkların bir kısmı Orta Asya'ya sürgüne gönderilmiştir. Bu şekilde Orta Asya'da yaşayan Türkler arasında toprak kavgası çıkacak, kardeş kardeşe karşı gelecektir. Fergana, Ahıska olayları da bu siyasetin bir başka yüzü idi.¹⁸

Elisa Şükürlü ve Memmed Şükürlü ise Azerbaycan halkını Sovyetler Birliği'ne dâhil olan diğer halklarla mukayese etmemek gerektiğini, Kiril alfabesinin Stalin'in, Mikoyan'ın, Beriyan'ın (Beria) teşebbüsü ve o zaman genç olan, fakat öneri için Kremline çağrılan Ervand Sevortyan'ın "bilimsel esaslandırması" ve Mir Cefer Bağirov'un özel görüşüyle kabul edildiğini belirtmiştir.¹⁹

1939 yılında Azerbaycan'da Lâtin alfabesinden Kiril alfabesine geçişin kültürel sebeplerini araştıran Azerbaycan basını, olayı dönemin siyasi durumuna göre değerlendirir. Bu değerlendirmelerde ise Kiril alfabesinin propagandası esas alınmıştır. Bu değişiklik için yapılan çalışmalarda *Müellim*, *Kommunist*, *Revolyusiya ve Kultura* gibi gazete ve dergilerin önemi büyüktür.

¹⁸ M. İsmayıl, "Gizli-Sövdeşmeler, Aşkar Neticeler", **Genclik**, Bakı, 1990, Sayı 7(31).

¹⁹ E. Şükürlü, M. Şükürlü, "Geciksek, Tarih Bizi Bağışlamaz", **Azerbaycan**, Bakı, 30.03.1991.

Müellim gazetesinin 29 Ocak 1939'da neşrettiği “Azerbaycan yazısının Rus elifbası grafikası esasına keçirilmesi haggında” isimli makalesine göre Lâtinleştirilmiş alfabe Azerbaycan kültürünün ve eğitim düzeyinin yükselmesinde büyük katkıda bulunmuştur. Fakat şimdi Azerbaycan dilinin ses terkebine uymayan Lâtin alfabesini değiştirmek gerekiyor. Yeni alfabe (yani Kiril) seçiminde sadece eski alfabenin kısıtlılığı- teknik konuları göz önünde bulundurulmamıştır. Tam tersi siyasi faktörler, derin tarih ve kültür meseleleri dikkate alınmıştır. Yaşam bu büyük siyasi olayı talep etmektedir. Rus alfabesi kendinin teknografik özelliklerine göre Lâtin alfabesinden veya Lâtin alfabesi esasında yapılmış alfabelerden üstündür. Ayrıca hem okullarda, hem de yaşlılar arasında Azerbaycan Türkçesini Lâtin alfabesiyle ve Rus dilini Rus alfabesiyle öğrenmek zorluk çıkarıyor. Biz Rus alfabesini kabul etmekle hem Rus dilini kolay öğreneceğiz, hem kardeş Sovyet halkları bizim Azerbaycan Türkçesini kolay öğrenecektir. Aynı zamanda yayın işimiz kolaylaşacak, alfabemiz Rus alfabesi olduğu için sadece Azerbaycan SSC'de değil, Sovyetler Birliği'nin her bir tarafındaki matbaalarda yayın yapma fırsatı elde edilecektir. Rus alfabesi Sovyetler Birliği'ndeki halklar için tek bir alfabe oluşturulması bakımından bütün özelliklere sahiptir. Bu da hızlı bir şekilde bizim Sovyet ailesindeki halkların bütün medeniyet başarılarından yararlanmamıza ve birbirine yaklaşmamıza sebep olabilir.²⁰ Bir başka makalede ise Rus alfabesi temelinde yapılmış yeni alfabenin şüphesiz Azerbaycan halkının gelecekte siyasi ve kültürel bakımdan daha da yükselişi için büyük faktör olacağı belirtilmiştir.²¹

²⁰ “Azerbaycan Yazısının Rus Elifbası Grafikası Esasına Keçirilmesi Haggında”, **Müellim**, Bakı, 29.01.1939, Sayı 6(200).

²¹ S. Ahundov, “Yeni Azerbaycan Elifbasını Müzakire Edirik. Azerbaycan Halkının Yeni Elifbası”, **Müellim**, Bakı, 11.05.1939, Sayı 18(212).

Kommunist gazetesinin “Rus alfabesi temelli yeni Azerbaycan alfabesini oluşturmak büyük bir başarıdır” sloganlı “Azerbaycan halgının yeni elifbası” isimli makalesinde ise, Lâtin alfabesi dönemin *geçiş alfabesi* olduğundan vazifesini tamamladığı haber verilerek Azerbaycan aydınlarının çok haklı olarak Rus alfabesi temelli yeni Azerbaycan alfabesine geçmek meselesini ortaya attığı bildirilmektedir.²²

Zamanın akışına uyum sağlayan Azerbaycan aydınlarından biri olan Semed Vurgun makalesinde bazılarının Lâtinleştirilmiş alfabeyi zararlı bir alfabe olarak görmelerine karşı çıktığını bildirmekle, Azerbaycan halkının Lâtinleştirilmiş alfabeyi kabul ederek doğunun kapısında ilk defa Arap alfabesini gmmesiyle gurur duyduklarını yazmaktadır. Vurgun’un görüşüne göre bir zamanlar ülkeler arasında uluslararası alfabe Lâtin alfabesiydi. şimdi ise beşeriyet tarihinin akışı başka yöne değişti. Ekim Devriminden sonra Rus alfabesi birçok halklar arasında *ortak alfabe* olmaya başladı. şüphesiz sosyalizmin ve komünizmin bütün dünyada zaferi ile bağlantılı olarak Rus alfabesi uluslararası bir alfabe olacaktır. Bu yakın zamanda gerçekleşme de tarihin gidişatı bunu göstermektedir. Bundan dolayı bizim kahraman halkımız kendi alfabesini Rus alfabesi temelli alfabe ile değiştirmelidir. Bu önemli işte acele etmemeliyiz. Bu yeni alfabemizin daimi olması için alfabemizi bilimsel esaslarla oluşturmalıyız ki, sık sık alfabe değiştirerek eğitimsizliğe, kültür düzeyinin aşağı olmasına sebep oluşmasın.²³ Semed Vurgun da diğer aydınlr gibi halk düşmanı ismiyle cezalandırılmamak, hayatını kurtarmak adına bu tür ifadeler kullanmak zorundaydı.

²² “Azerbaycan Halgının Yeni Elifbası”, **Kommunist**, Bakı, 12.05.1939. Sayı 107 (5639).

²³ S. Vurgun, “Kültür Ve Mkemmell Elifba Uğrunda”, **Kommunist**, Bakı, 12.05.1939. Sayı 107 (5639).

Ortak alfabe konusuna değinenlerden biri de Elekber Babazade olmuştur. Babazade, Semed Vurgun gibi dönemin akışına uyum sağlamış, fikirlerini başkalarının görüşlerinden örnek getirerek açıklamaya çalışmıştır. Babazade'nin kanaatine, Rus dilinde ve alfabesinde olmayan, ama Azerbaycan diline özgü olan sesler için yeni (işaretler) harfler kabul etmekle, Rus alfabesi hiçbir şey yitirmiyor. Hatta kazanıyor ve *ortak alfabe* için bir hazırlık oluşturuyor. Dünya dilleri arasında ayrılık oldukça o dillerdeki özellikler de kalacaktır. Stalin'in dediği gibi, "Bütün dünya çapında proleter devrim olmadan ortak dilden bahsedilemez". Ortak dilden konuşulduğu zaman ortak alfabeden bahsedilebilir. Akademisyen Marr'ın dediği gibi, "Kafkasya'da her bir eski yazı, ister Gürcü yazısı veya Ermeni yazısı olsun orta yüzyıllardan kalmaz. Onun her bir harfi özel feodal kaledir ki, öğrenciler onu ancak saldırmakla alabilir". Yeni Azerbaycan alfabesi ise böyle zorluklardan uzaktır. Azerbaycan Sovyet kültürü, bütün kardeş Sovyet halkları kültürü ile ve ilk sırada kardeş Rus halkı kültürü ile organik biçimde bağlıdır. Hiç bir düşman kuvve bu bağı koparamaz. Rus alfabesi temelli yeni Azerbaycan alfabesi bu bağı daha da sıklaştıracak ve güçlendirmeye sebep olacaktır.²⁴

A. Abdullayev yeni alfabeye geçmekle Azerbaycan Türklerinin ilk önce kendi dillerinin kolaylıkla öğrenilmesini ve benimsenmesini, yeni alfabeye geçtikten sonra ise Rusçanın Azerbaycanlılar tarafından öğrenilmesini sağlayacağını ve bunun da Azerbaycan halkına Rus kültüründen yararlanma fırsatı vereceğini ifade etmiştir.²⁵

Kommunist gazetesinin 12 Mayıs 1939 tarihindeki sayısında Abdullayev ve Vurgun'un görüşleri yanında Ekrem Ceferov'un propaganda içerikli, yeni alfabeye

²⁴ E. Babazade, "Yeni Azerbaycan Elifbası Haggında", **Revolysiya ve kultura**, Bakı, 1939, Sayı 7.

²⁵ A. Abdullayev, "Menim Geyderim", **Kommunist**, Bakı, 12.05.1939. Sayı 107 (5639).

geçişin kültürel sebeplerini açıklayan görüşlerine de yer verilmiştir. Ceferov'un fikrince Azerbaycan'da proleter Sosyalist Devriminden sonra Lâtin alfabesi kabul edildi. Fakat alfabeyi dilden, dili kültürden, kültürü onu oluşturduğu ve geliştirdiği toplumsal, siyasi, tarihi durumdan ayırmak olmaz. Kültürümüzün çok yükselmesinden dolayı gelecek inkişaf ve yükseliş planları bizden Lâtin alfabesini değiştirmeyi talep etmektedir. Biz de çağdaş alfabelere baktığımızda Rus alfabesinin bütün alfabelerden üstün olduklarını görmekteyiz. Çünkü Rus alfabesi en büyük ve kültür komşumuz olan bir halkın, Rus halkının kullandığı alfabedir. Rus alfabesi bu çağda en önde giden kültürün, en yüksek idealleri ifade eden bir dilin alfabesidir. Bu alfabe dünya edebiyatı, bilime ve kültüre ait bütün mühim yeni ve eski eserlerin çevirisini yapabilen bir dilin, dünyanın muasır edebi dilleri arasında en zengin, en ifadeli, kalitesi en yüksek dillerden biri olan Rus dilinin alfabesidir. Bu alfabe, dünya edebiyatına şaheserler vermiş, büyük klasiklerin yazıldığı bir alfabedir. Nihayet Rus alfabesi, insanlık tarihinde yeni bir devir açan, her türlü boyunduruğa, haksızlığa, istismara son veren ve insan hürriyeti, insan mutluluğu devrinin temelini atan bir devrimin-Ekim Devriminin ilk propagandasını yapan bir dilin alfabesidir. Bütün bunlar bize Rus alfabesinin ne kadar üstün bir alfabe olduğunu göstermektedir. Lâtin alfabesinin bütün Avrupa halklarının alfabesi olduğu söylenilebilir. Fakat Avrupa halklarının alfabesi de aynı değildir. Ne İngiliz, ne Fransız, ne de Almanların alfabesi Rus alfabesi kadar demokratik, basit, toplumsal, mantıklı değildir. İmla kuralları karışık ve noksanlıdır. Rus alfabesinde ise böyle bir durum söz konusu değildir.²⁶

²⁶ E. Ceferov, "İreliye Doğru Büyük Addım", **Kommunist**, Bakı, 12.05.1939, Sayı 107 (5639).

Başka bir makalede ise propaganda dolu cümleler yanında yeni alfabe geçişine dilbilgisi yönünden yaklaşılmaktadır. Lâtin alfabesinin Azerbaycan Türkçesi'nin gelişimindeki önemiyle başlayan makalede şimdiki dönemde pedagoji, poligrafik (matbaa sahasında kullanılan araçların üretim sanayisi) bakımından bu alfabenin birçok noksanları olduğu kanaatine varılmıştır. Makalede belirtilenlere göre ek işaretlerin bu alfabede çok olması yazının öğrenimine engel teşkil ediyor. Uluslararası kelimelerin yazılışı için gereken birkaç harfin olmaması, imlada ve telaffuzda zorluklara sebep oluyor. Rus ve Lâtin alfabelerinde aynı yazılan, farklı okunan harflerin olması dil öğrenimini zorlaştırıyor. Bu yüzden bu alfabeyi Rus alfabesiyle değiştirmeliyiz. Rus alfabesine geçince Azerbaycan Türkçesinin bütün fonetik özellikleri korunacaktır. Yeni alfabe, okullarımızda iki alfabe öğrenmek zorluluğunu ortadan kaldıracak, Ana dili ve Rus dili eğitimini kolaylaştıracaktır. Birçok kelimeleri (jurnal, kakao, varvarizm 'barbarizm' gibi) hem Azerbaycan, hem de Rus dilinde aynı biçimde okumak, Rus dilini öğrenmek işinde okullarımıza yardım edecektir. Yeni alfabe, Azerbaycan dilinin imlasının mükemmel, yanlışsız ve değişmeyen bir biçimde yapılmasına imkân sunacaktır. Bu alfabe şüphesiz Azerbaycan halkının Rus kültürünün servetlerine, Marksizm-Leninizm klasiklerinin eserlerine bütünlükle sahip olmak için bir vasıta olacaktır.²⁷

Azerbaycan SSC (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) Halk Maarif Komiseri Başkanı M. Memmedov 7 Temmuz 1939 tarihinde yapılan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti I. Sovyeti'nin ikinci toplantısındaki uzun konuşmasında da Rus alfabesine

²⁷ "Azerbaycan Dilinin Yeni Elifbası", **Kommunist**, Bakı, 17.07.1939, Sayı 162(5694).

geçiş dilbilgisi açısından değerlendirerek yukarıdaki görüşe destek vermiştir. Bu konuşma içerik bakımından dönemin siyasetini tümüyle ifade ettiği için önemli bir konuşma olarak görülmüş, *Edebiyyat*, *Kommunist*, *Müellim*, *Müellime Kömek* gibi gazete ve dergilerde neşredilmiştir.²⁸

Lâtin alfabesinin değiştirmenin toplum, bilim, kültür açısından hiçbir nedeni yoktu. Bu alfabe değişikliğinin sadece siyasi bir amacı ve anlamı vardı. Azerbaycan basını ise bu alanda gerçekleri ve farklı görüşleri aktarmaktan uzaktı. Basın devletin elinde olduğundan makaleler de özenle seçilmiştir. Buna göre çeşitli bahanelerle, sloganlarla, propaganda çalışmalarıyla alfabe değişimini halka aşılama çalışıyorlardı. Önce bu makalelerle alıştırmalar yapılacak ve daha sonra uygulanacaktı. Uygulama zamanı ise fazla zorluk da çıkmayacaktı.

Sonuç olarak, 1939 yılında Lâtin alfabesinden Kiril alfabesine geçişin siyasi ve kültürel sebeplerine bakılırsa temelinde Ruslaştırma, asimile siyasetinin olduğunu ve bu siyaseti yürütmenin ilk adımlarının dil ve alfabeden başladığını görmekteyiz.

B- Alfabe Değişikliği ve Alfabe değişikliği Sırasında Yaşanan İlmi tartışmalar (Basın ve Diğer Yayın Organları)

²⁸ Bkz. M. Memmedov, “Azerbaycan Yazısının Lâtin Alfabesinden Rus Alfabesi Temelli Alfabege Geçirilmesi İle İlgili. Azerbaycan SSR Halk Maarif Komssarı (Komiseri, Başkanı) M. Memmedov Yoldaşın Konuşması”, **Kommunist**, Bakı, 17.07.1939, Sayı 162(5694). M. Memmedov, “Azerbaycan Yazısının Lâtin Alfabesinden Rus Alfabesi Temelli Alfabege Geçirilmesi İle İlgili. Azerbaycan SSR Halk Maarif Komssarı (Komiseri, Başkanı) M. Memmedov Yoldaşın Konuşması”, **Edebiyyat**, Bakı, 26.07.1939, Sayı 25(230), s.2. M. Memmedov, “Azerbaycan Yazısının Lâtin Alfabesinden Rus Alfabesi Temelli Alfabege Geçirilmesi İle İlgili. Azerbaycan SSR Halk Maarif Komssarı (Komiseri, Başkanı) M. Memmedov Yoldaşın Konuşması”, **Müellim**, Bakı, 20. 07.1939. Sayı 24(218). M. Memmedov, “Azerbaycan Yazısının Lâtin Alfabesinden Rus Alfabesi Temelli Alfabege Geçirilmesi İle İlgili. Azerbaycan SSR Halk Maarif Komssarı (Komiseri, Başkanı) M. Memmedov Yoldaşın Konuşması”, **Müellime Kömek**, Bakı, Sayı 7-8 (Temmuz-Ağustos), s.3-9.

1939 yılında, Stalin'in totaliter rejiminin bütün muhalif unsurların ezilerek en koyu bir şekilde devam ettiği bir zamanda, Azerbaycan basınında Lâtin alfabesini Kiril alfabesiyle değiştirme meselesi gündem konusu oldu. Lâtin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş sürecini takiben Azerbaycan basını 1939 yılının ocak ayından itibaren bu konuda makaleler yayınlamaya başlamıştır. Bu makaleler Lâtin alfabesinin kabul edilmesi ile ilgili haberler ve bu sırada yapılan propaganda çalışmaları, harf seçimi ve bu seçim zamanı yapılan tartışmalar ile imla kuralları gibi konuları içermekteydi. Makalelerden ilmi tartışmaların alfabenin kabul edilmesi ile ilgili değil, harf seçimi konusunda olduğu anlaşılmaktadır. Yani makalelerde Kiril alfabesine karşı olanların görüşlerine yer verilmemiş, sadece karşıt görüşler genel olarak eleştirilmiştir. Örneğin, *Kommunist* gazetesinde yayınlanan bir makalede, yeni Azerbaycan alfabesine geçmekle faşizmin alçak ajanları *Trotskist-Buhariçilerin ve burjuva milliyetçilerin* zararlarının tamamıyla ortadan kaldırılacağı ifade edilmiştir.²⁹ Molotov da *Müellim* gazetesindeki 20 Eylül 1939 tarihli “Azerbaycan halkının yeni alfabesi” isimli makalesinde milliyetçilere gönderme yaparak “Azerbaycan halkının bu yeni teşebbüsüne karşı çıkan *milli burjuva-müşavetçi*, yabancı ajanlarının iç yüzünü ortaya çıkarmak ve onların kitle içinde zehirlerini dökmemesi için dikkatli olmalıyız ve ülke halkına gerekli açıklamayı yapmalıyız”³⁰ cümlesi ile Kiril alfabesine karşı gelenleri düşman olarak belirtmiştir.

Rus alfabesine geçiş sürecinde karşıt görüşleri toplumdan dışlayan Azerbaycan basını sayfalarında “Herkes kendi vazifesini yapmalı, dikkatli olmalı, halk düşmanlarının, maske takmış burjuva milliyetçilerinin teşebbüslerine darbe

²⁹ “Azerbaycan Halkının Yeni Elifbası”, **Kommunist**, Bakı, 12.05.1939, Sayı 107 (5639).

³⁰ Molotov, “Azerbaycan Halkının Yeni Alfabeti”, **Müellim**, Bakı, 20. 07.1939, Sayı 24(218).

indirmelidir”³¹, “Yeni alfabeye geçerken dikkat etmeliyiz. Köşede saklanıp kalmış halk düşmanlarının, burjuva milliyetçilerinin bütün hamlelerine darbe vurmaliyiz”³² gibi görüşlere yer vererek totaliter baskı altında kaldığını ortaya koymaktadır.

Azerbaycan basının propaganda ağırlıklı makalelerinde hep aynı görüşler belirtilmiştir. İlk önce Arap alfabesi kötülenerek Lâtin alfabesinin öneminden bahsedilmiştir. Daha sonra Lâtin alfabesinin bugünün gelişmelerine uyum sağlamadığı, Rus alfabesiyle değiştirilme gerekliliği bildirilmiş, Rus alfabesinin, Rus halkının ve Rus dilinin önemi abartılarak büyütülmüştür.

Müellim gazetesinin 29 Ocak 1939 tarihli sayısında yayınlanan “Azerbaycan yazısının rus elifbası grafikası esasına keçirilmesi haggında” başlıklı makalede bu propagandanın temel izlerini görmekteyiz. Makaleye göre Azerbaycan halkının düşmanları olan burjuva milliyetçileri uzun zaman dil hazinesi ve alfabe işleri meselesinde zarar vererek edebi Azerbaycan dilinin halk ürünü olmasına çeşitli yollarla engel oluyorlardı. Azerbaycan dilinin inkişafına eski Arap alfabesi büyük engel teşkil ediyordu. Azerbaycan yazarı M.F. Ahundov’un önderliği ile yapılan alfabe harekâtı durumu yüksek ideoloji aşamasına geçirmişti. Lâtinleştirilmiş alfabe ise Azerbaycan kültürünün ve eğitim düzeyinin yükselmesinde büyük katkıda bulunmuştur. Şimdiki durumda Azerbaycan dilinin ses terkibine uymayan Lâtin alfabesini değiştirmek gerekiyor. Alfabe seçiminde sadece eski alfabenin kısıtlılığı-teknik konular göz önünde bulundurulmamıştır. Tam tersi siyasi, derin tarihi etmenler, kültür meseleleri dikkate alınmıştır. Yaşam şimdi bu büyük siyasi olayı talep etmektedir. Rus alfabesi kendinin

³¹ “Azerbaycan Halgının Yeni Gelebesi”, **Müellim**, Bakı, 20.11.1939, Sayı 38(232).

³² “Kültür Gelebelerimizin Yeni Nümunesi”, **Müellime Kömek**, Bakı, 1939, Sayı 10-11-12. s.58-60.

teknografik özelliklerine göre Lâtin alfabesinden veya Lâtin alfabesi esasında yapılmış alfabelerden üstündür.³³

Daha sonra propaganda çalışmalarını hızlandıran Azerbaycan basını Rus alfabesinin, Rus dilinin, Rus halkının önemini defalarca tekrarlamıştır. Azerbaycan SSR Halk Maarif Komssarı (Komiseri, Başkanı) M. Memmedov'un *Edebiyyat, Müellim, Müellime Kömek, Kommunist* gibi gazetelerde yayınlanan 7 Temmuz 1939'da yapılan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Baş Sovyetinin toplantısında uzun konuşması buna bir örnektir. Memmedov'a konuşmasına göre Rus alfabesine geçişle Azerbaycan halkı büyük Rus halkının yakın kardeşlik ve yardımıyla yüzyıllık cehalet zincirini kırıp, öncü beşeriyetin oluşturduğu kültürün en kıymetli zenginliklerini öğrenmektedir. Bütün başarılar, Azerbaycan'da üretimin ve kültürün gelişmesine engel olmak için hiç bir çirkin vasıttan çekinmemiş olan *Trotskist-Buharinçi ve burjuva milletçi* eşkıyalarla savaşılarak elde edilmiştir. Halk düşmanlarının alçakça teşebbüslerinin amacı Azerbaycan SSC-ni (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini) kardeş müttefik cumhuriyetler ailesinden ayırmak, Azerbaycan halkını kapitalizmin esiri olmaya ve kültürsüzlüğe götürmektir. Fakat düşmanların teşebbüsleri def edildi. Lâtin alfabesiyle eğitim Azerbaycan okullarında Rus dilinin öğrenilmesi ve Azerbaycan dilinde olmayan okullarda Azerbaycan dilinin öğrenilmesini zorlaştırmaktadır. Çünkü Lâtin alfabesi ve Kiril alfabesinde biçimce aynı olup anlamca farklı sesler ifade eden harfler vardır. Müzakere zamanı bazı konuşmacılar Rus alfabesine geçişi, Rus diline geçiş olarak belirtmektedirler. Alfabe ve dil arasındaki farkı anlamayan bu arkadaşlar Rus alfabesi

³³ "Azerbaycan Yazısının Rus Elifbası Grafikası Esasına Keçirilmesi Haggında", **Müellim**, Bakı, 29.01.1939, Sayı 6(200)

sayesinde bizim Azerbaycan Türkçemizi geliştireceğimizi anlamalıdır. Lâtin alfabesinden üstün olan Rus alfabesi Ekim Devriminin, beşeriyet tarihinde yeni dönem açan devrim bayrağını yükseltmiş büyük bir halkın alfabesidir. Bu alfabe beşeriyetin büyük dâhileri Lenin Stalin dilinin alfabesidir. Rus alfabesi zengin ve güzel bir dilin, en büyük edebiyat klasikleri Puşkin, Gogol, Tolstoy, Gorki dilinin alfabesidir. Bu yüzden Sovyetler Birliğinin birçok halkları Rus alfabesine geçmişler. Karl Marks, Frederich Engels Avrupa dillerini bilmelerine rağmen Rus dilini öğrenmeyi kendilerine gerekli görmüşler. Hele Karl Marks Rus dilini 50 yaşında öğrenmiştir.³⁴

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Maarif komiseri M. Memmedov görevi gereğince dönemin şartlarına uygun bir konuşma yapmıştır. İzlenilen ideoloji alfabe çalışmalarına hız kazandıracaktı.

M. Memmedov'un II.sessiyadaki (oturum) konuşmasından sonra propaganda çalışmaları hızlanmış ve bunun sonucu alfabe çalışmaları genişletilmiştir.

Öğretmen ve öğrencinin görüşlerinin etkileyici olacağını düşünen Azerbaycan basını sayfalarında onların da görüşlerine yer vermiştir.

Bakü'nün 176 sayılı okulunun 5. sınıf öğrencisi Arif Musazade'nin *Müellim* gazetesine gönderdiği mektupta halkın Rus alfabesi temelli yeni alfabeyi kabul etmesine çok sevindiği, kendisi ve kendisi gibi binlerce öğrencinin en büyük tarihi kişiler yetiştirmiş bir halkın-Rus halkının dilini öğrenmeye hevesinin sonsuz olduğu ifade

³⁴ Bkz. M. Memmedov, "Azerbaycan Yazısının Lâtin Alfabesinden Rus Alfabesi Temelli Alfabe Geçirilmesi İle İlgili. Azerbaycan SSR Halk Maarif Komssarı (Komiseri, Başkanı) M. Memmedov Yoldaşın Konuşması", **Kommunist**, 17.07.1939; **Edebiyyat**, 26.07.1939, s.2, **Müellim**, 20. 07.1939; **Müellime Kömek**, Sayı 7-8 (Temmuz-Ağustos), s.3-9.

edilmiştir. Musazade'ye göre yeni alfabe halkın Rus dilini iyi öğrenmesinde çok yardımcı olacaktır. Şimdiden yeni alfabeyi öğrenen Musazade halkın bu güzel işi uygulaması için kendi yardımlarını göstererek, arkadaşlarının ve büyüklerinin bu alfabeyi öğrenmelerine destek vereceğini bildirmiştir.³⁵

Bakü'nün 176 sayılı ortaokulunun edebiyat öğretmeni A.S. Feyzullayev ise Kommunist gazetesine mektup göndererek Rus alfabesi konusunda görüşlerini şöyle açıklamıştır:

“Yeni alfabenin kabul edilmesi beni çok mutlu etti. Yeni alfabe kültür alanımızın daha da büyümesine yardım edeceğinden dolayı çok kıymetlidir. Bu alfabe yazımızın gelişmesi için güzel bir araçtır. Azerbaycan halkının yeni alfabesi Ekim Devriminin dilini, Lenin-Stalin dilini öğrenmede yardımcı olacaktır. Yeni alfabe ülkemizde yaşayan Azerbaycanlı olmayanların ülkemizin *devlet dilini* öğrenmesine yardım edecektir. Bununla ülkemizde yaşayanlarla ilişkilerimiz daha da iyi olacaktır. Benim çalıştığım okulda öğrenciler arasında yeni alfabeye ilgi başlamıştır. Ve biz de okulda oluşturduğumuz yeni alfabe derneğinde onlara yeni alfabeyi öğretiyoruz”.³⁶ Bir başka edebiyat öğretmenin gönderdiği mektupta da, Rus alfabesinin önemi üzerinde durulmuş, öğretmenlerin Komünizm ruhunda terbiye edilen şen Sovyet öğrencilerine yeni Azerbaycan alfabesinin derinden öğretilmesinde bütün çabalarını harcayarak halk öğretmeni adını şerefle taşıyacakları ifade edilmiştir.³⁷

³⁵ A. Musazade, “En Çoh Sevdığım Elifba”, **Müellim**, Bakı, 20.11.1939, Sayı 38(232).

³⁶ A.S. Feyzullayev, “Giyetli İş”, **Müellim**, Bakı, 20.11.1939, Sayı 38(232).

³⁷ İ. Elizade, “Böyük Nailiyyet”, **Kommunist**, Bakı, 17.11.1939, Sayı 263(5795).

Öğretmenlere sık sık *Müellim* gazetesinde görevlerini hatırlatan Bakü Halk Maarif Şubesinin Müdürü Çimnaz Aslanova Azerbaycan SSC Baş Sovyetlerine seçimler sürecinde öğretmenlerin propaganda ve teşvik işlerindeki vazifeleri üzerinde durmuş, yeni alfabenin uygulanmasında öğretmenlerin öneminden bahsetmiştir. Aslanova'nın fikrinde öğretmenler yeni alfabe önce kendileri öğrenmeli, sonra halk kitleleri arasında propaganda amaçlı açıklamalar yapmalıdır. Öğrencilere yeni alfabe ve imlâ kuralları öğretmek için ek ders yapılması gerekliliğini anlatan Aslanova ne kadar insanı yeni alfabe öğrenmeğe teşvik edersek o kadar çabuk başarı sağlanacağını hatırlatmaktadır.³⁸ Aslanova bir başka makalesinde de yeni alfabenin propagandası üzerinde durarak bu alfabenin zor olmadığını ifade etmiş, Sovyet öğrencilerinin yeni alfabe ile daha da kolay okuyarak kendi kültür seviyelerini yükselteceklerini anlatmıştır.³⁹

1922-1928 yılları arası Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçiş sürecinde sloganlara ağırlık veren Azerbaycan basını 1939 yılında Rus alfabesine geçiş sürecinde sloganları oldukça azaltmıştır. "Yeni Azerbaycan alfabesi mutlu halkımızın kültür tarihinde yeni parlak bir sayfa açıyor",⁴⁰ "Rus alfabesi temelli yeni Azerbaycan alfabesi oluşturmak büyük başarıdır",⁴¹ "Kültürümüzün büyük zaferi olan yeni Azerbaycan alfabesini halkımız sevinçle karşılamıştır"⁴² gibi sloganlarla sık sık basında karşılaşmak mümkündür.

5 Mayıs 1939 tarihini Bolşevik basın günü olarak kutlayan *Kommunist* gazetesi Lenin'in "Gazete sadece kolektif propagandacı ve kolektif teşvikçi değil, hem de

³⁸ Ç. Aslanova, "Müellimlerin Mühüm Vezifeleri", *Müellim*, Bakı, 1.09.1939, Sayı 28(222).

³⁹ Ç. Aslanova, "Azerbaycan Halkının Yeni Elifbası", *Müellim*, Bakı, 20.11.1939, Sayı 38(232).

⁴⁰ *Kommunist*, Bakı, 15.11.1939. Sayı 261(5793), *Müellim*, Bakı, 20.11.1939, Sayı 38(232),

⁴¹ *Kommunist*, Bakı, 12.05.1939. Sayı 107 (5639).

⁴² *Edebiyyat*, Bakı, 20.11.1939, Sayı 37(242).

kolektif teşkilatçıdır”⁴³, Stalin’in “Basın tek silahtır ki, bunun yardımıyla parti her gün, her saat, işçi sınıfıyla kendi dilinde, ona gereken dilde konuşuyor”⁴⁴ gibi görüşlerinden örnekler vererek basının propaganda faaliyetlerinden bahsetmiştir.

Alfabe ile ilgili haberlere yer veren gazete ve dergiler 1939 yılının ocak ayından itibaren gelişmeleri yayınlamaktaydı.

Müellim gazetesi ise tüm SSCB’de Kiril alfabesine geçiş teşebbüsünün 1936 yılından başladığını vurgulamakta ve 1938 yılına dek çok kısa bir zamanda kırka kadar halkın bu yazıya geçtiğini örnek göstermektedir. Bu halklar ise Rusya’ya bağlı özerk cumhuriyetlerde yaşayan halklardır.⁴⁵ Bu konuya daha önce değinilmiştir.

Kiril alfabesiyle ilgili ilk toplantı 20 Ocak 1939’da yapılmış ve toplantı *Edebiyyat* gazetesinde konu edilmiştir. Makaleye göre 20 Ocak 1939 tarihinde SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) Bilimler Akademisinin Azerbaycan şubesinin toplantı salonunda Azerbaycan dili ve edebiyatı öğretmenlerinin, asistanların, dilbilimcilerin, edebiyatçıların ve başkalarının katılımıyla Azerbaycan Sovyet Yazarlar Birliği İdaresi ve SSCB Bilimler Akademisinin Azerbaycan Şubesinin Prezidyumu (Başkanlığı) tarafından müşavere yapılmıştır. Müşavereye 300’den fazla kişi katılmıştır. Görüşmede, Azerbaycan’ın Lâtinleştirilmiş alfabesinden Rus alfabesi temelli yeni alfabeğe geçmek lüzumu müzakere edilmiştir. Müşavere, Azerbaycan SSC Baş Sovyetinin milletvekili, yazar Resul Rıza’nın konuşmasıyla başlamıştır. Yeni alfabeğe geçmekle ilgili dilbilimci, SSCB Bilimler Akademisinin Azerbaycan şubesinin asistanı

⁴³ **Kommunist**, Bakı, 5.05.1940. Sayı 102(5934).

⁴⁴ **Kommunist**, Bakı, 5.05.1940. Sayı 102(5934).

⁴⁵ “Azerbaycan Yazısının Rus Elifbası Grafikası Esasına Keçirilmesi Haggında”, **Müellim**, Bakı, 29.01.1939.

Davud Guliyev'in konuşması üzerine tartışmalar yapılmıştır. Görüşmede üniversite ve orta öğrenim okullarının dil ve edebiyat öğretmenleri Muhtar Hüseynov, Letif Eliyev, Zeynal Helil, Ağaselim Mahmudov, SSCB Bilimler Akademisinin Azərbaycan şubesinin asistanı Yagub Eliyev, yazar, Azərbaycan SSC Baş Sovyetinin milletvekili Samed Vurgun, Mirze İbrahimov, Nizami adına Dil ve Edebiyat Enstitüsü müdürü Heyder Hüseynov, şair ve yazarlardan Refili ve Cefer Hendan, SSCB Halk Sanatçısı, Az. SSC Baş Sovyetinin milletvekili Bülbül ve başkaları konuşmalar yaptılar. Konuşanlar, Azərbaycan halkının Ekim Devrimi ile zenginleşmiş dili ve edebiyatının ihtiyaçlarına ve sorularına cevap veremeyen Lâtinleştirilmiş Azərbaycan alfabesinin ciddi noksanlarını belirttiler. Azərbaycan yazısının Rus alfabesi temelli yeni alfabeye geçmesinin Azərbaycan halkı için büyük siyasi, kültür ve ekonomik önemi vardır. Müşavere bu yüzden yeni alfabeye geçme meselesinin zamanı geldiğini onaylamış, bu meselenin aydınlar, bilim adamları, öğretmenler ve başkaları tarafından müzakere edilmesi için Azərbaycan Halk Maarif Komiserliğinden ve SSCB Bilimler Akademisinin Azərbaycan Şubesinden yeni alfabe projesini hazırlamalarını ricada bulunmaya karar vermiştir. Ayrıca toplantıda Rus alfabesindeki я, ю, ц, ъ, ѣ, щ gibi harflerin alınması meselesi tartışılmış ve bu harflerle yabancı kelimeleri düzgün yazmakta zorlanılmayacağı düşünülmüştür.⁴⁶

Kiril alfabesinin zorla kabul ettirilmesinin şahidi olduğunu söyleyen ünlü yazar Mirvarid Dilbazi bunu yıllar sonra dile getirmiştir. Yazar *Edebiyat ve İncesenet* gazetesinde yayınlanan “Kiril elifbasını nece gebul ettik” makalesinde 1939 yılının Mart

⁴⁶ “Bakı Şəherinin Sovet İntelligensiyasının, Müəllimlərinin, Edebiyyatçılarınin Ve Dilçilərinin, Yazıçılarınin Ve Elmi İşçilərinin Müşaviresi”, **Edebiyyat**, Bakı, 28.01.1939, Sayı 3(208), s.1.

ayında yazarlar Semed Vurgun ve Memmed Arif’le beraber Moskova’ya ödöl almak için gittiklerini, Kiril alfabesine geçmeleri gerektiği konusunun orda açıldığını belirtmektedir. Makalenin yazarına göre orda bu habere her üç yazar da şaşırılmışlar. Ve buna (Asya halklarının durumu ve Kiril alfabesinin dilimize uymadığına göre) Semed Vurgun ve Memmed Arif’in itiraz etmelerine rağmen bu kararı Stalin’in verdiği duyurulmuştur. Zaten daha sonra itiraz eden bilim adamları ve yazarlar ortadan kaldırılmıştır.⁴⁷

Mirvarid Dilbazi’nin bu itirafındaki olayın tarihi Mart 1939’dur. Oysa yukarıda Semed Vurgun’un katılımıyla ilk toplantı 20 Ocak 1939 tarihinde yapılmıştır. Ve *Edebiyyat* gazetesinin yayınladığı haberde Semed Vurgun’un itirazı olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Tam tersi konuşmasında Kiril alfabesine geçişin taraftarı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Semed Vurgun’un 12 Mayıs 1939’da *Kommunist* gazetesinde yayınlanan makalesinde Kiril alfabesine taraftar olduğu da gösterilmektedir.⁴⁸ Mirvarid Dilbazinin söylediği tarihle yapılan toplantı tarihi çelişiyor. Moskova’ya gitmeden önce Semed Vurgun toplantıda bulunmuş ve Kiril alfabesine taraftar çıkmıştır. Belki de Mirvarid Dilbazi olayın tarihini yanlış hatırlamıştır. Eğer yanlış hatırlıyorsa Semed Vurgun acaba nasıl bir yol izlemiştir?

20 Ocak 1939 tarihinde yapılan toplantının ardından Kiril alfabesinin projesi hazırlanmaya başlanmış, 1939 yılının mayıs ayına kadar devam etmiştir.

⁴⁷ M. Dilbazi, “Kiril Elifbasını Nece Gebul Ettik”, **Edebiyyat Ve İncesenet**, Bakı, 7.12.1990, Sayı 48(2443)

⁴⁸ Vurgun, **a.g.m.**

Mayıs ayında hazırlanan Rus alfabesi temelli yeni Azerbaycan alfabesi projesini Azerbaycan aydınları Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Azerbaycan Şubesinin Başkanlığı ve Azerbaycan Sovyet Yazarları Birliğinin idare heyeti tarafından 8-9 Mayıs 1939`da çağrılmış toplantıda müzakere ettiler. Müzakere sonucunda proje esas olarak beğenilmiştir. Konuşmacılar yeni alfabenin noksanlarını bildirdikten sonra yeni alfabeyle ilgili halkın kendi düşüncelerini basın aracılığıyla bildirmeleri teklif edildi.⁴⁹

Toplantıda beğenilen alfabe projesi 32 harften oluşmuştur (Ek-2). Alfabe hazırlanırken her harfin bir sesi karşılaması ilkesine uymaya çalışılmış, bazı özel seslerin temsili için mevcut harflere diyakritikler eklenmiştir. Yeni alfabe 25'i Rus Kiril harflerinden (*a, б, в, г, д, е, ж, з, и, к, л, м, н, о, п, қ, r, с, х, ч, ш, ы*) alınmış, 4'ü Azerbaycan Türkçesinin özel sesleri için Lâtin alfabesinden (*h, φ, ə, ø*), 3 harf de Rus harflerine diyakritik eklenerek oluşturulur (*k, y, ʹ*). Hazırlanan projede alfabaya Rus harflerinin iki sesi ifade eden *я, ё, ю, э, ʹ, ʹ, ʹ* sesleri alınmamıştır.

Toplantının ardından gazete ve dergiler yeni alfabenin kabul edilmesinin gerekliliği konusunda fikir söyleyen aydınların fikirlerini yayımlayacaklarını bildirdiler. Ve beğenilen yeni alfabe projesi dönemin gazete ve dergilerinde neşredilerek "Rus alfabesi temelinde kurulmuş yeni Azerbaycan alfabesi projesini müzakere ediyoruz" başlıklı alfabe sütununda tartışılmaya alındı.

Gazete ve dergilere konulan alfabe sütununda proje tartışılmaya başlandı. *Müellim* gazetesi 11 Mayıs 1939`da yayınladığı yeni alfabe sütununda Settar Ahundov'un görüşlerine yer vermiştir. Settar Ahundov yeni alfabe projesini genel olarak

⁴⁹ "Azerbaycan Halkının Yeni Elifbası", **Kommunist**, Bakı, 12.05.1939. Sayı 107 (5639).

beğendiğini ifade etmiştir. Mayıs toplantısında tartışılan $\mathcal{z}$, φ (g , $\check{g}$) harfleri hakkında kendi görüşünü bildiren Settar Ahundov’a göre Azerbaycan Türkçesinde bu seslerin her ikisi olduğundan her iki ses $\mathcal{z}$ (g) harfiyle değil, ayrı ayrı $\mathcal{z}$, φ (g , $\check{g}$) harfleri olarak kabul edilmelidir. Ayrıca, dilde çok kullanılan, fakat alfabeden çıkarılan “sağır nun” ($\tilde{n}$) harfinin tekrar eklenmesini teklif eden Ahundov $\mathcal{x}$ (j) harfinin dilimizde çok kullanılmadığı halde alfabeyle eklendiğine dikkat çekmiştir.⁵⁰

Semed Vurgun’a göre Rus alfabesi temelli yeni Azerbaycan alfabesi yapılırken alfabenin değişmeyen ve kültür alfabesi olması için aşağıdaki şartlar aranmalıdır:

“Harflerin sayı az olmalıdır. Dilin tamamıyla ifade edilebilmesi için 32 harf kullanılması iyi olur. Eğer harflerin sayısı fazla yapılırsa bu alfabenin zayıf olmasının ilk özelliğidir. Bu yüzden harfler konusunda cimri olmak gerekir”.⁵¹

Teklif edilen $\mathcal{x}$, $\mathcal{y}$, $\mathcal{z}$, $\mathcal{b}$, $\mathcal{u}$ harflerinin alınmasına karşı olan Semed Vurgun bu harflerin karşılığının Azerbaycan Türkçesinde olmadığını savunmuştur. Semed Vurgun’a göre bunlar kalın ve ağır harflerdir. Azerbaycan Türkçesinin inceliğini, uyumunu, zarifliğini bozabilir. Örneğin, biz *Klara Çetkin* (*Klara Tsetkin*) kelimesini *Klara Setxin* yazıyorsak bu hiç de tesadüf değildir. Dilimizde $\mathcal{u}$ harfi olmadığından konuşurken $\mathcal{s}$ harfiyle telaffuz ediyoruz. Bu doğru yoldur. Tarihe bakarsak bütün halkların yabancı kelimeleri kendi dillerinin özelliklerine uygun olarak kullandığını da görürüz. Biz kendi dilimizin özelliklerini yabancı kelimelere kurban edemeyiz. Tam tersi, yabancı kelimeleri kendi dilimizin özelliklerine tâbi ederek o kelimeleri

⁵⁰ S. Ahundov, “Yeni Azerbaycan Elifbasını Müzakire Edirik. Azerbaycan Halgının Yeni Elifbası” **Müellim**, Bakı, 11.05.1939, Sayı 18(212).

⁵¹ Vurgun, **a.g.m.**

çocuklarımıza ana dilimizin kelimeleri gibi benimsetebiliriz. Eğer yabancı kelimelerin hatırına dilimize çeşitli harfleri dâhil edersek elli veya yüz yıl sonra alfabemizdeki harflerin sayısı bundan iki kat fazla olur, alfabemiz kültür alfabesi olmaktan çıkar. Bu da bizim tarafımızdan yapılan cehalet ve sorumsuzluğun bir sonucu olarak değerlendirilebilir.⁵²

Yapılan tartışmalarda Azerbaycan Türkçesinde kaldırılması teklif edilen $\varphi(\text{ğ})$ harfinin Azerbaycan Türkçesinde çok kullanılmasından dolayı kalması taraftarı olan Semed Vurgun yabancı kelimeler hatırına Rus alfabesinde aynı anlamı ifade eden "k" harfinin dâhil edilmesine de karşı çıkmıştır. Azerbaycan Türkçesinde olan $\varphi, h, \theta, \zeta, y$ ($\ddot{a}, h, \ddot{o}, c, \ddot{u}$) seslerinin Rus alfabesinde karşılığı olmadığından bu sesleri karşılamak için yapılması gereken harfler konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyelere göre $\varphi, h, \theta, \zeta, y$ gibi harfleri oluşturmak için Rus alfabesindeki harflere kuyruklar ve noktalar koyulması teklifleri de doğru değildir. Arap alfabesi bu yüzden terk edildi. Ayrıca bu şekilde harflere nokta eklemeler Rus harflerini çirkinleştirir ve alfabenin öğrenimini zorlaştırır. Aslında eski harflerden sadece h, θ harflerini değiştirmeden alfabeye eklersek iyi olur. Ayrıca yapılan alfabe projesindeki Rus alfabesinden й (y) sesinin alınması hususunda arkadaşlar bir şeyi unutmasınlar. Azerbaycan Türkçesinde j (y) Rusçadaki gibi az kullanılmamaktadır. Bu yüzden harflerin seçimini yaparken alfabe işinin siyaset ve kültür meselesi olduğunu dikkate alırsak iyi bir seçim yapmak gerekmektedir.⁵³

Semed Vurgun'la aynı görüşte olan Jeoloji ve mineraloji bilimleri uzmanı Abdullayev $\text{я, ю, у, в, б, и, э}$ ($ya, yu, ts, yumuşaklık belgisi, sertlik belgisi, \text{ş}a, e$)

⁵² Vurgun, **a.g.m.**

⁵³ Vurgun, **a.g.m.**

harflerinin Rus temelli yeni Azerbaycan alfabesine dahil edilmesine, Rusçada bulunmayan Azerbaycan Türkçesine özgü *g, h, φ, ə, j, k, ø, y, ç* harflerinin oluşturulması için kuyruklar ve noktaların kullanılmasına karşı çıkmıştır. Bununla beraber Azerbaycan Türkçesinin dil özelliği olan, Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçiş zamanı çıkarılmış *η (sağır nun)* harfinin yeni alfabeye dâhil edilmesini (Settar Ahundov da aynı teklifi yapmıştır), *k* harfinin *q* harfiyle değiştirilmesini teklif etmiştir.⁵⁴

Ekrem Ceferov, Nizami adına Dil ve Edebiyat Enstitüsünün Dil Şubesinin hazırladığı yeni alfabe projesini beğendiğini, bu projenin noksanları olmasına rağmen gerektiği kadar harf seçildiğini belirtmiştir. Fakat bu noksanları açıklamamıştır.⁵⁵

Azerbaycan basınında sadece dil uzmanlarının değil, proje ile ilgili fikir bildirmek isteyen herkesin görüşüne yer verilmiştir.

151 numaralı okulun öğretmeni Ebdülmanaf Süleymanov da Rus alfabesi temelli yeni Azerbaycan alfabesi projesi ile ilgili kendi görüşlerini bildirmiştir. Bu görüşlere göre alfabe projesini hazırlayanlar Rus alfabesindeki *з (g)* harfini Azerbaycan Türkçesindeki *φ (ğ)* sesi ile, *φ (ğ)* harfini ise *g (g)* sesi için karşılamayı teklif ediyorlar. Bu katiyen doğru değildir. *з (g)* harfinin yerine Azerbaycan Türkçesindeki *q* harfi daha uygundur. *g* harfi *q* harfinin ince biçimidir. Bazı arkadaşlar Rus alfabesindeki *у* harfinin artırılmasını teklif ediyorlar. Bu harf Rusçadaki iki harfin birleşmesidir. Azerbaycan Türkçesinde bu tür kelimeler *Ts* birleşmesiyle karşılanabilir. Toplantıda konuşanların *ə* harfini Rusçadaki *ә* harfiyle karşılama teklifleri uygun değildir, *ə* harfi Azerbaycan Türkçesinde çok kullanılıyor, *ә* harfi ise yazma hızını azaltmaktadır. Yazar Rus

⁵⁴ A. Abdullayev, “Menim Geyderim”, **Kommunist**, Bakı, 12.05.1939, Sayı 107 (5639).

⁵⁵ E. Ceferov, “İreliye Doğru Büyük Addım”, **Kommunist**, Bakı, 12.05.1939, Sayı 107 (5639)

alfabesinden alınması teklif olunan *я, ю* harflerinin kabul edilmesine değinerek, bu harflerin alınmasıyla *ye, yo, yi, yl, ya, yö* için de yeni harfler bulunması gerektiğini ve bununla alfabede harflerin sayısını 50'ye ulaşacağından alfabede harflerin az olmasının sağlanmasını ifade etmektedir.⁵⁶

Kommunist gazetesinin 8 Haziran 1939 tarihinde neşredilen Elekber Abbasov'un (Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü) "Değişilmez elifba yaradag" başlıklı makalesinde yeni alfabedeki tartışmalı harfler üzerinde durulmuştur.

Rus alfabesinden alınan yirmi beş harfin taraftarı olan, fakat diğer harfler konusunda alfabe projesini eleştiren Elekber Abbasov'a göre, Rus alfabesindeki yumuşak *з (ğ)* harfine karşılık *φ* ve yumuşak *к (k)* harfine karşılık *q* harfini kabul etmek şimdiye kadar devam eden karışıklığa son vermemekten başka bir şey değildir. Şimdiki alfabede *φ (ğ)* harfi Azerbaycan kelimelerinde *φ (ğ) (aφ, baφ ve.b)*, uluslararası ve Arapça kelimelerde ise tonsuz *q (g)* sesini karşılamaktadır (*φoφol, Novφorod ve.b*). Aynı kuralla da *q (g)* harfi Azerbaycan kelimelerinde başta tonlu *q (g) (qaz, qız, quzu vb.)*, uluslararası kelimelerde ve Azerbaycan kelimelerinin sonlarında tonsuz *q (k)* sesini (*qolxoz, qommunist, almaq, buruq vb.*) karşılamaktadır. Bu da Azerbaycan Türkçesiyle *qaz* kelimesini (*kuş anlamında*) *q* harfiyle, uluslararası kelime olan *φaz* (yanacak) kelimesi *φ* harfiyle yazacağımız anlamına geliyor. Bu da bir karışıklık oluşturuyor.⁵⁷

Abbasov Rus alfabesindeki *k* harfinin iki ses yerine-yani hem uluslararası kelimelerdeki tonsuz *q* sesinin (*qomsomol, qommunist vb.*), Azerbaycan Türkçesi

⁵⁶ E. Süleymanov, "Bezi Mübahiseni Meseleler Haggında", **Kommunist**, Bakı, 14.05.1939, Sayı 108(5640).

⁵⁷ E. Abbasov, "Değişilmez Elifba Yaradag", **Kommunist**, Bakı, 8.06.1939.

kelimelerindeki tonlu *q* sesinin (*qara, qız vb.*) yerine kullanılması meselesinde Semed Vurgun'un fikrini desteklememektedir. Makalesinde Semed Vurgun'un Azerbaycan Türkçesinde tonsuz *q* harfinin olmadığı iddiasına karşı çıkan Abbasov Azerbaycan Türkçesinde kalın ünlüyle biten infinitiv fiil ve isimlerin sonunda her zaman tonsuz *q* sesi bulunduğunu göstermiştir (*almaq, durduq, buruq, pambıq*). Abbasov'un fikrinde yeni alfabede Rus alfabesindeki *з* (*g*) ve *к* (*k*) harfleri kendi anlamlarıyla kullanılmalıdır. Yani *q* (*g*) harfiyle başlayan Azerbaycan Türkçesi kelimeleri (*qız, qara*) ve şimdiye kadar *φ* (*ğ*) harfiyle yazdığımız yabancı kelimeler (*φorki*)- *з* (*g*) harfiyle yazılmalıdır. Böylece bu konudaki zorluklar ortadan kalkar. Ayrıca yeni alfabede *φ* (*ğ*) harfinin *g* (*g*) harfi anlamında kullanılması doğru değildir. *φ* harfi kendi anlamında kalmalıdır. *ü* sesinin Rusçada az, Azerbaycan Türkçesinde çok kullanıldığından kabul edilmesi doğru değildir. *J* harfi noktasız olarak kalmalıdır. *к* (*g*) sesinin kuyruklu yerine büyük ve küçük olarak *q* halinde kalması daha uygundur. *с* (*ç*) sesini projede Rus alfabesindeki *ч* ile değiştirilmesi doğrudur. Fakat *ч* harfinin sonunu sağa eğmekle *ç* (*c*) harfini oluşturabiliriz. Rus alfabesindeki *у* (*u*) harfinin de ucunu sola bükmekle biz Azerbaycan Türkçesindeki *у* (*ü*) harfini yapabiliriz. Harflerin çok olmasından korkmak gerekmez. Fransız, Alman, İngiliz dillerindeki harflerin azlığı bu dillerin zenginliğini göstermiyor. Onlarda ses çok, harf azdır. Birkaç harfi bitştirerek yazıyorlar, bu da dillerinin öğrenilmesini zorlaştırıyor.⁵⁸

1939 yılında Azerbaycan basınının en önemli kültür dergilerinden biri olan *Revolýusiya ve kultura* dergisinde Elekber Babazade'nin "Yeni Azerbaycan elifbası

⁵⁸ Abbasov, a.g.m.

haqqında” makalesinde de tartışmalı harfler üzerinde durarak ortak alfabe teklifini yapmıştır. Yazara göre Lâtin alfabesinde dört çift harfin (*c-ç, g-ğ, k-q, u-y*) değiştirilmesi, her birinin başka ses ile kullanılması yazıda yanlışların % 60-70’ni teşkil etmektedir. Bu yüzden yeni alfabeyi oluştururken Sovyetler Birliği’nin dilbilimcileri toplanmalı ve bütün halkların dillerine özgü harfler eklenerek Rus alfabesi temelli ortak bir alfabe oluşturulmalıdır. Ve her bir halk kendine gerekli harfi almalıdır. Rus alfabesinden alacağımız harflerin yanında en zor konu Azerbaycan diline özgü harflerin bulunmasıdır. Eğer bu harfleri Rusçadan almadığımız *щ, ъ, ъ, я, ю* harflerle karşılarsak o zaman Rusça eğitiminde zorluklar ortaya çıkacaktır. Azerbaycan aydınlarının müşaveresinde teklif edildiği gibi *φ, ə, j, h, ø* harfleri ve ayırma işareti Lâtin alfabesindeki biçimde kalsa da *ç, g, k, η, y* sesleri için yeni işaretler kabul edilmelidir. Önce *φ* ve *z* seslerini karıştıranlar bu seslerin farklı sesler olduğunu ve her biri için ayrı bir işaret kabul edilmesi gerektiğini bilmelidirler. Ayırma işaretini ayın ve hemze işaretlerini karşılamak için kullanıyoruz. Fakat gelecekte Arap etkisinden kurtulmak için bu işareti farklı amaçlarla da kullanabiliriz. *Ayırma işaretini* uzunluk ifade eden kelimeler için kullanmalıyız. Örneğin, *a’lim, a’lem* gibi. Üzerinde durulması gereken konulardan biri de *sağır nun* harfidir. Müşaverede de üzerinde durulduğu gibi bu harfi mutlaka alfabemize eklemeliyiz. Klasiklerimizin eserlerinde, konuşmalarımızda sürekli kullandığımız sestir.⁵⁹

Azerbaycan basınında yapılan tartışmaların ardından yeni alfabenin resmi olarak kabul edilmesi meselesi gündeme gelmiştir.

⁵⁹ Babazade, **a.g.m.**, s.116-120.

7 Temmuz saat 11 00’de S.M. Kirov adına Propaganda ve Teşvikat Evinin toplantı odasında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Baş Sovyeti’nin ikinci sessiyası (oturum) yapılmıştır. Toplantı devresini Azerbaycan SSC Baş Sovyeti’nin başkanı, milletvekili T. Yakubov açmıştır. Toplantı aşağıdaki müzakere meselelerini onaylamıştır: 1. Azerbaycan SSC’nin 1939 yılı için devlet bütçesinin onaylanması ve Azerbaycan SSC’nin devlet bütçesinin uygulanması meselesi hakkında hesaplarının tasdik edilmesi. 2. Azerbaycan alfabesinin Lâtin alfabesinden Rus alfabesine geçmesi hakkında. 3. Azerbaycan SSC Yüksek Mahkemesinin seçimi ile ilgili. 4. Azerbaycan SSC Baş Sovyeti’nin Prezidyumunun (Başkanlığının), birinci ve ikinci sessiyaları (oturumları) arasındaki zamanda kabul edilmiş ve Azerbaycan SSC Baş Sovyeti tarafından onaylanması gereken fermanlarının (emirlerinin) tasdik edilmesi ile ilgili.⁶⁰

11 Temmuz’da toplantı devresi beşinci toplantısında Azerbaycan alfabesinin Lâtin alfabesinden Rus alfabesine geçmesi hakkında Azerbaycan Halk Maarif Komiseri, milletvekili Mirze Memmedov’un konuşmasını ardından milletvekillerinden Semed Vurgun, Gazıyeva, Resul Rza ve başkalarının konuşmaları dinlenmiştir. Daha sonra “Azerbaycan yazısını Lâtin elifbasından rus elifbasına keçirmek haggında ganun” kabul edilmiştir.⁶¹ (Ek-7) Kanuna göre:

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Baş Sovyeti’nin kararı:

1. *Azerbaycan yazısı 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren Lâtin alfabesinden Rus alfabesine geçirilsin.*

⁶⁰ “Azerbaycan SSR I. Çağırış Baş Sovetinin Sessiyası. Sessiya İclaslarının Gündeliyi”, **Edebiyyat**, Bakı, 12 .07.1939. Sayı 24(229).

⁶¹ “Azerbaycan SSR I. Çağırış Baş Sovetinin Sessiyası. Sessiya İclaslarının Gündeliyi”, **Edebiyyat**, Bakı, 12 .07.1939. Sayı 24(229).

2. *Okullarda yeni alfabeye dersler, ilk olarak aşağı sınıflarda 1 Eylül 1940 tarihinden başlayarak yapılsın, bunun için önceden öğretmen kadroları hazırlansın ve okullar için yeni alfabeye ile gereken ders kitapları yayınlansın.*

3. *Devlet idarelerinde, içtimai (sosyal) teşkilatlarda işlemler ve sürekli yayın 1 Ocak 1940 tarihinden başlayarak yavaş yavaş yeni alfabeye geçirilsin*

4. Yeni alfabeye alanında belirtilmiş tedbirlerin uygulanmasına pratik olarak başkanlık etmek ve bu tedbirleri uygulamak için komisyon oluşturulması Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyeti'ne havale edilsin.

Azerbaycan SSC Baş Sovyetinin Yönetim Kurul Başkanı M.B. Gasımov

Azerbaycan SSC Baş Sovyetinin Yönetim Kurul Sekreteri E. Eliyev.

Bakü, 11 Temmuz 1939.⁶²

Bu kanunun ardından yeni alfabeye komisyonu oluşturulmuş, Allahverdiyev komisyon başkanı, M. Memmedov ise başkan yardımcısı seçilmiştir. Bu konuyla ilgili geniş bilgiye daha sonra değinilecektir.

Müellim gazetesinde yayınlanan makalede bütün dilbilimcilerin, öğretmenlerin, edebiyatçıların ve başkalarının yeni alfabeye meselesi ile ilgili komisyona müracaatta bulunabilecekleri bildirilmiş ve adres gösterilmiştir. Ayrıca, yeni alfabeye komisyonunun, yapılan teklifleri dikkate alarak hazırladığı yeni alfabeye projesini tartışılması için halka sunacağı belirtilmektedir.⁶³

⁶² “Azerbaycan Yazısını Lâtin Elifbasından Rus Elifbasına Keçirmek Hakkında Kanun”, **Kommunist**, Bakı, 20.07. 1939, Sayı164 (5696).

⁶³ D. Guliyev , “Yeni Elifba Hakkında”, **Müellim**, Bakı,10.08.1939, Sayı 26(220).

Yeni alfabe komisyonunun hazırladığı ikinci proje 12 Ağustos 1939'da *Kommunist* gazetesinde (Ek-1) yayınlanarak alfabe sütunundaki tartışma ve tekliflere devam edilmiştir. Daha sonra *Müellim*, *Edebiyyat*, *Müellime Kömek* ve diğer basın organlarında da yeni alfabe projesi yayınlanmış, alfabe sütunu açılmıştır.

İlk projede kabul edilen Rus alfabesindeki *ŭ* harfi, ikinci projede Lâtin alfabesindeki *j* harfiyle değiştirilmiştir.

Yeni alfabe komisyonunun üyesi Davud Guliyev *Müellim* gazetesinde neşredilen makalesinde tartışmalı harfler üzerinde durarak görüş bildirmiştir. Guliyev'in fikrinde, Nizami Adına Dil ve Edebiyat Enstitüsü ve bilim adamlarının birlikte hazırlayıp tartışmaya sunduğu toplantıda ses bakımından aynı olan 23 ses (*a, b, v, z, d, e, ж, з, u, л, м, н, o, n, p, c, m, y, ф, x, ч, u, ы*) üzerinde hiçbir tartışma yapılmamıştır. Tartışmalı harfler olan *g, h, q, a, j, k, o, y, ç* ve *ayırma işareti* ile ilgili teklifler ortaya konulmuştur. Bazı arkadaşların Rus alfabesindeki *ŭ* harfinin yerine Lâtin alfabesindeki *j* harfinin alınması teklifi gereksizdir. *g* harfinin el yazısı Rus alfabesindeki *д (d)* harfinin el yazısı ile aynı olduğu için bu harf üzerinde düşünmek gerekir. Bana göre Musayev'in bu konudaki düşüncesi takdire layıktır. Fakat bu konuda okuyucuların da düşüncesini de öğrenmek lazım. *ç* harfinin el yazısı biçimi ile ilgili çok fazla tartışma olmuş ve teklif olunan *ç* ve *z* harfleri üzerinde zıt fikirler yürütülüyordu.⁶⁴

k harfinin *q* gibi kalması önerisine karşı olan Guliyev bu harfin Rus alfabesinden aldığımız gibi kalmasını teklif ederek örnekler vermiştir.⁶⁵ Guliyev *Kommunist*

⁶⁴ D.Guliyev, "Yeni Elifba Haggında", *Müellim*, Bakı, 10.08.1939. Sayı 26(220).

⁶⁵ Qarlı, akademiya gibi Rus ve Avrupa sözlerindeki *q* harfi, Azərbaycan Türkçesindeki *qazan, qardaş* gibi kelimelerdeki *q* biçim olarak aynıdır ve telaffuz bakımından fazla farklı değildir. Burada hiçbir anlam

gazetesindeki bir başka makalesinde bu konuyu daha geniş anlatmıştır. Yazara göre şu anda kullanılan *k* harfi ilk projedeki biçimi ile kuyruklu olarak tartışılıyor. Tartışılan bu harfin *q* gibi kalmasını teklif edenler de vardır. Fakat bazıları Rus alfabesinden aldığımız *k* harfiyle hem Azerbaycan Türkçesi kelimelerini (*kend, kelem gibi*), hem de Rus ve Avrupa kelimelerini (*Kiev, kino*) yazılabileceğini teklif ediyorlar. Çünkü Azerbaycan Türkçesi ve Rusçada bu harfler telaffuz bakımından yakındır. Bazıları ise *q* harfini şimdiki *k* sesiyle, *k* sesinin ise Rus alfabesindeki olduğu gibi kullanılmasını uygun görmektedirler. Bu da doğru değildir. Örn. *Киев, кино (kiev, kino)-q* ile; *Карл, колхоз (Karl, kolhoz)-k*’la. Tartışmalı olan *y (ü)* harfininse projede olduğu gibi kalması daha doğrudur.⁶⁶

Tartışmalı mevzu olan *j (y)* harfi konusu basında çeşitli yaklaşımlarla değerlendirilmiştir. Azerbaycan SSC HKS’nin teşkil ettiği alfabe komisyonunun hazırladığı ikinci yeni alfabe projesini beğenen Zeynalov’a (alfabe komisyonunun üyesi) göre yeni alfabeyi hazırlarken esas prensip Rus alfabesindeki uygun harfleri tamamıyla kabul etmektir. Biz bu prensibi kabul ettiğimize göre Rus alfabesindeki *ü* harfi alınmalı. Bazıları bu harfin Rusçada *j(y)* harfini değil, kısa *i* harfini karşıladığı fikrini ortaya koymaktadır. Bazıları da bu harfin üstündeki çizgini noksan olarak görmektedir. Oysa Rus alfabesindeki *ü* harfi bizim kullandığımız *j (y)* harfinin aynısıdır. Örn: *бой, май, чай*. Yapılan tekliflerden biri de şimdi kullandığımız *"j"* harfinin noktasız olarak kullanılmasıdır. Biz prensibimize uygun *ü* harfini bulmuşuz. Bu teklife

bozukluğu oluşmaz. Bazı arkadaşlar yeni alfabemizdeki *q* harfiyle şimdiki *k* sesini işaretlenmesini ve *k* harfinin Rus alfabesindeki olduğu anlamda (*коммунизм, колхоз*) kalmasını teklif etmeleri doğru değildir. Hiçbir halkın alfabesinde böyle olay yoktur. Gereksiz yere bir harfin daha eklenmesine gerek yoktur. Bkz. Guliyev, **a.g.m**, 10.08.1939. Sayı 26(220).

⁶⁶ D.Guliyev, “Bezi Geydler”, **Kommunist**, Bakı, 10.08.1939, Sayı 182 (5716).

ne gerek vardır. Hem noktasız *J* kelime arasında noktasız yazıldığında kelimelerin anlamını değiştiriyor. Bu noksanları dikkate alarak *j* harfinin Rus alfabesindeki *й* harfiyle değiştirilmesi gerekiyor.⁶⁷ Buna karşı A. Meherremov Yusuf Zeynalov’a destek vererek, *j* harfinin Rusçadaki *й* harfiyle değiştirilmesini teklif etmiştir.⁶⁸ M. Enver Gafaroğlu,⁶⁹ H. Namazov,⁷⁰ Cefer Haşımoğlu⁷¹ ise *j* harfinin kalmasını uygun görmüşler.

Projede tartışmalı olan *g, φ, q, k, y, ç* harflerinin yeni işaretleri üzerinde eleştiriler ve teklifler yeni alfabenin tamamen kabul edilmesine kadar devam etmiştir. A. Meherremov *Müellim* gazetesinde yayınlanan “Proyekti tekmlleşdirmeli” isimli makalesinde *g* ve *k* harfleri üzerinde durmuştur. Yazarın fikrinde, projedeki *g* harfi yeni biçimde-Lâtin sistemli alfabemizdeki yazısı en zor olan *φ* harfine benzer bir biçimde verilmiştir. Bu yüzden alfabemizdeki *g* harfini Rusçadaki *з* harfiyle değiştirmek bizi bu benzetmelerden kurtarır. Projedeki *k* harfini Rusçadaki *k* olarak kabul etmişiz. Fakat biz Rusçadaki *k* harfini *q* olarak kabul etmeliyiz.⁷² Namazov daha farklı bir teklif yapmıştır. Rus temelli yeni alfabeyi kabul ederken kendi dilimizin özelliklerini unutmamaya dikkat çeken yazar yeni projede *g* ve *φ* harflerinin birbirine benzemesinin öğrencilerin bu

⁶⁷ Y. Zeynalov, ““Y” Herfi Haggında”, **Kommunist**, Bakı, 12.08.1939, Sayı 184(5716).

⁶⁸ A. Meherremov, “Proyekti Tekmlleşdirmeli”, **Müellim**, Bakı, 21.08.1939, Sayı 27 (221).

⁶⁹ M. E. Gafaroğlu, “Menim Teklifim”, **Edebiyyat**, Bakı, 22.08.1939, Sayı 28 (233)

⁷⁰ Tartışmalı konu olan *j* harfinin *й* ile değiştirilmesi yanlış bir düşüncedir. *J* harfiyle Rusça kelimeleri yazarsak ses uyumu olduğu gibi veremeyiz. Çünkü Yalta, Yaroslavski ve başka kelimeler *й* harfiyle değil, *я* harfiyle yazılıyor. Biz bunu *й* harfiyle yazarsak Rusça okuyan Azerbaycanlı öğrencileri şaşırtabiliriz. Ayrıca bu harf yazarken hızlı yazmayı zorlaştırıyor. Bkz. H. Namazov, “*φ* ve *й* Herfleri Haggında”, **Edebiyyat**, Bakı, 22.08.1939, Sayı 28 (233).

⁷¹ Rus alfabesindeki *й* sesi kısa *i* olarak telaffüz ediliyor, görünüş olarak yazıyı cırıkmın gösteriyor. *j* sesi Rusçada az kelimede Azerbaycan Türkçesinde çok kelimede kullanıldığından projede haklı olarak Latin alfabesindeki *j* harfi kabul edilmiştir. Bkz. C. Haşımoğlu, “Menim Reyim”, **Edebiyyat**, Bakı, 22.08.1939, Sayı 28 (233).

⁷² A. Meherremov, “Proyekti Tekmlleşdirmeli”, **Müellim**, Bakı, 21.08.1939, Sayı 27 (221).

alfabeyi öğrenmelerinde zorluk çıkaracağını göstermektedir. Bu harflerin ikisinin de Lâtin alfabesinden alındığını hatırlatmış ve Lâtin alfabesinin *q* harfinin ise yeni alfabeğe eklenmediğinden *φ* harfinin kalması ve *g* harfinin *q* harfiyle değiştirilmesinin daha uygun olacağı kanaatindedir.⁷³ Bu konuda fikir söyleyen yeni alfabe komisyonu üyeleri A. Efendiyev, Y. Zeynalov ise farklı görüşleri dile getirmişler. Efendiyev Rus ve Avrupa sözlerinin ve Arap sözlerinin önceleri *φ* harfiyle yazıldığını, şimdi bu harfin Rusçada olduğu gibi *z* harfiyle (*ленинград, гарнизон*) değiştirildiğinden, aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinde *aφaç, baφ* gibi kelimelerde kullanılan *φ(ğ)* harfinin de *z* harfiyle değiştirilmesini daha münasip olacağını düşünmektedir. Efendiyev *φ* harfinin yeni alfabedeki *z* harfiyle birleştirilmesini teklif etmiştir.⁷⁴ Zeynalov ise projedeki *g, φ* harflerin Rus alfabesine uymadığını, biçimsiz ve kaba olduğundan bu harflerin Rusçadaki *z* harfine eklemeler yaparak düzeltilebileceği görüşündedir.⁷⁵ *ç* harfi konusuna değinen Zeynalov'a göre *ç(c)* harfi projedeki biçimi ile alınmalı, çünkü bu *ı(ç)* harfine benzemekte ve Rus alfabesine daha uygundur.⁷⁶ *ç (c)* harfi konusunda Zeynalov'la aynı görüşe sahip olan Gafaroğlu *y(ü)* harfinin üstü çizgili *y* olarak gösterilmesini ve *sağır nun* 'un yeni alfabeğe eklenmesini teklif etmiştir.⁷⁷

⁷³ H. Namazov, “*φ* Ve *ü* Harfleri Haggında”, **Edebiyyat**, Bakı, 22.08.1939, Sayı 28 (233).

⁷⁴ Yani “ı” harfi hem “q”(“g”) olarak, hemde “φ”(“ğ”) olarak kullanılabilir. “K” harfinin “ka”, “ke” seslerini ifade ettiği gibi. Zaten kelimeyi okurken hangisinin hangi anlam ifade ettiği anlaşılacaktır. Rus alfabesine geçen Tatarlar ve başka halklar da bunu böyle kabul etmişler. Bkz. A. Efendiyev, ““φ” Harfi Haggında Fikrim”, **Kommunist**, Bakı, 6.09.1939, Sayı 204(5736).

⁷⁵ Bkz. Y. Zeynalov, “Bezi Harfler Haggında Geydlerim”, **Kommunist**, Bakı, 9.09.1939, Sayı 207(5739), Y. Zeynalov, “Bezi Geydlerim”, **Müellim**, Bakı, 10.09.1939.30(224).

⁷⁶ Y. Zeynalov, a.g.m.

⁷⁷ M. E. Gafaroğlu, “Menim Teklifim”, **Edebiyyat**, Bakı, 22.08.1939, Sayı 28 (233)

Yeni alfabedeki harf tartışmalarını dile getiren Azerbaycan basını yeni alfabe sahasında gelişmeleri de izlemekte idi. Bu gelişmeler içinde yeni alfabe konusunda yapılan toplantılar ve verilen kararlar önem teşkil ediyor.

Müellim gazetesinin verdiği habere göre Salyan'da öğretmenlerin yeni alfabe konusuyla ilgili toplantısı olmuş ve toplantıda 200'e kadar öğretmen bulunmuştur. Pedagoji okulunun edebiyat öğretmeni Eliheyder Miskerli konuşma yapmıştır. Diğer konuşmacılar Mustafa Dadaşov, Memmedhüseyn Bahışov, Yusif Hüseynov ve başkaları yeni alfabenin kültür ve maarif alanlarının daha yeni bir başarısı olarak değerlendirmiş ve toplantıda yeni alfabe konusunda bilinçlendirme faaliyetlerinin genişletilmesine karar verilmiştir.⁷⁸

1 Eylülde yapılan Yeni Alfabe Komisyonunun toplantısında yeni alfabedeki tartışmalı harfler üzerinde durulmuş ve imla kurallarını düzenlemek için 5 kişiden oluşan komite düzenlemiştir.⁷⁹

Toplantıda Rus alfabesinden alınmış kelimeleri ifade etmek için, Azerbaycan Türkçesi ve Rusça yazarken karışıklığın oluşmaması için, Rus alfabesinden alınmamış *я, ю, э, у, в, ы* harflerinin kabul edilmesi meselesi tartışılmış, şimdiye kadar bu alfabeye geçen 38 halkın bu harfleri kabul ettikleri belirtilmiştir. Toplantıda *ь* (sertlik işareti) hariç Rusçadan alınan ve Azerbaycan Türkçesine özgü ses özelliklerini karşılayan harflerden ibaret yeni bir proje yapılacağı ve iki gün sonra komisyonun diğer toplantısında sunulacağına karar verilir. Bundan başka, toplantıda *ф* ve *г* harflerinin yeni

⁷⁸ “Elifba Meselesine Hesr Edilmiş Yığıncağ”, **Müellim**, Bakı, 21.08.1939, Sayı 27(221).

⁷⁹ “Azerbaycan SSR HKS Yanında Yeni Elifba Komissiyasında”, Bakı, **Müellim**, 4.09.1939, Sayı 29(223).

alfabenin ruhuna uygun gelmediği ve çirkin görüldüğü için Rus harflerinin kombinasyonundan yapılması (*g-φ* ve *q* ve *k* harflerinin birleştirip bir harfle yazılması) teklif edilir. Halkın bu hususta görüşünü bildirmeleri istenir.⁸⁰

Toplantıda yapılan teklifler Azerbaycan basınında tekrar konu edilmiştir.

Rus alfabesindeki *я, ю, э, ы, ъ, ь* harflerinin alınması ile ilgili *Müellim* gazetesinde yayınlanan makalede yapılan yeni alfabenin Rus alfabesine uygun olması gerekliliğinden bahsedilmiştir. Makalenin verdiği habere göre eklenen harflerden *ə* harfi Rus alfabesindeki *э* harfinin benzeridir. *э* harfinin sadece aşağı tarafında olan boşluğu ortadaki çizikle birlendirdikte *ə* harfi ortaya çıkar. *ө* harfinin eski Rus alfabesinde olduğundan kabul edilmesinin hiçbir sakıncası yoktur Projede Rus alfabesinde olan *я, ю, э, ы, ъ, ь* harflerine yer verilmeli, *е* harfi *э* olarak değil, kelime başında *ye*, kelime ortasında *e* olarak okumalıdır. Rus ve Avrupa dillerinden alınan kelimeleri düzgün okumak için *у, ъ* harfleri de eklenmelidir. Çünkü Rusça, ilkokul II ve III'de öğretiliyor. I sınıfta öğrenciler öğrendikleri yabancı kelimeleri üst sınıflarda Rusça'yı öğrendiklerinde farklı yazıldığını görecektir ve şaşırarak kalacaklar. Ayrıca *щ, ъ* harfleri Rusçada çok az kelimelerde kullanıldığından almanın bir anlamı yoktur. *Ъ* sertlik işareti -apostrof, *у* harfi *şç* ile idare edebilir. Böylece Rusçadaki *у, ъ* harflerini çıkarmakla 30 harfi kabul edip, Azerbaycan Türkçesinin dil özelliklerine uygun 7 harfi ekleyerek mükemmel bir alfabe oluşturabilir.⁸¹

⁸⁰ “Elifba Komissiyasında”, *Kommunist*, Bakı, 6.09.193, Sayı 204(5736).

⁸¹ Y. Zeynalov, “Bezi Herfler Haggında Geydlerim”, *Kommunist*, Bakı, 9.09.1939, Sayı 207(5739); Y. Zeynalov, “Bezi Geydlerim”, *Müellim*, 10.09.1939, Sayı 30(224).

Yapılan tartışmalardan sonra yeni Azerbaycan alfabesi Azerbaycan SSC HKS tarafından onaylanmış ve alfabe projesi son haliyle *Kommunist* gazetesinde yayımlanmıştır. Bu projede 36 harf bir işaret (ayırma işareti) vardır. Bu harflerden 29'u Rus harflerinden alınmıştır. Azerbaycan Türkçesine özgü harflerin bir kısmı Rus harflerine eklemeler yaparak oluşturulmuş (*ç-с, γ-γ, ɥ-у*), bir kısmı ise Lâtin alfabesinden olduğu gibi kabul edilmiştir (*ə, ə, h*).

Yeni alfabe yapılırken aşağıdaki prensipler dikkate alınmıştır:

1. Yeni alfabenin onaylanmış son projesinde 29 harf *a, б, в, г, д, е, ж, з, u, ў, к, л, м, н, o, n, p, с, m, γ, ф, x, ɥ, ч, ш, ы, э, ю, я* hem Rus, hem de Azerbaycan alfabesinde aynı anlamda kullanılmaktadır.

2. Azerbaycan Türkçesine özgü ses özellikleri özel işaretlerle korunmuştur

3. Alfabe yapılırken her harfin bir ses ifade etmesine dikkat edilmiştir.

4. *я, ю, э, ɥ* harflerinin alınmasıyla yazı biçimlerinin birliği temin edilmiştir. Rusça ve Azerbaycan Türkçesiyle bu harflerin kullanıldığı kelimeler aynı yazılacaktır.⁸²

Yeni alfabe projesi yapma prensipleri üzerinde duran Efendiyev yukarıdaki prensiplere iki husus daha ilave etmiştir.

1. Ek harflerden yazı biçimleri oluştururken yazı hızı temin edilmeli.

2. Azerbaycan Türkçesine özgü harfler oluştururken Rus alfabesine uygun yapılmalı.⁸³

⁸² N. Allahverdiyev, "Azerbaycan Halkının Yeni Elifbası", **Kommunist**, Bakı, 15.11.1939, Sayı 261(5793).

⁸³ A. Efendiyev, "Yeni Azerbaycan Elifbası", **Revalyusiya Ve Kultura**, Bakı, 1940, Sayı 1.

Kommunist gazetesi 15 Kasım 1939'da neşredilmiş “Yeni elifbanı öğrenenlere yardım” isimli makalesinde onaylanmış yeni alfabe projesinin kolay öğrenilmesi için yeni alfabe komisyonu tarafından hazırlanan yeni alfabe kitabının ve Azerbaycan dilinin imla kurallarının yakın zamanda basılacağı haberi verilmiştir.⁸⁴

Yeni alfabe projesinin onaylanması ortaokullarda da kutlanmıştır. Bu mevzu basında konu edilmiştir.

Kommunist gazetesinin haberine göre Rus temelli yeni Azerbaycan alfabesi Bakü'nün bütün okullarında olduğu gibi Vorosilov ilçesinin 132 numaralı ortaokulunda mutlulukla karşılanmıştır. Bu okulda öğrenciler tarafından toplantı yapılmış, tarih öğretmeni Gafarov, öğrencilerden Semedzade yeni alfabenin öneminden bahseden konuşmalar yapmış, bütün öğrenci ve öğretmenler yeni alfabeyi kısa bir zamanda öğreneceklerini ve öğrenemeyenlere yardım edeceklerini bildirmişler.⁸⁵ Stalin ilçesinin 49 numaralı uluslararası ortaokulunda yeni Azerbaycan alfabesinin kabul edilmesi ile ilgili 500'e yakın öğretmen ve öğrencilerden oluşan gösteri yapılmıştır. Gösteride Azerbaycan bölmesinin dil ve edebiyat öğretmeni Veli Hüseyinli, öğrencilerden Rehimov, Yareliyev, Rus bölmesinin başarılı öğrencisi Belyagova, Ermeni bölmesinin dil ve edebiyat öğretmeni Danilyan yeni alfabenin kabul edilmesinin gelecek açısından önemini vurgulamışlar. Ve bu alfabenin öğrenilmesinde vazifeler üstlenmişler.⁸⁶

Bundan başka *Müellim* gazetesi de öğretmen ve öğrencilerin faaliyetlerinden, yeni alfabenin kabul edilmesi dolayısıyla yaptıkları gösterilerden bahsetmiştir:

⁸⁴ “Yeni Elifbanı Öğrenenlere Yardım”, **Kommunist**, Bakı, 15.11.1939, Sayı 261(5793).

⁸⁵ “Kültürümüzü Ve Dilimizi Daha Da Zengileştiren Güdretli Vasıte”, **Kommunist**, Bakı, 16.11.1939, Sayı 262(5794).

⁸⁶ “Mekteblilerin Hedsiz Ruh Yüksekliği”, **Kommunist**, Bakı, 16.11.1939, Sayı 262(5794).

“Lenin adına Azərbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü öğrenci ve öğretmenlerinin Azərbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti tarafından onaylanmış yeni Azərbaycan alfabesiyle bağlı gösterisi olmuştur. Gösteride yeni alfabe komisyonunun üyesi Adil Efendiyev yeni alfabenin önemine değinen konuşma yapmış, gösteride bulunan öğretmenler, öğrenciler de Efendiyev’in görüşlerine katılarak, yeni alfabeyi beğendiklerini, yeni imlâ kuralların yapılmasında yardım edeceklerini bildirmişler.”⁸⁷

“Çaparidze ilçesi 1 numaralı ortaokulun 9-10 sınıf öğrencileri ve öğretmenleri yeni alfabenin kabul edilmesi ilgili 300 kişinin katılımıyla gösteri yapmışlar. Gösteride okulun ders bölümü müdürü Semedov, öğrencilerden Şükufe Rızazade, Ağasaba, Süleyman İsgenderli, öğretmenlerden Efendiyev konuşmalar yapmış, yeni alfabenin önemini anlatmıştır. Gösteri okulda teşkil edilen yeni alfabe derneğinin yaptığı çalışmalardan bahsedildikten sonra dağılmıştır.”⁸⁸

“Çaparidze ilçesinin 3 numaralı ortaokulunda Rus alfabesi temelli yeni Azərbaycan alfabesinin öğretimine başlanmıştır. Okul müdürü ders dışında yeni alfabeyi öğretmek amaçlı 9 dernek teşkil etmiş ve 300 öğrenciye her gün yeni alfabe dersleri verilmektedir”.⁸⁹

Yeni alfabe çalışmaları konusunda ciddi faaliyetlerde bulunanlar arasında Azərbaycan Neşriyatının da önemi büyüktür. Azərbaycan Neşriyatının müdürü M. Memmedov *Kommunist* gazetesindeki makalesinde yeni alfabenin kabul edilmesinden sonra çalışmalara başlayan Azərbaycan Neşriyatının yaptığı ve yapacağı işlerden de

⁸⁷ “Studenlerin Hedsiz Ruh Yükseliyi”, **Müellim**, Bakı, 20.11.1939, Sayı 38(232).

⁸⁸ “Mekteblilerin Sevinci”, **Müellim**, Bakı, 20.11.1939, Sayı 38(232).

⁸⁹ M. Eliyev, “Yeni Elifbanı Öğrenirler”, **Müellim**, Bakı, 23.02.1940, Sayı 6(240).

bahsetmiştir. Memmedov’a göre neşriyat hazırlığa başlayarak ilk sırada yeni alfabeyle basılacak kitapların kısa zamanda yüksek kalitede yayımlanması için gereken tedbirleri almıştır. Bu tedbirler 1940 yılı için tertip edilerek, Azerbaycan SSC Halk Maarif Komiserliği ve Azerbaycan SSC Halk Komiseri Sovyeti tarafından onaylanmıştır. Yapılan plana esasen Azerbaycan dilindeki okulların I-VI sınıfları için, Rus ve Ermeni okullarının bütün sınıfları için 28 ders kitabı, yaşlılar okulu için 6 kitap yayımlanacak, bu kitaplar 2 milyon 800 bin tirajla basılacaktır. Bu kitapların içinde ilk defa basılacak yeni alfabe kitapları ve gramer kitapları da vardır. Bundan başka tirajı 162 bin olan 48 isimde, program ve öğretmenler için öğretim metotları kitapları neşredilecektir. Toplam olarak ise bütün kitapların sayısı 100, tirajı ise 3 milyon 125 bindir. Ayrıca, Yeni Alfabe Komisyonu tarafından neşre hazırlanmış yeni alfabe kitabı yakın günlerde 200 bin tirajla yayımlanacaktır. İlaveten, Azerbaycan Neşriyatı yeni alfabenin öğrenimine yardım amacıyla özel yeni alfabe tabelaları hazırlıyor ve tek bir sayfa şeklinde yüksek tirajla yeni alfabeyi basıyor. Bu planları uygulamak amacıyla matbaa çalışanları, redakte edenler, mütercimler için imlâ konusunda yeni alfabe kursları açılmış ve devamlı dersler yapılmaktadır. Bu kurslarda ders yapan 16 öğretmen, 10 gün önce açılmış özel kursta eğitilmiştir.⁹⁰

Kommunist, Müellim gazeteleri gibi *Edebiyat* gazetesi de yeni alfabe çalışmalarına ağırlık vermiş, bu konuda yapılan faaliyetlere değinmiştir. Gazetenin 20 Kasım 1939’da neşrettiği “Kultüramızın gelebesi” isimli makalesine göre tertip edilen ve onaylanan alfabenin gazetelerde yayımlanmasından sonra 17 Kasım’da Yazarlar Birliği

⁹⁰ G. Memmedov, “Azernesrin Hazırlığı”, *Kommunist*, Bakı, 16.11.1939, Sayı 262(5794).

neşriyatlarının çalışanları bu hadiseyle ilgili büyük gösteri yapmış, gösteriye Ebülhesen, Süleyman Rüstem, Mehdi Hüseyin, Fövzi, Yusif Şirvan gibi ünlü yazarlar da katılmıştır. Gösteriye katılanlar konuşmalarında yeni alfabenin öneminden bahsetmişler.⁹¹ Yeni alfabeyi kutlamak için il ilçe parti komitesinde de 16 Kasım'da okul müdürleri, öğretmenler, parti teşkilatlarının sekreterlikleri, maarif şube müdürü, Yazarlar Birliğinin üyelerinin katılımıyla müşavere düzenlenmiş, müşaverede Azerbaycan Komünist (Bolşevik) il, ilçe komitesinin sekreterleri Süleymanov, Aleksandrov, Maarif Şube Müdürü Süleymanov konuşma yapmışlar. Bundan başka yeni alfabeyi kutlamak için üniversite öğrencilerinin de 16 Kasım'da toplantısı olmuş ve toplantıdan sonra Yeni alfabe işlerini hızlandırmak için kurslar ve halk arasında propaganda çalışmalarına başlanmıştır.⁹²

Yeni alfabe çalışmalarını hızlandırmak amacıyla *Kommunist* gazetesi 15 Kasım 1939 tarihinden itibaren yeni alfabe dersleri⁹³ sütunun altında yeni alfabeye makaleler yayımlayarak ikili alfabe neşrine başlamıştır. Okuyuculara yeni alfabenin yapısıyla tanışmaları ve yeni alfabeyi daha kolay öğrenmeleri için *Müellim* gazetesinde de yeni alfabe dersleri köşesi açılmıştır. Derslerde ilk önce yeni harfler ve onların yanında Lâtin alfabesiyle karşılıkları ve altında kelimeler ve küçük cümleler verilmektedir. Gazetede okuma tekniğini artırmak için öğretmenlerin bu dersleri kesip masalarının üstüne

⁹¹ “Kulturamızı Ve Dilimizi Daha Da İnkişaf Etdiren Elifba”, **Edebiyyat**, Bakı, 20.11.1939, Sayı 37(242).

⁹² “Kulturamızın Gelebesi”, **Edebiyyat**, Bakı, 20.11.1939, Sayı 37(242).

⁹³ *Kommunist* gazetesi Azerbaycan K(b)P (Kommunist (bolşevik) Partisi) MK (Merkezi Komitesi) ve BK (Bolşevik Komitesi) organıdır. I dersde a, ı, p, r, l, m, n, ş (15.11.1939), II dersde b, u, y, t (16.11.1939), III dersde i, d (17.11.1939), IV dersde s, ya, z (18.11.1939), V dersde yu, o, v (20.11.1939), VI dersde p, ç (21.11.1939), VII dersde e, f, (22.11.1939), VIII dersde x, ts, j (23.11.1939), X dersde ə, apostrof (26.11.1939), XI dersde ye (e) (27.11.1939), XII dersde k (28.11.1939), XIII dersde k (29.11.1939), XIV dersde q (3.12.1939), XV dersde ü (4.12.1939), XVI dersde g (5.12.1939), XVII dersle c (7.12.1939), XVIII dersde ğ (9.12.1939) harfleri öğretilmiştir.

koymaları ve tekrar etmeleri, okuyucuların ise bu dersleri okumakla beraber yazmaları tavsiye edilmiştir.⁹⁴ *Müellime Kömek* dergisi ise yeni alfabenin öğrenme metodu ve ders saatleri üzerinde durmuş ve bu metodu ve ders saatlerini 5 gruba ayırmıştır:

1. Rusçadan kabul edilen, hem Rusça, hem de Azerbaycan Türkçesinde aynı sesi ifade eden harfler: *a, ā, ʌ, z, ɔ, e, ж, з, u, ŭ, κ, л, м, н, o, n, p, c, m, y, φ, x, ʏ, ч, ш, ы, э, ю, я*. Bu harflerin basım ve el yazısı Rusçada olduğu gibidir. Bu harfleri öğrenirken *ŭ* harfinden sonra *a* geldikte *я (ча, та, я)* ile *u* geldikte *ю* ile yazılacağı unutulmamalıdır. *ʏ* harfi ise ancak uluslararası kelimelerde kullanılacaktır. Yeni alfabeyi öğrenenler önce birinci aşamaya ait harfleri kolaylıkla öğrenebilirler. Çünkü Rusçayı bilenler bu harfleri okumakta zorlanmazlar. Bu harflere ait sözler, cümleler yapılarak yazıp okunmalıdır.

2. Lâtinleştirilmiş Azerbaycan alfabesinden kalma *ə, h, ɵ, ‘* (*ayırma işareti*) harflerini bu harflere ek kelimeler, cümleler ekleyerek öğrenmek gerekir.

3. Yeni biçimde kabul edilmiş harfler Lâtinleştirilmiş alfabedeki *φ, g, ç, γ* harflerini karşılayan *z, ʏ, κ* harflerinin el yazısı Rusçadaki *k, z, ч* harfleri gibi yazıp sonuna düğün yapılır. *y* harfi ise *y* gibi aşağısı dönmüyor

4. İki sesi ifade eden *k, z, e* harflerinin el yazısı Rusçada olduğu gibidir. Bunlar öğrenilirken bazı kurallara tabi tutuluyor. *k* harfi Azerbaycan kelimelerinde *k (ke)*, uluslararası kelimelerde olduğu gibi kalmaktadır. Yani *q (ka)*. *z* harfi Azerbaycan sözlerinde ve yabancı kelimelerde "*κ*" gibi telaffuz edilmesine rağmen Rusçada olduğu gibi *z* yazılır. Azerbaycan diline geçmiş bu kelimelerin sayı 20-23'ü bulmaktadır. Bu zamana kadar kelime başında *φ* harfi yazılmış bütün kelimeler *z* harfiyle yazılmalıdır. *e*

⁹⁴ "Yeni Alfabeyi Öğrenenlere Yardım", **Müellim**, Bakı, 20.11.1939, Sayı 38(232).

harfi ise kelime başında, ilk hecede ve ayırma işaretinden sonra ister Azərbaycan ve isterse yabancı kelimelerde iki sesi *ü+e* harflerini karşılamaktadır. Bu harfleri öğrenirken metin yaparak çalışmak daha faydalıdır.

5. En sonda *ə* harfini öğrenebiliriz. Bu harf ancak kelimelerin başında ve ünlülerden sonra kullanılır. Bu harfi öğrendikten sonra alfabeyi öğrenmiş oluruz.

Yeni alfabeyi öğreneniler kitaptaki veya gazetedeki metni yazıp okuyabilir. Yeni alfabeyle ayırdığımız ders saatleri şöyledir:

1. Rusçadan kabul edilmiş hem Rusça, hem de Azərbaycan dilinde bir sesle ifade edilen harfleri öğrenmeğe -5 saat.

2. Lâtinleştirilmiş Azərbaycan alfabesinden kalma harfleri öğrenmeğe -3 saat.

3. Yeni biçimde kabul edilen harfleri öğrenmeğe -3 saat.

4. İki sesle ifade edilen harfleri öğrenmeğe -3 saat.

5. Ancak söz ve hece başında kullanılan *ə* harfini öğrenmeğe ise-1 saat.

Yeni alfabeyi öğrenenler birbiriyle yazılı ilişkini ve kendi notlarını yeni alfabeyle yapsınlar, o zaman yeni alfabeyi kısa bir zamanda yazıp okuyabilirler. İlk günden harflerin düzgün yazılmasına dikkat edilmelidir. Güzel yazmayı öğrenmek için Rusça alfabe kitaplarından da yararlanılabilir. Yeni alfabe ile ilgili kitaplar çıkana kadar gazetelerde ve dergilerde yayımlanan metinleri okunmalıdır.⁹⁵

⁹⁵ E.H. Gafarlı, “Yeni Azərbaycan Elifbasını Öğrenmek İçin Metodik Gösteriş”, **Müəllimə Kömək**, Bakı, 1939, Sayı 10-11-12.

Azerbaycan Sovyet Yazarlar Birliğinin Organı olan *Edebiyyat* gazetesi 20 Kasım 1939 tarihindeki sayısında duyuru yayımlamıştır. Duyuruda yazıyor:

“Azerbaycan Sovyet Yazarlar Birliği yeni Azerbaycan alfabesini öğrenenler için konsultatsiya (fikir verme bürosu) hazırlamıştır. Konsultatsiya çift günler sabah saat 10 00-12 00, tek günler akşam saat 18.00-20 00 arası Yazarlar Birliği binasında çalışacaktır.⁹⁶”

Yeni alfabe çalışmalarına katılan Azerbaycan radyo komitesi 22 Kasım 1939`dan itibaren 1 Ocak 1940`a kadar Rus alfabesi temelinde yapılmış Yeni Azerbaycan alfabesini öğrenmek için özel programlar hazırlamaya başlamıştır. Bu programlar Azerbaycanlılar için her salı ve perşembe, Ruslar için çarşamba ve cuma günlerinde saat 17 20`den 17 44`e kadar olacaktır. Dersleri yapmak için radyoya pedagoji uzmanlar çağırılmıştır.⁹⁷

1. Ocak 1940 tarihinden başlayarak Azerbaycan yazısı Lâtin alfabesinden Kiril alfabesine geçilmiştir. Bu geçişle ilgili Azerbaycan basınında Azerbaycan`da alfabe değişiklikleri, bu konuda görülen ve görülecek işlerle ilgili kapsamlı makaleler yayımlanmaya başlandı. H. Allahverdiyev de (Az.SSC Halk Komiserleri Sovyetinin başkan yardımcısı) *Kommunist* gazetesinde yayımlanan makalesinde alfabe tarihçesi üzerinde durduktan sonra yeni alfabeye bağlı yapılan ve yapılacak işlerle ilgili bilgiler sunmuştur. Bu bilgilere göre:

1939 yılının ikinci yarıyılından itibaren hazırlıklara başlanmıştır

⁹⁶ “Yeni Elifbaya Dair Konsultasiya “, *Edebiyyat*, Bakı, 20.11.1939, S, 37(242).

⁹⁷ “Radio İle Yeni Alfabe Dersi”, *Kommunist*, Bakı, 20.11.1939, Sayı 265(5797).

1.Yeni alfabeyi halk kitlelerine tanıtmak ve öğretmek amacıyla bütün cumhuriyet gazetelerinin sayfalarında sistematik biçimde yeni alfabe dersi verilmiştir.

2. Azerbaycan Cumhuriyetinin radyo şebekesi de yeni alfabeyi yaymıştır.

3."Yeni Azerbaycan alfabesini tek başına öğreten" kitapça basılmıştır. Ayrıca imla kurallarının projesi hazırlanmış 500 nüsha tirajla neşredilmiştir. Bu proje Ocak ayında müzakere edilecek, son haliyle onaylandıktan sonra yayımlanacaktır.

4. İdarelerde ve teşkilatlarda kısa zaman zarfında yeni alfabe dersleri yapmak için Az.SSC Halk Maarif Komiserliği yanında ve Öğretmenleri Tekmilleştirme (mükemmelleştirme) Enstitüsünde özel kurslar açılmış ve bu kurslar vasıtasıyla yüzlerce pedagog hazırlanmıştır.

5. Az.SSC'nin 51 ilçesinin ilçe Halk Maarif şubelerinin inspektorları (müdür yardımcıları) bir araya getirilmiş ve özel kurslar vasıtasıyla onlara talimat verilmiştir. Müdür yardımcıları ilçelerde yeni alfabenin yaygın biçimde öğrenilmesini sağlamak için bu yerlerde bulunmuşlar.

6. Cumhuriyetin on büyük merkezine (Nahçıvan, Gence, Şeki, Zagatala, Salyan, Gazah ve başkalarına) Halk Maarif Komiserliğinin tecrübeli müdür yardımcıları ve metodistleri (metot öğreten) gönderilmiştir.

7. Azerbaycan dilinde işlemlerini yürüten bütün halk komiserliklerinde, cumhuriyet teşkilatlarında, müesseselerinde yeni Azerbaycan alfabesini kurslar ve dernekler aracılığıyla çalışanlara öğretmek için tedbirler alınmıştır.

8. Hükümet üyelerine göre Azerbaycan SSC HKS yanında kurslar açılmıştır.

9. Ülke çapında Azərbaycan harfləri olan yazı makineleri ve bu makineler için yeni harfler sipariş edilmiştir. Yazı makinelerinin harflerini değiştirmek için Bakü'de ve Gence'de atölyeler oluşturulmuş, makineciler ise Azərbaycan SSC Halk Maarif Komiserliğı yanında özel kurslar aracılığıyla hazırlık görmektedirler.

10. İdareler, teşkilatlar ve müesseseler için yeni alfabe mühür ve damgaları hazırlanmaktadır. Mühür ve damgalar 1940 yılının ocak ayı boyunca değiştirilecektir.

11. Ülkenin matbaacılık sahasında kullanılan araçların üretim sanayisini, aynı zamanda gazeteler, dergiler ve neşriyat idarelerini harfler ve matrislerle temin etmek için Moskova'nın, St.Petersburg'un ve Tiflis'in fabrikalarına harfler ve matrisler sipariş edilmiş ve hızlı biçimde hazırlanmaktadır. Bu siparişlerin bir kısmı elde edilmiş ve yeni alfabe harfleri Bakü'ye getirildikçe gereken teşkilatlar arasında bölünecektir.

12. Azərbaycan SSC Halk Maarif Komiserliğı ortaokullarda dersleri yeni alfabe ile uygulamak için hazırlıklara başlamıştır. Bunun için gereken ders kitapları ve ders araçları yeni ders yılı, yani 1 Eylül 1940 tarihine kadar yayımlanacaktır.⁹⁸

Onaylanmış Rus alfabesi temelli yeni Azərbaycan alfabesi daha sonraki yıllarda eleştirilere maruz kalır. Ve bu eleştiriler Azərbaycan basınında yankı bulur. M. A. Şireliyev'in "Elifbanın bezi nöqsanları haqqında,"⁹⁹ M. Hüseyinzade'nin "Elifbamızın bezi herfleri haqqında,"¹⁰⁰ E. Demirçizade'nin "Elifbamız haqqında,"¹⁰¹ E.

⁹⁸ H. Allahverdiyev, "Azərbaycan Halqının Kulturasının Yeni Yükselişi", **Kommunist**, Bakı, 1.01.1940, Sayı 1(5833).

⁹⁹ Şireliyev е, ц, ю, я harfleri üzerinde durarak bu harflere gerek olmadığını belirtmiştir. Bkz. M. A. Şireliyev, "Elifbanın Bezi Nöqsanları Həqqında", **Kommunist**, Bakı, 22.06.1947.

¹⁰⁰ M. Hüseyinzade "Elifbamızın Bezi Herfleri Həqqında", **Kommunist**, Bakı, 18.06.1947.

¹⁰¹ E. Demirçizade "Elifbamız Həqqında", **Azərbaycan Müəllimi**, Bakı, 19.06.1947.

Mahmudov'un "Elifba ve orfoqrafiyamızın bezi mesleleri,"¹⁰² Zerbeli Semedov "Elifbamız haggında"¹⁰³ isimli makaleleri *e, u, ю, я* harflerini eleştirerek Azərbaycan alfabesinde değişiklikler yapılmasını önermişler. Yapılan eleştirilerin ortak yanları şunlardır:

1. Azərbaycan alfabesine eklenen *u* harfi Azərbaycan Türkçesine yabancıdır. Rusça *u* sesi ile ifade edilen kelimeler Azərbaycan Türkçesinde *s* ile telaffuz edildiğinden bu harfin alfabede kalması uygun değildir.

2. Azərbaycan Türkçesinin sesbilgisi kurallarına uymayan *я, ю, e* çift sesli harflerin kullanılması Azərbaycan Türkçesi için değişmeyen kökün ses terkiбini değiştirmektedir. Örn. Той-тоя. *j+a, j+u, j+e* harfleri *я, ю, e* gibi çift harfle yazılabilir. *j+e, j+i, j+ө, j+ы* hecelerini kelimelerde iki harfle yazmak zorunda kalıyoruz.

3. *e* sesi, projede iki farklı harfle *e, э* gösterilmektedir. Bunun tek harfe indirilmesi gerekir. Aslında yeni alfabeyi yapma prensiplerinde her harfin bir ses ifade etmesine uyum sağlandığı belirtilmiştir. Fakat *e* sesi için bu prensibe dikkat edilmemiştir.

¹⁰² E. Mahmudov "Elifba Ve Orfografiyamızın Bezi Mesleleri", **Edebiyyat ve İncesenet**, Bakı, 9.08.1955.

¹⁰³ Zerbeli Semedov makalesinde bu konuda görüşünü şöyle açıklamıştır: "Rus alfabesine geçmekle Rus halkının dilini öğrenen Azərbaycanlılar ve Azərbaycan dilini öğrenen kardeş halklar için fırsatlar oluşmuştur. Şimdiki Azərbaycan alfabesinin üstünlükleri çoktur. Fakat ben bu makalede bir öğretmen gibi alfabemizde olan *я, ю, u* harfleri ile ilgili fikirlerimi bildirmek istiyorum. Öğrenciler özellikle bu harflerle ilgili olarak hatalar yapıyorlar. İsmiñ halleri ve fiilin şimdiki zaman eklerinde bu hatalarla daha fazla karşılaşılıyor. Örneğin, *ай, айын, аяа, айы, айда, айдан* yerine *ай, айын, айа, айы, айда, айдан* olarak karıştırılıyor. Veya *-ыр, -ур, -ур, -ур, -йыр, -йур, -юр, -йур* yerine *-ур, -ур, -ур, -йыр, -йур, -йур, -йур* olarak karıştırılıyor. Kelimelerde bulunan harflerin satırdan satıra geçmesinde de öğrenciler zorluk yaşamaktadırlar. *U* harfine geldikte ise bu harf sadece yabancı dilde alınan kelimelerde kullanılıyor. Biz bu harfi *mc* yada *c* biçiminde *я, ю* harflerini ise *йа, йу* biçiminde kullanabiliriz ve fazla harflerden kurtulabiliriz. Zaten kardeş Rus halkını alfabesinde 32 harf vardır. İlgilenenlerden bu konunun müzakeresinin yapılmasını diliyorum". Bkz. Z. Semedov, "Elifbamız Haggında", **Kommunist**, Bakı, 15.06.1947.

Eleştiriler sonucunda Alfabe ve İmla Komisyonu 1947 yılında *u* harfini alfabeden çıkarsa da eleştirilere devam edilmiştir.

e, ю, я harfleri Azerbaycan Türkçesinin imlâ kuralları ile beraber 1957 yılında da tekrar tartışılır, S. Vurgun, İ. İbrahimov, M.A. Dadaşzade, M.Ş. Şireliyev, A.M. Demirçizade, Ç.Z. Hacıyev, M.A. Paşayev, M.Y.Quluzade, R.A. Rüstemov, M.K. Hüseyinzade, C.H. Efendiyev, A.A. Orucov, A.S. Ceferov ve A.K. Mahmudov'dan oluşan Alfabe ve İmla Komisyonu 1958 yılında bu harfleri alfabeden çıkarır. Bu konu imla kurallarıyla beraber basında aydınlatılır.¹⁰⁴

İ. Abdullayev *Azerbaycan Mektebi* dergisinde yayınlanan “Azerbaycan edebi dilinin orfografyasında ve yazısındaki islahat hakkında” makalesinde imlâ kurallarında yapılan ıslahatla ilgili geniş bilgi verdikten sonra alfabede yapılan değişikliğe de değinmiştir. Yazara göre alfabeden *я, ю, э, e* harflerinin çıkarılması sonucu 32 harf ve bir de ayırma işareti kalmıştır. Bu harfler 1940 yılında yanlışlıkla, lüzumsuz olarak alfabeye eklenmiştir. Çift sesli harflerin Azerbaycan dili için değil, Rus dili için büyük anlamı vardır. Çünkü Azerbaycan dilinde sessiz harflerin ince telaffuzu yoktur. *я, ю, э, б, в* harfleri sessizleri ince telaffuz etmek için kullanılıyor. Azerbaycan dilinde ise bu harfler karışıklık ve zorluk çıkarabilir. *й* harfinin kullanılması ise Azerbaycan dilinde iki özelliğine göre kusurludur. Bunlardan birisi bu harfin yarım sesli bir fonem olmasıdır,

¹⁰⁴ S. Ceferov, “Layihə Həqqında Ohucuların Geydləri”, *Azerbaycan Müellimi*, Bakı, 5.12.09. 1957, Sayı 49(855); E. Eliyev, “Layihə Həqqında Bezi Geydlər”, *Edebiyyat Ve İncəsənət*, Bakı, 16.11.1957 46(936); E. Efendizade, ““Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları”nın Mektebdə Tetbiginə Dair”, *Azerbaycan Müellimi*, Bakı, 18.09.1058. Sayı 71(959); N. Cebrayilov, “Azerbaycan Dilinin Orgografiya Gaydalarını Şagirdlərə Nece Ögredirəm”, *Azerbaycan Müellimi*, Bakı, 18.09.1058. Sayı 71(959); E. Eliyev, “Layihə Həqqında Ohucuların Geydləri”, *Azerbaycan Müellimi*, Bakı, 16.11.1957; İ. Zerbəliyev, “Səməd Vurğun Və Dilçilik”, *Elm Ve Heyat*, Bakı, 1986, Sayı 5; İ. Abdullayev, “Azerbaycan Edebi Dilinin Orfografiyasında Və Yazısındaki İslahat Həqqında”, *Azerbaycan Mektebi*, Bakı 1958, C. 10, Ekim.

diğeryse şapkasız и harfinin aynıdır ve bu da karışıklığa, yazıda görünüş bozukluğuna sebep olmaktadır. Bu yüzde ѣ harfinin j ile değiştirilmesi bu kusurların ortadan kaldırılmasına sebep olmuştur. e(ə) sesini ifade etmek için iki harfin kelime başı ve kelime ortası kullanılması karışıklıklara sebep olduğundan tek bir harfle ifade edilmesi daha doğru olacaktır. Alfabe değişiklikler sonrası alfabedeki harfler şöyle olmuştur: sesliler: a, e, ə, ы, o, ø, y, ʏ; sessizler: б, в, з, э, д, ж, з, j, к, к л, м, n, p, с, m, ф. x, h, ч, ц, ш.¹⁰⁵ Aslında ѣ harfi Rus temelli yeni alfabede kalabilirdi. Fakat bu harfin değiştirilme sebebi я, ю, е harflerinin alfabeden çıkarılmasıdır. Alfabe ıslahatı zamanı Azerbaycan okullarında Rus dilinin öğretilmesi dikkate alınmıştır. Rusça derslerinde Azerbaycanlı öğrencilerin я, ю, е harfli sözleri ũ+ а, ũ+y ũ+о biçiminde yazmamaları için mevcut ũ harfinin j ile yazılması uygun görölmüştür.¹⁰⁶

Sonuç olarak, Lâtin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş süreci Azerbaycan basınında çeşitli yönleriyle ele alarak değerdendirilmiştir.

C-Alfabe Değişikliğinin Meclis Görüşmelerine Yansımaları

Lâtin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş doğal olarak meclis görüşmelerine de yansımıştır.

7 Temmuz saat 11 00'de S.M. Kirov Adına Propaganda ve Teşvikat Evinin toplantı odasında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Baş Sovyetinin ikinci sessiyası (oturum) yapılmıştır. Toplantıyı Azerbaycan SSC Baş Sovyeti'nin başkanı, milletvekili T. Yakubov açmıştır. Toplantı aşağıdaki müzakere meselelerini

¹⁰⁵ İ. Abdullayev, "Azerbaycan Edebi Dilinin Orfografyasında Ve Yazısındaki İslahat Haggında", **Azerbaycan Mektebi**, , Bakı, 1958, C. 10, Ekim.

¹⁰⁶ **Müasir Azerbaycan Dili I.**, Bakı, 1978, s. 63.

onaylamıştır. 1. Azərbaycan SSC'nin 1939 yılı için devlet bütçesinin onaylanması ve Azərbaycan SSC'nin 1937 yılı için devlet bütçesinin uygulanması meselesi hakkında hesapların tasdik edilmesi. 2. Azərbaycan alfabesinin Lâtin alfabesinden Rus alfabesine geçmesi hakkında. 3. Azərbaycan SSC Yüksek Mahkemesinin seçimi ile ilgili. 4. Azərbaycan SSC Baş Sovyetinin Prezidyumunun (Başkanlığının), birinci ve ikinci sessiyalar (oturumlar) arasındaki zamanda kabul edilmiş ve Azərbaycan SSC Baş Sovyeti tarafından onaylanması gereken fermanlarının (emirlerinin) tasdik edilmesi hakkında.¹⁰⁷

11 Temmuz'da toplantı devresinin beşinci toplantısında Azərbaycan alfabesini Lâtin alfabesinden Rus alfabesine geçmesi hakkında karar kabul edilmiştir. Karara göre:

Azərbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyetinin Kararı

Azərbaycan Lâtinleştirilmiş Alfabesinin Rus alfabesine Geçişi Hakkında

1. Azərbaycan Lâtinleştirilmiş Alfabenin Rus alfabesine geçişi hakkında konunun incelenmesi için Azərbaycan SSC-nin Yüksek Sovyeti'nin II sessiyasının günlüğüne dahil edilsin.

2. Azərbaycan SSC Maarif Halk Komiseri yoldaş Mirze Memmedov sessisyada konuşmacı tayin edilsin.

Azərbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyetinin Başkanı: T. Quliyev

Azərbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyetinin İşler Müdürü: G. Eliyev

¹⁰⁷ "Azərbaycan SSR I. Çağırış Baş Sovetinin Sessiyası. Sessiya İclaslarının Gündeliyi", **Edebiyyat**, Bakı, 12 .07.1939. Sayı 24(229).

*Gönderilme: Azərbaycan SSC Yüksək Sovyetinə, Maarif Halk Komiseri Memmedov'a.*¹⁰⁸

Bu kararın ardından Azərbaycan SSC Halk Komiserləri Sovyeti Azərbaycan Yazısının Lâtin'den Rus Alfabesine geçiş tedbirleri hakkında yeni bir karar vermiştir. Bu kararda yeni alfabe komitesinin oluşturulması ve faaliyetinden bahsedilmiştir.

Azərbaycan Yazısının Lâtin'den Rus Alfabesine geçiş tedbirleri hakkında

Azərbaycan. SSC Yüksək Sovyeti'nin ikinci sessiyasının kabul etdiyi 11 Temmuz 1939 tarixli "Azərbaycan Yazısının Lâtin'den Rus Alfabesine geçişi hakkında" kanunu esas alaraq Azərbaycan SSC Halk Komiserləri Sovyeti'nin kararı:

1. *"Azərbaycan Yazısının Lâtin'den Rus Alfabesine geçişi hakkında" kanunu uygulamak amacıyla Azərbaycan SSC HKS'i yanında aşağıdaki içerikte komisyon oluşturulsun:*

1. *Allahverdiyev-komisiyonun başkanı (Azərbaycan Sovyet Sosialist Cumhuriyeti Halk Komiserliyi Sovyeti başkan yardımcısı).*

2. *Memmedov M.- komisiyon başkan yardımcısı (Azərbaycan Sovyet Sosialist Cumhuriyeti Maarif Halk Komiseri).*

3 *Yaqubov T.- komisiyon üyesi (Azərbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi (Bolşevik) sekreteri)*

¹⁰⁸ "Azərbaycan SSC Halk Komiserləri Sovyetinin Kararı. Azərbaycan Lâtinleştirilmiş Alfabesinin Rus Alfabesine Geçişi Hakkında", 411/28-467. İş No 124, Karar 3027, 23.06.1939; **Azərbaycan Halk Komiserləri Sovetinin Toplantısı**, 23.06.1939-4.07.1939. 411/35-41; **Azərbaycan Halk Komiserləri Sovetinin Toplantısının 22 Nolu Protokolü**, 23. 06.1939.

4. Necefov Q.- komisyron üyesi (Azerbaycan. Lenin Komünist Gençler İttifakı Merkezi Komitesi sekreteri).

5. Aslanova Çimnaz-komisyron üyesi(Bakü Halk Eğitim Şubesinin müdürü)

6. Yaqubov Ehed -komisyron üyesi (AZ FAN (Bilimler Akademisinin Azerbaycan Şubesi) prezidyum başkan yardımcısı).

7. Efendiyev M. -komisyron üyesi (ilk ve ortaokullar ittifakının idare başkanı).

8. Resul Rzayev-komisyron üyesi (Azerbaycan SSC Yazarlar İttifakı Sovyeti'nin sorumlu sekreteri)

9. Vekilov-Semed Vurğun-komisyron üyesi (şair).

10. Hüseynov Heyder- komisyron üyesi (Nizami adına Edebiyat ve Dilbilim Enstitüsünün müdürü)

11. Hüseynov Eli Hüseyin-komisyron üyesi ("Komünist" gazetesinin redaktörü).

12. Memmedov Q-komisyron üyesi (Azerbaycan Neşriyatın müdürü)

13. Quliyev Davud-komisyron üyesi (Nizami adına Edebiyat ve Dilbilim Enstitüsü)

14. Melikov Süleyman-komisyron üyesi (Azerneşr (Azerbaycan Neşriyatı))

15. Efendiyev Adil-komisyron üyesi (Azerneşr)

16. Eli-Sultanlı-komisyron üyesi (Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü)

17. Abdullayev Ağa Memmed-komisyron üyesi (Bakı Halk Eğitim Şubesi)

18. Talib-Zade Abdulla Şaiq-komisyon üyesi (yazar).

19. Zeynalov Yusif -komisyon üyesi (Bakı Halk Eğitimi Şubesi)

20. Baba-Zade Elekberzade-komisyon üyesi (AzFAN (Bilimler Akademisinin Azərbaycan Şubesi))

2. Komisyona teklif edilsin:

a) Rus alfabesi esasında Yeni Azərbaycan alfabesi projesinin son varyantını tertip etsin ve onaylanması için Azərbaycan SSC HKS'ne bu yılın 1 Ekim'ine kadar təqdim edilsin.

b) 1Ekim 1939 tarixinə kadar Azərbaycan dilinin İmla kuralları toplusu hazırlansın.

c) 1939 yılının sonuna kadar və bütün 1940 yılı içinde harçlar listesini 15 Ağustos 1939 tarixinə kadar onaylanması için Azərbaycan. SSC HKS'ne təqdim etsin

d) Dövlət müəssisələrinin, toplusal təşkilatların, basının yeni alfabəyə keçişinin təqvim planını 1Kasım 1939 tarixinə kadar hazırlasın.

3. Az.SSC Halk Maarif Komiserine (Memmedov.M) havale edilsin.

a) 1 Eylül 1940`a kadar hazır olmaq şərtiylə Yeni Azərbaycan Alfabesinin və imla kurallarının öyrənilməsi üçün öyrətmənlərin öyrətim tədbirlərini hazırlasın.

b) Okullar, ilk sırada aşağı sınıflar için yeni alfabədə dərsliklər və dərs araçları hazırlansın;

c) Makinecilerin (daktilografların) hazırlığı ve mükemmelleştirilmesi üzerine kurslar hazırlamak.

1.Az. SSC Yerli Sanayi Halk Komiserine (Gasımov'a), Azerneşre (Pogasov'a), Azərbaycan gazete-dergi birlik neşriyatına (Orucov'a) 1 Aralık 1939 tarihinden geç olmayarak merkezi ve rayon (ilçe) matbaalarını Yeni Azərbaycan Alfabesinin harfleri ile temin edilmesi teklif edilsin.

2.Ülke gazetelerinin redaktörlerine Azərbaycan yazısının Lâtin'den Rus alfabesine geçişini ayrı ayrı makalelerin yeni alfabe ile yayımlanmasıyla sistemli bir biçimde yayılmasını sağlamaları havale edilsin.

3.15 Ağustos 1939 tarihine kadar yeni alfabeye geçişle ilgili alınacak tedbirlere ihtiyaç gerektiği kadar kâğıt miktarını Azərbaycan SSC Devlet Plan (GOSPLAN) hazırlasın ve tekliflerini Azərbaycan SSC HKS'ye versin.

İmza: AZ. SSC HKS Başkanı T. Quliyev, Az.SSC. HKS İşler müdürü G. Eliyev.¹⁰⁹

Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti'nin 2 Ağustos 1939'da yaptığı toplantıda yeni alfabe konusuna da değinilmiştir.

1.Azerbaycan yazısının Lâtin alfabesinden Rus alfabesine geçirme tedbirleri hakkında (Az.SSC HKS toplantısı)

Başkanlık yapıyor: Allahverdiyev.

¹⁰⁹ ““Azerbaycan Yazısının Lâtinden Rus Alfabesine Geçiş Tedbirleri Hakkında”, Azərbaycan Halk Komiserleri Sovetinin Toplantısı”, **Azerbaycan Halk Komiserleri Sovetinin Toplantısının 25 Nolu Protokolü. Karar No 3514**, 28.07.1939.

Hacıyev (Getnamenin (kararın) projesini okuyor)

Başkan: Notunuz var mı?

Sobolev: Burda Orucov'a havale edilsin yazılmış. O Ordudadır. Onun yardımcısı Vardaryan'a havale edilsin.

Paşkov: Beşinci madde de gazetelerin redaksiyonlarına havale edilsin yazılmış. Bunu atmalıyız. Çünkü bu konuyu müzakere edince koyarız. Biz daha kabul etmemişiz. Fakat onlara yayımlamayı havale ediyoruz.

Başkan: Siz yoldaşların yayımlamak için harflerinin olmadığını düşünüyorsunuz. Onlar zaten şimdi yayımlayamazlar.

Hatuntsev: Paşkov'un notunun önemli olduğu kanaatindeyim.

Bu kararın onayına karşı olan yok mu? (yok).¹¹⁰

Azerbaycan Yazısının Lâtin'den Rus Alfabetine geçilmesi tedbirleri hakkında

Başkanlık yapıyor: N.Allahverdiyev.

Oy verme hakkıyla katılanlar: Allahverdiyev A., Ayrapatov A.M.Emiraslanov, Eliyev A.M., Eliyev A.A., Baba-Zade L., Gocayev, Gevorkov G. A., Hacıyev G.K., Zavyalov İ.F., Montin G.V., Paşkov A.N., Rihirev T. İ., Semedov M. T., Şahverdiyev G.A.

Azerbaycan SSC HKS İşler müdürü G. Eliyev.

1.Azerbaycan Yazısının Lâtin'den Rus Alfabetine geçilmesi tedbirleri hakkında

¹¹⁰ "Azerbaycan Yazısının Lâtindan Rus Alfabetine Geçirme Tedbirleri Hakkında (Az.SSC HKS Toplantısı)", **Az.SSR.HKS'nin 1939-Cu İlde Kabul Edilmiş Getnamelerin (Karar) Esasları**, 411-18/157, 2.08. 1939.

(Hacıyev, Sobolev, Paşkov, N. Allahverdiyev).

Az. SSC. Maarif Halk Komiserliği tarafından sunulmuş Az. SSC, HKS'nin karar projesi HKS'nin toplantısında kabul edilmiş ilavelerle onaylansın.¹¹¹

Az. SSC. HKS 5 Ağustos 1939 tarihinde yaptığı toplantıda yeni alfabe çalışmaları sırasında Yeni Alfabe Komitesinin harcamaları mevzusunu konuşmuştur.

Azərbaycan yazısının Lâtin alfabesindən Rus alfabesine geçişi için Komite aparatının (bölmesinin) teşkili hakkında.

Az. SSC HKS'nin kararı:

1. Azərbaycan yazısının Lâtin'den Rus alfabesine geçişi için yedi ştat (kadro) biriminden ibaret Komite işçi aparatı(bir idarenin veya teşkilatın mensuplarının toplamı) teşkil edilsin.

2. Birinci maddede gösterilen Komitenin çalışmasını harçlar smeta (tahmin edilen gelir ve giderlerin hesaplanması) 48,6 bin ruble miktarında onaylansın ve bu meblağ AZ.SSC Maarif Halk Komiserinin 1939 yılı smetasından ödenilsin.

3. Az. SSC Maliye Halk komiserine (.Semedova) kredinin kaydedilmesini resmileştirmesi havale edilsin.

AZ.SSC HKS başkanı: T. Quliyev.

HKS işler müdürü: Q. Eliyev.¹¹²

¹¹¹ “Azerbaycan Yazısının Lâtin'den Rus Alfabesine Geçilmesi Tedbirleri Hakkında”, **Az.SSR HKS'nin Toplantılarının 26 Nolu Protokolü**, 411-28/44. 2.08.1939.

¹¹² “Azerbaycan Yazısının Lâtin'den Rus Alfabesine Geçişi İçin Komite Aparatının (Bölmesinin) Teşkili Hakkında”, **Az.SSC. HKS'nin Kararı**, 411-28/468. Karar:3638. 5.08.1939.

Az. SSC HKS'nin 4 Eylül 1939 tarihli toplantısında yeni alfabe çalışmalarının yürütülmesi için matbaa çalışmaları üzerinde durmuş ve aşağıdaki kararı vermiştir:

Azərbaycan Yazısının Lâtin'den Rus alfabesine keçirilməsi üçün poligrafik (matbaacılık) bazasının (temelinin) oluşturulması tedbirleri hakkında

Az .SSC HKS'nin 28 Temmuz 1939 tarihli 3514 sayılı kararına ilave olarak Az. SSC HKS'nin kararı:

1. Azərneşr'e (yol. Pogosov'a) ve Azpoligrafrest'e (Yol.Romanov'a) bu yılın 15 Ekim'ine kadar tayin edilmiş biçimde linotip (sətir halində dizgi yapan dizgi makinesi) matrisanın (matris) yeni alfabeli şrifti (harfı) için ihtiyaç olan metal siparişi vermeleri havale edilsin.

2. RSFSC HKS-den (Rusya Sosialist Federatif Sosialist Cumhuriyeti Halk Komiseri Sovetinden) rica edilsin:

a) Rospoligraf (Rusya matbaacılık) teçhizatın harf dökme sehlerine (sanayi kuruluşlarında üretimin belirli koluyla uğraşan bölüm//bu bölümün olduğu bina) Azərbaycan poligraf sanayisi için ihtiyaç olan şriftlerin dökülme görevini versin.

b) RSFSC YSHK'ya (Rusya Sovyet Federatif Sosialist Cumhuriyeti Yerli Sanayi Halk Komiserliğı'ne), Poligrafya (matbaacılık sahasında kullanılan araçların üretim sanayisi) İlmi Araştırma Enstitüsü'ne Azərbaycan'ın poligrafiya sanayisi için klavyenin yeni projesini ve yeni alfabe üzere şriftlerin bütün hale getirilmesinin hazırlanması havale edilsin.

c) RSFSC YSHK Başpoligrafiya'ya Azpoligraftrest'in(Azərbaycan Poligrafya Tresti) siparişləri əsasında matrislərin hazırlanması sorumluluğu verilsin.

1. Gürcistan SSC HKS'den rica edilsin ki, "Kommunist" nəşriyyatının hərəkə dökmə sehələrinə Az.Poligraftrestin siparişləri əsasında Az.SSC'nin rayon tipografiyaları (matbaaları) üçün gərəkən şrifflərin dökülməsi gərəvi versin.

2. Azpoligraftrest'e (Romanov'a) Azərbaycan Poligrafya Sənayisi üçün tələp edilən yeni şrifflərin sipariş -gərəvinə zamanında təqdim etməklə bərabər, onların hazırlanması üçün uyğun təşkilatlarla anlaşma imzalaması sorumluluğu verilsin.

3. Azpoligraftrest (Romanov), Azərneşr (Poqasov), Azərbaycan Birləşmiş Gazetə-Dergi Nəşriyyatı, (Orucov) yeni şrifflərin öyrənilməsi üçün onlarla çalışacaqlarına görə dizgicilərə və linotipçilərə (ilçə tipografiyaları diqqətə alınmaqla) qısa bir zamanda hazırlıq kursu təşkil etsinlər.

4. SSRİ (SSCB) HKS yanında Ekonomsovet'dən 1939 yılında Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatına (Azərneşr'e) bir kitablıq basım makinesi ayrılması rica edilsin.

Az. SSC HKS başkanı T. Quliyev

Az. SSR HKS işlər müdürü T. Rihirov.¹¹³

¹¹³ "Azərbaycan Yazısının Lâtin'dən Rus Alfabəsinə Gəçirilməsi İçin Poligrafik (Matbaacılıq) Bazasının (Temelinin) Oluşturulması Tədbirləri Hakkında", Az.SSC HKS'nin Toplantısının 29 Nolu Protokolü, Az.SSC HKS'nin Kararı, 411-28/45, No 4097, 4.09.1939.

17 Eylül 1939`de yaptığı toplantıda yeni alfabe projesi, okullarda yeni alfabenin uygulanması, ders kitaplarının hazırlanması konusunu görüşen Az. SSC HKS aşağıdaki kararı vermiştir.

Azerbaycan Yazısının Lâtin alfabesinden Rus alfabesine geçirilmesi hakkında.

(Az. SSC HKS ve Az. KP MK kararı)

Az. SSC Yüksek Sovyeti`inin kabul ettiği 11 Temmuz 1939 tarihli "Azerbaycan Yazısının Lâtin alfabesinden Rus Alfabetine geçirilmesi" kanunu esas alarak Az. SSC HKS ve AZ. KP MK`nın (Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin) kararı:

1. Rus alfabesi esasında hazırlanmış yeni Azerbaycan alfabesinin projesi onaylansın.

2. Yeni Azerbaycan alfabesinin imla kuralları ve grameri tecrübeli uzmanların ve okul öğretmenlerinin müzakerelerinden sonra Az.SSC HKS ve Az.KP MK`nin onayına sunulsun.

3. Komisyona havale edilsin ki, Yeni Azerbaycan Alfabetinin öğrenilmesi için kendi kendine öğren ders kitabını bu yılın 20 Ekim`ine kadar hazırlayıp bitirsin.

4. Azerneşre- Memmedov`a Azerbaycan dilinin imla kurallarının ve yeni alfabenin kendi kendine öğren kitabının 1Kasım 1939`dan geç olmamak şartıyla kütleli (kitleli) tirajla neşredilmesi teklif edilsin.

5. Az.SSC Maarif Halk Komiseri Memmedov`a 25 Ekim 1939 tarihine kadar 1940-1941 yılları içinde bütün kütleli ve orta okulların ve ülkenin başka tedris

müesseselerinin Yeni Azərbaycan Alfabetesine tedricen (yavaş yavaş) geçmesi tedbirlerini Az.SSC HKS ve Az.KP MK'nın onayına takdim etmesi havale edilsin.

6. Az.SSC Maarif Halk Komiseri Memmedov'a 1 Kasım 1939 tarihine kadar kütləvi okullar için yeni alfabede dersliklerin yayımlanmasının planını, aynı zamanda yeni alfabede tədris etmələri üçün öğretmenlərin hazırlığı üzərə kurs tədbirlərini bəkilması için Az.SSC HKS və Az. KP MK-ya təkdım etməsi təklif edilsin.

7. Az.FAN-a Yagubov'a 13 Kasım 1939 tarihine kadar imla kılavuzunun hazırlanmasının tamamlanması təklif edilsin.

Azerneşr Yol. Memmedov 1 Ocak 1940'tan geç olmamak şartıyla onun kütləvi tirajla basımını təmin etsin.

8. Bütün Halk Komiserləri, Parti, Sovyet və toplumsal təşkilatların rehberlərinə təklif edilsin ki, 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren kargüzarlığın (idare işlərinin yürütülməsi) Lâtin alfabesinden yeni alfabeye geçməsi için hazırlık işlərinə aparat işçilərinin hazırlığını təmin etməklə başlasınlar.

9. Komisyona təklif edilsin ki, 25 Ekim 1939 tarihinden başlayarak ülke gazətelərinin sayfalarında yeni alfabenin və imla kurallarının öğrenilməsi üzərə derslərin sürekli yayımlanmasını təmin etsin.

Az.SSC HKS başkanı: T. Quliyev. Azərbaycan KP MK'nın sekreteri: M.D. Bağirov.¹¹⁴

¹¹⁴ “Azərbaycan Yazısının Lâtin'den Rus Alfabetesinə Geçirilməsi Hakkında”, Az.SSC HKS'nin Toplantısının 32 Nolu Protokolü. 411-28|48, No 4275, 17.09.1939.

Bu karardan sonra Az.SSC HKS 1 Kasım 1939 tarihinde toplantı yapmıştır.

Toplantının baş verenleri kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Toplantı Allahverdiyev N.'in başkanlığı altında yapılmıştır. Toplantının günlüğünde ilk mesele ülkenin okullarında ve başka eğitim ocaklarında eğitimin yeni alfabeye geçirilmesi konusu olmuştur. İlk konuşmayı yapan Hacıyev olmuştur. Hacıyev konuşmasında II. sessiyanın yeni alfabeye yavaş yavaş geçilmesiyle ilgili karara dikkat çekerek, zamanla yapılacak tedbirlerin listesinin hazırlandığını belirtmiş ve karar projesini okumuştur. Ve karar projesiyle ilgili bir tartışma olmamasına rağmen Akopov henüz alfabe projesinin hazırlanmadığından şikâyetleşmiştir. Allahverdiyev ise mükemmel bir alfabe oluşturulma amacını belirterek bazı noksanların ortadan kaldırılmasından sonra yeni alfabenin yayınlanacağını bildirmiştir. Ve Maarif Halk Komiserliği tarafından sunulmuş Az.SSC HKS'nin karar projesi onaylanmıştır. Proje onaylandıktan sonra Kurmakayev Maarif Halk Bakanlığı'nın yeni alfabe plakasını yayımlanmasını dikkate alması gerektiğini hatırlatmaya çalışmasına rağmen Allahverdiyev Kurmakayev'in bulunmadığı geçen toplantıda bu konuyu çözüldüğünü haber vermiştir.

Allahverdiyev öğretmenlerin hazırlanması konusunda İshahov'a uyarılarda bulunarak Azerbaycan'da öğretmenlerin sayısının 20 binden fazla olduğunu hatırlatmıştır. İshahov ise bütün öğretmenlerin hazırlanmasından sorumlu olmadığını, bu işinin sorumluluğunu Eğitimcileri Mükemmelleştirme Enstitüsü'nün taşıdığını vurgulamıştır. Eğitimcileri Mükemmelleştirme Enstitüsü müdürü Nadirov ise Maarif Halk Komiser'inin kararından sonra hazırlıklar yapılacağını haber vermiştir.

Allahverdiyev ise Eğitimcileri Mükemmelleştirme Enstitüsü'nü eleştirmiş ve kararda öğretmenler için oluşturulacak 10 günlük kurs üzerinde durmuştur. Allageverdiyev'e göre Rus dilini bilmeyen öğretmenler için 10 gün içinde bu alfabeyi öğrenmek zor olacaktır. Bu kursun süresinin bir aya uzatılması gerekiyor. Bu konuda Maarif Halk Komiserliği düşünmelidir. Hacıyev ise ortalama 10-12 günü götürüldüğünü, 15 Ocak'tan itibaren ise seminer ve dernekler hazırlanacağına dikkat çekmiş ve kursların uzatılması için 3 milyon ruble daha harcanması gerektiğini bildirerek kendini savunmuştur. Hacıyev'e göre bu dernek ve seminerler için 150 işçi hazırlanacak ve 10 günlük kurs giden öğrenmeler dernek ve seminerler teşkil edeceklerdir. Strigunov ise teşkilatçıların sayının 600-700'den fazla olması gerektiğini bildirmiştir. Gerçikov öğretmenler için değil halk için 10 günlük kursun yeterli olacağını savunmuştur. Emiraslanov ve Hasmemedov, Gerçikov ve Strigunov'un görüşlerine karşı çıkararak 20 günlük kursun yeterli olacağı kanaatine varmışlardır. Hasmemedov göre öğretmenlerin Rus dilini bilemeyenlerinin sayısı azdır. Onlar için yeni alfabeyi öğrenmek zor olmayacaktır. Esas ise öğretmenlerin ders metotlarını öğrenmeleri gerekir. 10 günlük kurs başlangıçtır. Yaz ve kış tatillerinde toplantılar yapılacak ve tedbirler alınacaktır. Öğretmenler için kurs süresinin az olma nedeni ise onların derslerden ayrılmamasıdır.

Uzun süren tartışmalar sonrası karar kabul edilmiş bir sonraki konuya geçilmiştir. Sonraki konusu ise Devlet Plan İdaresinin kâğıdın ayrılması meselesi olmuştur. Antelepyan ülke fondunun 860 ton teşkil ettiğini, fakat 425 ton alındığı ve 102 tonunun dağıtıldığını belirtmekte ve yeni alfabe için gerekli olan 511 ton için yeterli

kağıt olmadığını bildirmektedir. Antelepyan'a göre bu meseleye ülke çapında bakmak gerekiyor. Akopov ise Antelepyan'a destek vermiştir. Antelepyan'ını hatasını düzeltmeye çalışan Hacıyev ise kitap yayınlamak için 1200 ton, yeni alfabe için ise 511 ton kağıda ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Hatasını düzelten Antelepyan, Hacıyev'in sözlerini onaylamıştır.¹¹⁵

Toplantıda yeni alfabe hususunda aşağıdaki kararı vermiştir.

Az. SSC HKS'nin kararı

Başkanlık eden: N. Allahverdiyev

Oy verme hakkıyla katılanlar: Allahverdiyev A.V., Emiraslanov M.F., Antelepyan G. B., Akopov E. S., Burlakov K.F., Bajanov A. M., Hacıyev G.K., Gevorkov G.A., Zavyalov İ. F., İbrahimov G. M., Kurmakayev Z. A., Montin G.V., Mikrtıçyan A. P., Nağıyev A. B., Novruzov R., Paşkov A.N.,

Az. SSC HKS İşler İdaresi Reisi vazifesini geçici yöneten A. Aslanov.

1. Kütlevi okullarda ve ülkenin başka eğitim ocaklarında eğitimin Yeni Azərbaycan Alfabesine geçirilmesi hakkında.

(Hacıyev, Akopov, Allahverdiyev N.)

Az. SSC Maarif Halk Komiserliği tarafından takdim edilmiş Az. SSC HKS ve Az. KP MK karar projesi kabul edilsin.

2. Az.SSC Maarif Halk Komiserlerinin kütlevi okullarda Yeni Azərbaycan Alfabesini tedris etmek için öğretmenlerin hazırlanması tedbirleri hakkında

¹¹⁵ Az.SSC HKS Kararlarının Esasları”, Az.SSC HKS'nin Toplantısı, 411-181/74, 1.11. 1939.

(Hacıyev, Kurmakayev, İshahov, Nadirov, Strigunov, Gerçikov, Emiraslanov. Gasimbeyov, Allahverdiyev N.)

Az. SSC Maarif Halk Komiserliğı tarafından sunulmuş karar projesi Az. SSC HKS ve Az. KP MK tarafından esas olarak kabul edilsin ve Hacıyev, Strigunov, Yenaliyev'e havale edilsin ki, bir gün içinde onu HKS'nin toplantısındaki fikir alış verişini dikkate almakla redakte etsinler ve Az.SSR HKS'ye imzalanması için takdim etsinler.

3. Okullar için Yeni Azerbaycan Alfabetiyle derslikler ve ders araçlarının yayımlanması hakkında

(Yoldaşlar Hacıyev, Antelepyan, Kurmakayev, Akopov, Strigunov, Emiraslanov, Allahverdiyev N.)

Az. SSC Maarif Halk Komiserliğı tarafından sunulmuş karar projesi Az. SSC HKS ve Az. KP MK tarafından esas alınarak kabul edilsin ve yoldaşlar Antelepyan, Hacıyev, Memmedov'a havale edilsin ki (Azərbaycan), bir gün içinde onu redakte etsinler, kâğıda sipariş meselesini kesinleştirerek Az. SSR HKS'ye imzalanması için takdim etsinler.¹¹⁶

Az. SSC HKS 15 Kasım 1939 tarihinde tekrar toplanmış yeni alfabeye bağlı damga ve mühürlerin değiştirilmesi konusu hakkında aşağıdaki kararı vermiştir:

Azerbaycan Yazısının Lâtin'den Rus Alfabesine geçirilmesi ile ilgili damga ve mühürlerin değiştirilmesi hakkında.

¹¹⁶ "Az.SSC HKS'nin kararı", Az.SSC HKS'nin toplantılarının 36 nolu protokolü. 411-28|52, 1.11.1939.

Azerbaycan SSC Ali Soveti'nin ikinci sessiyasının kabul ettiği "Azerbaycan Yazısının Lâtin'den Rus Alfabetine geçirilmesi hakkında" kanuna esasen Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Soveti'nin kararı:

Ocak 1940 yıl tarihinden Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bütün idare, müessese ve teşkilatlarına köşe damgaları, kauçuk ve surğuc (katran) mühürleri Lâtin'den Rus alfabetine geçirilsin.

Az. SSC HKS başkanının yardımcısı A. Ağababayev

Az. SSC HKS İşler İdaresi Reisi vazifesinin geçici yöneten A. Aslanov.¹¹⁷

Yeni alfabeye geçişin sorunlarını çözmeye çalışan Az.SSC HKS 31 Aralık 1939 tarihinde yeni alfabenin öğretilmesi ve öğrenilmesi hususunda verdiği karara esasen:

Az. SSC Maarif Halk Komiserliğinin kütleli okulları Yeni Azerbaycan Alfabetinde öğretmek için öğretmenlerin hazırlanması tedbirleri hakkında

Az. SSC HKS'lığının kararı:

1. *Az. SSC Maarif Halk Komiserliği tarafından sunulmuş kütleli okulları Yeni Azerbaycan Alfabetinde tedris etmek için öğretmenlerin hazırlanmasının tedbirler planı-onaylansın (ilave ediliyor).*

2. *Eğitim planına göre sisteminde Azerbaycan dilinin tedrisi dikkate alınan eğitim müesseseleri ve kursları olan bütün Az.SSC Halk Komiserliklerine ve merkezi müesseselerine havale edilsin ki, yeni alfabeyi ve imlâ kurallarını öğrenmek üzere*

¹¹⁷ Azerbaycan Yazısının Lâtin'den Rus Alfabetine Geçirilmesi İle İlgili Damga Ve Mühürlerin Değiştirilmesi Hakkında", **Az.SSR HKS'nin Toplantısının 40 Nolu Protokolü**. 411-28|56, Karar No 5218, 15.11.1939.

tedbirleri kadroların hazırlığına ve mükemmelleştirilmesine ayrılmış meblağ ve vesaitler çerçevesinde uygulamaya çalışsınlar.

3. Az. SSC Maarif HK-lığına teklif edilsin ki, Az.SSC Maliye HK'liği ile birlikte tedbirlerin birinci maddesinde gösterilenleri uygulamak için gereken harçların miktarını tayin etsin ve onları 1940 yılının bütçesine dahil etsinler.

Az. SSR HKS başkan yardımcısı N.Allahverdiyev

Az. SSR HKS İşler İdaresi Reisi vazifesini geçici olarak yöneten A. Aslanov.

Gönderilme: Maarif HK, Maliye HK Devlet Planlaştırma ve bütün HK ve merkezi müesseselere.¹¹⁸

D-Alfabe ve İmla Kurallarının Yansımaları (Basına göre).

Rus alfabesi esasında oluşturulmuş yeni Azerbaycan alfabesine geçtikten sonra 1940 yılında yeni imla kuralları ve sözlüğü yayınlanır.¹¹⁹ İmlâ kuralları Azerbaycan SSC HKS'nin 2321 sayılı kararıyla onaylanmıştır¹²⁰. Önceki alfabeden farklı olarak, Rus alfabesi temelli yeni alfabeye *я, ю, е, у* eklenmesi imlâ kurallarında sorunların çıkmasına da sebep olmuştur.

İmlâ Kuralları konusu Azerbaycan basınında da konu edilmiştir.

¹¹⁸“Az.SSC Maarif Halk Komiserliğinin Kütlevi Okullarda Yeni Azerbaycan Alfabesinde Öğretmek İçin Öğretmenlerin Hazırlanması Tedbirleri Hakkında”, **Az.SSC HKS'nin Kararı**, 411-28/481, Karar No 5861, 31.12.1939; “Az.SSC Maarif Halk Komiserliğinin Kütlevi Okullarda Yeni Azerbaycan Alfabesinde Öğretmek İçin Öğretmenlerin Hazırlanması Tedbirleri Hakkında”, **Az.SSC HKS'nin Kararı**, 411-35/42, Karar no 5861, 31.12.1939.

¹¹⁹ E. Babazade, D. Guliyev, Y. Eliyev, C. Efendiyev, **Orfografiya Lüğeti**, Bakı, 1040.

¹²⁰ **Müasir Azerbaycan Dili I**, Bakı, 1978, s. 74-75.

111 maddeden oluşan imla kuralları projesi 15 Ocak 1940 tarihinde *Müellim* gazetesinde yayınlanmış, bu projeyle ilgili fikir yürütmek teklif edilmiştir.¹²¹ *Müellim* gazetesinde açılan “Azerbaycan dilinin orfagrafiya gaydalarını müzakire edirik” sütununda öğretmenler, dilbilimciler, yeni alfabe komisyonu üyeleri vb. kendi görüşlerini bildirmişler.

E. Gafarlı *Müellim* gazetesinin “Müellimlerin teklifleri” makalesinde öğretmenlerin aşağıdaki maddeler üzerine tekliflerini göstermiştir:

Madde 16’da *gəraət*, *səyahət* gibi kelimeler *i* ile *giraət*, *siyahət* gibi yazılmalıdır.

Madde 23’de kelime ortasında hem *y*, hem de *g* ile telaffuz edilen kelimeler *y* ile yazılmalıdır.

Madde 40’la ilgili ilkokul öğretmenlerinin teklifine göre Rusça *o* ile yazılan bir kısım kelimeler bizde de *o* ile yazılsın.

Madde 44 ile ilgili sonu sesi *g* ve *x* ile telaffuz edilen kelimelerin ilkokul öğretmenlerinin bir kısmına göre *g*, bir kısmına göre *x* ile yazılmalıdır.

Madde 48 ve 49’u birleştirerek sonu *ı* veya *u* ile telaffuz edilen kelimelerin ya *ı* ya da *u* ile yazılması kesinleştirilsin.

¹²¹ “Azerbaycan Dilinin Orfagrafiya Gaydaları (Proje)”, **Müellim**, Bakı, 15.01.1940, Sayı 2(236).

Madde 50’de *günöv* ve *demiröv* kelimelerinin *günov*, *demirov* olarak yazılması teklif edilsin.

Madde 71’de iki seslinin bir araya geldiğinde bir seslinin düşmesine itiraz edilmiştir. Örn. *Hacıağa* gibi.

Madde 87’de bazıları tarafından çizgili olarak *yam-yaşıl*, *düm-düz* biçiminde uygun görülen kelimeler öğretmenler tarafından çizgisiz *yamyaşıl*, *dümdüz* biçiminde yazılması tavsiye edilmektedir.

Madde 111’de *yoldaş* kelimesinin *yol.* olarak kısaltılması teklif ediliyor.¹²²

Nizami adına Dil ve Edebiyat Enstitüsünün asistanı Paşa Ağayev *Müellim* gazetesinde yayınlanan “Mükemmel orfografya gaydaları yaradag” isimli makalesinde yeni imlâ kurallarını eleştirmiş, aşağıdaki maddeler üzerinde durmuştur:

Madde-7 ek-1’de kelimelerden ve bazen de prefiksle (ön ek) kökten bileşik kelime oluşturduğunda ikinci kelimenin baş harfi *ə* ile yazılmaktadır: *дөртэлементли*. Burada dörd kelimesi prefiks gibi gösterilmiştir. Ek ve kök birbirinden ayrı gösterilmemiştir.

Madde 23’de kelime ortasında hem *y* hem de *g* ile telaffuz edilen kelimeler *y* ile yazılmalıdır.

Madde 36’da Rusçadan alınan ve farklı anlamları olan *ъ* ve *ь* işaretlerin tek bir ayırma işaretiyle ifade edilmesi faydasızdır. İşî zorlaştırır.

¹²² E. M. Gafarlı, “Müellimlerin Teklifleri”, **Müellim**, Bakı, 22.01.1940, Sayı 3(237).

Madde 44'de son sesi *g* ve *x* ile telaffuz edilen *yaymag*, *gışlag*, *torpag* gibi kelimelerin *k* ile *yaymak*, *gışlak*, *torpak* gibi yazmak gerekir.

Madde 45'de son sesi *k*, *g* veya *y* ile telaffuz edilen kelimelerin *g* ile değil *k* ile yazılması gerekir. Örn, *ciçəg* yerine *çiçək*.¹²³

İmlâ kurallarını tarihi, morfolojik, fonetik olmak üzere üç prensipte toplayan Davud Guliyev çalışmasında bu prensiplerle ilgili bilimsel açıklamalar yapmıştır. İmlâ kurallarının tartışmalı maddelerine kısaca değinen Guliyev bu maddeler üzerinde yorum yapmamış ve genel olarak bu tartışmaları oluşturan sebepler üzerinde durmaya gayret ederek imlâ kurallarının halk dili üzerinde oluşturulmasını uygun görmüştür.¹²⁴

H. Eminov “Azerbaycan dilinin orfografiya gaydaları proyeksi haggında” isimli makalesinde imlâ kuralları üzerinde durarak şu maddeleri eleştirmiştir:

Madde 16'da ilk hecelerin seslileri halk dilinde kullanılan ifadelere uygun üç biçimde verilmektedir.

a) *əlac*, *əlavə*, *səhhət* ve *b*

b) *siyasət*, *cinayət*, *rica*

c) *kütlə*, *üsyən*, *üsul*

Burada *a* ve *b* biçimleri birleşerek *b* biçimindeki gibi yazılması gerekir. Ayrıca dilimizde *xahiş* kelimesi kullanıldığında *rica* kelimesinin dilimizden çıkarılması daha uygundur.

¹²³ P. Ağayev, “Mükəmmel Orfografiya Gaydaları Yaradag”, **Müəllim**, Bakı, 22.01.1940, Sayı 3(237).

¹²⁴ D. Guliyev “Azerbaycan Dilinin Yeni Orfografiyası”, **Kommunist**, Bakı, 29.01.1940, Sayı 23(5855).

Madde 23'de orta sesi hem g ve y ile telaffuz edilen kelimelerin y ile yazılması daha doğrudur. Örn: *dügü* yerine *düyü*, *igne* yerine *iyne* gibi

Madde 62'de dilimizdeki yabancı kelimelerin Rusçada olduğu gibi kullanılması teklif edilmektedir. Fakat *nömrə*, *numra* biçiminde kullanılan *numara* kelimesi Rusça'da *nomera* biçiminde kullanılıyor. Fakat biz kendi dilimizdeki biçimle kullanırsak daha doğru olacaktır.¹²⁵

H. Ağayev 4 maddeyi inceleyerek aşağıdaki sonuca varmıştır:

Madde 23'de orta sesi hem g ve y ile telaffuz edilen kelimelerin y ile yazılması daha doğrudur. Örn: *dügü* yerine *düyü*, *igne* yerine *iyne*.

Madde 68'de fiil köklerinden isim yapan bir grup kelime *çalğı*, *satğı*, *goşgu*, *daşgın* biçiminde gösterilir. Oysa dilimizde kullanılan biçimde belirtilmelidir. Örneğin *daşgın*, *çalğı*, *goşgu*, *satğı*.

Madde 76'da bileşik kelimelerin kısaltması konusunda olan kısımda *Azneft* kelimesi değiştirilerek *Azərneft* biçiminde yazılmalıdır.

Madde 111'de yoldaş kelimesinin kısaltması yol. biçiminde olmalıdır.¹²⁶

Azerbaycan Pedagoji Enstitüsünün öğrencisi Mirheyderov da P. Ağayev, H. Eminov, E. Gafarlı, H. Ağayev gibi madde-23 üzerine görüşünü bildirmiştir. Yazara göre:

¹²⁵ H. Eminov, "Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları Proyehti Haggında", **Müellim**, Bakı, 1.02.1940, Sayı 4(238).

¹²⁶ H. Ağayev, "Proyekt Haggında Geydler", **Müellim**, Bakı, 1.02.1940, Sayı 4(238).

Madde-23'de orta sesi hem *g* ve *y* ile telaffuz edilen kelimelerin *y* ile yazılması daha doğrudur.¹²⁷

Eleştiri yapanlardan farklı olarak madde-23'e değinmeyen Ziyad Eliyev *Müelim* gazetesinde neşredilen "Değişmez orfografiya uğrunda" isimli makalesinde imlâ kurallarının 7, 11, 36, 87, 96, 40 maddeleri üzerinde durmuş, kendi görüşünü şöyle izah etmiştir:

Madde-7'de kelimelerden ve bazen de prefiksle kökten bileşik kelime oluşturduktaki ikinci kelimenin baş harfi *ə* ile yazılmaktadır: *dərtəlementli* ve. b. Burada yazılan *ə* harfi ikinci kelimenin baş harfidir. Kelimelerden, bazen prefiksle yapılan kelimeler *ə*'siz de yazılabilir. Örn, *itigözlü*

Madde-11'de baş sesi *h*'li ve *h*'siz denilen kelimelerin *h*'le yazılması doğru değildir. Çünkü bu kelimeler esasen *h*'siz kullanılmaktadır. Örn, *hörümçək-örümçək* gibi. Fakat *hin* kelimesi istisna teşkil etmektedir.

Madde-36'da Rusçadan alınan ve farklı anlamları olan *ѣ* ve *ѝ* işaretlerin tek bir ayırma işaretiyle ifade edilmesi yanlıştır.

Madde-87'de sıfatlarla şiddetlendirme derecesi bildiren ön eklerle kelimeler arasına çizgi işareti koyulursa daha iyi olur. Fakat koyulmaması da anlamların değişmesini etkilemez.

¹²⁷ E. Mirherderov, "Orfografiya Haggında Bir Neçe Söz", **Müelim**, Bakı, 1.02.1940, Sayı 4(238).

¹²⁷ H. Eminov, "Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları Proyektı Haggında", **Müelim**, Bakı, 1.02.1940, Sayı 4(238).

¹²⁷ H. Ağayev, "Proyekt Haggında Geydler", **Müelim**, Bakı, 1.02.1940, Sayı 4(238).

Madde-96'da mecaz anlamında kullanılan bileşik mastarlar ve başka fiil biçimlerini oluşturan kelimelerin ayrı yazılması gösterilir: *başə düşmək, gulag asmaq* gibi. Bununla beraber mecaz anlamında kullanılan kelimelerden oluşan sıfatların da yazılma biçiminin verilmesi gerekir: *gulag asan, başə düşən*.

Madde-40'la ilgili 22 Ocak sayısında öğretmenlerin teklifiyle *vağzal, fanar* kelimelerinin Rusça'daki *voğzal* ve *fonar* gibi yazılması doğru değildir. Bu konuşma diline hiç uygun değildir.¹²⁸

Müzeffer Rzaguluzade madde 1, 20, 36, 100 ile ilgili aşağıdaki tekliflerini sunmuştur:

Madde-1'de Rusçada telaffuz edilen *Геґел* kelimesini *Һегел* olarak yazılması teklif ediliyor. Fakat bu kelimenin *Һекел* olarak yazılması daha doğrudur.

Madde-20'de *u* ile başlayan Rusça kelimelerin *u* ile yazılması ve madde sonundaki ekte ise kelime ortasındaki *u* olan Rusça kelimelerin *uu* biçiminde yazılması teklif ediliyor. Bu da karışıklığa sebep oluyor. İster başta, ister ortada *u* harfinin bulunduğu kelimelerde ya sadece *u* harfi ya da *uu* yazılmalıdır.

Madde-36'da Rusçadan alınan ve farklı anlamları olan *ʁ* ve *ʁ* işaretlerin tek bir ayırma işaretiyle yazılması gereksizdir. Bu harfler zaten yeni alfabeye dâhil edilmemiştir. Azerbaycanlılar bu harflerin olduğu kelimeleri ne yumuşak, ne de sert telaffuz ediyorlar. Hem Arapça kelimelerde de ayırma işareti kullanılıyor ve bu da karışıklığa sebep olacaktır.

¹²⁸ Z. Eliyev, "Deyişmez Orfografiya Uğrunda", **Müellim**, Bakı, 1.02.1940, Sayı 4(238).

Madde-100’de merkezi ve merkezi olmayan teşkilat ve müessese adlarının yazılışındaki farkın olması yazıyı zorlaştırıyor ve her ikisi tek bir kuralla olursa daha kolay olacaktır.¹²⁹

SSCB Bilimler Akademisinin Azerbaycan Şubesinin Ansiklopedi ve Sözlükler Enstitüsünün çalışanları Azerbaycan dilinin imlâ kurallarını müzakere etmiştir. *Kommunist* gazetesinde konu edilen bu müzakerede aşağıdaki maddeler üzerinde durulmuştur:

Madde-23’de Kelime ortasında *g* ve *y* olarak telaffuz edilen kelimelerin *g* ile yazılması uygun görülmüştür. Oysa halk arasında daha çok *y* harfiyle telaffuz edilmektedir.

Madde-45’de son sesi *k*, *g*, *y* ile telaffuz edilen kelimelerin *g* ile yazılması uygun görülmüştür. Oysa bu *k* harfi ile yazılmalıdır.

Madde-39’da Rusçada *ю* harfiyle yazılan *бюро*, *бюджет* gibi kelimelerin bizde de aynı yazılması uygun görülmektedir. Rusçada bu harf *γ* telaffuz edildiğinden biz de bu kelimeleri *γ* ile yazarsak daha doğru olur.

Madde 36’da Rusçadan alınan ve farklı anlamları olan *ѣ* ve *ѵ* işaretlerin tek bir ayırma işaretiyle yazılması uygun görülür. Bunu *ü* harfiyle karşılayabiliriz.¹³⁰

Kommunist gazetesinin aynı sayısında yayınladığı bir başka makalede Guba’nın dil ve edebiyat öğretmenlerinin imlâ kurallarına ilişkin yaptıkları bir toplantıdan bahsedilmiştir. Ve bu toplantıda şu maddeler incelenmiştir:

¹²⁹ M. Rzaguluzade, “Menim Tekliflerim”, **Kommunist**, Bakı, 3.02.1940. Sayı 27(5859).

¹³⁰ “Elmi İşçilerin Geydleri”, **Kommunist**, Bakı, 3.02.1940. Sayı 27(5859).

Madde-11'de *h* ile yazılan *hörungək, hörük* gibi kelimeler *h*'siz yazılmalıdır.

Madde-23'de Kelime ortasında *g* ve *y* olarak telaffuz edilen kelimelerin *g* ile yazılması uygun görülmüştür. Oysa halk arasında daha çok *y* harfiyle telaffuz edilmektedir.

Madde-45'de son sesi *k, g, y* ile telaffuz edilen kelimelerin *g* ile yazılması uygun görülmüştür. Oysa bu *k* harfi ile yazılmalıdır.

Madde-100'de sadece merkezi adlar büyük harfle gösterilmiştir. Aslında bütün idare ve teşkilatlar büyük harfle gösterilmelidir.¹³¹

Genel olarak, yapılan eleştirilerde en çok tartışılan maddeler 7, 11, 16, 23, 36, 40, 44, 45, 87, 100 ve 111. olmuştur. Bundan başka 1, 20, 39, 48, 50, 62, 68, 71, 76 ve 96. maddeler üzerine de teklifler yapılmıştır.

1939-1940 yıllarında Azerbaycan basının dil özelliklerini incelediğimizde yeni imlâ kurallarının yeniden düzenlenmesine gerek kaldığı görülmektedir. Şimdiki dil özellikleri açısından değerlendirdiğimizde sesbilgisi, şekil bilgisi, kelime hazinesi açısından farklılıklarla karşılaşmaktadır. Örneğin *xoşbaxtam-xoşbəxtəm* (mutluyum), *noqsan, noksan-nöqsan* (noksan), *kadınlar-qadınlar* (kadınlar), *məqsəd* (maksat), *hakkında-haqqında* (hakkında), *arzi-arzu* (arzu), *çiçəg-çiçək* (çiçek), *əməg-əmək* (emek), *böyüg-böyük* (büyük), *vaqtilə-vaxti ilə* (vaktiyle), *hasılat-hasilat* (hasilat), *aparmak-aparmaq* (götürmek), *çalmak-çalmaq* (çalmak), *olacaktır-olacaqdır* (olacaktır), *qoşuldukdan-qoşulduqdan* (bağlandıktan), *sistema-sistem* (sistem) gibi.

¹³¹ "Guba Müellimlerinin Geydleri", **Kommunist**, Bakı, 3.02.1940. Sayı 27(5859).

Rusçadan alınmış bazı kelimeler şimdi ya tamamen kullanılmaz hale gelmiş, ya da değişiklikler yapılarak istifadə edilmektedir. Örnek olarak: *Konsultatsiya-məsləhətxana (fikir verme bürosu), geoqrafya-coğrafiya (coğrafiya), geometriya-həndəsə (geometri), intelligensiya-ziyalı (aydın); inetnasyonal (eyni zamanda beynəlxalqda istifadə edilmiş)-beynəlxalq (uluslararası), kandidat-namizedlik (aday), Germaniya-Almaniya (Almanya), ministr-nazir (bakan), Yevropa-Avropa (Avrupa), Parij-Paris (Paris), revolyusiya-inqilab (devrim), injenerləri-mühendis (mühendis), nemes-alman (Alman), oblast-zona (bölge), propaqandist-tebliğatçı (propaganda yapan), uçot-qeydiyyat (kaydolmak).*

Rus alfabesi temelli yeni alfabe ve imlâ kuralları kabul edildikten sonra *е, ъ, ю, я* harfleri ve imlâ kuralları eleştirilmeye başlanmışdır. Eleştiriler sonucu Alfabe ve İmla Komisyonu *ѣ* harfini alfabeden çıkarmış, fakat eleştirilere devam edilmiştir.

е, ю, я harflerinin 1957 yılında alfabeden çıkarılması ile ilgili imlâ kuralları tekrar düzenlendi ve tartışılması için basınla halka sunuldu.

Azərbaycan Türkçesinin yeni imlâ kurallarının projesi 5 Eylül 1957 tarixli *Azərbaycan Müəllimi* gazetesinde yayınlanmışdır. Gazetede bu vesile ile "Azərbaycan dilinin orfografiya qaydaları layihəsini müzakirə edirik" sütunu açılmış, okuyuculardan kendi görüşlərini bildirmələri rica edilmişdir.¹³²

Projenin yayınlanmasının ardından A. Meherremov, E. Əhmədov, Z. Səmədov, Z. Sadıgov, M. Çobanov, S. Cəferov yeni imla kurallarını eleştirmiş və təkliflərini bildirmişlər.

¹³² "Azərbaycan Dilinin Orfografiya Qaydaları", **Azərbaycan Müəllimi**, Bakı, 5.09. 1957, Sayı 36 (872).

Meherremov'un makalesinde yeni imlâ kuralları ile ilgili şu sonuçlara varılmıştır.

Madde 18, 19 (a), 23(a), 26, 28, 34, 35'deki kurallar onaylanmıştır.

Madde 15, 44, 11(b), 12, 14 (a,b), 10 (a,b), 58, 60, 17, 11 (a) eleştirilmiş, değişiklik teklifleri ileri sürülmüştür.¹³³

Ehed Ehmedov ise 41(a), 19, 26 ve 75. maddeler üzerinde teklifler yapmıştır.¹³⁴

Ayrıca Zerbali Semedov 66 ve 76.,¹³⁵ Ziyapaşa Sadıgov 11 ve 42.,¹³⁶ M.Çobanov 26.,¹³⁷ S. Ceferov 14 (b), 19, 70 ve 76.,¹³⁸ Elibala Eliyev 11., 19 (a ve b kısımları), 23 (a ve b), 42., maddeleri üzerine eleştiri yapmıştır.¹³⁹

E. Efendizade *Azerbaycan Müellimi* gazetesinde yayımlanan “”Azerbaycan dilinin orfografiya gaydaları”nın mektebde tetbigine dair” isimli makalesinde yeniden düzenlenip onaylanmış imla kurallarının okullarda uygulanmasıyla ilgili yöntemlerden bahsetmiştir.¹⁴⁰

¹³³ A. Meherremov, “Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları Layihisini Daha Da Tekmilleştirmeli”, **Azerbaycan Müellimi**, Bakı, 19.09. 1957, Sayı 38 (874).

¹³⁴ E. Ehmedov, “Lajihe Degig Olmalıdır”, **Azerbaycan Müellimi**, Bakı, 25.09. 1957, Sayı 39 (875).

¹³⁵ Z. Semedov, “Menim Geydlerim”, **Azerbaycan Müellimi**, Bakı, 25.09. 1957, Sayı 39 (875).

¹³⁶ Z. Sadıgov, “Layihe Haggında Ohucuların Geydleri”, **Azerbaycan Müellimi**, Bakı, 5.12.09. 1957, Sayı 49(855).

¹³⁷ Çobanov, **a.g.m.**

¹³⁸ S. Ceferov, “Layihe Haggında Ohucuların Geydleri”, **Azerbaycan Müellimi**, Bakı, 5.12.09. 1957, Sayı 49(855).

¹³⁹ E. Eliyev, “Layihe Haggında Bezi Geydler”, **Edebiyyat Ve İncesenet**, Bakı, 16.11.1957, Sayı 46(936).

¹⁴⁰ E. Efendizade, “”Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları”Nın Mektebde Tetbigine Dair”, **Azerbaycan Müellimi**, Bakı, 18.09.1058, Sayı 71(959).

Ucar ilçesinin Müsüslü köy ortaokulunun dil ve edebiyat öğretmeni Nüsret Cebrayilov da makalesinde Azerbaycan Türkçesinin onaylanmış imlâ kurallarının okullarda uygulanmasını anlatmaktadır.¹⁴¹

Rus temelli yeni Azerbaycan alfabesinden я, ю, ъ, ь harflerinin çıkarılması ve yeni imlâ kurallarının onaylanmasından sonra Azerbaycan basını 1959 yılından itibaren makalelerini yeni alfabe ve yeni imlâ kurallarıyla neşretmeye devam etmiştir. 1972 yılında alfabe değişimleri üzerinde duran Baskakov Türk dünyası için ortak alfabe yapmaya çaba gösterse de bir sonuç alınamamıştır.

Bir yüzyılda iki alfabe değiştiren Azerbaycan halkı bu alfabeden memnun kalmayarak aynı asırda tekrar alfabe değiştirerek Lâtin alfabesine döndü.

¹⁴¹ N. Cebrayilov, “Azerbaycan Dilinin Orgografiya Gaydalarını Şagirdlere Nece Öğredirem, **Azerbaycan Müellimi**, Bakı, 18.09.1058. Sayı 71(959).

III. BÖLÜM.

KİRİL ALFABESİNDEN LATİN ALFABESİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE

AZERBAYCAN BASINI

A. Sovyetler Birliğinin Dağılma Süreci

1980’li yılların ortalarında Sovyet ülkesinin toplumsal, siyasi, ekonomik ve manevi hayatında bir buhran oluşmuştu. Sıkıntılı yılların sinyalleri daha 1970’li yıllarda hissediliyordu. Buna sebep onu idare edecek özelliklere sahip liderlerin olmamasıydı. “Yeniden yapılanma” ekonomiye ciddi zararlar verdi ve cemiyeti "siyasileştirdi". Komünist partisinin nüfuzunu sarstı ve Sovyetler Birliği’ni daha derin bir buhrana sürükledi. Merkezden kaçan güçler çoğaldı. Buna karşı Moskova çeşitli tedbirlere el attı. Cumhuriyetler arasında karşı durmalar sertleşti. Türk halklarının Türkiye Cumhuriyetine karşı eğilimi şovenistler, özellikle katı Ermeni milliyetçileri tarafından tehlike gibi değerlendirildi. 1988 yılından başlayarak Ermenistan SSC’den kovulan Azerbaycanlıların peşinden Karabağ’daki Ermeniler gösteriler yapmaya başladılar. "Büyük Ermenistan" projesi çalışmaları hızlandı.¹

Moskova merkezden ayrılan kuvvetleri zayıflatmak amacıyla “parçala ve hükmet” siyasetinden yararlanarak, milli karşı durmaları keskinleştirdi ve böylece halklar arasında çekişmeler başladı.²

¹ **Azerbaycan Tarihi (1941-2002)**, Cilt 7, Bakü, 2003. s.249-255

² **Azerbaycan Tarihi**, s.255

1985'te Gorbaçov'un SSCB liderliğine adaylığını koyması duyulmaya başlanan “yeniden yapılanma” (perestroyka), “açıklık” (glasnost) politikası, Sovyet ülkesi için yeni bir devrimin de başlangıç noktasıydı.

Gorbaçov'un “yeniden yapılanma”, “açıklık” politikasıyla Sovyetler Birliği parçalanmaya yüz tuttu ve Türkler arasında Türk Dünyası, İslam Dünyası kavramları yeşermeye başladı. Azerbaycan'da millet, dil ve alfabe sorunları gündeme geldi. “Yeniden yapılanma”nın amaçları Azerbaycan halkında, özellikle aydınlarda ümitlerin oluşmasına sebep olmuştur. Halk arasında demokratik görüşler yayılmaktaydı.

Eski yönetim mekanizmasının dağılması, yeni mekanizmanın ise henüz oluşturulmaması ile ilgili Sovyetler Birliği'nin bulunduğu buhran günü günden artmaktaydı. Halkın durumu kötüleşiyordu. Böyle bir zamanda Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini önlemek için hâkim çevreler milli münakaşaları, Türklüğe ve İslam'a karşı siyaseti güçlendirmekte idiler. Azerbaycan'ın Türkiye ve Türk halkları arasında köprü olması Sovyet Rusya'nın gözünden kaçmamış, burayı darbe vurmak için hedef olarak seçmiştir. Amaç Ermenistan'da ve Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde Azerbaycanlılara soykırım yapmak, ülkeni parçalamak, yönetimi kontrolde tutmak idi. Bu durumu kollayan Ermeniler fırsatı değerlendirerek topraklarını büyötmek için faaliyete geçti. Moskova'ya hizmet eden Azerbaycanlı yöneticiler ise halkla bir araya gelerek savaşımadı. Olayların gidişatı Azerbaycan'da milli harekâtın uyanmasına zemin oluşturdu. 1988 yılından başlayarak ilk kitle halinde karşı çıkışlar başladı. Cemiyette “Demokrasi ve açıklık” sloganları altında adalet, hümanizm, hukuki devlet, bağımsızlık ile ilgili fikirler oluşmuştur. Yeni toplumsal ve siyasi teşkilatlar ortaya çıkmıştır. 1987

yılının sonlarında Azerbaycan Devlet Üniversitesinde (şimdiki Bakü Devlet Üniversitesi) oluşturulmuş “Yurd” teşkilatı, 1988 yılının ilkbaharında başlayan “Çenlibel”, “Müstegiller”, “Gala”, “Aşığ Elesger”, “Ozan” cemiyetleri, “Varlık” komitesi, “Azerbaycan Halg Cebhesi”nin teşebbüs grubu, “Bakü Genç Âlimler Klubu” ve başka teşkilatlar milli harekete yön vermeye çalışıyorlardı. Fakat bu teşkilatları birleştirip tek bir istikamete yönlendiren güç yoktu.³

Azerbaycan halkı ülkeyi parçalamak teşebbüsüne, Dağlık Karabağ’ın Ermenilere verilmesine karşı görüşünü önceleri mektup, imza toplamakla Merkezi Komiteye bildirmekteydi. Daha sonra gösteriler de yapıldı. Bu gösterilerde “Moskova’nın fesatlarına son verilsin”, “Bağımsızlık”, “Azatlık” gibi sloganları seslenmekteydi. Halkı birleştirip mücadeleyi tek istikamete yöneltmek amacıyla bir grup aydının teşebbüsü de Hudu Memmedov’un ölümüyle son buldu. Halk Azerbaycan SSC’nin SSCB’nin bünyesinde ekonomik ve kültürel bağımsızlık için mücadele etmeyi, hukuk devleti, vatandaş cemiyeti kurmayı programının amacı ilan eden AHC’nin (Azerbaycan Halk Cephesi)⁴ etrafında birleşmeye başladı. 16 Haziran 1989’da Bakü’de AHC’nin kurma

³ **Azerbaycan Tarihi (1941-2002)**, s.267-268.

⁴ AHC1988 yılında Bakü Aydınlar Derneği çatısı altında oluşmaya başlamıştır. AHC ilk iş olarak ülkenin çeşitli köy, kasaba ve şehirlerinde hareketin gelişmesini ve korunmasını sağlamak amacıyla Dayanak kolları teşkil etmekteydi. 13 Mart 1989 tarihinde Azerbaycan Yüksek Sovyeti’ne başvurularak AHC’nin tanınması istenmiş ancak bu talep geri çevrilmiştir. Rusya’nın Yukarı Karabağ’ı Azerbaycan’dan koparmaya kalkışması üzerine Halk Cephesi 16 Ağustos 1989 günü ülke çapında bir genel grev ilan etti ve bu grevi bir haftalık başka bir grev takip etti. 23 Eylül 1989’da toplanan parlamento, Halk Cephesi’nin baskısı sebebiyle Azerbaycan SSC’nin egemenliğini tanıyan bir kanun kabul etti. 5 Ekim 1989 tarihinde ise hükümet AHC’ni tanımak zorunda kaldı. 19 Ocak’ı 20 Ocak’a bağlayan gece, Rus tanklarının Ermeni özel komando timleriyle beraber Bakü’de Türklerin üzerine yürümesinden sonra, Halk Cephesi yer altı faaliyetlerine girdi. Bkz. Gömeç, **a.g.e**, s. 47-48.

konferansı yapıldı ve AHC'nin Program ve Tüzüğü kabul edildi. Ebülfez Elçibey'in başkanlığı altında Yönetim Kurulu oluşturuldu.⁵

1990 yılında AHC üyeleri çeşitli siyasi partilerin teşebbüs gruplarını oluşturmuşlar. Halk Azatlık Partisi, Dirçeliş Partisi, Azerbaycan Sosyal Demokrat Partisi, Azerbaycan Milli İstiklal Partisi, Azerbaycan Milli Demokrat (Yeni Müsavat) ve başka siyasi teşkilatlar oluşmuştur.⁶

Dağılması kaçınılmaz olan SSCB'yi ayakta tutabilmek için Moskova yeniden teşebbüse geçerek 1991 yılında "SSCB'nin mukadderatı" meselesini ortaya atmış, yeni birlik anlaşması hazırlayarak basında yayımlamıştır. SSCB'nin dağılmaması için fikir bildirmek üzere komünistler birleşerek referandumda Azerbaycan'ın katılması ile ilgili karar kabul ettiler. Bunun ardından Azerbaycan'da gösteriler, yürüyüşler yapıldı. Halkın "İttifak Anlaşması"na, SSCB'ye fikir bildirmek üzere referanduma karşı çıkması bağımsızlık hedefinin belirtisi idi. On gün içinde (kanunen 2 ay olması gerekiyordu) aceleyle yapılan "hazırlık"tan sonra 17 Martta yapılan "referandum"un sonuçları tahrif edildi ve açıklanan sonuca göre oyların % 93,3'ü SSCB'nin dağılmaması taraftarı oldu. Fakat buna rağmen Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin halkın talebiyle yapılan toplantısında 30 Ağustos 1991 tarihinde saat 13³⁰'da Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığını yenilemesi hakkında beyanat-Azatlık Beyannamesi"ni kabul etti. 5 Eylül 1991'de ise SSCB milletvekilleri V. Kurultayda Anayasa Kanununu kabul etti ve yetkilerini SSCB Devlet Şurası ve kısa zamanda şekillenmesi dikkate alınan SSCB Yüksek Sovyetine bıraktı. Halk buna karşı çıktı. 8 Eylül 1991 tarihinde yapılan

⁵ **Azerbaycan Tarihi (1941-2002)**, s.268-271.

⁶ **Azerbaycan Tarihi (1941-2002)**, s. 308-309.

seçimlerde Cumhurbaşkanı olan Ayaz Mütellibov'un teşebbüsüyle 14 Eylülde 1991`de tükenme noktasına gelmiş Azerbaycan Komünist Partisi, XXXIII. Olağanüstü Kurultayını yaparak dağıldı. 3 Ekim 1991 tarihinde cumhurbaşkanı ve AHC görüşmelerinde Milli Şura oluşturulması hakkında fikir birliğine vardılar. Nihayet 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin toplantısında “Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığı ile ilgili Anayasa Aktı (karar) kabul edildi. “Milli Şura hakkında” 30 Ekim’de kabul edilmiş Anayasa Kanununda parlamentonun bir organı gibi dikkate alınan bu şuraya hiçbir yetki verilmedi. 26 Kasım’da Yüksek Sovyet, “Milli Şura hakkında” Anayasa Kanununu tekrar incelemeye mecbur edildi. Bu şuranın yetkilerini sınırlayan maddeler değiştirildi. 25 kişi demokratik kesimden, 25 kişi başka kesimlerden gelen milletvekillerinden ibaret Milli Şura oluşturuldu. Bunun ardından 8 Aralık 1991’de “Viskuli” ikametgâhında Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya Cumhuriyetleri başkanları Bağımsız Devletler Topluluğu oluşturulması hakkında anlaşma yaptılar. “Belovejsk anlaşması” adlı mukavelede SSCB’nin hukuki açıdan varlığına son verildiği duyuruldu.⁷

Milli Şuranın 25 Aralık 1991 tarihinde Lâtin alfabesine geçilmesi ile ilgili aldığı kararın ardından 29 Aralık 1991’de Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığı ile ilgili referandum yapıldı. Referandum tezkeresinde bir soru yer almıştı: “Siz Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Bağımsızlığı hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek

⁷ Azerbaycan Tarihi (1941-2002), s.304-315.

Sovyetinin kabul ettiği Anayasa Aktına (Kararına) taraf mısınız?”.⁸ Oylamada seçmenlerin % 95’i oylamaya katılarak bağımsızlığa taraf olduklarını belirttiler.

27 Mayıs 1992’de Milli Meclis, Azerbaycan Cumhuriyetinin Devletinin Milli Marşını (bestesi Üzeyir Hacıbeyov, sözleri Ehmed Cavad’ındır), 27 Mayıs 1992’de ise Devlet Gerbini (devlet nişanı) onayladı. Böylece SSCB’nin dağılmasını engellemeye çalışan kuvvetlerin çabalarına rağmen SSCB dağıldı ve bunlara karşı duran Sovyet Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettiler.

B. Azerbaycan’da Dil Meselelerinin Tartışmaları (Türk Dili, Azerbaycan Dili vb.)

Azerbaycan’ın bağımsızlık kazanması ile ana dil meselesi siyasi, ideolojik tartışmaların odağı oldu. Bu tartışmalar esas olarak aşağıdaki konuları içermekteydi:

a) Ana dilin sosyal-siyasi durumu konusu

Azerbaycan’da Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra kabul edilmiş ilk Anayasada devlet dili hakkında hiçbir madde konulmamıştır. Azerbaycan SSCB’ye üye olduktan sonra 1937 yılında kabul edilen Anayasa’da da Azerbaycan’ın devlet dili hakkında hiçbir madde bulunmamaktadır. 1956 yılında Azerbaycan SSC Yüksek Sovyetinin kararıyla 1937 yılında kabul edilmiş bulunan ülke Anayasasına Azerbaycan Türkçesinin devlet dili olması ile ilgili madde eklendi. Bu maddenin kabul edilmesi ülkede tartışmaların ortaya çıkmasına sebep oldu. Devlet dairelerinde çalışanların bazıları bu durumdan hareketle resmi idarelerde yazışmaların sadece Azerbaycan Türkçesinde olmasına çalıştılar, yazı makinelerini değiştirmeye başladılar. O zamanlar

⁸ **Azerbaycan Tarihi (1941-2002)**, s.315-316

devlet işleri sadece Rus dilinde yürütüldüğünden çalışanların çoğunluğu Rus dillilerden-Rusça konuşan Azerbaycanlı, Rus ve Ermenilerden oluşuyordu. Bu yüzden çalışanların bazılarının işine son verildi ve bu da Azerbaycan'da sorunların ortaya çıkmasına sebep oldu. 1959 yılında SBKP MK (Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi) Azerbaycan'da milliyetçilik hareketleri üzerine bir karar kabul etti ve bazı yöneticiler işten alındı. 1960 yılından başlayarak Azerbaycan Türkçesi devlet dili statüsünde olmasına rağmen Rus dili hâkimiyetini korumakta idi. 1977-1978 yılında Anayasa tekrar düzenlenirken Azerbaycan dilinin (Azerbaycan Türkçesi) Azerbaycan SSC'nin devlet dili olması hakkında bir madde hazırlandı. Bu madde Moskova'da yankı uyandırdı. Diğer Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerde böyle bir madde olmadığından bu maddeye gerek kalmadığı belirtildi. Uzun tartışmalar sonucu 1978 yılında Azerbaycan Anayasası kabul edildi ve Azerbaycan dilinin devlet dili olması ile ilgili madde dâhil edildi.⁹ Anayasanın devlet dili hakkında 73. maddesine göre

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dilidir.

Azerbaycan SSC, devlet organlarında ve sosyal alanlarda, kültür, maarif müesseselerinde ve başka idarelerde Azerbaycan dilinin kullanılmasını sağlar ve onun her bakımdan gelişmesi için devlet yardımı yapılır.

Azerbaycan SSC'de Rus dilinin, aynı zamanda nüfusun konuştuğu başka dillerin bütün organlarda ve idarelerde hukuk eşitliği esasında bağımsız biçimde kullanılması temin edilir.

⁹ SSCB'ye bağlı üç cumhuriyette-Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan 'da dil maddesi kabul edildi. Fakat Rusça hâkimiyetini korumakta devam ediyordu, Bkz. Azer Tac "Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir", **Azerbaycan**, 2.11.1995, s.1.

Bu veya başka dillerin kullanılmasında hiçbir imtiyaza veya sınırlamaya izin verilmez.¹⁰

1980’li yılların ortalarından başlayarak Moskova karışık olaylara sahne oldu. Bu durum Azerbaycan’ı da etkiledi. 1980’li yılların sonu–1990’lı yılların başlarında oluşan köklü değişim hareketi dil konusu ile bağlı bir sıra tarihi problemlerin gündeme gelmesine, tartışmaların ortaya çıkmasına sebep oldu. Azerbaycan halkının bağımsızlık çabası dil sorunlarını da için de barındırmaktaydı. Böyle bir dönemde Azerbaycan KP MK, Ağustos 1989’da “Azerbaycan SSC’de Azerbaycan dilinin devlet dili gibi daha aktif kullanılmasını temin etmek hakkında”¹¹ kararı kabul etti. Karar sonrası okullarda Azerbaycan Türkçesi dersleri çoğaltıldı, Rus okullarında ilkokuldan başlayarak Azerbaycan Türkçesi dersleri konuldu.

Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasına rağmen Azerbaycan’da ana dilinin kullanım sorunu devlet dairelerinde, askeriyede belgeler ve yazışmalarda devam etmekteydi. Rus dilinin bu alanlarda üstünlük kazanması halkı rahatsız etmekteydi Bu konu Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasından önce de sık sık Azerbaycan basınıni meşgul etmiştir.¹²

Ana dil sorununu gündeme taşıyan Azerbaycan basını bu konuda çeşitli makalelere yayınlamıştır.

¹⁰ **Azerbaycan Sovyet Sosyalist Respublikası Konstitutsiyası**, Bakı, 1978, s.20.

¹¹ C. Hüseyinov, “Dilmiz- Geyretimiz, Servetimizdir”, **Azerbaycan Kommunisti**, Bakı, 3.03.1991, S. 69.

¹² Bkz. B. Şükürov, Gözleyirik, **Genclik**, Bakı, 1989, Sayı 9(21), F. Geray, “Ana Dili. Bir Güneş Işığı”, **Edebiyat ve İncesenet**, Bakı, 20.07.1990. No 27(2422). E.Hesenova , Ana Dili. Vetendaşlıg Borcumuz, **Edebiyat ve İncesenet**, Bakı, 20.07.1990, Sayı 27(2422). F. Yadıgar, “Azerbaycan Dili: Onun Konstitutsiya Hüguqları Gorunmalıdır”, **Edebiyyat ve İncesenet**, Bakı, 17.08.1990, Sayı 31(2426). M. Bağirov, “İtirmirik, Gazanırığ”, **Edebiyyat ve İncesenet**, Bakı, 7.12.1990, Sayı 48(2443).

Dilbilimcilerin görüşüne yer veren *Aydınlıg* Gazetesinde 21 Şubat 1992’de yayınlanan “Azerbaycan-Türk dili mütehassısın gözü ile” isimli makalede Nizami Huduyev Azerbaycan’da dilbiliminin gelişimine değinmiş, 1930 yılına kadar dilbiliminin objektif geliştiğini, 1930 yılından itibaren "kızıl dilbilimciler"in kontrolü altına geçerek sübjektifleştiğini belirtmiştir.¹³ Nizami Huduyev *Aydınlıg* Gazetesindeki bir başka makalesinde ise Azerbaycanlıların kendi dilini temiz konuşamamasını aşağıdaki nedenlere bağlamaktadır: 1- Özellikle şehirde oturanlar Azerbaycan dilini temiz konuşmıyor. Bu da dilin devlet idaresinden, kamusal alanlardan uzaklaştırılmasıyla açıklanabilir. Anaokullarından başlayarak Rusça öğrenim yapan okulların sayısının artması da buna yardımcı olmuştur. 2- Yüksek vazifelere ancak Rus dilini iyi bilenler alındığından herkes çocuğunu Rus okuluna yazdırıyordu. 3- Karışık evlilikler sonucunda Rus dilinin benimsenmesi artıyordu. 4- Rus dili prestij dili olarak kullanılıyordu.¹⁴

Mübariz Abdullayev de bir makale ile, 1992 yılının gündem konusu olan Azerbaycan Türkçesi’nin kullanım sorunlarına ve bu konuda yaptığı bir araştırmaya değinmiştir. Cumhurbaşkanı’nın Azerbaycan Türkçesi kullanılması ile ilgili kararına dikkat çeken makale yazarı Zagfedarasiya (Zagafkasya Federasyonu-Kafkasya ötesi Federasyon) adına Bakü gemi fabrikası ve Bakü ihtisaslaştırılmış araba fabrikasında çoğunluğun Azerbaycanlı olmasına rağmen belgelerin, levhaların Rus dilinde olduğunu belirtmektedir. Teknik imkânların kısıtlı olmasından şikâyetçi olan fabrika müdürleri ise

¹³İ. Mahaloğlu (röportaj yapan), N. Huduyev (konuşmacı), “Azerbaycan-Türk Dili Mütehessısın Gözü İle”, *Aydınlıg*, Bakı, 21.02.1992.

¹⁴İ. Mahaloğlu (röportaj yapan), Nizami Huduyev (konuşmacı), “Azerbaycan-Türk Dili Mütehessısın Gözü İle”, *Aydınlıg*, Bakı, 28.02.1992.

Rus dilini kullanmalarına mecbur kaldıklarını bahane etmeleri üzerine kendi çapında araştırma yapan makale yazarı gerçekleri öğrenmek için bu konuda yetkili kişilerle görüşmüş, makinelerin "dili"nin değiştirilmesinin kolay ve maliyeti ucuz olan bir işlem olduğunu öğrenmiştir. Bu araştırmadan sonuç çıkaran yazar aşağıdaki sorularına yanıt aramaktadır: Şimdi her yerde tarihi köklere dönmeğe eğilimin güçlendiği bir dönemde biz neden dilimizi dış etkilere korumuyoruz? Bizde gelenek ve milli servetlerimizle gururlanmak hissi zayıftır. Manevi duyguları bir tarafa bıraksak dahi Azerbaycan dilinin kullanımı ile ilgili verilen kararın sorumluluğunu taşıyor muyuz? ¹⁵

Yeni Fikir Gazetesi 17 Nisan 1991`de yayınladığı “Halgın yetkinliği başga şeydir” isimli makalede Eliseftar Hüseyinov’un sorularını yanıtlayan Prof. Dr Tofiq Hacıyev “Bizim görüşümüze göre dilimizin yapay bir biçimde "Türkleştirilmesi" ile "Ruslaştırılması" arasında fazla ciddi bir fark yoktur. Belki bizimle aynı fikirde misiniz?" sorusuna aşağıdaki yanıtı vermiştir:

“-Asrın başlarında Azerbaycan edebi, kültürel hayatında, edebi dilimizin sözlük, sesbilgisi, gramer, imlâ kurallarında Türkiye Türklerinin dil normunu esas alan aydın grubu vardı. Mollanesreddinçiler başta olmakla, bazı aydınlar buna karşı çıkmaktaydı. Asrın başlarında ana dilimize başka Türk dilinin karışmasına karşı çıkılıyordu. Bugün ise Türkçülüğü böyle görmüyorum. M. Hüseyin’in Türkiye’ye gidişinden sonra *nögteyi nəzər* yerine *baxım* (bakım) kelimesini kullandık. Yahut *əsr* (asr) yerine *yüzyillik* (yüzyıllık) kullanıyorsak, bu da hayırlıdır. Edebi dilin kapısını açıp, bakmadan kabul etmek de sakıncalıdır. Biz akraba dillerden gerekli gereksiz kelimeler almakla

¹⁵ M. Abdullayev, “Dilimizi kim yaşadacak”, **Bakı**, Bakı, 10.01.1992.

nesillerimiz arasında anlaşmayı zayıflatabiliriz. Türkler (Türkiye Türkleri) kendileri de yapay kelime hazinesine karşı çıkıyorlar”.¹⁶

1980-1990 yıllarında Azerbaycan Türkçesini sosyal, siyasi, ideoloji yönden etkileyen faktörlerden biri de Türklük anlayışının canlanmasıydı. Azerbaycan halkında milli şuur, Türklük anlayışının kavranılmasından ziyade duygusal yönde gelişmekteydi. Bu durumda “ana dilinin adı problemi” gündem konusu olmaya başladı.¹⁷

b) Ana Dilin Adı Meselesi

“Azerbaycan dili” anlayışı 1930’lu yıllardan itibaren resmileşmiştir. Bu zamana kadar resmi belgelerde “Türk dili” kullanılmıştır. Ek olarak, çeşitli resmi kaynaklarda (bunların ekserisi Rus İmparatorluğu devrine aittir) “Zakafkasya (Kafkasya ötesi-Güney Kafkas) Tatarlarının dili”, “Azerbaycan Türk dili (yahut lehçesi)” vb. ifadelerden yararlanılmıştır.¹⁸

Azerbaycan Türkçesi için kullanılagelen Türk dili ifadesi, Stalin yönetiminin 1937 yılında gerçekleştirdiği değişiklikler çerçevesinde Azerbaycan dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kamil Nerimanoğlu’na göre daha 1934 yılında Semed Vurgun’un “Rehbere salam” şiirindeki “Çadrasız boyasız Türk kızlarından (çarşafsız boyasız Türk kızlarından)” mısrasından rahatsızlık duyan Stalin Türk sözünü kurnazlıkla kaldırmıştı. Stalin’in Türkler öncesi Midya tarihini öne çıkarmaya, Fars dilli edebiyatı

¹⁶ E. Hüseyinov (reportaj yapan), T. Hacıyev (Prof. Dr., konuşmacı), “Halgın Yetkinliyi Başga Şeydir”, **Yeni Fikir**, Bakı, 17.04.1991.

¹⁷ N. Huduyev, **Heyder Eliyev ve Azerbaycan dili**, Bakı 1997, s. 49.

¹⁸ Huduyev, **a.g.e.**, s.51.

abartmaya yönelik siyasetinin bir amacı vardı: Türklüğü unutturmak, 200 milyonun tarihi birliğini hafızalardan kazımak.¹⁹

1980’li yılların sonu, 1990’lı yılların başlarında Azerbaycan’da ana dilinin adı konusunda üç anlayış ortaya çıktı:

1. “Azerbaycan dili” adını savunanlar;
2. “Türk dili”ne dönüşü savunanlar
3. “Azerbaycan Türk dili” veya “Azerbaycan Türkçesi”ni savunanlar.²⁰

“Azerbaycan dili”nin kullanımının yerleştiği kabul edilmekle beraber, bu anlayıştan Türklüğe karşı bir anlam çıkaranlar da vardı. Bazıları da ana dilinin isminin “Türk dili” olmasıyla halkın Türkiye Türkçesi ile konuşma zorunda kalacağını düşünüyorlardı.

1990’lı yılların başlarında ülkenin siyasi durumu dille ilgili problemlerin hemen çözümüne ulaşmaya imkân vermemekteydi. Bu durum 1992 yılında Azerbaycan Halk Cephesinin iktidara gelmesine kadar devam etti.

Azerbaycan Milli Meclisi 9 Aralık 1992’de Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanı İsa Gember’in (Kamber) başkanlığında toplandı. Toplantının gündem konusu olan “Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet dili hakkında” kanun projesi üzerinde tartışmalar yapıldı. Tartışmalarda özellikle, Rus dilinin devlet idarelerinde,

¹⁹ Nerimanoğlu, **a.g.e**, s. 48-49.

²⁰ Huduyev, **a.g.e**, 1997, s. 51.

Cumhurbaşkanlığında kullanımı üzerinde duruldu.²¹ Bunun ardından Milli Mecliste devlet dilinin adı meselesi gündeme geldi. Milli Meclis 16 Aralık 1992’de toplandı ve devlet dilinin adı meselesini tartışmaya açtı. Toplantıda milletvekilleri değişik görüşleri savundular. Sabir Rüstemhanlı “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dilidir” cümlesinin sonunda parantez içinde “Azerbaycan Türkçesidir” yazılmasını teklif etmiştir.²² Rauf İsmayılov ise daha önce projede Sabir Rüstemhanlı’nın teklif ettiği gibi yazıldığını, fakat buna karşı itirazlar yapıldığını belirtmiştir.²³ Hacıbabı Ezimov’un fikrine ise biz Azerbaycan Cumhuriyetiyiz, Azerbaycan halkıyız, Azerbaycan dilinde konuşuyoruz ve bu ifadelerin hepsi vatandaşlık hukuku kazanmış, halk tarafından beğenilmiştir. Azerbaycan dilinin Türk dillerinden biri olduğunu dünya biliyor. “Azerbaycan dili”nin yanında ilave “Türk” sözünü yazmaya gerek yoktur. “Azerbaycan dili”, “Azerbaycan halkı”, “Azerbaycanlı” ifadelerini değiştirmeyelim ve bu gerçeği unutmayalım.²⁴

S. Rüstemhanlı’nın teklifi 13 kişinin oyu ile yetersayı kazanamadı. Ve “Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet dili hakkında” kanun projesinin tartışılması 17 Aralık 1992 tarihine bırakıldı. 17 Kasım 1992’de meclis tekrar toplandı. Kanun projesinin çalışma grubunun başkanı dilbilimci Prof.Dr. Ağamusa Ahundov devlet dili adının Azerbaycan dili olmasını savunarak “Azerbaycan dili bütün Azerbaycan

²¹ R. Rzayeva, N. Rehmanlı, “Rus Dili Respublikamızın Neinki Ayrı Ayrı Müesselerinde, Hetta Prezident Aparatında Da Öz Nüfuzunu Sahlamagdadır”, **Azerbaycan**, Bakı, 10.12.1992, s.1.

²² “Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 22.12.1992, s.1.

²³ Bu itirazlar “bizi yeniden Türkiye’nin gapazaltısı etmeyin (bizi yeniden Türkiye’nin eline geçirmeyin)” görüşlerini içermektedir. Bkz. “Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 22.12.1992, s.1.

²⁴ “Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 22.12.1992, s.1.

Cumhuriyeti vatandaşları için zorunludur” ilkesinin benimsenmesini teklif etmiştir.²⁵ Metleb Mütellimov, Ahundov’un teklifini desteklemekle beraber kanun projesinin birinci maddesinde “başka milletlerin temsilcilerinin Azerbaycan dilini öğrenmesi takdir olunur” yerine “öğrenmesi için her tür yardım yapılır” cümlesini eklemeyi uygun görmektedir.²⁶ Mirmahmud Fettayev’in “ Azerbaycan dili Azerbaycan Cumhuriyeti’inin dilidir ve Azerbaycan Cumhuriyetinin vatandaşları için zorunludur” teklifi 15 oyla yetersayı kazanamamış, tartışma devam etmiştir. Konuşma yapan Hüseynağa Geniyev diğer Türk Cumhuriyetlerinin kendi dillerine Türkçe (Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi gibi) sözünü ekledikten sonra sıranın Azerbaycan Türkçesine gelebileceğini, “Azerbaycan dili” teriminin uzun zamandan beri kullanıldığından uygun olacağını belirtmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanı İsa Gember, Geniyev’in konuşmasına karşı çıkmıştır. İsa Gember’in fikrinde dünkü oylamanın sonucu şüphelidir. Nedense “Türk” sözüne Azerbaycan’da kuşkuyla yaklaşıyor. Azerbaycan dili anlayışı belirli anlamda Stalin zamanında resmi olarak kullanılmıştır. Biz ise buna alışmışız. Fakat konu Azerbaycan dili isminin değiştirilmesi değil, yanında parantez içinde Türk kelimesinin yazılmasıdır. Dilimizin Türk dillerinden biri olduğunu onaylamış oluruz.²⁷ İsa Gember’in fikrine karşı çıkan Kamran Rehimov ise görüşünü şöyle açıklamıştır:

”Benim fikrimce o sözü oraya yazmanın hiçbir anlamı yoktur. Türkiye’de “Türk Oğuzcası”, “Oğuz Türkçesi” mi yazılıyor? Genellikle bu konu hiçbir yerde kabul edilmemiştir. Azerbaycan’da Azerbaycan dili devlet dilidir. Bundan başka, “Azerbaycan

²⁵ “Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 22.12.1992, s.1.

²⁶ “Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 22.12.1992, s.2.

²⁷ “Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 22.12.1992, s.2.

dili”n den sonra “Azerbaycan Türkçesi” yazarsak bunu farklı yorumlarlar. Bizim ülkemiz çok milletli bir ülkedir. Burada çeşitli halkların, milletlerin ve etnik grupların temsilcileri de bulunuyor. Onlar da o zaman “Azerbaycan Türkçesi”nin yerine “Talış dili”, “Udin dili” “Lezgi dili”dir yazabilirler. Tek bir Azerbaycan etrafında herkes birleşir”.²⁸

Kamran Rehimov’a cevap hakkını kullanan İsa Gember açıklama yapmıştır:

““Azerbaycan dili” denince onun Türk dili olması bir nevi saklanılıyor. Fakat sizin söylediğiniz gibi “Kürt dili”, “Talış dili”, “Lezgi dili” denince her şey biliniyor. Onların gelişmesi bizim kararlarımızla sağlanılıyor. Azerbaycan dili anlayışı Talış, Lezgi, Kürt dillerini kendine birleştirmez”.²⁹

İsa Gember’in görüşüne açıklık getiren Arif Hacıyev’e göre Azerbaycan’da Türkler milliyetini “Azerbaycanlı”, dilini “Azerbaycan dili” yazmaktadır. Başka milletlerse, hem kendi milletini, hem de kendi dilinin adını yazıyor. Azerbaycan’da çoğunlukta olan Türklerin hukuklarının kısıtlanması süreci devam ediyor. Hem milletin, hem de dilinin adını yazdıramıyor. “Türk” ifadesinin parantezde yazılmasına karşı çıkışlar şaşırtıcıdır.³⁰

Bu toplantıda da söz hakkı isteyen Sabir Rüstemhanlı İran’da yaşayan 25 milyon Azerbaycanlının hepsinin “Biz Türkçe konuşuyoruz” sözüne dikkat çekti. Sabir Rüstemhanlı’nın fikrini destekleyen Güdret Guliyev “Azerbaycan Türkçesi” ifadesini eklemekte hiçbir sakınca görmemiştir. Heyrulla Eliyev ise İsa Gember’in sözüne tepki

²⁸ “Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 22.12.1992, s.2.

²⁹ “Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 22.12.1992, s.2.

³⁰ “Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 22.12.1992, s.2.

göstererek Azerbaycan kelimesinin Stalin öncesi mevcut olduğunu belirtmiştir. Heyrulla Eliyev’le tartışan İsa Gember Türkiye’nin Atatürk’e kadar Türkiye gibi değil, Osmanlı imparatorluğu gibi anlaşıldığını, yavaş yavaş Türk adını onlara verdiklerini, Azerbaycan kavramının Stalin öncesi mevcut olmasına rağmen Stalin döneminde resmileştiğini anlatmış ve ülke adının dil adına konulmasını doğru bulmayarak Türk dili ismine geri dönmeyi teklif etmiştir.³¹

Çalışma grubu üyesi, Prof.Dr. Yusif Seyidov ise durumu şöyle açıklık getirmiştir:

“...sadece açıklık getirmek istiyorum. “Azerbaycan dili” ifadesini ortadan kaldırmak istemiyoruz, herkes kalmasını istiyor. Bununla birlikte parantez içinde (Azerbaycan Türkçesi) yazılsın. Burada anlaşılmazlık mevcuttur. Bizim arkadaşların bazıları Türk denince Anadolu Türkünü kastettiğimizi anlıyor. Türk kelimesi iki anlamda kullanılıyor. Rus dilinde farklı anlaşılıyor, fakat Azerbaycan dilinde değil. Genel olarak Türk vardır, ve ayrı olarak Türkiye Türkçesi. Biz Azerbaycan Türkçesi denince Türkiye Türkçesi değil, genel Türk dillerinden birini dikkate alıyoruz. Eğer biz bütün Türk halklarının dillerinin Türkçe (Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi) olarak kullanılmasını başarırsak bunun çok büyük siyasi anlamı olabilir. Şunu da belirtelim ki, bütün Türk halkları her zaman bizi örnek almışlar”.³²

³¹ “Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 22.12.1992, s.2.

³² “Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 22.12.1992, s.2.

Toplantıda konuşma yapan milletvekili H. Ezimov Türk sözünün bize yabancı olmadığını, fakat şu anda kullanımının milliyetçilik açısından doğru olmadığını savunmuştur.³³

Uzun tartışmalar sonrası Sabir Rüstemhanlı teklifi üzerine tekrar oylama yapıldı. Sabir beyin teklifine 15 kişi olumlu, 17 kişi olumsuz oy verdi, 6 kişi ise tarafsız kaldı.³⁴ Böylece Milli Meclis yine bir sonuca varamadı.

Azerbaycan Milli Meclisi 22 Aralık 1992 tarihi tekrar toplandı. Toplantıda devlet dilinin adı “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili hakkında” Azerbaycan Cumhuriyetinin kanununda Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili tespit edildi. Bu kanunda projenin tartışılması zamanı “Azerbaydjanskiy yazık” ifadesinin sadece alfabe çevirisinden oluşması ve bir kadar da belirsizlik ifade etmesinden dolayı devlet dilinin adı ile ilgili teklif edilen 4 varyant bir defa daha müzakere edildi.

I. varyant- Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Türk dilidir: Evet 25, hayır 13, çekimser 7 oy topladı.

II. varyant- Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan Türkçesidir: Evet 15, hayır 22, çekimser 6 oy topladı.

III. varyant- Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dili-Azerbaycan Türkçesidir: Evet 9, hayır 22, çekimser 6 oy topladı.

³³ “Müzakireler Müveğgeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 22.12.1992, s.2.

³⁴ “Müzakireler Müveğgeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 22.12.1992, s.2.

IV. varyant- Azərbaycan Cumhuriyyətinin dövlət dili Azərbaycan dili-en zəngin, en güdrətli Türk dillərindən biri olan-Azərbaycan dilidir: Evet 15, hayır 17, çekimser 10 oy topladı.³⁵

Oylama quralına görə hiçbir təklif gerekli oyu toplayamadığı təkdirde digərlerine görə oyu fazla olan varyantla ilgili təkrar oylama yapılması gerekiyordu.. Ve I.varyantla ilgili oylama yapıldı. Oylamanın sonucunda I.varyant evet 27, hayır 8, çekimser 5 oy alaraq qəbul edildi və alkışlandı. Məllətvekilləri sevinç hissiniin etkisindən kurtulmaq için mola verdilər.³⁶

Milli Meclis'in toplantılarını aktaran və Azərbaycan Cumhuriyyətinin Yüksek Sovyetinin qəzetəsi olan *Azərbaycan* Qəzetəsi bu xəbəri mütlulukla qarşılamış və 23 Aralık 1992'de "Ana dilim-Türk dilim! Öz adınla yaşa, dilim!" isimli makale yayınlamışdır. Makalenin yazarı Milli Meclisin 22 Aralık'ta yaptığı toplantının gidişatı ilə ilgili xəbər verməsiylə bərabər duyğularını saklayamamışdır:

"Milletimizin və dilimizin Çar və Stalin repressiyasının (baskısının) kurbanı olmuş adı 22 Aralıkta Milli Meclisin toplantısında bəraət alaraq "Azərbaycan Cumhuriyyətinin dövlət dili hakkında" Azərbaycan Cumhuriyyətinin kanununda Azərbaycan Cumhuriyyətinin dövlət dili olaraq təspit edildi".³⁷

Azərbaycan Cumhuriyyətinin dövlət dili təspit edildikdən sonra dövlət dili hakkındaki Kanunun təsərisi onaylandı. Kanun 19 maddeden oluşmaktadır:

³⁵ G. Gerib, "Ana Dilim-Türk Dilim! Öz Adınla Yaşa, Dilim!" *Azərbaycan*, Bakı, 23.12.1992, s.1.

³⁶ G. Gerib, , **a.g.m**, s.1.

³⁷ G. Gerib, **a.g.m**, s.1.

Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet dili hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu

Azerbaycan Cumhuriyeti Türk dilinin devlet dili kimi kullanılmasını kendi bağımsızlığı için esas şartlardan biri sayarak onun tatbiki, korunması ve gelişmesini sağlamaya çalışır, kendi sınırlarından kenarda yaşayan Azerbaycanlıların ana dilinde eğitim almalarını ve milli, kültürel ihtiyaçlarını karşılamalarını himaye eder.

Bu Kanun Azerbaycan Cumhuriyetinin sınırları içinde Türk dilinin hukuki statüsünü tespit eder.

Bu Kanun bireylerarası resmi olmayan ilişkilerde hangi dillerden istifade edileceğiyle ilgilenmez.

1. Genel Hususlar

Madde 1. Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Türk dilidir.

Azerbaycan Cumhuriyetinin bütün devlet dairelerinde iş Türk dilinde yürütülür. Türk dili cumhuriyetin devlet dili gibi siyasi, ekonomik, sosyal, bilimsel ve kültürel hayatın bütün alanlarında kullanılır ve ülke içinde milletlerarası ilişki aracı görevini üstlenir.

Başka milletlerin temsilcilerinin Türk dilini öğrenmesi takdir edilir ve bu işte onlara yardım gösterilir.

Madde2. Azərbaycan Cumhuriyetinde dilin hukuki statüsünü ve uygulama alanlarını, ölkə içinde yaşayan halkların dillerinin kullanılması prinsiplərini Azərbaycan Cumhuriyyətinin yasama orqanı təsbit edir.

II. Vatandaşların dil seçmek hakları

Madde 3. Azərbaycan Cumhuriyyəti vətəndaşlarının təhsil üçün dil seçim özgürlüyü təmin edilir.

Azərbaycan Cumhuriyyəti ərazisində yaşayan bütün hallara və etnik qruplara ölkənin dövlət dairələri aracıyla ana dilində ilkökula kadar müəssisələrdə, ortaokullarda və ya bu tip çeşitli təhsil müəssisələrində ana dilində ayrıca sınıflar təşkil etmək hakkı verilir.

Təhsilin başqa dillərdə yapıldığı təhsil alanlarında zorunlu dərslər olaraq Azərbaycan Cumhuriyyətinin dövlət dili olan Türk dili öyrənməni sağlanırlar.

Madde 4. Azərbaycan Cumhuriyyəti vətəndaşlarının dövlət dairələrinə göndərdikləri təklif, dilekçe və şikâyetlərə cavablar Azərbaycan Cumhuriyyətinin dövlət dilində verilir.

Madde 5. Muhakeme icraatı və noter işlemləri Türk dilində yürütülür. Bu işlərdə bulunan, muhakeme icraatının yürütüldüyü dili bilməyən şəxslərə işin materyalləri ilə çeviri vasitəsiylə tanışmaq, məhkəmədə tərcüman aracıyla bulunmaq və ana dilində danışmaq hakkı verilir.

Madde 6. Kimliyi və ya onun haqqında bilgiyi onaylayan rəsmi bəlgələr (pasaport, eməklilik bəlgəsi, diploma, doğum bəlgəsi vb.) Türk dilində yazılır.

Madde 7. Hizmet alanının (ticaret, tıbbi yardım vb.) çalışanları iş zamanı Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dilini kullanırlar.

Dili bilmemek bahanesiyle hizmetten kaçınılmasına imkân verilmez.

III. Devlet dairelerinin, müesseslerinin ve teşkilatlarının işinde kullanılan dil.

Madde 8. Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin sessiyaları (oturum) Türk dilinde yapılır. Diğer millete ait olup Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dilini bilmeyen Azerbaycan Cumhuriyeti milletvekillerine başka dilde konuşma imkânı sağlıyor.

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin, onun komisyonlarının müzakeresine verilen kanunların ve diğer hukuki belgelerin projeleri Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dilinde takdim edilir.

Madde 9. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin ve onun komisyonlarının, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın kabul ettikleri kanunlar ve diğer hukuki belgeler Türk dilinde yayımlanır.

Madde 10. Azerbaycan Cumhuriyetinin ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin devlet hâkimiyet ve yürütme organları belgelerin resmi yayımları Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dilinde yapılır.

Madde 11. Azerbaycan Cumhuriyetinin cumhurbaşkanlığına, Yüksek Sovyetine ve yerli Sovyetlere seçkilere ait belgeler Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dilinde hazırlanır ve merkezi seçim komisyonuna o dilde takdim edilir.

Madde 12. Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet mülkiyetinde bulunan müesseselerde, idarelerde ve teşkilatlarda işler Türk dilinde yürütülür.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bakanlıkları, idareleri, müesseseleri, teşkilatları belgelerin mühürlerinin, damgalarının ve isim levhalarının yazıları Türk dilinde yazılır.

Madde 13. Enerji ve ulaşım sistemlerinin (demiryolu, hava, deniz ulaşimleri vb.) tehlikesiz ve aralıksız işleyişini temin etmek amacıyla görevli konuşmalarında, belgelerin, duyuruların hazırlanmasında, gümrük hizmetinde Türk dilinden ve kabul edilmiş uluslararası dilden istifade edilir.

Madde 14. Azerbaycan Cumhuriyetinin Silahlı Kuvvetlerinde, iç ve sınır ordusunda Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili kullanılır.

IV. Enformasyon Dili ve Özel Adlar

Madde 15. Azerbaycan Cumhuriyeti arazisinde kitle iletişim araçlarında devlet dilinden başka, diğer dillerden de yararlanılır.

Yazılı ilan, bilgi, reklam ve diğer enformasyonlar devlet dilinde ve gerekli görüldüğünde, aynı zamanda uygun uluslararası dilde tertip edilebilir.

Azerbaycan Cumhuriyetinde ihraç edilen malların etiketleri, sanayi ve erzak mahsullerinin isimleri, onlara ait talimat Türk dilinde ve gerekli görülürse yabancı dilde yazılır.

Madde 16. Azərbaycan Cumhuriyeti ərazisindəki yaşayış yerlərinin, inzibati bölünmə və başqa coğrafi yerlərin isimləri dövlət dilində yazılır, onların haritalarda yazılışı dövlət tərəfindən onaylanmış özəl sorğu və bilgi kitabları vasitəsilə təsbit edilir.

Madde 17. Dövlət hâkimiyeti orqanlarının, bəkanlıqlarının, dövlət komitələrinin və idarələrin, müəssisələrin, təşkilatların və onların bölmələrinin adları Türk dilində yazılır.

Madde 18. Azərbaycan Cumhuriyyətinin Azərbaycan milliyətindən olan vətəndaşının özəl ismi, kendi ismindən, babasının ismindən, soyadından oluşmaktadır. Ata adı “oğlu” və “kızı” kelimeleri ilə kullanılır. Azərbaycan Cumhuriyyətinin hər bir vətəndaşının kendi milli mənsubiyətinə uyğun soyadı almaq hüququ var. Ülke ərazisində yaşayan başqa millətlərin təmsilçilərinin ad və soyadının yazılışı bu qanunla tənzimlənir.

V. Dövlət Dili Hakkında Qanunun İhlaline Göre Sorumluluk

Azərbaycan Cumhuriyyətinin bütün dövlət orqanlarının, müəssisələrinin, idarələrinin, təşkilatlarının görevli şəxsləri dövlət dili hakkında Qanun ihlalində suçlu olduğunda Azərbaycan Cumhuriyyətinin qanunlarına göre cəzalandırılır.

Azərbaycan Cumhuriyyətinin Cümhurbaşkanı Ebülfez Elçibey, Bakü şəhri, 22 Aralık 1992, no. 413³⁸ (Bu qanun 30 Eylül 2002 tarixli 365-IIQ numaralı Qanunla yürürlükten kaldırılmıştır).

³⁸ “Azərbaycan Cumhuriyyətində Dövlət Dili Hakkında Azərbaycan Cumhuriyyətinin Qanunu”, **Azərbaycan**, 28.01.1993, s.1.

Bu kanunun kabul edilmesinden sonra Azərbaycan Cumhuriyyətinin Milli Meclisi “Azərbaycan Cumhuriyyətində dövlət dili haqqında” kanununu qəbul etmişdir:

Azərbaycan Cumhuriyyətinin Milli Meclisi “Azərbaycan Cumhuriyyətində dövlət dili haqqında” Azərbaycan Cumhuriyyəti Kanununun yürürlüğü girməsi ilə ilgili Karar no.414

Bakü şəhri, 22 Aralık 1992

Azərbaycan Cumhuriyyətinin Milli Meclisinin Qərarı

1. “Azərbaycan Cumhuriyyətində dövlət dili haqqında” Azərbaycan Cumhuriyyəti Kanunu yayımlandığı gündən yürürlüğü girsin.

2. Ülkenin kanununda “Azərbaycan Cumhuriyyətində dövlət dili haqqında” Azərbaycan Cumhuriyyəti Kanununa uyğunlaşdırılana qədər Azərbaycan Cumhuriyyətinin yürürlükte olan uyğun kanun çıxarma belgələrinin bu kanuna zıt olmayan kısmının tətbiq edilməsi belirlənsin.

3. Azərbaycan Cumhuriyyətinin Bakanlar Kuruluna Azərbaycan Cumhuriyyəti hökumətinin qərarlarını “Azərbaycan Cumhuriyyətində dövlət dili haqqında” Azərbaycan Cumhuriyyətinin Kanununa uyğunlaşdırılması vəzifəsi həvalə edilsin.

4. “Azərbaycan Cumhuriyyətində dövlət dili haqqında” Azərbaycan Cumhuriyyəti Kanununun tətbiq edilməsinin gözetimi Azərbaycan Cumhuriyyəti Milli Meclisinin təhsil, elmlər, din və mədəniyyət məsələləri komissiyasına həvalə edilsin.

*Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin başkanı İ. Gemberov*³⁹(Bu karar 5 Aralık 2003 tarihli 538-II GD numaralı kanunla yürürlükten kaldırılmıştır).

Bu kanun ve kararlar yürürlüğe girdikten sonra Azerbaycan'da her alanda devlet dilinin ismi Türk dili olarak kullanılmaya başlandı. Okullarda ders kitaplarının üstünde Türk dili yazılmaktaydı. Örneğin Bakü'de 1995 yılında 5'ci sınıflar için yayınlanan Türk dili adı altında Azerbaycan Türkçesi ders kitabında başlangıç bölümünde Türk dilleri ve Türk halkları hakkında şöyle bir bilgi verilmiştir:

“Siz televizyonda Türkiye'den çocuklar için yapılan çocuk programlarına şüphesiz bakıyorsunuz. Bu zaman duyduğunuz konuşmaların bizim dile ne kadar yakın olduğunu hissediyor musunuz? Çünkü Türkiye Türkleri ile Azerbaycan Türkleri akraba halklardır. Hatta dillerimizin adları da birbirine akrabadır. Dünyada bize akraba olan bu tür halklar çoktur: Türkmenler, Kumuklar, Tatarlar, Özbekler, Kırgızlar, Başkurtlar, Uygurlar ve başkaları. Bütün bu halklara Türk dilli veya Türk halkları denir. Dünyada yaşayan Türk halklarının sayısı 30'dan çoktur. Bu halklara mensup olanların sayısı ise 200 milyona yakındır (Ek 23)”.⁴⁰

Bu bilginin ardından ana dili hakkında şunlar yazılmıştır:

“Bizim ana dilimiz Türk dilidir. Bu dil dünyanın en eski dillerinden biri sayılır. Türk dili cumhuriyetimizin devlet dilidir. Ülkemizin bütün sosyal, kültürel, siyasi hayatında bu dil geniş ölçüde kullanılıyor”.⁴¹

³⁹ “Azerbaycan Respublikası Milli Meclisi “Azerbaycan Respublikasında Devlet Dili Haggında” Azerbaycan Respublikası Ganununun Güvveye Minmesi Barede Gerar No.424”, **Azerbaycan**, Bakı, 28.01.1992, s.1.

⁴⁰ E. Efendizade, B. Ehmedov, **Türk Dili**, Bakı, 1995, s.3-4.

⁴¹ Efendizade, Ehmedov, **a.g.e.**, s.3-4.

Azerbaycan'da Türk dili adı üç yıl kullanıldı ve Azerbaycan'da 1995 yılında Anayasa değişikliği yapıldığı zaman devlet dilinin adı meselesi tekrar gündeme geldi. Bu konu 31 Ekim, 2 Kasım'da yapılan toplantılarda tartışılmıştır.

31 Ekim 1995 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyetinin yeni Anayasayı hazırlayan komisyonunun Azerbaycan Cumhuriyetinin Bilimler Akademisinin Yönetim Kurulu binasında toplantısı yapılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Bilimler Akademisinin edebiyat, dil, güzel sanat şubesinin sekreteri Bekir Nebiyev başkanlığında yapılan bu toplantıda yeni Anayasanın bir maddesinin -"Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili hakkında" maddenin- tartışılması için toplanıldığı belirtilmiştir. Toplantıya Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev de katılmıştır. Haydar Aliyev toplantıdaki konuşmasında giriş yaptıktan sonra esas konuya geçmiştir. Daha önce devlet dili adı konusunda yaşananlara değinen Aliyev'e göre 1992 yılın Aralık ayında Milli Meclisi devlet dili hakkında meseleyi tartışmış ve oylama yapılmıştır. Oylama sonucu Azerbaycan dilinin devlet dili Türk dili olarak kabul edilmiştir. Fakat bu oylamaya Milli Meclisin 50 üyesi katılmış, 26 evet, 7 veya 8 hayır, diğerleri çekimser oyu kullanmıştır (Burada bir hata var evet 27, hayır 8, çekimser 5 oy). Bu tür önemli bir karar 26 oyla (aslında 27) kabul edilmiştir ve bu doğru değildir. Hem de bu konu 3-4 gün içinde alelacele küçük bir grubun isteği ile kabul edilmiştir. Bu kanun sadece anlam bakımından değil usul açısından da kabul edilemez. Zaten bu kanuna karşı çıkanların da sayısı az değildir. 1993 yılında H.Aliyev'in Milli Meclise başkanlık yaptığı zamanlarda Milli Meclisin bazı üyeleri bu konuyu tekrar gündeme getirdiler. Fakat aceleye getirmemek için Aliyev bu

konunun tartışılmasına müsaade etmemiştir.⁴² 1992 yılında kabul edilen kanunu hukuki olarak doğru bulmayan Aliyev devlet dilinin adının nasıl yazılması gerektiğiyle ilgili fikir beyan etmemiş ve bu fikri bilim adamlarına bırakmıştır.⁴³

Haydar Aliyev'den sonra konuşma yapan Şahin Aliyev (Cumhurbaşkanı İcra Organı Müdürü) Azerbaycan Milli Meclisinin 1992 yılında kabul ettiği "Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili hakkında" kanunu toplantıda okuduktan sonra bu kanun "Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet bağımsızlığı hakkında Anayasa kararı"nın şartlarına uymadığı için hiçbir geçerliliğe sahip değildir.⁴⁴

Şahin Aliyev'in konuşması bittikten sonra Haydar Aliyev hiçbir tarafı etkilememek için toplantıyı terk edeceğini ve tartışmalara başlanacağını bildirmiştir. Haydar Aliyev'in toplantıyı terk etmesinin ardından konuşmalara başlanmıştır. Toplantıda Prof.Dr. Ağamusa Ahundov, Prof.Dr. Vagif Aslanov, şair Nebi Hezri, Prof.Dr. Tofiq Hacıyev, Yazarlar Birliği Başkanı Anar, Prof.Dr. Nizami Huduyev, şair Gabil, Yazarlar Birliği Sekreteri Çingiz Abdullayev, Bilimler Akademisi üyesi Feremez Magsudov, Milli Meclis üyeleri Sabir Rüstemhanlı, Heyrulla Aliyev, yazar Ekrem Eylisli, Prof.Dr. Kamil Veliyev, Prof.Dr. Elisa Şükürlü, yazar İsa İsmayılzade, Prof.Dr. Nizami Ceferov, Azerbaycan Sosyal Demokrat Partisi üyesi Mübariz Aliyev, Prof.Dr. Mesume Melikova, Prof.Dr. Gezenfer Kazımov, Prof.Dr. Yusif Seyidov, Prof.Dr. Fuad Gasımozade, Prof.Dr. Enver İsmayilov ve başkaları konuşma yapmıştır. Anayasa

⁴² Azer Tac, "Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir", **Azerbaycan**, Bakı, 2.11. 1995, s.1.

⁴³ Azer Tac, **a.g.m**, 2.11. 1995, s.1.

⁴⁴ Azer Tac, **a.g.m**, 2.11. 1995, s.3.

projesini beğendiklerini belirten konuşmacıların devlet dilinin adı meselesi ile ilgili 23 madde hakkında aşağıdaki teklifleri yapmışlar:

1. Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dilidir.

2. Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dilidir (Azerbaycan Türkçesidir.)

*3. Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Türk dilidir.*⁴⁵

Yapılan tekliflerden sonra bu konuya 2 Kasım'da 1995'de yapılacak toplantıda devam edileceği belirtilmiştir.⁴⁶

2 Kasım 1995'de Azerbaycan Cumhuriyetinin yeni Anayasayı hazırlayan komisyonu toplantı yapmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev toplantının giriş konuşmasını yapmış ve 31 Ekim'de yeni Anayasayı hazırlayan komisyonun onun toplantıyı terk ettikten sonra yaptığı işlerle ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının İcra Organının Başkanı, yeni Anayasayı hazırlayan komisyonun üyesi Ramiz Mehdiyev'i konuşmaya davet etmiştir. Mehdiyev 31 Ekim 1995'de sosyal bilimler enstitülerinin, üniversitelerin dil ve edebiyat, hukuk, felsefe, siyaset bilimi anabilim dallarının öğretmenlerinin, yazarların, gazetecilerin, aydınların, ortaokul öğretmenlerinin katılımıyla yapılan toplantıda konuşmak için 51 kişinin başvurduğunu, onlardan 27'sinin konuşma yaptığını bildirmiş ve Haydar Aliyev'in isteği üzerine toplantıya katılanların görüşlerini ve sonuçları açıklamıştır:

⁴⁵ Azer Tac, **a.g.m**, 2.11. 1995, s.3.

⁴⁶ Azer Tac , **a.g.m**, 2.11. 1995, s.3.

Ağamusa Ahundov (Azerbaycan Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsünün müdürü) -Azerbaycan dili devlet dilidir;

Vagif Aslanov (Prof. Dr. Azerbaycan Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü)- Azerbaycan dili;

Nebi Hezri (şair)-Azerbaycan dili;

Tofiq Hacıyev (Prof. Dr, Bakü Devlet Üniversitesi Türkoloji Anabilim dalının Başkanı)-Türk dili, Azeri Türkçesi veya Azerbaycan Türk dili;

Çingiz Abdullayev, (yazar)-Azerbaycan dili;

Feremez Magsudov (Azerbaycan Bilimler Akademisi üyesi)-Azerbaycan dili;

Sabir Rüstəmhanlı (Milli Meclisin üyesi)-Azeri Türkçesi;

Kamil Veliyev (Bakü Devlet Üniversitesinin Azerbaycan Dilbilimi Anabilim Dalının Başkanı)-Türk dili veya Azerbaycan Türkçesi;

Ekrem Eylisli (yazar)- Azerbaycan Türk dili;

Mübariz Eliyev (Sosyal Demokrat Partisinin üyesi)-Azerbaycan dili;

Musa Adilov (Bakü Devlet Üniversitesi Genel Dilbilimi Anabilim Dalı Başkanı, Prof.Dr.)- Azerbaycan dili;

Zöhrab Hesenoğlu (N.Tusi adına Azerbaycan Pedagoji Üniversitesinin asistanı)- Azerbaycan Türk dili;

Nizami Ceferov, Prof. Dr. (Bakü Devlet Üniversitesinin Filoloji Fakültesinin Dekanı)-Azerbaycan Türk dili;

İsa İsmayılzade, (şair)-Türk dili veya Azərbaycan Türkçesi;

Nizami Huduyev (N. Tusi Adına Azərbaycan Pedagoji Universitetinin Rektörü)-
Azərbaycan Türk dili, Azərbaycan Türkçesi, Azərbaycan-Türk dili veya "Azərbaycan
devlet dili Türk dilləri ailəsinə dâhil olan Azərbaycan dilidir";

Gabil, (şair)-Azərbaycan dili;

Şamil Gurbanov (Prof. Dr., Bakü Devlet Universitetinin öğretim üyesi)-
Azərbaycan dili;

Yusif Seyidov (Bakü Devlet Universitetinin Azərbaycan Dili ve Onun Tedrisi
Metodu Anabilim Dalı Başkanı)- Azərbaycan Türk dili;

Fuad Gasımsade (Prof. Dr., Bakü Devlet Universitetinin Felsefe Anabilim Dalı
Başkanı)-Azərbaycan dili;

Genber İsmayilov (Petrol Kimya Yüksək okulunun öğretim üyesi)-Azərbaycan
dili;

Gezenfer Kazımov (Prof.Dr., N.Tusi adına Azərbaycan Pedagoji Universitetinin
öğretim üyesi)-Azərbaycan dili;

Elisa Şükürov (Prof.Dr., N.Tusi adına Azərbaycan Pedagoji Universitetinin
öğretim üyesi)-Türk dili;

Mesume Melikova, (Prof. Dr., Bakü Devlet Universitetinin öğretim üyesi)-
Azərbaycan dili;

Hesen Mirzeyev (Prof. Dr., N.Tusi Adına Azərbaycan Pedagoji Universitetinin öyrretim üyesi)-Azərbaycan dili.⁴⁷

Sonuç olarak, “Azərbaycan Cümhuriyyətinin dövlət dili Azərbaycan dilidir” təklifinin tərəftarları 15 kişidir. Digər təkliflərdən Türk dili 3 kişi, Azərbaycan Türkçəsi 3 kişi, Azərbaycan Türk dili 3 kişi, Türk dili və ya Azərbaycan Türkçəsi 1 kişi, Türk dili, Azeri Türkçəsi və ya Azərbaycan Türk dili 1 kişi, Azərbaycan Türk dili, Azərbaycan Türkçəsi, Azərbaycan-Türk dili və ya” Azərbaycan dövlət dili Türk dilləri ailəsinə dâhil olan Azərbaycan dilidir” 1 kişi. Bۆylecə 27 kişidən 15 kişi “Azərbaycan Türkçəsinin dövlət dili Azərbaycan dilidir” təklifini qəbul etmişdir.⁴⁸

Mehdiyev’in konuşmasından sonra Baş Arşiv İdaresinin reisi Atahan Paşayev arşiv kaynaklarına dayanarak dövlət dili olaraq Türk dili adının kullanılması kronolojisine değinmiştir. 1918 yılından önceki belgelerde dövlət dilinin “Tatar dili” olarak geçtiğini belirten Paşayev’in verdiği bilgilere göre dövlət arşivlerinde dövlət dili hakkında bilgi içeren ilk belgede–27 Haziran 1918 tarihli Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti hükümeti tarafından qəbul edilmiş qərarla Türk dili dövlət dili olaraq ilan edilmiştir. Bu belge Fətəlihan Hoyski tarafından imzalamıştır. Parlamentonun faaliyyəti zamanı yapılan toplantıların kaynaklarında isə bu konu ilə ilgili bilgi yoxdur. Yəni kanun səviyyəsində dil hakkında böyle bir qərar imzalanmamıştır. İkinci rəsmi belge 29 Mart 1921`de Azərbaycan İnkılâp Komitəsi tərəfindən Nəriman Nərimanov’un və Dadaş Bünyadzadə’nin imzası ilə qəbul edilmiş emirdir. Burada Azərbaycan SSC’nin bütün

⁴⁷ Azerinform, “Dövlət Dili Milli Mənevi Sərvətimizdir, **Azərbaycan**, Bakı, 7.11. 1995, s.2.

⁴⁸ Azerinform, **a.g.m**, 7.11. 1995, s.2.

idarelerinde işlerin Türk dili ile yürütülmesini temin etmek için özel komisyonun oluşturulması emredilmiştir. Beş kişiden oluşan bu komisyona Dadaş Bünyadzade başkan olarak seçilmiştir. İlk Azerbaycan Sovyet Anayasası ise 19 Mayıs 1921 tarihinde kabul edilmiştir. Fakat burada devlet dili hakkında hiçbir madde bulunmamaktadır. Sadece 27 Haziran 1924 tarihinde Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi (Devletin kararlarını yerine getiren organ) tarafından verilen dekretle (kanun kuvvetinde kararname) Azerbaycan SSC’de devlet dili Türk dili ilan edilmiştir. Bundan sonra 5., 6., 7. Sovyetler Kurultayında Anayasaya eklemeler yapılır. Fakat dil hakkında Anayasaya hiçbir madde eklenmemiştir. Dil hakkında, dilin devlet dili ilan edilmesi olarak ilk belge 1936 yılında 9’cu Sovyetler Kurultayına takdim edilmiş olan Anayasa tasarısıdır. Bu Anayasanın 20’ci maddesinde Azerbaycan SSC’nin devlet dilinin Azerbaycan dili olduğu kaydedilmiştir. Fakat 1936 yılının sonuna kadar olan belgelerde (hem parti arşivinde parti üyelerinin hesaplama kâğıtlarında, devlet arşivinde ayrı ayrı çalışanların belgelerinde) dil ve milliyet kavramı bir biriyle bağlıdır. Örneğin, orada milliyet Türk, ana dili Türk dili yazılmıştır. 9. Sovyetler Kurultayına seçilmiş temsilcilerin anketlerinde milliyetleri *Tyurk* yazılmıştır. Bu temsilciler Aralık ayında Moskova’ya gitmiş, SSCB Anayasası’nın kabul edilmesinden sonra geri gelmiş ve yeni anayasa projesi üzerinde çalışmıştır. 14 Mart 1937 tarihinde Azerbaycan’ın 9. Kurultayı Anayasa tasarısını müzakereyi devam ettirmiştir. Burada ilginç olan ise ilk defa olarak mandat (Bir şahsın bir konuda yetkili olduğunu gösteren belge) komisyonunun verdiği bilgide Kurultaya katılanların milliyetleri hakkında yazılmıştır. Bu yazıda milletvekillerinden 225 kişinin Azerbaycanlı olduğu belirtilmektedir. İlk defa “Azerbaycan” sözü burada kullanılmaktadır. 14 Nisan 1937 tarihinde Anayasa kabul edildikten sonra “Türk dili”

ifadesi terk edilmeye başlanmıştır. Anayasaya ise “Azerbaycan SSC’nin devlet dilinin Azerbaycan dilidir” maddesi yine konulmamıştır. Bu madde sadece 1956 yılında eklenmiştir.⁴⁹

Atahan Paşayev’in arşiv kaynaklarına dayanarak verdiği bilgiden sonra Şahin Aliyev (Cumhurbaşkanı İcra Bölmesinin Müdürü) yeni Anayasa projesini hazırlayan komisyona halk tarafından dil ile ilgili gelen 19 tekliften ve müelliflerinden bahsetmiş ve sadece Türk dili taraftarlarının tekliflerini ve müelliflerini komisyonda belirtmiştir.⁵⁰ Konuşma yapan Yusuf Semedoğlu (Milli Meclisin üyesi, yeni anayasayı hazırlayan komisyonun üyesi), şair Cabir Novruz Türk dilli halk olduklarını inkâr etmemekle birlikte devlet dilinin adının Türk dili olması teklifine karşı çıkıyorlar. Cabir Novruz yeni Anayasa’ya dil ile ilgili iki teklifin-“Azerbaycan’ın devlet dili Azerbaycan dilidir”, Azerbaycan’ın devlet dili Türk dilidir” konulmasını ve bunlardan birini halkın seçmesini teklif etmiştir.⁵¹

Devlet dili adının Türk dili olmasına tepki gösterenlerden biri de tarihçi Ziya Bünyadov olmuştur. Ziya Bünyadov tepkisini toplantıda şöyle dile getirmiştir:

⁴⁹ Azerinform, **a.g.m**, 7.11. 1995, s.2.

⁵⁰ Zerdab ilçesi ipekböceği kozasını kurutanların bir grubu: ”Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dilidir” kelimeleri Türk dili ile değiştirilsin; Gasımov Genimet Gasım oğlu-Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Sederek köyü:”Devlet dili Türk dili yazılmalıdır”; Melikov Fuad Mahmud oğlu-mühendis: “Azerbaycan dilinin kalmasını teklif ediyor”; Hümbetov Tahir Mehemed oğlu:”Azerbaycan dilinin sonradan verilmiş bir isim olduğunu dikkate alarak “Azeri Türkçesi yazılmasını teklif ediyorum”; Anayasa komisyonunun üyesi Anar “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan-Türk dilidir”; Petrol ve Doğalgaz Sanayisi İşçi Sendikası: “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azeri Türkçesidir”; Teknik Üniversitesi: “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan-Türk dili”; “Günerli Reklam Şirketi: “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Türk dilidir”; Zığ şosesinin yaşayanları “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Türk dilidir”; Uluhanovlar ailesi, Eliyevler ailesi, Göyüşovlar ailesi-Bakü şehri: ”Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azeri Türkçesidir”; Eliyev Rabil-Sumgayıt şehri” Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Türk dilidir”, L.K. Kerimli, M.S. Nesirov, Y.G. Guliyev, S.A. Ağabeyova, R.G. Kerimov, F.H. Memmedova, S.H.Kerimov “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Türk dilidir. Bkz. Azerinform, **a.g.m**, 7.11.1995, s.3.

⁵¹ Azerinform, **a.g.m**, 7.11.1995, s.3.

"Azerbaycan Cumhuriyeti ve Azerbaycan dili-bunun başka adı olamaz ve bundan sonra bu konuda konuşmaya da gerek yoktur. Kim kendine Türk demek istiyorsa evinin duvarlarına sloganlar yapıştırın “Ben Türküm” ve aynada kendi kendisiyle konuşsun ki sen de, ben de Türküz.”⁵²

Bu konuda daha ılımlı konuşma yapan Bahtiyar Vahabzade 70 yıldır Azerbaycan dilini benimsediklerini söyleyenlere şöyle cevap vermiştir: “Burada sırf Azerbaycan dilini savunanlar vardır ki, herhalde onlar 20 ve 30 yıl sonra soyadımızın sonunda –ov vardır ve o da bizimdir. Kardeş, kör kör, gör gör. Anar’la bizim düşüncemiz aynıdır, dilimiz Azerbaycan Türkçesi, milliyetimiz de Azerbaycan Türkü, en doğrusu budur.”⁵³

Bahtiyar Vahabzadeye göre Mısır, Irak Arapça yazıyor, Arapça konuşuyor ve dilleri Arapça geçiyor. Dil olarak birdir, fakat onların da lehçeleri vardır. Dile yer adını vermek doğru değildir (Azerbaycan örneğindeki gibi). Vahabzade ayrıca Yusuf Semedoğlu’nun Türkiye Türklerinin konuşmalarının yüzde kırkını anlamadığına tepkide bulunarak eserlerinin Türkiye’de Azerbaycan Türkçesi ile yayınlandığını ve gereken yerlerde açıklamalar yapıldığını belirtmiştir.⁵⁴

Zelimhan Yagub da Türklük anlayışından bahsederek fikrini şöyle açıklamıştır:

“Biz ‘Türk’ sözünden Türk dilinden, Türk nefesinden imtina etmekle çok şeyi kaybetmiş oluruz. Bin yıllık tarihi gerçeği 60 yıllık siyasi karışıklığa kurban vermiş oluruz.”⁵⁵

⁵² Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, Bakı, 9.11. 1995, s.4.

⁵³ Azerinform, **a.g.m**, 9.11. 1995, s.4.

⁵⁴ Azerinform, **a.g.m**, 9.11. 1995, s.4.

⁵⁵ Azerinform, **a.g.m**, 9.11. 1995, s.4.

Zelimhan Yagub'dan sonra konuşma yapan Afat Gurbanov'un görüşleri bir hayli ilginçtir. Afat Gurbanov'a göre Azerbaycan Türkleri "Türk" sözünü tarihten alıp kullanmıştır. Azerbaycan Türkleri "Türk" sözü kullandıklarında komşu Osmanlılar "Osmanlı dili" kullanmışlar. Şimdi Azerbaycan'da "Türk dili", "Türkiye'de "Türk dili" denilse de, bu Türk dilleri hangi bakımdan ayıracağız? Bu diller arasında fark vardır. Eğer Azerbaycan Türkleri "Türk dili" terimini kullanacaksa, komşularımızdan "Osmanlı dili" terimine dönmelerini rica etmek gerekir. Ayrıca, teklif edilen "Azerbaycan Türk dili" terimi de yanlıştır. Azerbaycan mekândır, Türk dili isimdir. O zaman "Azerbaycan Lezgi dili", "Azerbaycan Tat dili" de denilebilir. "Azerbaycan Türk lehçesi" terimini de kullananlar vardır. Bu da yanlıştır. Bütün lehçeler dile çevrilmiştir. Tekrar tarihi geri çevirmenin anlamı yoktur. 23 Türk dili (Gagauz, Özbek, Tatar vb..) vardır. Bunların isimleri halkın, milletin, ülkenin ismiyle ilgilidir. Azerbaycan Türkleri neden bu gelenekten vazgeçsin?⁵⁶

Toplantıda konuşma yapan Hüseyin Abbaszade tarihe olaylardan bahsederek ortaokulda okurken ana dili kitaplarının "Türk dili" ismiyle yazıldığını örnek vermiştir. Hatta annesinin 1948 yılına kadar pasaportunda milliyetinin Türk yazıldığını belirtmiştir. Tarihi daha ileriki zamana götüren Abbaszade Hesembey Zerdabi'nin *Heyat* Gazetesinde "Rusya'nın terkiibinde olanların hepsi Türklerdir ve bizim hepimizin asıl dilimiz Türk dilidir" görüşüne dikkat çekmiştir.⁵⁷ Buna karşı tarihçi İğrar Eliyev tarihi olaylara değinerek Türk tarihini, Türk dili adını sert bir şekilde eleştirmiştir. Eliyev'e göre Eski Türk cemiyetinin gittiği yol trajedi idi. Zor anlarda çölde yaşayan nüfus

⁵⁶ Azerinform, **a.g.m**, 9.11. 1995, s.4

⁵⁷ Azerinform, "Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, Bakı, 10.11. 1995, s.3.

hakanlara yardım etmedi. Hakanlığın doğu ve batıya bölünmesi, 630 ve 659 yıllarında parçalanmasına ve 745'te halkın mahvolmasına sebep oldu. Bir kısmı Çin'in sınırlarında saklandı, bir kısmı Uygurlara tabi oldular. 759 Tan sülalesine yapılan isyana katıldılar ve isyancılarla dilim dilim doğrandılar. Bu artık hem halkın, hem de o devrin sonu olmuştur. 500 aileden oluşan Türkler -Atilla'nın başkanlığı altında olan Türkler- Türk dilinde değil, Moğolca konuşuyorlardı. Neden biz Türkün uyduruk dilini kabul etmeliyiz? Yalnız VI. ve VII. Yüzyıllarda Türklerin kalan kısmı Türk dilini kabul etmişler. Türkler gibi bir halk yok oldu gitti. Türk adını taşımayan diğer Türk dilli halklar Türk adını bir sıra durumlarda Arapların etkisiyle kabul ettiler. Türk adını taşımak Osmanlı Türkleri için kabahattir. Türk, 23-24 dilin temsilcisi olan büyük bir ailenin adıdır. Rusça'da şimdi de var bu ayırım. "Tyurok" ve "Tyurk". Bizler ise "Türk" denince Türk halklarını düşünürüz. Belirli siyasi amaç güderek Türkler (yani Türkiye Türkleri) kendilerine "Türk" ismi verdiler. Türkler ve rehberleri bize 100 milyonluk Türk milleti lazımdır, dediler. Bu yüzden Türkiye'nin adını Türk yaptılar. Azerbaycanlılara (Azerbaycan Türklerine) şimdi 100 milyonluk Türk gerekmiyor. Azerbaycanlılar yeterlidir. Bu yüzden devlet dilimizin adı ne Azerbaycan Türkçesi, ne de Azerbaycan-Türk dili olmalıdır.⁵⁸

İgrar Aliyev'in bu görüşlerine dilbilimci Tofiq Hacıyev tepkisini şöyle bildirmiştir:

"Ama İgrar hocanın konuşmasına dikkat edince orada Türklerin öldüğü ve Türk kalmadığı anlaşılır. O eski Türk devletinden konuşuyor, Atilla'nın devletinden, Çin'in

⁵⁸ Azerinform, **a.g.m.**, 10.11. 1995, s.3.

kuzeyinden, Gobu etrafından konuşuyor. Bak, biz şuna göre söylüyoruz ki, tarihçilerimiz Azerbaycan dilini getirmekle bizi Türklükten ve ecdatlarımızın adından mahrum etmişler.”⁵⁹

Toplantıda Dış İşleri Bakanı ve Anayasa projesini hazırlayan komisyonunun üyesi Hesên Hesênov da konuşma yapmıştır. Hesênov’un fikrinde Azerbaycan Türkleri dil ve milletine aynı ismi verilerse iki kere hata yapıyorlar. İlk hata olarak Azerbaycan Türkleri Türk dil grubunun statüsünü değiştirip onu tek bir dile, yani X-XI. Yüzyıla götürüyor. İkinci hata ise artık bağımsız olan dile lehçe statüsü veriliyor, yine o yüzyıllardaki Türk dilleri ilişkilerine geri dönülüyor. O halde “Azerbaycan Türkçesi” değil, “Azerbaycan Oğuz Türkçesi” denilmesi daha doğrudur. Çünkü Oğuzlar Kıpçakları, Bulgarlar her ikisini anlamamaktadır.⁶⁰

Ciddi tartışmaların devam ettiği toplantıda Sabir Rüstemhanlı 1930 yıllardaki Azerbaycan Türklerinin dilinin isminin geri alınması için Haydar Aliyev’e şöyle ricada bulunmuştur:

“Bu dilin adını 1930’lu yıllara kadar tek yaşatan bizim millet, bizim adımız olmuştur. Şimdi 1930’lu yıllarda bu dil elimizden alınmıştır. Bugün biz ancak repressiya (cezalendirme) kurbanlarının hakkını ödüyorsak, Hüseyin Cavit’in hakkını nasıl geri getirdiyseniz, rica ediyorum bu dilin adının hakkını geri verin.”⁶¹

Sabir Rüstemhanlı’ya karşılık Resul Guliyev “Azerbaycan-Türk dili”, veya “Türk dili” kavramlarının Anayasaya girmesinin, ya da 1992 yılında kabul edilen

⁵⁹ Azerinform, **a.g.m.**, 10.11. 1995, s.3.

⁶⁰ Azerinform, **a.g.m.**, 10.11. 1995, s.3.

⁶¹ Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, Bakı, 11.11. 1995, s.6.

maddenin kalmasının Azerbaycan halkına yapılan manevi cinayetten başka bir şey olmadığını belirtmiştir.⁶²

Uzun süren tartışmalar sonu konuşmacılar aşağıdaki teklifleri sunmuşlar:

Yusif Semedoğlu (Milli Meclisin üyesi, Azerbaycan dili, Anayasa tasarısını hazırlayan komisyonunun üyesi)-Azerbaycan dili

Cabir Novruz(şair)-Azerbaycan dili

Ziya Bünyadov (Anayasa tasarısını hazırlayan komisyonunun üyesi)-Azerbaycan dili

B. Vahabzade (şair)- Azerbaycan Türkçesi

Anar (yazar)- Azerbaycan Türkçesi

Zelimhan Yagub şair- Azerbaycan Türk dili

Afat Gurbanov (Prof.Dr. N. Tusi adına Pedagoji Üniversitenin öğretim üyesi)-Azerbaycan dili

Reşit Göyüşov (Dr., Arkeolog)-Azerbaycan dili

Cemil Guliyev (Azerbaycan Bilimler Akademisinin üyesi)-Azerbaycan dili

Hüseyn Abbaszade- Azerbaycan Türkçesi

İgrar Eliyev- Azerbaycan dili

⁶² Azerinform, **a.g.m**, 11.11. 1995, s.6.

Hesen Guliyev (Dilbilim Enstitüsünün Türk Dilleri Şubesinin müdürü)-
Azerbaycan dili

H. Geniyev (Milli Meclisin üyesi, yeni Anayasa tasarısını hazırlayan
komisyonunun üyesi)-Azerbaycan dili

Hesen Hesenov (Dış İşler Bakanı, yeni Anayasa tasarısını hazırlayan
komisyonunun üyesi)- Azerbaycan dili

Neriman Hesenov (şair)- Azerbaycan dili

İzzet Rüstemov (Başbakan yardımcısı, yeni Anayasa tasarısını hazırlayan
komisyonun üyesi)- Azerbaycan dili

Südabe Hesenova (Adliye Bakanının yardımcısı yeni Anayasa tasarısını
hazırlayan komisyonunun üyesi)- Azerbaycan dili

Bekir Nebiyev (Azerbaycan Cumhuriyeti Bilimler Akademisinin edebiyat, dil,
güzel sanat bölmesinin sekreteri)- Azerbaycan dili

Elçin Efendiyev (Başbakan yardımcısı, Anayasa tasarısını hazırlayan
komisyonunun üyesi)- Azerbaycan dili

Resul Guliyev (Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin Başkanı, Anayasa
tasarısını hazırlayan komisyonunun üyesi)- Azerbaycan dili

B. Ehmedov (Prof.Dr.)-Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan
Türklerinin milli dili olan Azeri dilidir.⁶³

⁶³ Azerinform, **a.g.m**, 9.11.11. 1995.

Toplantı Haydar Aliye'in kapanış konuşmasıyla bitmiştir. Toplantının ardından 12 Aralık 1995 tarihinde Referandum yapıldı ve yeni Azerbaycan Anayasası kabul edildi. Kabul edilen Anayasanın devlet dili hakkında 21. maddesine göre

1. Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dilidir.

*2. Azerbaycan Cumhuriyeti nüfusunun konuştuğu başka dillerin serbestçe kullanılmasını ve gelişmesini temin etmektedir.*⁶⁴

Anayasanın kabul edilmesinden sonra 18 Haziran 2001 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı “Devlet dilinin uygulanması işinin mükemmelleştirilmesi hakkında” ferman imzalamıştır. Bu fermanın bir yıl sonra Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili hakkında yeni Kanunun onaylanması. Kanunda şunlar belirtilmiştir:

Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet dili hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu

Azerbaycan Cumhuriyeti Azerbaycan dilinin devlet dili olarak kullanılmasını kendi bağımsızlığı için esas şartlardan biri sayarak onun tatbiki, korunması ve gelişmesini sağlamaya çalışır, dünya Azerbaycanlıların Azerbaycan dili ile bağlı olmalarına ve milli, kültürel kendini ifade ihtiyaçlarını karşılamalarına uygun bir zemin oluşturuyor.

Bu kanun Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına uygun olarak Azerbaycan Cumhuriyetinde Azerbaycan dilinin devlet dili olarak hukuki statüsünü düzenlemektedir.

1. Bölüm. Genel Şartlar

⁶⁴ Azerbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakü, 2004, s. 7.

Madde 1. Devlet dilinin hukuki statüsü

1.1. Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 21'ci maddesinin I. Kısımına uygun olarak Azerbaycan dilidir.

1.2. Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili gibi Azerbaycan dili ülkenin siyasi, sosyal, bilimsel ve kültürel hayatının bütün alanlarında kullanılır.

1.3. Azerbaycan Cumhuriyeti devlet dilinin kullanılmasını, korunmasını ve gelişmesini temin etmektedir.

1.4. Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet hâkimiyeti ve yerli kendini idare etme organlarında, devlet kurumlarında, siyasi partilerde, özel teşkilatlarda sendikalarda, diğer hukuki şahıslarda, onların temsilciliklerinde ve şubelerinde, idarelerde devlet dilinin tatbiki ile ilgili faaliyet bu kanuna uygun olarak yapılır, bütün işler devlet dilinde yürütülüyor.

1.5. Devlet dilinin uygulanmasının normları belirli icra hâkimiyeti organı tarafından tespit edilir.

1.6. Azerbaycan Cumhuriyetinin sınırlarında faaliyet gösteren uluslararası teşkilatlarla (veya onların temsilcilikleriyle) ve yabancı devletlerin diplomatik temsilcilikleriyle ile yazışmalar Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dilinde veya belirli yabancı dilde Azerbaycan diline tercüme etmek şartıyla yürütülebilir.

Madde 2. Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet dili hakkında kanun çıkarma

Azərbaycan Cumhuriyətində dövlət dilində qanun çıxarma Azərbaycan Cumhuriyyətinin Anayasasından, bu qanunda, digər normativ hüquqi belgələrdən və Azərbaycan Cumhuriyyətinin tərəf olduğu uluslararası anlaşmalardan oluşmuşdur.

Madde 3. Dövlət dilinin istifadəsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələri

3.0. Dövlət dilinin istifadəsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

3.0.1. Azərbaycan Cumhuriyyətinin Anayasasının və bu Qanunun tələblərinə uyğun olaraq dövlət dili ilə bağlı hüquqi qurallarının təyin edilməsi;

3.0.2. Dövlət dilinin tətbiqi işinə, bu dilin istifadəsi və qorunması ilə bağlı qanun çıxarma şərtlərinə uyğun təmin edilməsi;

3.0.3. Dövlət dilinin inkişaf proqramının hazırlanması və dövlət büdcəsinin vəsaiti ilə maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi;

3.0.4. Dövlət dilinin saflığının qorunması, dilbilim teorii və praktikasının inkişafı üçün təbii mühitin yaradılması və tədbirlərinin tətbiqi;

3.0.5. Dövlət dilinin istifadəsi üçün təbii olan maddi vəziyyətin yaradılması;

3.0.6. Yabancı ölkələrdə yaşayan Azərbaycanlıların Azərbaycan dilində təhsil almalarına, bu dildən sərbəst istifadələrinə yardım edilməsi.

I. Bölüm. Dövlət Dilinin İstifadəsi, Qorunması və İnkişafı

Madde 4. Dövlət dilinin rəsmi mərasimlərdə istifadəsi

4.1. Azərbaycan Cumhuriyyətinin dövlət hâkimiyeti və yerli kendini idare etme orqanlarının, dövlət kurumlarının yaptığı bütün resmi merasim ve tedbirler Azərbaycan Cumhuriyyətinin dövlət dilinde yürütülür.

4.2. Bu kanunun 4.1 'ci maddesinin talepleri Azərbaycan Cumhuriyyətinin teşkil ettiği uluslararası seviyeli resmi merasimlere ve törenlere, aynı zamanda belirli icra hakimiyeti orqanları tarafından diğer ülkelerde yapılan her hangi resmi merasim ve törenleri kapsamamaktadır.

Madde 5. Dövlət dilinin eğitim alanında kullanılması

5.1. Azərbaycan Cumhuriyyətində eğitim dövlət dilinde yürütülür.

5.2. Azərbaycan Cumhuriyyətində başqa dillerde eğitim müesseselerinin faaliyeti kanun çıkarma ile belirlenmiş kaidede uygulanır. Bu müesseselerde dövlət dilinin tədrişi mecburidir.

5.3. Azərbaycan Cumhuriyyətində universitetler ve meslek okullarını kazananların Azərbaycan dilinden de sınav vermeleri gerekir.

Madde 6. Dövlət dilinin televizyon ve radyo yayımlarında kullanılması

Mülkiyet biçimine bağlı olmayarak, Azərbaycan Cumhuriyeti bölgesinde tesis edilen ve faaliyet gösteren, dövlət dilinde yayımlanan bütün televizyon ve radyo kanallarının sunucuları dövlət dilini mükemmel bilmeli ve akıcı konuşma kabiliyetine sahip olmalıdır. Televizyon ve radyo kanallarında seslendirme yapılan filmler ve programlar dövlətin belirlediği dil normlarına uygun olmalıdır.

Madde 7. Dövlət dilinin hizmet alanlarında, reklam ve ilanlarda kullanılması

7.1. *Azərbaycan Cumhuriyyəti bölgəsində bütün xidmət sahələrində, reklam və ilanlarda dövlət dili istifadə edilir. Yabancılar xidmət göstərilməsi ilə ilgili bəlli xidmət sahələrində dövlət dili ilə bərabər, digər dillər də tətbiq edilə bilər. Zəruri durumlarda reklam və ilanlarda (levhalarda, tablolar da vb.) dövlət dili bərabər, digər dillərdə istifadə edilə bilər. Fəqat onların istifadə olunduğu sahə Azərbaycan dili qarşılığında istifadə olunan sahədən böyük olmamalı və Azərbaycan dilindəki yazıdan sonra gəlməlidir.*

7.2. *Azərbaycan Cumhuriyyətinin ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və ilanlarda dövlət dilinin normalarına uyğun olaraq tətbiq edilməlidir.*

7.3. *Azərbaycan Cumhuriyyətinin ərazisində üretilən, aynı zamanda ixrac edilən malların üzərindəki etikətlər və digər yazılar bəlli yabancı dillərlə bərabər, dövlət dilində də olmalıdır.*

7.4. *Azərbaycan Cumhuriyyətinə ithal edilən mal və məhsullərin üzərindəki etikətlər və adlar, onların istifadə quralları haqqında açıqlama kâğıtları başqa dillərlə bərabər, Azərbaycan dilinə də tərcümə edilməsiylə üretilməlidir.*

Madde 8. Dövlət dilinin özəl adlarda istifadəsi

Azərbaycan Cumhuriyyəti vətəndaşlarının isimləri, babalarının adları və soyadları dövlət dilində yazılır. Azərbaycan Cumhuriyyəti vətəndaşlarının adları və soyadlarının dəyiştirilməsi bəlli kanun çıxarma yoluyla tənzimlənir.

Madde 9. İnzibati ərazi bölünməsi ilə ilgili dövlət dilindən yararlanma

“Arazi yapısı və inzibati ərazi bölünməsi haqqında” Azərbaycan Cumhuriyyəti Kanununa uyğun olaraq Azərbaycan Cumhuriyyətinin inzibati ərazi bölünməsini təşkil

eden inzibati arazi birimlerinin-şehir, ilçe, kasaba ve köylerin isimleri devlet dilinde yazılmalıdır, onların devlet dilinin normlarına uygun olarak yazılışı belirli kurum tarafından belirlenir. Bu maddede gösterilen inzibati arazi birimlerinin adları devlet dili ile beraber, yabancı dillerde de yazılabilir. O zaman inzibati arazi biriminin adı önce devlet dilinde ve ondan sonra yabancı dilde verilmelidir.

Madde 10. Coğrafi kuruluşların adlarında devlet dilinin kullanılması

10.1. Azərbaycan Cumhuriyetinde coğrafi kuruluşların isimlerinin devlet dilinin normlarına uygun olarak yazılışı gerekli kurum tarafından belirlenir.

10.2. Azərbaycan coğrafi isimlerinin yabancı dillerde verilmesi Azərbaycan dilinde seslenmesine, coğrafi adların uluslararası yazılış kurallarına uygun olarak tespit edilir.

Madde 11. Devlet dilinin hukuki-muhafaza organlarında, Silahlı Kuvvetlerde, mahkeme icraatında ve inzibati hatalar üzere icraatta kullanılması.

11.1. Azərbaycan Cumhuriyetinin hukuk-muhafaza organlarında Azərbaycan Cumhuriyetinin devlet dili kullanılır. Devlet dilini bilmeyen şahıslar kanun çıkarmada belirlenmiş kaidede tercümeciden yararlanabilirler.

11.2. Azərbaycan Cumhuriyetinin Silahlı Kuvvetlerinde, sınır askerlerinde ve dahili orduda kanun çıkarma yoluyla belirlenmiş durumlar istisna olmakla, notariat hareketinin devlet dili kullanılır.

11.3. Azərbaycan Cumhuriyetinin notariat faaliyeti üzere işler devlet dilinde yürütülür. “Notariat hakkında” Azərbaycan Cumhuriyeti Kanununa uygun olarak

notariat hareketlerinin yürütülmesi için müracaata bulunmuş şahıs devlet dilini bilmiyorsa veya notariat hareketinin herhangi bir başka dilde yürütülmesini rica ediyorsa, noter tarafından resmileştirilen belgelerin metinlerini arzu edilen dilde tertip edilebilir veya metin tercümeçi tarafından ona tercüme edilebilir.

11.4. Anayasa Mahkemesinde icraat devlet dilinde yürütülür. Anayasa Mahkemesinde bakılan davada bulunan ve icraatın yürütüldüğü dili bilmeyen şahıslara davanın bütün kaynaklarının onların bildiği dile tercümesi ve Anayasa Mahkemesinin toplantılarında ana dilinde konuşması temin edilir.

11.5. Azərbaycan Cumhuriyeti məhkəmələrində cinayət mühakimə icraatı dövlət dilində yürütülür. Azərbaycan Cumhuriyeti Cinayət-Prosessual Məcəlləsi (kanunu) ilə belirlənmiş durumlarda məhkəmələrdə cinayət mühakimə icraatı digər dillərdə yürütülə bilər.

11.6. Azərbaycan Cumhuriyyət məhkəmələrində mülkü işlər və iqtisadi tartışmalar üzərə məhkəmə icraatı dövlət dilində yürütülür. Azərbaycan Cumhuriyeti Mülkü Məcəlləsi ilə belirlənmiş durumlarda hər türlü məhkəmə icraatları digər dillərdə yürütülə bilər.

11.7. Azərbaycan Cumhuriyyətində inzibati hatalar üzərə icraat dövlət dilində yürütülür. Azərbaycan Cumhuriyyətinin İnzibati Hatalar Məcəlləsi ilə belirlənmiş durumlarda və kaidədə inzibati hatalar üzərə icraat digər dillərdə yürütülə bilər.

Madde 12. Devlet dilinin uluslararası yazışmalarda kullanılması

12.1. *Azərbaycan Cümhuriyyətinin uluslar arası yazışmaları devlet dilinde yürütülür. Bu yazışmalar gerekli durumlarda devlet dili ile beraber, belirli yabancı dillerden birinde de yürütülebilir.*

12.2. *Azərbaycan Cümhuriyyətinin iki tərəfli uluslararası anlaşmaları devlet dilində de, çox tərəfli uluslararası anlaşmalar isə anlaşma yapan tərəflərin onayıyla belirlənən dilde (dillərdə) tertip edilməlidir.*

12.3. *Azərbaycan Cümhuriyyətinin tərəfində olduğu uluslararası anlaşmalar və katıldığı uluslararası konvensiyalar (sözleşmələr vb.) devlet dilində neşredilməlidir.*

Madde 13. Devlet dilinin normları

13.1. *Azərbaycan dilinin imlâ kuralları və kelimələrin okunuşu normlarını belirli icra hâkimiyeti organı tərəfindən onaylanır. Hukuki, fiziki və vəzifeli şəhıslar bu normlara uyum sağlamalıdırlar.*

13.2. *Belirli icra hâkimiyeti organı 5 ildə bir keredən az olmayaraq, yazı dili normlarını təspit edən sözlüğün yayımlanmasını təmin ediyor.*

Madde 14. Devlet dilinin alfabesi

Azərbaycan Cümhuriyyətinin devlet dilinin alfabesi Lâtin alfabeli Azərbaycan alfabesidir.

Madde 15.Devlet dilinin neşriyat işinde kullanılması

15.1. *Devlet dilinin neşriyat işinde kullanılması Azərbaycan Cümhuriyyətinin kanunları yoluyla uygulanılır.*

15.2. Azərbaycan Cumhuriyetinde devlet dilinde yayımlanan basım ürünleri Lâtin alfabeli Azərbaycan alfabesinde neşredilmelidir.

15.3. Azərbaycan yazı medeniyetinin tarihinde önemi olan Arap ve Kiril alfabeleri özel durumlarda (sözlüklerde vb..) kullanılabilir.

Madde 16. Devlet dilinin vatandaşlarının kimliğini onaylayan resmi ve tek numuneli belgelerde kullanılması

16.1. Azərbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının doğum ve nikâhı hakkında resmi belge, kimlik, askerlik belgesi ve yalnız ülke içinde geçerli olan diğer resmi ve tek numuneli belgeler devlet dilinde düzenlenir.

16.2. Azərbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının pasaport ve eğitim belgeleri, gerekli durumlarda diğer belgeleri devlet dili ile beraber, yabancı dillerde de tertip edilir.

Madde 17.Devlet dilinin devlet hâkimiyeti ve yerli kendini idare etme organlarının, özel şahısların, onların temsilciliklerinin ve şubelerinin, idarelerin isminde kullanılması

Azərbaycan Cumhuriyetinin devlet hâkimiyeti ve yerli kendini idare etme organlarının, hukuki şahıslarının, onların temsilciliklerinin ve şubelerinin, idarelerin isimleri Azərbaycan dilinin normlarına uygun olarak yazılır. Gösterilen tesisatların ismini yazılan levhalar, mühürler, forumların, idari işlerle ilgili remi nitelikli bütün diğer araçlar devlet dilinde tertip edilir.

Madde 18. Devlet dilinin korunması ve gelişmesi

18.1. Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet diline karşı gizli veya açık propaganda yapmak, bu dilin kullanılmasına karşı gelmek, onun tarih içinde belirlenmiş hukuklarını sınırlamaya çalışmak yasaktır.

18.2. Azerbaycan Cumhuriyeti arazisindeki bütün kitle iletişim araçları (basın, televizyon, radyo vb.), kitap yayımı ve diğer neşriyat işi ile ilgilenen kurumlar Azerbaycan dilinin normlarına riayet edilmesini temin etmelidir.

III. Bölüm. Diğer Hususlar

Madde 19. Kanunun ihlaline göre sorumluluk

Bu kanunu ihlal eden hukuki, fiziki ve vazifeli şahıslar Azerbaycan Cumhuriyetinin kanunlarına göre sorumluluk taşıyorlar.

Madde 20. Kanunun yürürlüğe girmesi

20.1 Bu kanun yayımlandığı günden yürürlüğe girer.

20.2. Bu kanun yürürlüğe girdiği günden “Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet dili hakkında” Azerbaycan Cumhuriyetinin 22 Aralık 1992 tarihli 413 nolu kanunu yürürlükten çıkmış sayılır.

Azerbaycan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev

Bakü şehri, 13 Eylül 1995, no. 365 IİK⁶⁵

⁶⁵ “Azerbaycan Cumhuriyetinde Devlet Dili Hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu”, **Azerbaycan**, Bakı, 4.01.2003, Sayı 2; **Azerbaycan Respublikasının Ganunvericik Toplusu**, Bakı, 31.01.2003, Sayı 1, madde 2; Bu kanuna 11 Haziran 2004 tarihli 688-IİKD nolu kanunlara göre bazı değişiklikler yapılmıştır.

1995 yılı Anayasanın kabul edilmesinden sonra dil tartışmaları son bulmuş ve 4 Ocak 2003 tarihindeki yeni “Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet dili hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu” devlet dili ile ilgili yeni düzenlemelerin yapılmasına yol açmıştır.

Ana dilinin sosyal, siyasi durumu, adı ile bağlı tartışmalarla beraber, onlardan daha çok siyasi, ideolojik önemi olan başlıca problem alfabe konusu idi.

C- Azerbaycan’da Alfabe Değişikliği

Azerbaycan’da alfabe değişikliği çalışmaları 9 kişiden oluşan çalışma grubunun 9 Mart 1990’da yaptığı ilk toplantısıyla başlamıştır. Çalışma grubunun yaptığı ikinci toplantıya dilbilimciler, yabancı dil uzmanları, edebiyatçılar, tarihçiler, etnograflar da katılmış ve böylece Alfabe Komisyonu oluşturulmuştur. Azerbaycan SSC İlimler Akademisi muhabir üyesi Filoloji İlimler Doktoru Afat Gurbanov bu komisyonun başkanı, Filoloji İlimler Doktoru Kamal Abdullayev ve Prof. Dr. Cahangir Gehremanov yardımcıları, Filoloji İlimler Doktoru (F.İ.D.) Veyselov ise sorumlu sekreter seçilmiştir. Komisyonun üyeleri arasına Filoloji İlimler Doktoru V. Aslanov, Y. Garayev, Filoloji İlimler Adayı Z. Hacıyeva ve V. Guliyeva, Tarih İlimler Adayı E. Eliyev ve başkaları da katılmıştır.⁶⁶

Yapılan toplantı ve müşaverelede Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Sekreteri F. Muradeliyev de bulunmuş, kendi görüş ve tekliflerini toplantıda belirtmiştir. Katılımcılar Lâtin alfabesine geçildiği zaman hangi varyantların

⁶⁶ P. Kerimov, C. Gehremanov, “Elifba Komissiyasında”, **Elm**, Bakı, 3.07. 1990.

kullanılacağı konusunda tartışmış ve 1929 yılında kabul edilmiş Lâtin alfabesindeki bütün harfleri müzakere etmiştir.⁶⁷

Yeni alfabe konusunda yapılan toplantılarda birbirinden keskin bir biçimde farklı, bazen birbirine zıt fikirler dile getiriliyor. Bir kısmı Kiril alfabesinin kalmasını desteklerken, bir kısmı da Arap alfabesine geçmenin taraftarı olmuştur. Toplantıdaki konuşmacılar Sovyetler Birliği'nde Kiril alfabesini kullanan Türk halklarına dikkat çekmiş, bu alfabelerin mükemmel olmadığı, hatta bazı durumlarda bu alfabenin bu halkları yakınlaştırmak yerine, uzaklaştırdığı kanaatini belirtiyorlar. Daha sonra basın aracılığıyla halka müracaatta bulunulmuş, fikir söylemeleri için telefon numaraları duyurulmuştur. Alfabe komisyonunun oluşturduğu günlük de fikir edinilmesi için halkın çeşitli kesimlerine sunulmuştur.⁶⁸

Bu duyurudan sonra halktan birçok kimseler Alfabe Komisyonunu arayarak veya mektup göndererek kendi görüşlerini bildirmişler. Azerbaycan Petrol ve Kimya Enstitüsünün çalışanları mektupla Lâtin alfabesine geçiş teşebbüsünü alkışlamış, Spor komitesinin öğretmeni Behruz Salahlı telefon açarak komitede alfabe değişimiyle bağlı toplantı yaptıklarını ve değişme teşebbüsünü beğendiklerini ifade etmişler. M. Ezizbeyov ilçesinin telefon kavşağının işçisi Kimya Memmedova arayarak kendi ailesinin alfabe değişimine destek verdiklerini ve başarılar dilediklerini söylemiştir. Ayrıca, Azerbaycan Devlet Muğam (musiki tarzı) Tiyatrosu'nun yönetmeni Zakir Sğayev, Sumgayıt Sintez-kauçuk fabrikasını yöneticisi Hegiget Seferova, Bakü Devlet Üniversitesinin İlmi Araştırma Laboratuvarı'nın rehberi Tapdığ Ezizov, Uzmanlaştırılmış

⁶⁷ Kerimov, Gehremanov, **a.g.m**, 3.07. 1990.

⁶⁸ Kerimov, Gehremanov, **a.g.m**, 3.07. 1990.

Proje Arama Kontoru'nun (kontor-idare veya kuruluşların düzenli üretim şubelerinin genel adı) işçisi Saleh Nağıyev ve başkaları Lâtin alfabesine erken geçmenin daha iyi olacağını bildirmişler. *Kommunist* Gazetesinin çalışanı Veli Zeynalov maddi zorlukları dikkate alarak alfabeye geçiş için bankada hesap açılmasını, Bakü Demiryolu okulunun ilkokul öğretmeni Genber Hüseyinov alfabe kurslarının açılmasını teklif etmiştir.⁶⁹

Yeni Alfabe Komisyonu, *Elm* Gazetesi 14 Temmuz 1990 tarihli sayısında yeni alfabe projesinin yakın zamanda halka sunulacağını belirtmiştir.⁷⁰

Yeni alfabe çalışmalarının hızlanmasında önemi olan Azerbaycan basını Alfabe Komisyonunun çalışmalarını aydınlatmamasından dolayı Alfabe Komisyonu tarafından eleştirilmiştir. Bu konuda *Elm* Gazetesine şikâyetle bulunan Alfabe Komisyonu üyesi Kamal Abdullayev Azerbaycan basınının halkı bilinçlendirmek yerine suskun ve kayıtsız kalmaları için hiçbir neden olmadığını belirtmiştir. *Elm* Gazetesinin muhabirinin sorularını yanıtlayan Abdullayev bazı yazarların Kiril alfabesi taraftarı olarak Kiril Alfabesi Savunma Komitesine katılmalarını ilginç bulmuştur. Kamal Abdullayev konuşmasında Alfabe Komisyonunun çalışmalarına da değinmiştir. Abdullayev'e göre Alfabe Komisyonu üyeleri Lâtin alfabesinin projesini ve öğrenimini seyircilere takdim etmek için programlar hazırlıyorlar. Halkın farklı tabakalarının Lâtin alfabesine karşı görüşlerinin öğrenilmesine de devam ediliyor.⁷¹

Alfabe Komisyonu halktan gelen mektuplar gazete ve dergilerde yayımlayarak toplumun genel düşüncesini, teklifini değerlendirmeye çalışmıştır. Azerbaycan'ın hatta

⁶⁹ M. Garayev, Z. Hacıyeva, "Elifba Komissiyasında", *Elm*, Bakı, 14.07. 1990.

⁷⁰ Garayev, Hacıyeva, *a.g.m.*, 14.07. 1990.

⁷¹ M. Garayev, K. Abdullayev, "Elifba Komissiyasında", *Elm*, Bakı, 28.07. 1990.

savaş bölgelerinden de bu konuda mektup aldıklarını bildiren Sabir Rüstemhanlı (Alfabe Komisyonu üyesi) Azerbaycan İlimler Akademisinin Dilbilim Enstitüsünün bu konuyla hiç ilgilenmediğini belirtmiştir.⁷² Vagif Aslanov (Alfabe Komisyonu üyesi) da Sabir Rüstemhanlı'nın görüşünü desteklemiş, bu ilgisizliği söz konusu enstitüde çalışan dilbilimcilerin görüş farklılıklarıyla açıklamıştır. Türkiye'nin Kayseri şehrinde yapılan bir kongreye katıldığını belirten Vagif Aslanov ortaya çıkan Lâtin alfabesi varyantlarına değinerek şöyle açıklama yapmıştır:

“Türkiye'nin Kayseri şehrinde yapılan kongrede tarihi leksikoloji ve etimoloji üzerine konuşma yaptım. Azerbaycan'da alfabe değişimi zamanı ortaya çıkan varyantlardan haberdar olanlar bana Türklerin kullandıkları alfabeyi kabul etmemizin iyi olup olmayacağını sordular. Ben onlara şöyle cevap verdim: Muhterem bilim adamları, dikkatinizden kaçmasın ki, alfabede noktalı işaretler ne kadar az olursa o kadar iyidir. Her hangi bir kelimeyi yazarken kalem mümkün kadar kâğıttan ayrılmamalıdır. Örnek olarak ö ve ü harflerini yazarken kalemi üç kere kâğıttan ayırmak lazım. Biz bu alfabeyi olduğu gibi kabul edemeyiz. Dilimizin ve alfabemizin önemli problemleriyle ilgilenen bilim adamlarımız Lâtin alfabesi temelli yeni Azerbaycan alfabesinde noktalı işaretlerin az olmasına dikkat edecekler. Ayrıca Türk dilinin birçok diyalektlerinde ə ve x harfleri olmasına rağmen alfabelerinde yoktur.”⁷³

Halktan gelen mektupları değerlendiren Alfabe Komisyonu % 90-95'inin Lâtin alfabesi taraftarı olduğunu ve bu işin çabuk sonuçlandırılması istenildiğini bildirmiştir. Komisyona gelen bazı mektuplarda ise ortaokullarda eski alfabenin tedris edilmesi teklif

⁷² M. Garayev, S. Rüstemhanlı, “Elifba Komissiyasında”, **Elm**, Bakı, 11.08. 1990.

⁷³ M. Garayev, V. Aslanov, “Elifba Komissiyasında”, **Elm**, Bakı, 18.08. 1990.

edilmiştir. Kiril alfabesinin taraftarının az olduğunu belirten Alfabe Komisyonu onların da maddi zorlukları bahane ettiklerini ifade etmiştir. Buna karşılık Arap alfabesi taraftarları ise kültürümüzün büyük bir bölümünün Arap alfabeyle yazıldığını ve güneyli kardeşlerimizin bu alfabeyi kullandıklarını vurgulamışlar.⁷⁴

Azerbaycan İlimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü bünyesinde kurulan Alfabe Komisyonu başkanı Afat Gurbanov *Elm* Gazetesinin 15 Ağustos 1990 tarihli sayısında platformun başlıca tezlerini açıklamıştır. Bu tezler aşağıdaki gibidir:

1. Azerbaycan'ın ekonomik, siyasi ve kültürel bağımsızlığı için savaşmak.
2. Azerbaycan dilinin daha aktif kullanılması, onun toplumsal ve diğer fonksiyonlarının genişletilmesi.
3. Azerbaycan'da Lâtin alfabesine geçilmesi.
4. Azerbaycan'ın eski ve çağdaş yer adlarının bütünüyle toplanması ve öğrenilmesi.
5. Azerbaycan'la Türkiye arasında bilimsel, eğitim ve kültürel ilişkilerin kuvvetlendirilmesi.
6. Seçicilerin emek, eğitim, dinlenme ve başka haklarının korunması.
7. Çevrenin korunması.⁷⁵

Azerbaycan İlimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü bünyesinde kurulun Alfabe Komisyonu ciddi çalışmalar sonucunda Komisyonu resimleştirmek için

⁷⁴ M. Garayev, Z. Hacıyeva, "Elifba Komissiyasında", *Elm*, Bakı, 25.08. 1990.

⁷⁵ "Afet Mehemed Oğlu Gurbanov", *Elm*, Bakı, 25.08. 1990.

Cumhurbaşkanına müracaata bulunmuştur. Cumhurbaşkanı ise bu konuyu Yüksek Sovyet'e havale etmiştir. Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet'i ise kendi bünyesinde yeni Alfabe Komisyonunu oluşturmayı uygun görmüş ve resmileştirmiştir. Fazil Muradeliyev bu komisyonun başkanı, Abbas Hoca ve Cahangir Gehremanov komisyonun yardımcıları, Feridun Celilov da komisyonun sorumlu sekreteri seçilmişlerdi. Ortaya çıkan fikirler değerlendirmek, fikir alış verişi yapmak için komisyonun terkibine hem Lâtin, hem de Arap alfabesini destekleyenler dâhil edildi.⁷⁶ Her iki komisyonun üyesi seçilmiş Eziz Efendizade Azerbaycan İlimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü bünyesinde kurulun Alfabe Komisyonun faaliyetini şöyle özetlemiştir:

“Prof. Dr. Afat Gurbanov’un başkanlığında oluşturulan komisyonda iki konunun incelenmesi amaç edilmişti: Birincisi, Lâtin alfabesi esaslı alfabemizin onarılması ile bağlı toplumun fikrini öğrenmek, ikincisi yeni alfabe projesi üzerinde çalışmak. Komisyon ilk iş olarak bu konuyla ilgili basında yayımlanmış materyalleri, halkın üst teşkilatlara gönderdiği çok sayıda mektupları dikkatle öğrenmeğe başladı. Bunların hepsinde nerdeyse Lâtin alfabesine dönmek teklifleri kesin olarak belirtilmiştir. Yalnız birkaç mektubun yazarları eski alfabeye taraftar olduklarını bildirmişlerdir. Komisyonun üyeleri sık sık müesseselere, idare ve teşkilatlara giderek halkın çeşitli tabakalarının düşüncesini öğrenmiştir. Lâtin alfabesinin onarılması meselesinin toplum tarafından

⁷⁶ “Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İlçasının Davamı, 25 dekabr 1991-ci il”, **Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İlçasının Stenogramı 25 dekabr 1991-ci il** (“Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Ali Sovyeti Milli Şurası’nın Toplantısının Devamı”, **Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Ali Sovyeti Milli Şurası’nın Toplantısının Stenogramı (stenografi ile yazılmış metin) 25 Aralık 1991**), 2941-1/14, 25.12.1991, s.7.

onaylandığına emin olduktan sonra komisyon alfabenin mükemmelleştirilmiş projesi üzerinde çalışmıştır.”⁷⁷

Eski komisyonun faaliyetini değerlendiren Eziz Efendizade’ye göre önceki komisyon kendi işini faydalı bir biçimde gördü. Müzakerelere giderken toplumsal görüşle daha yakından tanıştı. Fakat komisyonda çeşitli fikirler ortaya çıktı. Herkes Lâtin alfabesi taraftarı olsa dahi projenin tertip edilmesinde görüşler farklıydı. Bazıları Türkiye’deki alfabeyi teklif ediyor, diğer bir kısım da 1920-1940 yıllarında kullanılan alfabeyle düzeltmeler yapmakla sınırlandırmaya çalışıyorlardı (ikincinin taraftarıdır). Her bir dilin kendi özelliği vardır. Bütün Türk halkları Lâtin alfabesine geçmelidir. Fakat aynı alfabe kullanamazlar. Benzerlikle aynılığı karıştırmamalıyız.⁷⁸

Yeni alfabe çalışmalarına Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin ideoloji şubesinden de destek gelmiştir. Bu şubenin çalışanları ve dilbilimcilerinin de katıldığı özel bir toplantıda "Azerbaycan alfabesinin gelişmesi, bugünkü durumu ve geleceği" konusu tartışılmış, bilimsel tartışmalarda çeşitli yazı sistemleri teklif edilmiştir. Ve sonuç olarak, toplantıda 1920’li yıllarda halk tarafından kabul edilen, 1930’lu yılların sonuna kadar kullanılan Lâtin alfabesinin onarılması uygun görülmüştür.⁷⁹

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin bünyesinde oluşturulan yeni Alfabe Komisyonu da 1940 yılında kullanılan Lâtin alfabesinin onarılması meselesini hızlandırmak hususunda tekrar toplanmıştır. Toplantıya Azerbaycan Komünist Partisi

⁷⁷ E. Efendizade, “Beraet Gazanmış Elifbamız”, **Azerbaycan Mektebi**, Bakı, 1992, Sayı 7-12.

⁷⁸ P. Elioğlu, E. Efendizade, Elifba Komissiyasında, **Elm**, Bakı, 22.10. 1990.

⁷⁹ M. Cefer, “Latın Elifbası Lazımdır mı?”, **Kommunist**, Bakı, 16.10.1990.

Merkezi Komitesi Sekreteri Fazıl Muradeliyev başkanlık yapmıştır. Azərbaycan halk şairi Behtiyar Vahabzade, Azərbaycan halk yazarı Mirze İbrahimov, Bakü Devlet Üniversitesinin Türkoloji Anabilim Dalı Başkanı T. Hacıyev, İlimler Akademisi çalışanlarından Vagif Aslanov, İlmi Araştırmalar Pedagoji İlimler Enstitüsü'nün şube müdürü Eziz Efendizade, Bakü Devlet Üniversitesi Azərbaycan Dili ve Onun Uygulanması Metodu Anabilim Dalı Başkanı Y. Seyidov, Doç. Dr. F. Celilov, İlimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü'nün şube müdürü M.İ. Yusifov, M.F. Ahundov adına Azərbaycan Rus dili ve Edebiyatı Pedagoji Enstitüsünün Anabilim Dalı Başkanı F.Y. Veyselov, İlimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü'nün müdürü C. Gehremanov, Devlet Basın Komitesinin Başkanı R. Mahmudov, Yazarlar Birliği'nin Birinci Sekreteri Anar Rzayev toplantıdaki tartışmalarda bulunmuşlar.⁸⁰

Toplantıda Komisyonun yaptığı çalışmalardan bahsedilmiştir. Devlet Plan Komitesi, Halk Eğitim Bakanlığı, Devlet Maddi-Teknik Təchizat Komitesiyle diğer ilişkili bakanlıklar ve idarelerin birlikte çalışmalara başladığı belirtilmiştir. Ayrıca, yapılan alfabe projesine düzeltmeler yapılarak beğenilmesi ve müzakereye sunulması için Yüksek Sovyet'e müracaatta bulunulmasına, teklif edilen alfabe mekanizminin yakın zamanlarda tartışılmasına karar verilmiştir.⁸¹

Azərbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin bünyesinde oluşturulan yeni Alfabe Komisyonu aralık ayında son toplantısını yapmış, Lâtin alfabesi esaslı yeni Azərbaycan alfabesine geçişin şartlarını ve aşamalarını tartışmıştır. Toplantıya Azərbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri Fazıl Muradeliyev başkanlık yapmıştır. Toplantıda

⁸⁰ Azerinform, "Yeni Elifbanın Layihəsi Beyenilmişdir (Komisyon İş Başında)", **Bakı**, Bakı, 3.12.1990.

⁸¹ Azerinform, , **a.g.m.**, 3.12.1990.

Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin konuşmacılar grubunun rehberi K.M. Abdullayev, Azerbaycan Halk Cephesi İdare Heyeti'nin Başkanı E.G. Eliyev, Bakü Devlet Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. F.A. Celilov, Azerbaycan Halk Yazarı M. İbrahimov, İlimler Akademisi Nizami adına Edebiyat Enstitüsü'nün müdürü Y.V. Garayev, Azerbaycan Yazarlar Birliği yanında Bedii Tercüme Merkezinin müdürü A.M. Memmedov, İlimler Akademisi bölmesinin akademik-sekreteri B.E. Nebiyev, Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti Başkanlık Heyeti şubesinin başuzmanı İ.R. Refibeyli, Yazarlar Birliği'nin Birinci Sekreteri Anar Rzayev, *Azerbaycan* Gazetesinin baş redaktörü S.H. Rüstemhanlı, Bakü Devlet Üniversitesi Azerbaycan Dili ve Onun Uygulanması Metodu Anabilim Dalı Başkanı Y.M. Seyidov, İlmi Araştırmalar Pedagoji İlimler Enstitüsü'nün şube müdürü E.R. Efendizade, Azerbaycan SSC Cumhurbaşkanı müşaviri (danışmanı) F. Gasımszade konuşma yapmışlar. Toplantıda Alfabe Komisyonunun sene içinde Lâtin alfabesinin onarılması konusunda gereken işleri hallettiği belirtilmiştir. Ayrıca Lâtin alfabesinin onarılması şartlarının ve aşamalarının projeleri ilim ve tedris ocaklarında, gazete ve dergi sayfalarında, televizyon ve radyoda geniş ve kapsamlı bir biçimde müzakere edilmesi için Azerbaycan Yüksek Sovyetine sunulması kararı verilmiştir.⁸²

Alfabe Komisyonu 1991 yılında da faaliyetini devam ettirmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yüksek Sovyeti 1991 yılı birinci sessiyasında (toplantısında) "Yeni Azerbaycan Alfabeti" meselesini günlüğüne dâhil etmiştir.

⁸² Azerinform, "Yeni elifba zeruridir" (Komisyon iş başında), **Bakı**, Bakı, 31.12.1990; Azerinform, "Yeni elifba zeruridir" (Komisyonlar iş başında), **Kommunist**, Bakı, 31.12.1990.

Oturumda Alfabe Komisyonu'nun başkanı Fazıl Muradeliyev komisyonun çalışmasından, alfabe projesi ve geçiş aşamalarıyla ilgili konuşma yapmış, 1939 yılına kadar kullanılan Lâtin alfabesinin onarılması gerekli görmüştür. Milletvekillerinden Tofig Bağirov, Murad Aşurov, Afat Gurbanov, Aydın Memmedov, Neriman Hesen-zade, Feridun Celilov da bu görüşü destekleyen konuşmalar yapıyor. Bu konunun basında 2 yıla kadar bir zamanda müzakere edildiği, uzatılmasına gerek kalmadığı da vurgulanıyor. Birkaç Milletvekilinin Lâtin alfabesine karşı çıkmasından dolayı alfabe projesi geçiş aşamalarıyla birlikte sessiyaya takdim edilmesine rağmen bu konu uygun komisyonların müzakeresine sunulması kararı veriliyor. Bu karar Lâtin alfabesi taraftarlarının sert tepkisine sebep olmuştur.⁸³ Feridun Ağasıoğlu alfabe müzakeresi zamanı Lâtin alfabesine karşı çıkanlara tepkisini şöyle anlatmaktadır: "Sessiyada elifba müzakere olunanda ben kendi konuşmamın sonunda Lâtin alfabesinin onarılmasına karşı olanlara "üç regli bayrağımızı yücelttik, alfabemizi de onaracağız" söyledim ve ulu şairin (Ehmed Cavad'ın "Yeni Türk Elifbaçılarına" isimli şiirinden bahsediliyor) şimdiye kadar yayınlanmamış şiirinin son iki bendini okudum".⁸⁴

⁸³ F.A. Celilov, "Azadlıg elifbası", **Edebiyyat**, Bakı, 15.02.1991.

⁸⁴ **Yeni Türk Elifbaçılarına**. Bu şiiri Ehmed Cavad'ın oğlu, milletvekili Yılmaz Bey Firudun Celilov'a vermiştir.

Men bir aşigem ki, bu çaldığım saz
Dumanlı dağlara ses salacagdır!
Anlatdığım dilde inleyen avaz,
Elin hatirinde coh galacagdır!

Doğrayacag sesim dağda dumanı,
Dinleyecek meni dağın çobanı!
O benim soruğum "sevdiğim hanı!"
Tebiet deyişib yaz olacagdır!

Gorhutmayır meni bu yanmayanlar,
İsrafil surundan oyanmayanlar!

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yüksek Sovyetinin 1991 yılında yaptığı birinci sessiyasında yeni alfabe konusunda aldığı karara Alfabe Komisyonunun üyelerinden Prof.Dr Tofig Hacıyev de tepki göstermiştir. Hacıyev *Yeni Fikir* Gazetesinin 17 Nisan 1991 tarihli sayısında yayınlanan makalesinde bu konuya değinmiştir. Hacıyev'in fikrince her şey hazır olunca herkes umutla Lâtin alfabesinin devlet alfabesi olarak kabul edilmesini beklerken, rehberlik aniden değişti. Arap alfabesini ortaya atarak din adamlarını öne sürdü. Hükümete sormak lazım, eğer Arap alfabesi iyi idiye zamanında neden değiştirildi? Halkın kültür faktörünü neden siyasi oyuncağa dönüştürüyorsunuz? Arap alfabesine geçmenin mümkün olmayacağını bilerek mahsus ortaya atıyorlar. Bizim Güney Azerbaycan yaramızı kullanarak Moskova'yla, Tahran birleşerek birlikte Lâtin alfabesine geçmemize engel oluyorlar. Burada din adamlarına şunu demek gerekir: "Hükümet din adamlarını şer kuvvet olarak halkın karşısına çıkarıyordu. Amandır, bizi 70 yıldır Allah'tan uzaklaştıranların, Size-dine, din adamlarına nefret aşıl原因ların oyununa gitmeyin. Biz yeni dine, imana geliyoruz. Bize ve kendinize acıyın." Her zaman işaret bekleyen hükümet adamları şimdi de yalandan halkın Lâtin alfabesi taraftarı olmadığı haberini veriyorlar. Halk ayağa kalktığı zaman onu sakinleştirmek için alfabe konusunu ortaya atan hükümet adamları şimdi halkın adından itiraz ediyorlar. Kimdir "halkın" itiraz eden kısmı? Kiril alfabesiyle zorla yazıp okuyan o öğretmenler, o aydınlardır. Böyleleri yeni alfabeyi öğrenmektense, halkı ve vatanı satmaya hazırdırlar.⁸⁵

Gösterdiğim yola inanmayanlar,
Yenilik yolunda ad alacaktır!
Bkz. F. A. Celilov, **a.g.m**, 15.02.1991.

⁸⁵ E. Hüseyinov, T. Hacıyev, "Halkın Yetkinliği Başka Şeydir", **Yeni Fikir**, Bakı, 17.04.1991.

Bu tartışmalar sonucu Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti 9 Şubat 1991`de Yeni Azerbaycan elifbası projesinin tertibi hakkında karar vermiştir. Kararda şunlar belirtilmiştir:

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Yeni Azerbaycan Elifbası Projesinin Tertibi Hakkında Karar no.70-XII.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanlık Heyetinin 11 Ekim 1990`da teşkil ettiği yeni Azerbaycan alfabesinin tertibi eden komisyon başkanının verdiği bilgiyi dinleyerek Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti karar vermiştir:

1. Lâtin alfabesi esasında hazırlanmış Azerbaycan alfabesinin projesi ve bu alfabeğe geçmek hakkında tavsiyeler Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin Kültür ve dini inanç meseleleri komisyonunun ve Halk eğitimi, bilim ve bilimsel gelişme komisyonunun müzakeresine verilsin.

2. Gösterilen daimi komisyonlara yeni Azerbaycan alfabesine geçiş meselesine dair halk müzakeresi hakkında kendi tekliflerini Azerbaycan Cumhuriyetinin Yüksek Sovyetine takdim etmeleri havale edilsin.

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin Başkanı E. Gafarova⁸⁶

Alfabe sorunu uzun bir müddet Azerbaycan basınını da meşgul etmiştir.⁸⁷ Bu sorun Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Milli Şurasının 25 Aralık 1991`de

⁸⁶ “Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Sovyeti Yeni Azerbaycan Elifbası Projesinin Tertibi Hakkında”, **Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Sovyeti`nin Melumatı**, 28.02.1991 Karar No 70-XII.

⁸⁷ H. Hacıbalayev, “XXI Esirde... Latın Elifbası Ohuya Bileceyik Mi?”, **Azerbaycan Gençleri**, Bakı, 20.04.1991; M. Hegg, “Elifba İslahatı Niye Geçikir”, **Azerbaycan Gençleri**, Bakı, 9.05.1991; S. P., “Elifba İslahatı Niye Geçikir”, **Azerbaycan**, Bakı, 9.05.1991; T. Hacıyev, “Bügünkü Türk Elifbaları”, **Edebiyyat**, Bakı, 10.05.1991; E. Şükürlü, “Latın Grafikasına Garşı Hikkeli Münasibet”, **Azerbaycan**,

yaptığı toplantıda çözüldü. Toplantıda yapılan tartışmalar sonucu “Lâtin alfabesi esaslı Azerbaycan alfabesinin onarılması hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu” ve “Lâtin alfabesi esaslı Azerbaycan alfabesinin onarılması hakkında” ve “Lâtin alfabesi esaslı Azerbaycan alfabesinin onarılması hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunun yürürlüğe girmesi kuralına ilişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Milli Şurasının kararı” kabul edilmiştir

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Yüksek Sovyetinin Milli Şurasının 25 Aralık 1991 Tarihli 33 Numaralı Kararı

Lâtin Alfabesi Esaslı Azerbaycan Alfabesinin Onarılması Hakkında

Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu

Geniş müzakereler, bilimsel tartışmaların sonucu olarak 1926 yılında Bakü şehrinde yapılan I. Umum İttifak Türkoloji Kurultayın tavsiyesiyle Azerbaycan halkı Türk halklarıyla birlikte Lâtin alfabesini kabul etmişti. Azerbaycan dilinin ses biçimiyle uzlaşıp imlâ kurallarının basitleşmesine imkân sunan, kısa bir zamanda eğitimsizliği ortadan kaldıran ve halklar arasında bilimsel, kültürel ilişkileri geliştiren Azerbaycan alfabesi halkın isteğine karşı, Merkezin baskısıyla 1939 yılında Kiril alfabesiyle değiştirilmiştir. Bu emir 1930 yıllarının (repressiysının) cezalandırmasının mantıklı

Bakı, 28.06.1991; N. Cabbarlı, “Azadlıq Elifbası”, **Feryad**, Bakı, 6.08.1991; E. Şükürlü, M. Şükürlü, “Geçiksek, Tarih Bizi Bağışlamaz”, **Azerbaycan**, Bakı, 30.03.1991; E. Şükürlü, “Latin Grafikasına Garşı Hikkeli Münasibet”, **Azerbaycan**, Bakı, 28.06.1991;⁸⁷ T. Hacıyev, “Bügünkü Türk Elifbaları”, **Edebiyyat**, Bakı, 10.05.1991; B. Ehmedov, “Yeni Elifba Niye Yaşamadı”, **Azerbaycan**, Bakı, 1.05.1991; A. Hesenli, “Bu Zamanın Telebidir”, **Sovet Kendi**, Bakı, 4.10.1990; N. Hesenlade, “Edebi Taleymiz”, **Edebiyyat**, Bakı, 1.03.1991; Z. Elizade, “Bir Daha Latin Elifbası Haggında”, **Azerbaycan Gencleri**, Bakı, 20.04.1991; M. Guliyev, “Yüz Ölçüp, Bir Biçmeli”, **Azerbaycan Gencleri**, Bakı, 20.04.1991; E. Memmedli, İ. Babasoylu, “Telesmeliyik”, **Azerbaycan Gencleri**, Bakı, 19.02.1991.

devamı olmuş, Türk halklarının milli şuur sürecini önlemek için, onları yavaş yavaş yabancılaştırıp birbirinden uzaklaştırmak amacına hizmet ediyordu.

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin Milli Şurası yol verilmiş tarihi adaletsizliği ortadan kaldırmak için karar kabul ediyor:

1. "Azerbaycan alfabesinin Lâtin'den Rus alfabesine geçilmesi hakkında" 11 Haziran 1939 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kanunu yürürlükten kaldırılsın.

2. 1940 yılına kadar Azerbaycan'da kullanılan 32 harften oluşan Lâtin alfabesi esaslı Azerbaycan alfabesi küçük değişikliklerle onarılsın.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı A. Mütellibov.

Bakü şehri, 25 Aralık 1991. No.33⁸⁸

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yüksek Sovyetinin Milli Şurasının 25 Aralık 1991 Tarihli 34 Numaralı Kararı

"Lâtin Alfabesi Esaslı Azerbaycan Alfabesinin Onarılması Hakkında

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kanunun Yürürlüğe Girmesi Kuralına İlişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Milli Şurasının Kararı"

"Lâtin alfabesi esaslı Azerbaycan alfabesinin onarılması" ile ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin Milli Şurasının verdiği karar:

1. 32 harften oluşan Lâtin alfabesi esaslı Azerbaycan alfabesi küçük değişikliklerle aşağıdaki gibi dizilsin:

⁸⁸ "Latin Alfabesi Esaslı Azerbaycan Alfabesinin Onarılması Hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu", **Halg Gazeti**, Bakı, 1.01.1992; "Latin Alfabesi Esaslı Azerbaycan Alfabesinin Onarılması Hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu", **Edebiyyat**, Bakı, 3.01.1992.

Aa, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, Ää, Ff, Gg, Ğğ, Hh, Xx, Iı, İi, Jj, Kk, Qq, Ll, Mm, Nn, Oo, Öö, Pp, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Vv, Yy, Zz.

2. Lâtin alfabesi esaslı Azərbaycan alfabesinin onarılması aşağıdaki esas aşamalarla uygulansın:

1992 yılında: Eylül ayından itibaren ortaokulların I. sınıflarında dersler yeni alfabe ile yapılsın.

Ortaokulların yukarı sınıflarında, meslek okullarında, orta ihtisas okullarında, üniversitelerinde isteğe bağlı Lâtin alfabesi öğretme kursları teşkil edilsin.

Bütün eğitim alanlarının öğretmenleri ve diğer işçilerin Lâtin alfabesini öğrenmeleri için lektoriyalar (tebliğ sunulan salon veya bina) ayarlansın.

Bütün makinistlerin, düzeltmenlerin, matbaa işçilerinin, gazete, dergi, neşriyat çalışanlarının Lâtin alfabesini öğrenmesini temin eden tedbirler uygulansın.

Ülkenin gazete ve dergileri Rus alfabesiyle paralel hem de Lâtin alfabesini kullansınlar.

Matbaa araç ve gereçlerini hazırlayan müesseselerle anlaşmalar bağlanması, araç ve gereçlerin alınması ve kurulması temin edilsin

Kitap, gazete matbaalarında, bakanlıkların, idarelerin, enstitülerin vb. teşkilatların matbaa alanlarında harfler yeniden yapılsın.

Mühür, damga ve form yapılan müesseselerin yeniden yapılması ve bütün teşkilatların mühürlerinin, formlarının değiştirilmesine başlansın.

Haritalar yeniden yayımlansın, şehir, köy, kasaba, sokak adlarının levhaları, vesikalar, nikâh, noter, istatistik, kayıt, muhasebe belgelerinin yeniden hazırlanmasına başlanılsın.

Ülke televizyonuylâ Lâtin alfabesini tebliğ eden ve öğreten lektoriyalar teşkil edilsin. Programların isimleri, ilanlar, alt yazılar yeni alfabeyle gösterilsin.

Lâtin alfabesini öğrenmek isteyenler için toplumsal esaslarla çalışan kurslar açılsın.

Kültür ocaklarında Lâtin alfabesinin uygulanmasına başlanılsın.

İlmi Araştırmalar Enstitüleri zamanla Lâtin alfabesine geçsin.

Azerbaycan dilinin İmla Kılavuzu hazırlanıp Lâtin alfabesiyle neşredilsin.

Yaşayış bölgelerinde Lâtin alfabesinin öğretilmesi ve anlatılmasıyla ilgili merkezler açılsın.

Sokak adlarının, vitrin ve reklamların, idare ve müessese adlarının zamanla Lâtin alfabesiyle yazılması temin edilsin.

1993 yılında: *Orta ve ihtisas okullarında ve üniversitelerde derslikler Lâtin alfabesiyle basılsın.*

Ortaokulların ilkokul sınıflarında Lâtin alfabesinin öğrenilmesine başlanılsın.

Eğitim sisteminin bütün alanlarında Lâtin alfabesinin uygulanması sonlandırılılsın.

Matbaaların işini Lâtin alfabesine uygunlaştırmak için bütün tedbirler alınsın; materyaller değiştirilsin, fotoğraf toplama, bilgisayar sistemi, satır dökme makineleri, kitap ve gazete matbaalarının teknik vasıtalarının yeni alfabeye uygunlaştırılması sonlandırılınsın.

Ülkenin bütün gazete ve dergilerinin, bedii, ilmi, teknik, toplumsal, siyasi ve başka kitapların Lâtin alfabesiyle yayımlanması temin edilsin.

3. Azərbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kuruluna Lâtin alfabesi esaslı Azərbaycan alfabesinin onarılması için gerekli tedbirlerin görülməsi havale edilsin.

Azərbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin Başkanı E. Gafarova

Bakü şəhri, 25 Aralık 1991. No.34⁸⁹

“Lâtin alfabesi esaslı Azərbaycan alfabesinin onarılması hakkında Azərbaycan Cumhuriyyətinin Kanunu” kabul edildikten sonra yeni Azərbaycan alfabesi gazete ve dergilerde yayımlandı.⁹⁰ Daha sonra bu alfabede değişiklik (ä harfi ə ile değiştirilmiştir) yapılmış ve son haliyle tekrar gazete ve dergilerde yayınlanmıştır.⁹¹

Yeni alfabenin kabul edilmesinden sonra bu alfabeyi uygulama çalışmaları başlatıldı. Bu mevzuda halkı bilinçlendirmeye çalışan Azərbaycan basını yeni alfabe

⁸⁹ "Latin Alfabesi Esaslı Azərbaycan Alfabesinin Onarılması Hakkında Azərbaycan Cumhuriyyəti'nin Kanunun Yürürlüğe Girməsi Kuralına İlişkin Azərbaycan Cumhuriyyəti Ali Sovyeti Milli Şurası'nın Kararı", **Halg Gazeti**, Bakı, 1.01.1992; "Latin Alfabesi Esaslı Azərbaycan Alfabesinin Onarılması Hakkında Azərbaycan Cumhuriyyəti'nin Kanunun Yürürlüğe Girməsi Kuralına İlişkin Azərbaycan Cumhuriyyəti Ali Sovyeti Milli Şurası'nın Kararı", **Edebiyyat**, Bakı, 3.01.1992.

⁹⁰ Bkz. Ekler bölümüne. "Latin Grafikali Azərbaycan Elifbası", **Halg Gazeti**, Bakı, 1.01.1992; "Latin Elifbası", **Aydınlıq**, Bakı, 10.01.1992; "Latin Grafikali Azərbaycan Elifbası", **Güneş**, Bakı, 1992, Sayı 3-4; "Azərbaycan Elifbası", **Heyat**, Bakı, 9.01.1992; G. Hüseynli, "Milli Burjuvaziya ve Geleceğimiz", **Aydınlıq**, 10.01.1992; "Azərbaycan Elifbası", **Ülfet**, Bakı, 25.01.1992.

⁹¹ Bkz. Ekler bölümüne. "Latin Grafikali Azərbaycan Elifbasının Son Variantı", **Dalğa**, Bakı, 18-16.06.1992; "Azərbaycan Elifbası", **Veten Sesi**, Bakı, 19.06.1992; "Digget", **Ses**, Bakı, 1.07.2001. "Azərbaycan Elifbası", **Azərbaycan**, Bakı, 27.07.2001.

çalışmaları yanında sorunlara da yer vermiştir. *Yeni Fikir* Gazetesi 29 Şubat 1992 tarihli sayısında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Basın Komitesinin Yönetici Uzmanı Ziya Abdullayev'in bu konudaki görüşünü dile getirmiştir. 1928 ve 1939 yılında yapılan alfabe değişimlerinin bu güne göre daha kolay olduğunu dile getiren Ziya Abdullayev'e göre şimdiki değişimde üç problem-(alfabe değişmesi, eğitimin konusu, eğitimin biçimi) aynı zamanda paralel olarak çözülmelidir. Bu problemlerde öncelik yeni alfabenin uygulanmasındadır. Artık bazı yerlerde geniş ölçüde yayılmasa da, yeni alfabe kullanılıyor. Devlet Basın Komitesi alfabe ile bağlı Milli Şuranın kararını uygulamak için Eğitim Bakanı ile birlikte tedbirler planı hazırlamıştır. Planda 1992–1993 eğitim yılının başlarına kadar ilk adım olarak Lâtin alfabesiyle yazılmış "Alfabe" deneme dersliğinin, bu yılın üçüncü aşamasına kadar Azerbaycan alfabesinin, Aralık ayının sonuna kadar metod tavsiyelerinin yayınlanıp öğrencilere sunulması dikkate alınmıştır. Alfabenin öğretilmesi ve uygulanması okullarla sınırlı değildir. Bütün eğitim ocakları ile beraber neşriyatlarda, matbaalarda, diğer idare ve müesseselerde yeni alfabeyi öğretmek için kursların açılması düşünülmüştür. Bu vazifeleri yapmak için ilk sırada matbaaların teknik ve teknoloji araçlarını kullanılır hale getirmek ve yenilemek gerekir. Çağdaş teknolojisiz bunları çözmek olanaksızdır. Matbaalarda basım harflerinin tamamen yenilenmesine, yeni eşyaların alınmasına ihtiyaç vardır. Basın Komitesi sisteminde ise bilgisayar merkezi oluşturulması düşünülmüştür.⁹²

Okullarda yeni alfabenin kullanılması mevzusuna değinen Eziz Efendizade'nin (Alfabe Komisyonu üyesi) kanaatince Milli Şuranın verdiği kararda alfabe alanındaki

⁹² Z. Abdullayev, "Elifbamız, Dersliklerimiz: Dünen, Bugün ve...", **Yeni Fikir**, Bakı, 29.02.1992.

çalışmaların 1993 yılının sonuna kadar bitirilmesi uygun görülmüştür. Bu geçiş sürecinde her iki alfabeyi kullanmak dikkate alınmıştır. Yeni alfabenin tatbikinde okulların görevleri daha büyük ve daha ciddidir. 1992–1993 ders yılına I. sınıflar yeni alfabeyle başlayacaklardır. Sonraki yılın Eylül ayından itibaren bütün sınıfların dersliklerinin yeni alfabeyle hazırlanıp yayımlanması dikkate alınmıştır. Azərneşrkom (Azerbaycan Neşriyat Komitesi) bu zorluğu atlatırsa okullarımızın kendi görevlerini üstleneceğine şüphem yoktur. İlk sırada öğretmenler bu alfabeyi iyi yazıp okumayı öğrenmelidirler. Bunu için okullarda öğretmenler için özel lektoriyalar (okuma salonları) teşkil edilmiştir. Okul rehberleri emir beklemeden kendileri ilanları, bildirileri ve levhaları Lâtin alfabesiyle değiştirmek için çalışmalar yapmalıdırlar. Bunu sınıfın not defterlerine de yavaş yavaş uygulamaları tavsiye ediliyor. Öğretmenler tahtada ayın tarihini, konunun ismini yeni alfabeyle yazmaya özen göstermelidirler. Bazı öğretmenlerin yukarı sınıf öğrencilerine yeni alfabeyi öğretmek için her ders 10-15 dakika zaman ayırdığı bilinmektedir. Bu denemeden diğer öğretmenler de yararlanmalıdırlar.⁹³

Yeni alfabe konusunda çalışmalar yapılsa da bu çalışmalar Lâtin alfabesine tamamen geçişi sağlayamadı. İkili alfabe kullanımı (hem Kiril, hem de Lâtin) 9 yıl devam etti. Bu da yeni alfabe ile eğitime başlayan çocukları 9 yıl boyunca, Lâtin alfabeli yayınların çok az olmasının yanı sıra Kiril alfabesi ile basılmış edebiyattan da mahrum bıraktı. 1992 yılında alfabe kursları planlanmışsa da uygulanma ve sonuç alma imkânı bulamadı. Devlet idarelerinde, televizyon programlarında, reklamlarda hep Kiril alfabesi

⁹³ E. Efendizade, “Beraet Gazanmış Elifbamız”, **Azerbaycan Mektebi**, Bakı, 1992, Sayı 7-12.

kullanıldı. Ve bu sorun Azerbaycan basınına⁹⁴ da taşındı. Azerbaycan alfabesi tarihinde bu olay ilk defa değildi. Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçiş sürecinde de aynı durum söz konusu olmuştur.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 2001 yılında 1 Ağustos gününü Azerbaycan alfabesi ve Azerbaycan dili günü olarak ilan etmesiyle ikili alfabe kullanımına son verildi.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 1 Ağustos 2001'de Soçi'ye giderken Bine Havaalanı'nda gazetecilerle konuşmuş, 1 Ağustos'un alfabe günü olarak ilan edilmesinden bahsederken Cumhurbaşkanı "Men sizi ve televizya vasitesile Azerbaycan'ın bütün vatandaşlarını, Azerbaycan halğını tebrik edirem. Bu gün, avgust ayının 1-den Azerbaycan öz doğma Lâtin elifbasına keçibdir. Bu, böyük bir bayramdır. Bunun tarihi size melumdur. ...Bu hagda gerar 10 il bundan önce gebul olunmuşdur. Ancag hemin gerar yerine yetirilmirdi ki, hemin vahtdan mütleg Lâtin grafikasına keçmek lazımdır... Hesab edirem ki, çoh düzgün etmişem. Bu günü, avgustun 1-ni, -men gayıdandan sonra yegin ferman vereceyem, Azerbaycanın Elifba günü elan edeceyem. Güman edirem ki, bundan sonra Azerbaycan müstegil dövlət olarag, bir daha öz elifbasını değıştirmeyecektir"⁹⁵ diyerek fikrini kesin olarak açıklamıştır. Azerbaycan'da alfabe tarihi mevzusunda uzun bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı Heyder Eliyev televizyon kanallarında filmlerin Rus dilinde yayınlanmasına da karşı çıkmıştır.⁹⁶

⁹⁴ V. Mahirgızı, "Latin Grafikalı Elifba Problemi", **Bugün**, Bakı, 13.09.2000.

⁹⁵ "Heyder Eliyev : "Avgustun 1-Ni Azerbaycan Elifba Günü Elan Edeceyem"", **Edebiyyat**, 3.08.2001.

⁹⁶ "Heyder Eliyev : "Avgustun 1-Ni Azerbaycan Elifba Günü Elan Edeceyem"", **Edebiyyat**, 3.08.2001.

Bunun üzerine Azərbaycan Cumhurbaşkanı alfabe konusunda ferman vermiştir. Ferman şu şekildeydi:

Azərbaycan alfabəsi və Azərbaycan dili gününün tesis edilməsi haqqında

Azərbaycan Cümhuriyyəti Cümhurbaşkanının Fermanı

On yıla yakın bir zamanda Lâtin alfabəsi temelli Azərbaycan alfabəsinə keçişin ölkəmizdə 2001 yılı ağustos ayında bütünlüklə təmin edildiyini və yeni alfabədən yararlanmanın bağımsız Azərbaycan Cümhuriyyətinin siyasi, toplumsal hayatında, yazı kultürümüzün tarixində mühim olay olduğunu diqqətə alaraq qərar alıyorum:

1. Her yıl 1 Ağustos Azərbaycan Cümhuriyyətində Azərbaycan alfabəsi və Azərbaycan dili günü olaraq kutlansın.

2. Bu fərqan yayımlandığı gündən itibaren yürürlüğü girsin.

Heydər Əliyev,

Azərbaycan Cümhuriyyətinin Cümhurbaşkanı

Bakü şəhri, 9 Ağustos 2001⁹⁷

Azərbaycan Cümhurbaşkanını alfabe ilə ilgili fərqanından sonra Azərbaycan'ın bütün dövlət dairelərində, basında, okullarda, özəl iş yerlərində, rəsmi bəlgələrdə vb.

⁹⁷ “Azərbaycan Elifbası və Azərbaycan Dili Gününün Tesis Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərqanı”, **Azərbaycan**, Bakı, 10.08.2001; Azərbaycan Elifbası və Azərbaycan Dili Gününün Tesis Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərqanı”, **Edebiyyat**, Bakı, 10.08.2001

alanlarda sadece Lâtin alfabesinin kullanımına geçildi ve bu konu Azerbaycan basınında da⁹⁸ değerlendirildi.

Ç- Alfabe Seçimi Konusunda İleri Sürülen Görüşler (Lâtin mi? Kök Türk mü? Arap mı?) ve Azerbaycan Basını

Azerbaycan’da yaşanan alfabe değişiklikleri ve onların etkileri zaman zaman Azerbaycan basınıni meşgul etmiş ve eleştirilmiştir.

Azerbaycan’da Glasnost (Açıklık) politikasının ilk işaretlerinden biri, Kiril alfabesinin asimile edici mahiyetini eleştirerek Eski Arap alfabesinin yeniden canlandırılmasını dile getiren çok sayıda makalenin yayınlanması oldu. Bu harekât, “İki Gorhu” adlı manzumesinde Stalin’in önce Lâtin sonra Kiril alfabelerini kullanarak Azerbaycan’ı bin yıllık edebi geçmişinden ve İran’daki kardeşlerinden ayırdığını söyleyen ünlü yazar Bahtiyar Vahabzade’yle başlar. Manzumenin alfabeye ilgili kısımları şu şekildedir:

Kifayet değilmiş bu da cellada

Deyişdi min illik elifbamızı.

Yene soyumadı celladın kini

O ele düşündü ele bildi ki,

Latına keçmekle biz yenileşdik.

⁹⁸ B. Sadıgov, “Cesaret, Müdriklik Ve Uzag Görenlik”, **Azerbaycan**, Bakı, 1.08.2001; T. Rzayev, “Oljas Süleymanov:Latin Elifbasına Keçmek Büyük Cesaret, Getiyyet, Siyasi İdare Teleb Edir”, **Edebiyyat**, Bakı, 21.09.2001; M. Mahmudov, “Dilimiz, Elifbamız, Gayğılarımız”, **Respublika**, Bakı, 9.01.2002; A. Oğuz, “Menevi Varlığımız (Latin Elifbasına Gayıdış)”, **Yeni Azerbaycan**, 10.12.2002; R. Eşrefov, “Latin Grafikalı Azerbaycan Elifbası Dilimizin Aynasıdır”, **Meslek**, Bakı, 31.07.2003.

O buna dözmedi... on il keçmemiş

Celladın emrile Kirile keçdik.

Belece garaldı “menliyin” şamı

Bulandı dilimin büllur çeşmesi.

Bir deyen olmadı elifbadı mı

Gocaman milletin yenileşmesi?

Eger beledirse, edalet hanı!

Niye değışmedin öz elifbanı?!⁹⁹

Vahabzade'nin ardından tarihçi Ziya Bünyadov 1989 yılında Azerbaycan Türkçesinin Lâtin alfabesiyle kaydedilmesiyle gerektiğini söyler. Ayrıca 1970'li ve 1980'li yıllarda, Enver Memmedhanlı, İlyas Efendiyev, Aydın Memmedov, Ekrem Eylisli, Elçin, Vagif Cebrayılzade ve Meti Osmanoğlu'nun da aralarında bulunduğu bir grup Azeri yazarı, konuşmalarında ve eserlerinde Lâtin alfabesi meselesini olumlu bakış açılarıyla ele almıştır.¹⁰⁰ *Genclik* dergisi de 1989 yılından başlayarak Azerbaycan'da alfabe değışiklikleriyle ilgili konulara yer vermiştir. *Genclik* dergisinin 1989 yılı 4'cü sayısında yayımlanan “Eski alfabe” isimli makalesinde önce Azerbaycan'daki alfabe tarihi üzerinde durulmuş ve yüzyıllarca kullanılan eski alfabenin önemi vurgulanmıştır. Bu alfabeyle yazılan belgelerin okunmasına yardım amaçlı eski alfabe köşesi açılmış ve

⁹⁹ “İki Gorhu” manzumesi **Edebiyat ve İncesenet** gazetesin 4 Kasım 1988 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Bkz. H. Ş. Usuer, **Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Ankara 2006, s.235.

¹⁰⁰ Usuer, **a.g.e.**, s.235.

eski alfabe dersleri yapılmaya başlanmıştır.¹⁰¹ Derginin 1989 yılı 10’cu sayısında yayımlanan “Latin elifbasına keçid” isimli makalede Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçişin belgelerle tarihine yer verilmiştir.¹⁰² Gençlik dergisi bir başka bir sayısında Azerbaycan’da alfabe tarihini arşiv belgeleriyle incelemiş, Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçişin sadece Azerbaycan için değil, Türk Dünyası açısından öneminden bahsedilerek, Kiril alfabesine geçişin bahanelerle şu şekilde açıklandığı belirtilmiştir: “1. Bizim yurt dışında olan Türklerle hiçbir siyasi, iktisadi bağımızın olmaması, 2. Rus alfabesinin dünyanın uluslararası alfabesi olması, 3. Halk düşmanları alfabemizin Rus alfabesi olmasından yararlanarak ekonomi ve kültürümüze zarar verecektir”.¹⁰³

Genclik dergisi 1990 yılında da Azerbaycan’da yaşanan alfabe sorunu ile ilgili makalelere yer vermiştir. Büyükağa Gözelov’un 1990 yılında *Genclik* dergisinde Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesiyle yayımlanan “Hörmetli Memmed İsmayıl” isimli mektubu (Ek-11) bir hayli ilginçtir. Bu mektupta eski kuşaktan olduğunu bildiren Gözelov 50 yıl geçmesine rağmen hala bu alfabeye hızlı yazdığını ve bu alfabenin çok güzel bir alfabe olduğunu belirtmiştir. Yeniden Lâtin alfabesine dönme teşebbüslerine sevinen Gözelov birleştirilmiş alfabedeki y, ö, ə, h, ı harflerinin aynısının kullanılmasını teklif etmektedir.¹⁰⁴ Gülnare Memmedova ise *Genclik* dergisinde 1990 yılında yayımlanan “Gürcüstanda Lâtin elifbasına keçid” isimli makalesinde Gürcistan’da Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçiş sürecini incelemiş ve son olarak Lâtin, Arap veya

¹⁰¹ R. Sultanov, M. Sultanov, E. Bağirov, “Eski Elifba”, **Genclik**, Bakı, 1989, Sayı 4(16) Nisan.

¹⁰² S. Babayeva, “Latin Elifbasına Keçid”, **Genclik**, Bakı, 1989, Sayı 10 (22) Ekim.

¹⁰³ H. Efendi, “Ay Işığının Möhürü. Değişen Elifbamız, Yahud Kelefin Ucu”, **Genclik**, Bakı, 1989, Sayı 11(23) Kasım.

¹⁰⁴ B. Gözelov, “Hörmetli Memmed İsmayıl”, **Genclik**, Bakı, 1990, S. 6(30).

Ahundov'un ıslah ettiği Arap alfabesine dönüş yapmamızın zamanı geldiğini bildirmiştir.¹⁰⁵

Hatice Şirin Usuer'in fikrince Azerbaycan basının meşgul eden alfabe sorunu zamanla Azerbaycan aydınlarını da ikiye bölmüş, bir yanda Arap, diğer yanda Lâtin alfabesi yandaşları tıpkı geçmiş dönemlerde olduğu gibi, alfabeyi siyasi yarış ve tasfiyelerin kurbanı haline getirmiştir. Bu dönem, Glasnost'un (açıklık) bittiği ve basında "Büyük Oyun"¹⁰⁶ olarak isimlendirilen yılların başlandığı yıllardır.¹⁰⁷

Azerbaycan'da alfabe sorunun ortaya çıkışını değerlendiren E. Ehmedzade'ye göre ise Arap alfabesini değiştirmek Türk halklarını Doğu kültüründen, Lâtin alfabesini değiştirmekse Türkiye'den uzaklaştırmaya hizmet etmiştir. Sosyalizmi dağıtmak için planlı bir biçimde başlanan, Batı Avrupa ve Amerika devletleri tarafından sempatiyle karşılanan bu veya başka bir biçimde desteklenen ve her taraflı müdafaa edilen Mihayil Gorbaçov'un yeniden yapılanma oyunu önce Sosyalizmi, sonra ise Sovyetler Birliği'ni alt üst etti. İmparatorluk dağıldı. Amerika ve Batı Avrupa'nın yardımcısı oldu. İşçi, köylü hâkimiyeti adı altında birleştirilen "dost halklar" istiklâl ismiyle konuşan düşman halkalara dönüştü. Milletlerarası ilişki aracı olan alfabe milletlerarası çekişme vasıtası oldu. Bu çekişmeler meydanında Orta Asya ve Azerbaycan kendine özgü yere sahipti. Bununla ilişkin Türk dilli halklar iki yol ayrımında durdular. Burada ise 3 grup karşı karşıya kaldı: 1. Kiril alfabesi taraftarları. 2. Arap alfabesi taraftarları. 3. Lâtin alfabesi taraftarları.

¹⁰⁵ G. Memmedova, "Gürcüstanda Latin Elifbasına Keçid", **Genclik**, Bakı, 1990, Sayı 7(31).

¹⁰⁶ "Büyük Oyun" terimi, XIX yüzyılda Rusya ve İngiltere arasında Orta Doğu için başlayan siyasi rekabet için kullanılmış ve 1990'lı yıllar basınında, bu terim İran ve Türkiye arasında eski Sovyet-Türk Cumhuriyetleri için girişilen rekabeti anlatmak üzere kullanılmıştır. Bkz. Usuer, **a.g.e**, s.235-236.

¹⁰⁷ Usuer, **a.g.e**, s.235.

I. grup: Kafkasya'nın Rusya'ya birleştirildiği dönemden başlayarak devlet idarelerinde, tedris ve iktisadi müesseselerde Rus dili defterhane dili olmuştur. Bu defterhanelerde binlerce "yerli" ve "sonradan gelme" işçiler çalışmışlar. Sovyet hâkimiyeti dönemlerinde bu işçilerin sayısı artmış ve cemiyette siyasi bakımdan nüfuzlu büyük bir toplumsal grup oluşmuştur. Sovyetler Birliği dağılmasına rağmen ülkede ekonomik, mali, ilmi ilişkilerin mevcut olması Rus dilli işçilere olan ihtiyacı daha da artırmaktaydı. Bu zaman Bağımsız Devletler Topluluğu oluşturuldu, ortak ekonomik mekân, ortak ordu, ortak sınır düşüncesi ortaya konuldu, Rus dilli vatandaşlarına "arka çıkma" onları "himayede bulunmaya" çalışıldı. Bu ise devletlerarası çekişmeleri daha da keskinleştirdi.

II. grup: Arap alfabesi İslam'ın yayıldığı ülkelerde yazı biçimi gibi kabul edildi. Halifelğin hakim olduğu Müslüman ülkelerde Arap dili devlet diline dönüştü. Halifelik zayıfladıkça "yerli" diller resimleşti, Arap yazısı yazı biçimi olarak kaldı. Zaman geçtikçe Avrupa'nın İslam dünyasında nüfuz çemberi genişledi. Avrupa sistemli okullar medreseleri sıkıştırıp ortadan kaldırdı ve bu ortamda alfabe değişmesi gündem konusu oldu. Bununla birlikte Rus kültürü, Avrupa kültürü üzerine yakından bilgi sahibi olan Mirze Feteli Ahundov gibi aydınlar alfabe değişiminden hurafelere karşı mücadele aracı olarak yararlandı. Din ile devletin birleşiminden oluşan Osmanlı devleti dağılmakla Doğuda, özellikle Türkiye'de dinin devletten ayrılması için zemin oluştu. Mustafa Kemal Atatürk'ün hâkimiyete gelmesi ile Halifelğe son verildi. Bu sırada İran'da ordu hâkimiyeti ele aldı. Gazah polkunun (alay) komutanı Mirpenc Rıza Han İran tahtını ele geçirdi. Dinin devletten ayrılması zorlama yoluyla elde edildi. Hem İran'da hem de

Türkiye’de milli giyim yasaklandı. Avrupa giyim biçimi bütün vatandaşlar için mecbur kılındı. Arap kelimeleri Fars ve Türk dillerinden temizlenmeye başlandı. Bu alanda yoğun ideolojik çalışma yapıldı. İran’da "saf" Fars sözlerini, Türkiye’de "saf" Türk kelimelerini toplayan Enstitüler açıldı. Arap sözleri Fars ve Türk dillerinin terkiibinden çıkarıldı. İran’da ve Türkiye’de eski Fars ve Türk kelimelerinden ve Fransız kelimelerinden istifade edildi. Kuzey Azerbaycan ve Türkiye’de Ahundov’un istekleri yerine geldi. Fakat İran alfabe değişimini kabul etmedi (Not. İslam devriminden sonra Arapça kelimeler yine Fars dilini etkisi altına aldı). Şimdi de Arap alfabesinin İran sınırları dışında yayılmasına çalışılıyor. Bu işle sadece İran değil, Suudi Arabistan da ilgileniyor. Böylece Arap alfabesiyle ilişkili başlayan tartışma siyasi bir tartışmadır. Bu iş yedi kere ölçmek, bir kere biçmek prensibi ile çözülebilir

III. grup: Lâtin alfabesine geçmek Türk dillerini birbirine yaklaştırmak, Türk birliğini sağlamak için zemin oluşturmak amacına hizmet ediyor. Şimdi Türk halkları özgür olduktan sonra 3 büyük kuvvetle karşı karşıyadır.

1. İktisadi, mali, askeri imkâna sahip, bir de İmparatorluk iddiasında olan Rusya
2. Ekonomik potansiyelini, dil birliği faktörünü esas alan Türkiye,
3. Mezhep faktörüne güvenen İran.¹⁰⁸

Azerbaycan’da başlayan alfabe sorunu zamanla arttı. Alfabe taraftarları Arap, Lâtin, Kiril, Kök Türk olarak dört kesime ayrılmaya yöneldi. Bu parçalanma uzun süre için Azerbaycan basınını meşgul etti, gazete ve dergilerde alfabe sütunları açıldı. İlk defa Lâtinleşme harekâtının öncülerinden olan dilbilimci Feridun Celilov tarafından

¹⁰⁸ E . Ehmedzade, “Elifba ve Siyaset”, **Mühacir**, Bakı, 6.02.1992, Sayı (3(24)).

Azerbaycan Gazetesinde açılan alfabe sütunu, Elm, Edebiyyat ve İncesenet, Sovet Kendi, Bakı, Kommunist, Yeni Fikir, İnşaatçı, Edebiyyat, Azerbaycan Gencleri, Veten Sesi, Aydınlıg, Feryad, Heyat, Ülfet gibi gazetelerle devam etti.

Ferudun Celilov 30 Mart 1990`da yayımladığı “Ziyanın Yarısından” isimli makalesinde alfabe sütunu açtıklarını belirtmiştir. Lâtin alfabesini destekleyen Celilov’un fikrince Azerbaycan halkı Lâtin alfabesini kendi isteğiyle, Kiril alfabesini ise baskıyla kabul etmiştir. Azerbaycan halkı son iki yüzyılda bütünlüğünü, bağımsızlığını, milli geleneklerini, imanını, tapınaklarını, oğullarını, milli adını, soyadını, yazı kültürünü kaybetti. Halkın kültürüne zarar veren, aynı dili konuşan akrabalarından uzak bırakan bir alfabeyi zor durumda kalsak bile değiştirmek gerekiyor. Anadollu kardeşlerimiz bir alfabede, Aras’ın o tarafındakiler başka bir alfabede, biz ise her ikisinin anlamadığı bir alfabede bir "tarih" yazıyoruz. Zararın yarısından da dönmek erkeklidir.¹⁰⁹

Feridun Ağasıoğlu Celilov’un makalesine şair Refig Zeka Hendan tarafından destek gelmiştir. Son dönemlerde Lâtin alfabesine geçişle ilgili yazılmış makalelerde bilim adamlarımızın, yazarlarımızın büyük bir bölümünün Lâtin alfabesinin gerekliliğinden bahsetmelerine rağmen Arap alfabesine meyil gösterdiklerini haber veren Hendan, bu görüştekilerin Arap alfabesinin Azerbaycan Türkçesine uygun olmadığını unuttuklarını belirtmiştir. Hendan göre bugün 60 milyonluk Türkiye Lâtin alfabesiyle yazıp okuyor. Türkçenin bütün güzelliklerini ifade eden Türk alfabesi çağdaş dünya alfabelerinin en mükemmellerindendir. Türkler ulu Atatürk’ün teklifiyle Lâtin

¹⁰⁹ F. A. Celilov, Ziyanın Yarısından, **Azerbaycan**, Bakı, 30.03.1990.

alfabesine geçtikten sonra binyıllık Türk kültürünün en parlak incilerini yeni alfabe ile yayımladılar. Arap alfabesiyle yazılmış veya yayımlanmış değerli eserlerin hepsi Lâtin alfabesiyle neşredilmiştir. Azerbaycan Türklerinin büyük bir çoğunluğu ise bu binyıllık eserlerden habersizdir. Türk alfabesine geçmekle Azerbaycan Türkleri Türkiye Türklerini yakından tanıyacaktır. Türk alfabesine geçtikten sonra çocukları ender eserleri kavrayacak, Türklüğü bilecekler. Alfabe yüzünden Türkçe çıkan gazeteyi kolaylıkla okuyan azdır. Bugün Türk sözünden korkan kalem arkadaşlarımız az değildir. Bu arkadaşlar tabii ki Lâtin alfabesinden korkuyorlar. Tercüme adıyla Türk şiirini Lâtin alfabesinden Kiril alfabesine harf tercümesi yaparak para kazananların hiçbirinin zahmette bulunmadıkları da anlaşılacaktır. Bu arkadaşlar Lâtin alfabesine geçince artık para da kazanamayacaklar. Son olarak, eğer biz 50 yıl Kiril alfabesinden çektiklerimizden kurtulmak istiyorsak, Türk dünyasının gönüllerimizde, gözlerimizde, bütün güzellikleriyle aydınlanmasını diliyorsak, tek doğru yolumuz Türk alfabesine geçmek olacaktır. Başka yol var diye konuşanın ise, başka bir emeli vardır. Ortak Türk alfabesinin tek bir yolu vardır. Lâtin alfabesine geçmektir.¹¹⁰

Azerbaycan Gazetesine gelen ilginç mektuplardan biri de Arap alfabesi taraftarı Firuz Ehmedli'nin Feridun Celilov'a yazdığı mektup olmuştur. Firuz Ehmedli mektupta fikrini şöyle belirtmektedir:

“ Sayın Feridun Ağasıoğlu!

¹¹⁰Tirajı 200 bine yükselen "Azerbaycan" gazetesini Latin alfabesiyle yayınladıktan sonra tirajının 10 milyona yükseleceğine inanmayanlar Türkiye'yi bilmeyenlerdir. Ayrıca, Veten Cemiyetinin organı olan "Odlar yurdu" gazetesinin Türk alfabesiyle çıkan her nüshasının Türkiye'de en az yüz adam okuduğunu belirtelim. Hem 1930 yıllarında Latin alfabesiyle yayımlanan kitaplarımız Türkiye'de elden ele geziyor. Bkz. R.Z. Hendan, "Bir Nömreli Problemimiz", **Azerbaycan**, Bakı, 7.04.1990.

Azerbaycan Gazetesinin 30 Mart 1990 tarihli sayısında yayınlanmış "Ziyanın Yarısından..." isimli makalenizi memnuniyetle okudum. Çok önemli bir meseleye değinmişsiniz. Fakat Alfabe değişimi konusunda benim de makalem *Kommunist* Gazetesinde "Ne geder ki, gec değil..." başlığı altında yayınlanmıştır. Makalelerimiz anlam bakımından birbirine yakındır. Fakat makalelerimiz içerik bakımından farklıdır. Ben Arap alfabesine, siz Lâtin alfabesine geçmeyi teklif ediyorsunuz. Benim makalemin başlığındaki soruya siz kendiniz de cevap veriyorsunuz. Makalenizde "Bin yıldan beri Türk halklarının kültürel ilişkisine hizmet eden bu alfabeyi (yani Arap alfabesi) değişmek büyük trajedi idi" diye yazıyorsunuz. Sonra bu alfabenin değişmesi sonucu Azerbaycan halkının bin yıllık yazı geleneğinin kaybolduğu, nesiller arasında kültürel köprüünün koptuğundan bahsediyorsunuz. Bugün Dede Korkut'u, Fuzuli'yi, hatta Elesgeri, Şehriyarı orijinalden okuyan bilim adamını parmakla gösterebiliriz. Durum böyleyse siz neden Lâtin alfabesine geçmeği önemsiyorsunuz? Kendi kendinizle karşı karşıya gelmiyor musunuz?

Doğrudur, siz makalede uzağa giderek Türk halklarının ortak alfabesini oluşturmayı teklif ediyorsunuz. Fakat Lâtin alfabesiyle nesiller arasında dağıtılmış kültürel köprüyü onarmak mümkün olmayacaktır. Sadece çağdaş ve gelecek Türk halkları arasında bağlantı köprüsü oluşturulmuş olur. Benim düşünceme göre Arap alfabesiyle biz Türk halklarıyla geçmişi öğrenebiliriz, bugün ve gelecekte kendi aramızda güzel bir ilişki kurmuş oluruz.

Benim ulu Mustafa Kemal Atatürk’e son derece saygım var. Fakat onu Türk halkının eski alfabesini değiştirmesinde haklı göremiyorum. Arap alfabesinin zor olduğunu belirtiyorlar. Fakat zor olduğundan dolayı biz geçmişimizden vazgeçemeyiz.

Arap alfabesi esasında bütün Türk halkları ortak alfabe oluşturmakla, geçmişleri arasında köprü oluşturuyor, hem de bir birleriyle bağlantı kuruyorlar”.¹¹¹

Firuz Ehmedli’nin görüşlerini destekleyen Babazade Elhan da *Azerbaycan* Gazetesine gönderdiği mektup Arap alfabesini savunduğunu belirtmiştir.¹¹² Buna karşılık Fehreddin Veyselov yeni alfabenin kabul edilmesinde kolaylık, uyarlılık, ekonomik bakımdan uygunluk olarak üç prensibi esas almış ve Arap alfabesinin bu yüzden uygun olmadığını savunmuştur.¹¹³ Lâtin alfabesine geçmenin hiçbir zararı olmayacağını düşünen Eli Eliyev ise fikrini şöyle açıklamıştır:

“Ben Arap ve Lâtin alfabesini biliyorum. Arap alfabesine saygım var. Mukaddes kitabımız bu alfabede yazılmış. Güneydeki kardeşlerimiz bu alfabeyle yazıp okusalar da bu kardeşlerimizin dilinde ne okul ne de basın (*Varlık* dergisi yeni yayınlanmış, *İslam birliği* gazetesi istisna) vardır. Lâtin alfabesine geçmemiz ise kardeşlerimizle ilişkilerimize engel olmayacak. Ben Lâtin alfabesini geçmek fikrini beğeniyorum. Kiril alfabesine gelince okullardaki Rus dili eğitimi sırasında Kiril alfabesi de öğretiliecektir”.¹¹⁴

¹¹¹ F. Ehmedli, “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Müzakire Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 25.05.1990.

¹¹² E. Babazade, “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Müzakire Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 1.06.1990.

¹¹³ F. Yadigar (Veyselov), Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Müzakire Davam Edir, **Azerbaycan**, Bakı, 25.05.1990.

¹¹⁴ E. Eliyev, “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Müzakire Davam Edir”, Bakı, **Azerbaycan**, 1.06.1990.

Cefer Veliyev de Lâtin alfabesini desteklemiş, fakat Lâtin işaretli Türk alfabesine geçmeği uygun görmüştür. Veliyev'in kanaatine, biz Lâtin işaretlerine geçerken Türk alfabesinden farklı işaretler kabul edilirse, bu affedilmez bir hata olacaktır.¹¹⁵ Vahid Elizade, Cefer Veliyev'in görüşünü desteklemiş ve Ortak Türk alfabesi kullanılması gerekliliğinden bahsetmiştir.¹¹⁶

1990 yılında alfabe konusunda halkın görüşlerini olduğu gibi yansıtan Azerbaycan basını gittikçe konuyla ilgili çalışma alanını genişletmiştir. Sadece Bakü'nün değil Azerbaycan'ın her bölgesinde yaşayan vatandaşın görüşü duyurulmaya başlamıştır. Örneğin *Azerbaycan Gazetesi* 15 Haziran 1990'da Lâtin alfabesini destekleyen ve Mingeçevir'de oturan R. Elizade'nın makalesine yer vermiştir.¹¹⁷ Bir başka sayıda ise Nahçıvan'da oturan Arif Musebeyov'un görüşlerine yer vermiş ve şöyle dile getirmiştir:

"“Ziyanın Yarısından” makalesinde çok önemli bir meseleye değinilmiştir. Ben birkaç Kırım Tatarı Azerbaycan Gagavuz ve Özbek Türküyle Lâtin alfabesiyle mektuplaşmaktayım. Hatta zarfın üzerindeki adresleri dahi Lâtin alfabesiyle yazıyoruz. Postacılar bu duruma yavaş yavaş alışıyor. Tabii ki en son söz dilbilimcilerindir. Size bu işte başarılar!”¹¹⁸

¹¹⁵ C. Veliyev, Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir, **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990.

¹¹⁶ V. Elizade, Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir, **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990.

¹¹⁷ R. Elizade, “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire devam edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990.

¹¹⁸ A. Müseyiboğlu, “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire devam edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990.

Azerbaycan Gazetesine gelen ilginç mektuplardan biri de Şamhor şehrinde oturan Nizami Meherremov'undur. Meherremov mektubunda 64 şoför arkadaşıyla Lâtin alfabesiyle bir cümle yazmak için deneme yaptıklarını ve sadece 9 kişinin Lâtin alfabesinde bazı harflerin nasıl işaret edildiğini bilemediğini belirtmiş ve bu alfabenin halk tarafından kısa sürede öğrenileceğine inandığını söylemiştir.¹¹⁹ Y.Guliyev ve S.Gehremanov ise Lâtin alfabesine geçişin Azerbaycan Türkçesinin korunmasına yardım edeceğini, aynı zamanda Rus dilini benimseyen "aydın kesiminin" de kendi diline yönelmesinin faydalı olacağını belirtiyorlar.¹²⁰

Azerbaycan basınında alfabe seçimi konusunda yaşanan gelişmelerden biri de Ortak Türk Alfabesi görüşünü destekleyenlerin gittikçe artması¹²¹ ve Türkoloji Enstitüsü oluşturma teklifiydi.¹²² Dilbilimcilerin de görüşlerine yer veren Azerbaycan basını *Elm* Gazetesinin 7 Temmuz 1990 tarihli sayısında Prof.Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu'nun Türkiye basınında yayınlanan "Elifbada Birlik Şertdir" makalesini yayımlamıştır. Kamil Veli Nerimanoğlu'nun makalesinde alfabe devrimi yapacaksa Mustafa Kemal'ın yaptığı ve uyguladığı gibi yapmalıyız düşüncesine yer verilmiştir. Nerimanoğlu Lâtin alfabesine geçmeden önce diğer Türk Cumhuriyetleriyle beraber bir konferans yapıp da alfabe konusunun detaylarıyla konuşulması fikrini "şöyle bir konferans toplanırsa

¹¹⁹ N. Meherremov, "Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire devam edir", **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990 .

¹²⁰ Y. Guliyev, S. Gehremanov, "Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire devam edir", **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990

¹²¹ T. Allahverdiyev, "Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir", **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990; Sefa Şekiliyev, "Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir", **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990.

¹²² T. Muhtaroglu (Moskova), "Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir", **Azerbaycan**, 15.06.1990.

karşıya öyle konular çıkar ki, biz onları çözmekle ilgilenirsek fırsatı tümünden kaçırmış oluruz" diyerek yanıtlamıştır.¹²³

Yazar makalesinde Azerbaycan'da Kök Türk, Arap, Lâtin ve Kiril olmak üzere 4 grup halinde alfabe taraftarlarının olduğunu belirterek bu alfabelerle ilgili görüşlerini bildirmiştir. Lâtin alfabesi taraftarı olan Nerimanoğlu'ya göre kullanım alanı geniş olup bilgisayar dili olan Lâtin alfabesiyle yayımlanmış teknolojik yayınlar ve başka kitaplar Türkiye'den de temin edilebilir. Bu alfabe vasıtasıyla Azerbaycan muhacirlerinin (Almas Yıldırım, Memmed Ehmin Resulzade, Ehmed Cavad) dergilerini ("Azerbaycan Yurt Bilgisi", "Azerbaycan"), eserlerini okuyabiliriz. Alfabe seçiminde ise Türkiye'nin alfabesinden mümkün olduğu kadar uzaklaşmadan Türk halklarını birbirinden ayırmayacak alfabe kabul etmek gerekir.¹²⁴

Kommunist Gazetesi de dilbilimcilerin görüşüne yer vermiş, 1 Ağustos 1990 tarihli sayısını dilbilimci ve Alfabe Komisyonunun Başkanı Afat Gurbanov'un görüşlerine ayırmıştır. Afat Gurbanov'un fikrinde, son yıllarda alfabenin değiştirilmesi meselesi halk tarafından sık sık gündeme gelmiştir. Fakat bazı bahanelerle bu teklifler dinlenmemiş, problem tartışma alanına dönüşmüştür. Şimdi ise bu mesele hem "yukarıları", hem de "aşağıları" aynı derecede ilgilendiriyor. Bu yüzden bu yakınlarda Azerbaycan KP MK'nın yaptığı toplantıda bu mesele tartışılmış, çoğunluk Lâtin alfabesini desteklemiş ve doğru karar alınması için komisyon oluşturulmuştur. Alfabenin değiştirilmesinin halkın fikirleri sonucunda kesinleşeceğine şüphe yoktur. Sık sık alfabe değiştirmek, halkı kökünden ayırmak mürteci siyasettir. Alfabe kültür silahıdır. Her bir

¹²³ K.V. Nerimanoğlu, "Elifbada Birlik Şertdir", *Elm*, Bakı, 7.07.1990; *Tercüman*, 28.05. 1990.

¹²⁴ Nerimanoğlu, *a.g.m*, 7.07.1990.

alfabe halkın yükselmesine hizmet etmelidir. Fakat Kiril alfabesi bu yönden kusurludur. Bütün halkın bir alfabesi olmalıdır. Ama halkımızın Güney Azerbaycan ve Arap ülkelerinde yaşayan vatandaşları Arap alfabesi, ABD’de, Türkiye’de, Fransa’da, Almanya’da yaşayan vatandaşları Lâtin alfabesi, Kuzey Azerbaycan’da yaşayanları ise Kiril alfabesi kullanıyor. Bu yüzden farklı yerlerde yaşayan Azerbaycanlılar bir birinin başarılarıyla ilgili hemen bilgi alınamıyor. Halkımızın birliği için yararlı alfabeye doğru yönelmemiz gerekir. Çağdaş devirde alfabe meselesinden konuşulurken iki husus dikkat çekmektedir. Bunlardan biri alfabenin dili ifade etmesi, ikincisi bu alfabenin dünya yazı sistemindeki durumudur. Şu anda ise aydınlarımız Arap ve Lâtin alfabeleri üzerinde durmaktadır. Arap alfabesini asırlarca bilim ve kültür alanlarında kullanmamıza rağmen dilimizi tam ifade edemiyorduk, buna karşılık Lâtin alfabesinde yukarıdaki hususlar mevcuttur. Bu alfabe uluslararası alfabe olmakla beraber iletişim alanlarında kullanılmaktadır.¹²⁵

Garabağa Halk Yardımı Komitesinin Organı olan *Azerbaycan* Gazetesinden sonra yeni alfabe çalışmalarına ağırlık veren gazetelerden biri de Azerbaycan SSC İlimler Akademisinin Organı *Elm* Gazetesi olmuştur. Yeni oluşturulmuş Alfabe Komisyonu ile halk arasında iletişim kuran gazete sadece bilim adamlarının değil, halkın da görüşlerine yer vermiştir. Gazete 4 Ağustos 1990’da yayınlanan sayısında halkın görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

¹²⁵ A. Nifteliyev, A. Gurbanov, “Azerbaycan Elifbası Problemi”, **Kommunist**, Bakı, 1.08.1990.

Veli Zeynalov (Kommunist neşriyatının işçisi): “Benim fikrimce, kısa bir zamanda Lâtin alfabesine geçilmeli ve alfabeyi değiştirmede gerekli harcamalar için bankada özel hesap açmak gerekir.”¹²⁶

Gember Hüseyinov (Bakü Demiryolu okulu, İlkokul öğretmeni): "Biz Lâtin alfabesine geçmek teşebbüsünü kalben destekleyerek komisyon üyelerine işlerinde başarılar diliyoruz. Bir teklifimiz var: Aylık veya üç aylık kurslar açılsın.”¹²⁷

İ. Kerimov (Bakü Devlet Üniversitesinin mühendisi): “Voprosı soverşenstvovaniya alfavita tyuretskih narodov” (Moskova, 1972. Tiraj 2.400) kitabını okudunuz mu? Benim düşünceme göre bu kitaba bakmak faydalı olacaktır. Bu kitapta bütün Türk halkları için tertip edilmiş ortak Lâtin alfabesi verilmiştir.”¹²⁸

Mektubu 11 kişi imzalamış: “Yeniden Lâtin alfabesine geçmek fikri ortaya atılmıştır. Bu haber bizi- "Azerbsutikinti birliği”nin işçilerini sevindirmiştir. Lakin tabii ki, böyle büyük işe birden bire başlattıkta, en çok biz Azerbaycanlılar zorlanacağız. İyi olur ki, kısa bir zamanda gazete ve dergilerde Lâtin alfabesiyle makaleler yayınlansın, zamanla gazetelerin bir sayfası Lâtin alfabesiyle basılsın.”¹²⁹

Eliyev Mirzahan: “Lâtin alfabesine geçişin müzakere edilmesine gerek yoktur. Ben sizden rica ediyorum. Siz bilim adamları, tarihçiler, filologlar ve dilbilimciler Türk varyantını seçiniz. Sizin başka varyant seçmeye hakkınız olmamalıdır. Bizim devlet

¹²⁶ M. Garayev, “Elifba Komissiyasında (Mektuplardan Satırlar)”, *Elm*, Bakı, 4.08. 1990.

¹²⁷ Garayev, *a.g.m*, 4.08. 1990.

¹²⁸ Garayev, *a.g.m*, 4.08. 1990.

¹²⁹ Garayev, *a.g.m*, 4.08. 1990.

dilimiz de *Türk Dili* olmalıdır. Genel olarak, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bütün kararları bugün siz bilim adamları tarafından onarılmalıdır.”¹³⁰

Ziver İbrahimova (Semaşko adına hastanede hemşire): “Lâtin alfabesine geçmenin üstünlüğü ve önemi göz önündedir. Bu onun: 1. Azerbaycan diline yakınlığı; 2. Dünyada çok geniş yayılmağından; 3. Yabancı dillerin öğrenilmesinde; 4. Güneyli kardeşlerimize kuzeyde yayınlamış basını okumak imkânı sunacaktır.”¹³¹

Azerbaycan SSC Nüfus Hizmetleri Bakanlığı'nın bir grup işçisi: “Halkımızın kendi alfabesini kendisine iade edilmesi gibi bir işe başlanılmasını destekliyoruz. Bu işe teşebbüs gösterenlerin ve bu işle uğraşanların ismini herkes bilmelidir.”¹³²

Azerbaycan Petrol ve Kimya Enstitüsü'nün çalışanları (21 imza): “Biz, Azerbaycan Petrol ve Kimya Enstitüsü'nün çalışanları Kiril alfabesinden Lâtin alfabesine geçme teşebbüsünü alkışlıyoruz. Lâtin alfabesine geçiş bizim başka Türk dilli halklarla olan kültürel ve teknolojik ilişkimizi sağlamlaştıracaktır. Biz alfabemizin Türkiye’de istifade edilen Lâtin alfabesiyle aynı olmasını istiyoruz. Bununla Türk edebiyatını, kültürünü ve tarihini yakından öğrenebilir, gelecek ilişkilerimizi daha da sağlamlaştırırız.”¹³³

Seymur Emircanov (Bakü, General Mehmandarov sokağı, 70/37) : “Selam, Sayın redaksiyon! Gazetenizin sonuncu sayısında Alfabe komisyonunun başkan yardımcısı

¹³⁰ Garayev, **a.g.m**, 4.08. 1990.

¹³¹ Garayev, **a.g.m**, 4.08. 1990.

¹³² Garayev, **a.g.m**, 4.08. 1990.

¹³³ Garayev, **a.g.m**, 4.08. 1990.

Kamal Abdullayev’le olan konuşmanızı okudum ve onun fikirlerine şerik olduğumu bildirmek istiyorum: Evet bu işi sonuçlandırmak gerekir.”¹³⁴

Resul Elekberov (Bakü, Ehmedbeyov sokağı, 14): “Sayın Komisyon! Lâtin alfabesinin halkımıza geri verilmesi hepimizin arzusudur. Lâtin alfabesi esasında alfabemizi onarmak dünyaya çıkacak yol ve bize vurulan yaralardan birine merhem koymak demektir.”¹³⁵

C.A.S. (mektup Lâtin alfabesiyle yazılmış) : “Selam, Sayın Komisyon! Arzum budur ki, 1991 yılından başlayarak ülkemiz Lâtin alfabesine geçsin. Biz çok konuşuyoruz, teessüf ki, az iş görüyoruz. Moldova bu meselede bizden önce hareket etti. Biz bu günden itibaren gazetelerin başlıklarını, mağazaların isimlerini, bütün bu gibi yazıları Lâtin alfabesinde yazmalıyız.”¹³⁶

K. Ehmedov (Bakü, H. Hacıyev sokağı, 33/1) : "Sayın Profesör Cahangir Gehremanov! Sizi rahatsız ettiğim için özür diliyorum. Sizin *Elm* Gazetesinde (3.07.1990) P. Kerimov’a verdiğiniz cevap beni bu mektubu yazmaya mecbur etti. Sizin dediğiniz gibi, Arap alfabesi Türk dilinin fonetik sistemini ifade edemiyordu. Geçmiş tarihimizi (Arap alfabesinde yazılan) her vatandaşımız okuyamıyor. Onu okuyanlar tarihçilerimiz, belirli alanlardaki uzmanlarımızdır. Onlar ise Arap alfabesini öğrenebilirler ve öğrenecekler. Şimdiki alfabe ise dilimize uygun olmadığı için konuşmamızı, dilimizi bozmuştur. Benim düşünceme göre biz Lâtin alfabesini kabul etmeliyiz. Arap alfabesinden farklı olarak, bu alfabenin geleceği göz önündedir. Sizin

¹³⁴ Garayev, **a.g.m**, 4.08. 1990.

¹³⁵ Garayev, **a.g.m**, 4.08. 1990.

¹³⁶ Garayev, **a.g.m**, 4.08. 1990.

fikrinize şerik olarak ben de Lâtin alfabesini kabul etmek işini "acele etmeden hızlandırmak lazımdır" diyorum.”¹³⁷

Samire Abbasova (Gence): "Selam, Alfabe Komisyonu! Ben üçüncü sınıfta okuyorum. Lâtin alfabesine büyük ilgim var. Bu yüzden Lâtin alfabesine geçmek haberini duyunca çok sevindim. 1 Eylülünden itibaren bizim de Lâtin alfabesinde yazıp okumamızı diliyorum.”¹³⁸

Vidadi Nağıyev (Yevlah şehri): “Sayın Komisyon! Lâtin alfabesine geçmek bize, halkımıza hava ve su kadar zaruridir. Bununla biz azıcık da olsa esaretten çıkıp kendi soy kökümüzün bir kısmı olan Türklere yakınlaşmış oluruz. Ben sizin bu mühim işte karşılaşacağınız zorluklara ve baskılara göğüs gerip imkanı elden bırakmayacağınıza inanıyorum. Kolay gelsin!”¹³⁹

Zakir Ağayev (Azerbaycan Devlet Muğam (musiki tarzı) Tiyatrosu): “Lâtin alfabesine geçmek teşebbüsünün taraftarıyım. Bu işi çabuk sonuçlandırmanızı diliyorum. Düzelişler ise sonra da yapılabilir. Moldavanların bu işi yapma tecrübeleri bize örnek olmalıdır.”¹⁴⁰

Elm Gazetesi 25 Temmuz 1990 tarihli sayısında da halkla Alfabe Komisyonu arasında iletişimi vurgulamış ve halkın görüşlerini ve tekliflerini şöyle aydınlatmıştır:

“”*Azerbaycan İlimler Akademisinin Merkezi İlmi Kütüphanesi çalışanları olarak* Lâtin alfabesine geçmek fikrini destekliyor, kısa bir zamanda uygulanmasını diliyoruz.

¹³⁷ Garayev, a.g.m, 4.08. 1990.

¹³⁸ Garayev, a.g.m, 4.08. 1990.

¹³⁹ Garayev, a.g.m, 4.08. 1990.

¹⁴⁰ Garayev, a.g.m, 4.08. 1990.

Kütüphanemizin çalışanları bu işin belirli harcamalar sonucu yapılabileceğini dikkate alarak bankada hesap açılmasını teklif ediyor”.¹⁴¹

“Biz, *Vani Strua adına Gemi İhracat Birliği’nin çalışanları (Mektubu 39 kişi imzalamış)* eski alfabemiz olan Lâtin alfabesine geçmek için hiçbir itirazımızın olmadığını bildiriyoruz”.¹⁴²

“Biz *Sabirabad Pamuk Fabrikası’nın çalışanları* Lâtin alfabesine geçiş fikrini beğeniyor, size çalışmalarınızda başarılar diliyoruz”.¹⁴³

Azerbaycan İlmi Araştırma Mekanikleştirme ve Elektrikleştirme Enstitüsü’nün kolektifi (Mektubu 33 kişi imzalamış): “Türk halklarının ilk sırada manevi birliğini oluşturmak bakımından onların ortak alfabesinin olması önemli bir konudur. Türkiye’de kullanılan alfabeyi hiçbir değişiklik yapmadan kabul etmek-tek çıkış yolumuzdur”.¹⁴⁴

Yusuf Cavadov, (Neftçala rayonu(ilçe), Hıllı kasabası): “Lâtin alfabesine geçiş halkımızın bağımsızlık yolunda en mühim adımlarından biri sayılır. Alfabemize dönülmesiyle halkın kalbinde açılmış yaralardan birinin azaltıldığını düşünüyorum. Halkımızın adının kendine verilmesi zamanı gelmiştir!”¹⁴⁵

H. Eliyev, Teknoloji İlimleri Adayı: “Lâtin alfabesinin halka geri verilmesi yeniden yapılanma zamanında çok az şeylerden biri olacağını düşünüyorum. Bu işin çabuk bitmesi için bütün imkânlarınızı kullanmanızı rica ediyorum.”¹⁴⁶

¹⁴¹ Garayev, **a.g.m**, 25.08. 1990.

¹⁴² M. Garayev, “Elifba Komissiyasında (Mektuplardan setirler)”, **Elm**, Bakı, 25.08. 1990.

¹⁴³ Garayev, **a.g.m**, 25.08. 1990.

¹⁴⁴ Garayev, **a.g.m**, 25.08. 1990.

¹⁴⁵ Garayev, **a.g.m**, 25.08. 1990.

¹⁴⁶ Garayev, **a.g.m**, 25.08. 1990.

“Biz *Şamhor rayonunun (ilçesi) sağlık işçileri (Mektubu 8 kişi imzalamış)* bu işin neden yavaş yürüdüğünü, ne zaman biteceğini bilmek istiyoruz.”¹⁴⁷

Tofig Salahov (Bakü şehri): “Sayın redaksiyon! Zamanınızı aldığım için özür diliyorum. Alfabe komisyonunun oluşturulması ile bağlı haberi duyunca mutluluktan ağladım. Demek ki, her şey unutulmamış! Fakat bu işin hızlandırılmasını rica ediyorum. Türkiye’de kullanılan alfabeye geçerse bu bilim adamlarımızın ve hükümetimizin halk karşısında karşılıksız hizmeti olurdu.”¹⁴⁸

İ. Guliyev (Bülbüle kasabası): “Alfabe meselesinde hoş a giden ve gitmeyen durumlar vardır. Hoşa giden durum halkın yavaş yavaş gaflet uykusundan uyanması, kendi tarihini, dilini, dinini korumak için savaşıması, kendini anlamaya çalışmasıdır. Aydınlarımız ve bilim adamlarımız arasında fikir ayrılığının olması hoş a gitmeyen bir durumdur. Biri Lâtin alfabesine, biri Kiril alfabesine, diğeri Arap alfabesine taraf çıkıyor. Bu halkı şaşırtıyor, kimden taraf olacağını, kime inanacağını bilemiyor. Ve bütün bunlar başarıyla başlamış bir işi olumsuz etkiliyor.”¹⁴⁹

P. Hacılı: “Tabii ki, Lâtin alfabesine geçmek yeni bir alfabeye geçmek demek değildir. Bu her şeyden önce tarihi adaletsizliği ortadan kaldırmaktır. 1930 yıllarında repressiyaya (cezalandırma) sadece büyük adamlarımız değil, hem de alfabemiz de maruz kalmıştır. Alfabemizin repressiyası vasıtasıyla halkın milli kimliğine

¹⁴⁷ Garayev, **a.g.m**, 25.08. 1990.

¹⁴⁸ Garayev, **a.g.m**, 25.08. 1990.

¹⁴⁹ Garayev, **a.g.m**, 25.08. 1990.

kastedilmiştir. Çağdaş taleplere uygun değişikliklerle alfabemizi onarmanın borcumuz olduğu kanaatindeyim.”¹⁵⁰

“Biz Şeki rayonunun *"Kendkimya"* birliğinin kolektifi Lâtin alfabesinin onarılmasını beğeniyor ve yakın zamanlarda bu alfabeyi kullanmayı diliyoruz.”¹⁵¹

Elm Gazetesi bir başka sayısında halkın mektuplarını yayınlamaya devam etmiş aşağıdaki teklifleri duyurmuştur:

Murad Hesenli (Binegedi kasabası): “Ben inşaat mühendisiyim. Fakat ben zor olduğundan dolayı bir kere olsun aylık hesapları ana dilimde yapmamışımdır. Lâtin alfabesine geçmekle Ortak Türk alfabesini kabul etmeyi teklif ediyorum. Bununla biz gelecekte Avrupa’nın en gelişmiş, en demokratik ülkelerinden olan Türkiye ile karşılıklı anlaşmalara göre ekonomimizde ve diğer alanlarda büyük adımlar atabiliriz.”¹⁵²

Sara Sabirkızı (Bakü şehri): “Size müracaatta bulunmamın sebebi gelecek alfabemizle ilgili gazetelerde yapılan konuşmalardır. Bazıları çağdaş Türk alfabesinden farklı olan Azerbaycan alfabesinin oluşturulması fikrini ortaya koymuş, diğer bir grup ise Türk alfabesine sesli ve sessizlerin eklenmesi fikrine taraftar olmuştur. Zannederseniz, Sovyetler Birliği’nde yaşayan Türk halkları ortak bir alfabeye-Ortak Türk alfabesine geçmelidir. Bu alfabe çağdaş Türk alfabesinden katiyen farklı olmamalıdır. Aksi takdirde Türk halkları arasındaki anlaşılmazlık ortadan kalkmaz.”¹⁵³

¹⁵⁰ Garayev, **a.g.m.**, 25.08. 1990.

¹⁵¹ Garayev, **a.g.m.**, 25.08. 1990.

¹⁵² M. Garayev, “Elifba Komissiyasında (Mektuplardan setirler)”, **Elm**, Bakı, 8.09. 1990.

¹⁵³ Garayev, **a.g.m.**, 8.09. 1990.

Ekrem Tağıyev (İnşaat Mühendisler Enstitüsü'nün Başöğretmeni): “Ben ilkokul eğitimimi Lâtin alfabesiyle aldım. Alfabenin dilimize olan uygunluğu şimdi de gözlerimin önündedir. 1937-1938 yıllarında mert oğullarımız repressiyaya (cezalandırmaya) uğradığı gibi alfabemizin de repressiyaya maruz kaldığını düşünüyorum. Şimdi alfabemizi bu repressiyadan kurtarmak borcumuzdur. O dönem kullanılan alfabeye ilave yapmaya gerek yoktur.”¹⁵⁴

Azerbaycan SSC Meliorasiya Su Teserrüfatı (üretim) Bakanlığı'nın STOİ ve üzre Üretim Birliği'nin kollektifi (mektubu 10 kişi imzalamış): “Bütün Azerbaycan toplumu gibi, bizim kolektif de Lâtin alfabesine geçilmesi fikrini beğeniyor. Yurtdışında yaşayan soydaşlarımız Kiril alfabesini okuyamamaları, ekonomik gelişimin esas motoru olan bilgisayar dilinin Lâtin alfabesi olması bu alfabeye geçişi zaruri kılar. Fakat önemli bir konu daha vardır. Eğer biz Azerbaycan'ın genel gelişimini diliyorsak, o zaman güneyde yaşayan vatandaşlarımızı da unutmamalı, onların da bu alfabeyi benimsemesine ve gelecekte ona geçmesine çaba göstermeliyiz.”¹⁵⁵

Afige, Abdulla, Mayıs ve Helil Memmedovlar (Gah rayonu): “Kısa bir zamanda kendi alfabemize-Lâtin alfabesine dönmemizi diliyoruz. Bizim evde 1930-1940 yıllarında kullandığımız alfabeye yayınlanmış kitaplar duruyor. Bize yeni alfabe değil, sırf 1930-1940 yıllarında kullandığımız alfabe gerekli. Eski alfabenin ise ortaokulda öğretilmesi iyi olurdu. Daha doğru, bu iş önemli, zamanı gelmiş konulardandır.”¹⁵⁶

¹⁵⁴ Garayev, **a.g.m.**, 8.09. 1990.

¹⁵⁵ Garayev, **a.g.m.**, 8.09. 1990.

¹⁵⁶ Garayev, **a.g.m.**, 8.09. 1990.

M. Şükürov (Ehmedli kasabası): Yeni alfabeye geçiş hazırlıklarına ilişkin ben de bir aydın gibi tekliflerimi bildirmek istiyorum. Şimdiye kadar yukarıdan denilenleri acele yapmışız ve şimdi hayli hatalarla yüzleşiyoruz. Bu hatalardan büyüğü alfabemizin iki kere değişmesidir. Bu yüzden bu defa acele etmeye gerek yok. Yüz ölçüp, bir biçmek gerekir.”¹⁵⁷

Ş. Şükürov (Ehmedli kasabası): Geç de olsa, yanlışımızı düzelterip Lâtin alfabesine geçmeliyiz. Bu meselenin bütün halkın meselesi olmasını, herkesin bu işe yardım etmesini diliyorum. Ben kendi ailem adına bu işe emek verenlere teşekkür ediyorum. Bu iş için mutlaka Lâtin alfabesine yardım fonu açmak lazımdır. Şahsen ben bir aylık maaşımı o fona geçirmeye hazırım. Kolay gelsin!”¹⁵⁸

Kamal Ne'met (Kelbecer rayonu): “Ben Lâtin alfabesi ile yazıp okuyabiliyorum. Fakat beni bir şey rahatsız ediyor: Kiril alfabesinden yüz çevirmekle çok şeyi kaybedeceğiz. Örnek: Müttefik Cumhuriyetlerle, özellikle de dünya edebiyatının en çok tercüme edildiği Rus halkıyla ilişkilerimizde zorluklar oluşacak ve belirli zamandan sonra Lâtin ve Arap alfabesini unuttuğumuz gibi gelecek nesiller de Kiril alfabesini unutacaklar. Ortaokullarda öğrencilere Kiril alfabesi ile birlikte, Lâtin ve Arap alfabesini öğretmemiz iyi olmaz mı? Gelecek nesil üç alfabeye yazıp okurdu.”¹⁵⁹

A. Abbasov (Gence şehri): Biz Lâtin alfabesine geçmenin taraftarıyız. Bu yüzden Lâtin alfabesine geçmekle biz Türk dünyamıza geri dönmüş oluruz. Bu mektubu

¹⁵⁷ Garayev, **a.g.m.**, 8.09. 1990.

¹⁵⁸ Garayev, **a.g.m.**, 8.09. 1990.

¹⁵⁹ Garayev, **a.g.m.**, 8.09. 1990.

yazmakta amacımız Alfabe Komisyonuna kendi teşekkürümüzü bildirmek ve onlara işlerinde başarılar dilemektedir.¹⁶⁰

Ana Sözü Gazetesi ise alfabe değişimi konusunda öğretmenlerini görüşünü Azerbaycan basınına taşımıştır. Bu görüşlere göre

Nigar Bağirova (Sumgayıt şehri, 30 sayılı ortaokulun müdürü, dil ve edebiyat öğretmeni): “Alfabenin değiştirilmesi meselesine dikkatli yaklaşmak gerekir. Her şeyden önce, bu süreçte neyi kaybedip, neyi kazandığımızı düşünmeliyiz. Kiril alfabesinde dilimize özgü birkaç sesi ifade edecek işaret yoktur. Bu bakımdan Lâtin alfabesi dilimizin özelliklerine daha yakındır ve onun tatbiki uygundur. Fakat başka bir yaklaşımla uzun yıllardır Kiril alfabesini kullanıyoruz. Bu zaman zarfında oluşturduğumuz manevi zenginlikten gelecek nesil habersiz kalacaktır. Alfabe değiştirilirse aynı süreç tekrarlanacak ve Kiril alfabesiyle eğitim alanlar için Lâtin alfabesine geçiş zor olacaktır. Ortaokullarda her iki alfabenin beraber öğretilmesine taraftarım. Arap alfabesine geçmeyi ise uygun görmüyorum. Zaten okullarda Arap, Fars dilleri öğretiliyor ve eski alfabe kursları veriliyor.”¹⁶¹

Arzu Eliyeva: (Bakü şehri, 20 sayılı ortaokulun sınıf öğretmeni): “Azerbaycan halkı kendini anlama sürecini yaşıyor. İster kültürel, isterse de siyasi yaşamda oluşmuş bu süreçte Lâtin alfabesinin onarılması ilk görevlerdendir. Yeni alfabeye geçiş ne kadar ağır, zor ve sorumluluk isteyen iş olsa da zamanın talebidir. Ben de yeni alfabeye geçişi amaca uygun görüyorum.”¹⁶²

¹⁶⁰ Garayev, **a.g.m.**, 8.09. 1990.

¹⁶¹ M. Şahbazov, “Fikirler Haçalanır”, **Ana Sözü**, Bakı, 1991, Sayı 4-6.

¹⁶² Şahbazov, **a.g.m.**, 1991, Sayı 4-6.

Rizvane Sadlgova (Bakü şəhri 99 sayılı ortaokulun dil və edebiyat öğretmeni):

“Alfabeyi sık sık değişmeyi halkın trajedisi olarak görüyorum. Yıllarca bu zararı ödemek mümkün olmayacaktır. Şu anda ülkenin ekonomik durumu alfabe değişimine uygun değildir. Derslikler şimdi bile yetmiyor. Bazen 20-25 öğrenciye bir kitap vermek zorunda kalıyoruz.”¹⁶³

Zinyet Ehmedova (Sumgayıt şəhri, 21 sayılı ortaokulun dil və edebiyat öğretmeni):

“Ben Lâtin alfabesine geçişin taraftarıyım. Bu alfabe dilimizin gramer özelliklerine uygundur. Son zamanlar Türkiye ile ister kültürel, isterse de ekonomik ilişkilerimiz daha da gelişmiştir. Lâtin alfabesini kullanmamız halklarımızı daha da yaklaştırabilir. Yeni alfabeye geçerken zorluklarımız olacaktır. Bu yüzden hesap açılmalıdır. Kendi halkının dilini seven herkes bu hesaba belirli para yardımı edecektir. Bu vasıta ile karşılaşılacak maddi zorlukları kısmen azaltabiliriz.”¹⁶⁴

Gültekin Yunusova (Bakü şəhri, 160 sayılı ortaokulun dil və edebiyat öğretmeni):

“Ben her zaman Lâtin alfabesinin onarılmasını arzu etmişim. Yıllardır öğretmen olarak çalışıyorum. Okulumuzda eğitim Rusçadır. Rus dilli öğrencilere Azerbaycan dilinin öğretilmesinin kendi özellikleri ve problemleri vardır. Yeni alfabeye geçerse zorlukların ortadan kalkacağını düşünüyorum. Şu anda her iki dilde az farkla alfabelerin Kiril olması uygulamada zorluk çıkarmıyor. Lâtin alfabesine geçerse de zorluklardan korkmak gerekmez. Her işin başlangıcı zordur.”¹⁶⁵

¹⁶³ Şahbazov, a.g.m, 1991, Sayı 4-6.

¹⁶⁴ Şahbazov, a.g.m, 1991, Sayı 4-6.

¹⁶⁵ M. Şahbazov, a.g.m, 1991, Sayı 4-6.

Mehebbet Dadaşova (Bakü şehri, 23 sayılı ortaokulun dil ve edebiyat öğretmeni): “Yeni alfabeye çoktan geçmek gerekiyordu. Bir taraftan uzun uzun tartışıyoruz. Tereddüt edenlerimiz de çoktur. Boşuna, hatta Ruslar da tarihin belirli aşamalarında Lâtin alfabesine geçmeyi düşünmüşler. Yeni alfabeye geçiş ilk sırada bu alfabeyi kullanan ülkelerle ilişkilerimizi kolaylaştıracaktır. Dünyanın birçok ülkeleri bu alfabeyi kullanıyor. Yurt dışında sadece Lâtin alfabesiyle yazıp okuyan soydaşlarımızla iletişim kurmamız da kolay olacaktır.”¹⁶⁶

Azerbaycan’da alfabe değişimi komşu Türkiye devletini ve vatandaşlarını da yakından ilgilendirmiş, Azerbaycan basınında görüşlerini dile getirmişler. Azerbaycan basında alfabe değişimi sürecini takip eden İlideniz Kurtulan *Elm* Gazetesin yayımlanan makalesinde Azerbaycan’da son dönem çıkan alfabe seçimi sorununu aydınlatmak amacıyla Azerbaycan’da alfabe tarihçesine uzanan alfabe yolculuğuna çıkmış, alfabe tarihini uzun uzun anlatmıştır.¹⁶⁷ Bir başka makalesinde de Azerbaycan’da alfabe tarihçesine devam eden İlideniz Kurtulan fikrini Feridun Ağasıoğlu’nun 30 Mart 1990 tarihli sayısında yayınlanan "Ziyanın yarısından" adlı makalesindeki görüşüyle tamamlamaya çalışmıştır. Ağasıoğlu makalesinde ise oluşturmak istediği ortak alfabeyi 4 alfabeden birinin seçimine bırakıyordu: 1. Türk-Uygur, ya da Orhon Yenisey; 2. Arap alfabesi temelli yazı oluşturmak; 3. Tamamen yeni, yalnız Türkçeye özgü bir alfabe oluşturmak; 4. Lâtin temelli alfabe seçmek. İlideniz Kurtulan ise Azerbaycan’da oluşan

¹⁶⁶ M. Şahbazov, a.g.m, 1991, Sayı 4-6.

¹⁶⁷ İ. Kurtulan, “Azerbaycan’ın Tez Tez Değişen Elifba Meselesi”, **Elm**, Bakı, 8.09. 1990.

siyasi durumları değerlendirerek Azerbaycan alfabe seçimi konusunda endişelerini dile getirmeye çalışmıştır.¹⁶⁸

Alfabe konusundaki tartışmalar *Azerbaycan, Elm, Bakı* vb. gazetelerinde olduğu gibi *Sovet Kendi* Gazetesinin de dikkatini çekmiş, 4 Ekim 1990 tarihli sayısında bu konuda bilim adamlarının yaptığı bir toplantıdaki görüşlere yer vermiştir. Kamil Eliyev, Ziyet Elizade, Afat Gurbanov, İsmayıl Ehmedov'un bulunduğu bu toplantıda Afat Gurbanov açılış konuşması yapmıştır. Konuşmasında Lâtin alfabesi taraftarı olduğunu bildiren Gurbanov Lâtin alfabesinin kullanım alanının geniş olması gibi birçok sebepten bahsetmiş, halkın fikirlerini dikkate alarak bu değişim meselesinin birlikte düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir. Toplantıda Kiril alfabesinin zorla kabul ettirildiğini anlatan Kamil Eliyev'e göre ise kabul edilecek alfabede her bir harf ayrılıkta müzakere edilmeli, bir nevi alfabe "pasaportu" alınmalıdır. Alfabe seçiminde ise büyük ve küçük harflerin yazıda fonksiyonel faaliyeti, harflerin estetik bakımından güzelliği, harflerin olabilecek kadar azaltılması ve zaruri olanların sadece bir prensibi esas alması, alfabenin bilimsel, teknolojik yükselişte, özellikle, bilgisayar sistemindeki önemi, eğitim zamanı kolaylığı gibi özelliklere dikkat edilmelidir.¹⁶⁹ Toplantıda kullanılan alfabenin kusurunun tek bir alfabe üzerinde kurulmaması olarak gören İsmayıl Ehmedov Lâtin alfabesinin halka neler vereceği konusunda endişelerini bildirmeye çalışmış, ayırma işaretinin alınmasını gerekli görmüştür. Ehmedov Türkiye'nin Erciyes Üniversitesinde yapılan Birinci Uluslararası Azerbaycan Kongresinde Türk halkları için ortak alfabe meselesinin konuşulduğundan bahsederek Türkiye'nin kullandığı alfabenin teklif edilmesinin bazı

¹⁶⁸ İ. Kurtulan, "Azerbaycanın Tez Tez Deyişen Elifba Meselesi", *Elm*, Bakı, 22.09. 1990.

¹⁶⁹ A. Hesenli, "Bu Zamanın Telebidir", *Sovet Kendi*, Bakı, 4.10.1990.

Azerbaycan dilbilimcileri tarafından desteklenmesini onaylamamış, 1930 yılında kullanılan Lâtin alfabesinin seçmeyi teklif etmiştir. Toplantıda konuşan Ziyet Elizade ise alfabe konusunda acele edilmemesini, önce halkın onayının alınmasının gerekliliğini ifade etmiştir.¹⁷⁰

Alfabe konusunda sadece halk arasında değil, dilbilimciler, aydınlar ve sanatçılar arasında da görüş farklılıkları Azerbaycan Basınına yansımış, bu görüşler zaman zaman tepkiyle karşılanmıştır. Prof.Dr. H. Hesenov 1990 yılında *Bakı* Gazetesinde yayımlanan makalesinde Lâtin alfabesine karşı olmadığını, alfabe değiştirmenin zorluklarını, kaybettireceklerini göz önünde bulundurmak gerektiğini bildirmiş, kullanılan Kiril alfabesinin ise artık Azerbaycan Türkçesine uyum sağladığından değiştirilmemesini teklif etmiştir.¹⁷¹ Prof.Dr. Ağamusa Ahundov da Prof.Dr. H. Hesenov'un görüşünü desteklemiş Kiril alfabesini eleştirenlere kendi yorumlarıyla cevap vermiş,¹⁷² fikrini şu

¹⁷⁰ Hesenli, **a.g.m**, 4.10.1990.

¹⁷¹ H. Hesenov, "Milli elifba medeniyetinin esas amilidir", **Bakı**, Bakı, 12.11.1990.

¹⁷² Bu eleştirilerden önemlileri ve cevapları şunlardır: 1. Kiril alfabesinde dil ortası sert damak "k" ve dil arası yumuşak damak "k"nın aynı harfle ifade olunması. Bu alfabeyle bir harf eklemekle bu sorun aradan kalkabilir. Hatta bu eklemeye gerek dahi yoktur. Semed Vurgun'un da söylediği gibi alfabede harflerin sayının az olması gerekir. Zaten İngilizler dillerindeki 39 sesi, Fransızlar 35 sesi, Almanlar ise 37 sesi Latin alfabesinin 26 harfiyle ifade etmişler. 2. Bazıları harflerin yazıda uygunsuzluğunu delil olarak göstermektedir. Örn: иш, шшш olduğu gibi. Oysa 14 yıl önce bu uygunsuzluğu düzeltmek için и harfinin Ukraynalılar ve Kazaklar gibi i ile karşılanmasını teklif etmiştik. Bir harf değiştirmek yerine bütün alfabeyle değiştirmeye gerek yoktur. 3. Bazılarına göre alfabemiz Kiril olduğundan ne İngiliz, ne Alman, ne Arap, ne Fars, ne de Türk okuyabiliyor. Sanki Latin alfabesi olursa okuyabileceklerdir. Alfabe ile dilin karıştırıldığı göz önündedir. 4. Bazıları Latin alfabesinin milli kültürümüzün hızla gelişimini sağlayacağını, dünya ile ilişkilerini sağlamlaştıracağını düşünüyorlar. O zaman milli alfabesini kullanan Gürcüler gaflet uykusundan ne zaman uyanacaklar? 1939 yılında da Rus alfabesinin aynı üstünlüğe sahip olmasından bahsediliyordu. 4. Bazıları Latin alfabesini gerekliliğini bilgisayara bağlıyorlar. Bilgisayarda sadece Latin alfabesi mi kullanılıyor?. Bilgisayarda hangi alfabenin kullanılacağı o alfabeyle kullanmak isteyen iradesine bağlıdır. 5. Bir kısım Latin alfabesine geçtikten sonra okullarda Rus alfabesiyle öğretilen Rus dili eğitimi vasıtasıyla 50 yıllık edebi zenginliğin kaybolmayacağına, Rus alfabesiyle bu zenginliği gelecek nesillerin okuyacağına inanıyorlar. Rus alfabesiyle bizim kullandığımız Kiril alfabesi arasında 17 harf farkı vardır. Bu farkla 50 yıllık edebi zenginliğin okunma ihtimali düşüktür. 6. Bazılarına göre 50 yıllık edebi zenginlik durgunluk yıllarının mahsulü olduğundan önemsizdir. Burada 50 yıl içinde yayınlanmış klasik edebiyat ürünleri (Nizami, Fuzuli, Nesimi, Vagif, Zakir ve başkalarının eserleri) unutulmamalıdır. Bu alfabeyle dünya klasiklerinin çok fazla eserleri tercüme edilmiştir. Ortaokul ve

cümlelerle tamamlamıştır: “Veziyyet beledir: Evvellerde olduğu kimi, yine de kaybedeceğimiz kazanacağımızdan kat kat daha çoktur. Geçtiğimiz "elifba yolunun" ibret dersleri bunu söylüyor. Men Lâtin esaslı yeni elifbaya geçmenin, daha doğrusu 1939’cu yıllarında kullandığımız Lâtin esaslı elifbamızın onarılmasına karşı deyilim, aslında taraftarıyım. Lakin büyük bir işe başlamazdan önce, "niçin", "nasıl" ve "ne zaman" sorularına kesin cevaplar vermeliyiz”.¹⁷³

Ağamusa Ahundov, H. Hesenov gibi Kiril alfabesinin artık benimsendiği görüşünü savunan 101 sayılı ortaokulun müdürü Allahverdi Beşirov Lâtin alfabesine karşı çıkmıştır. *Bakı* Gazetesinin 16 Ekim 1990 tarihli sayısında yayımlanan “Menim Fikrimce” isimli makalesinde Kiril alfabesini desteklemiş ve Lâtin alfabesi taraftarlarını eleştirmiştir. Bu eleştirilere göre zamanında bazı aydınlarımız Osmanlı-Türk diline meylederek dilimizi farklılaştırmaya çalışıyorlar. Bir zamanlar Rus ziyalıları da kendi dillerine ikinci dereceli, mujik dili, Fransız diline ise aristokrat, zadedgân dili gibi bakıyorlardı. Buna benzer bir durum bizde de oldu. Bizim aydınlarımız da Osmanlı-Türk diline aristokrat, kendi diline çoban dili gibi bakmaya başladılar. Ve daha sonra cezalandırıldılar. Azerbaycan toprağı hiçbir zaman Türkiye toprağı adıyla isimlendirilmemiştir. Hiçbir imparatorluk bütün halkı içinde eritememiştir. Bu bakımdan Azerbaycan da bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğuna dâhil edilmiş, fakat hiçbir zaman Azerbaycanlılar Türk, Azerbaycan ise Türkiye olmamıştır. Son zamanlarda bazıları ister

üniversiteler için derslikler hazırlanmıştır. 50 yılda yayınlamış olduğumuz basın mahsulünün yeni alfabeyle neşredilmesi için birkaç yüzyıla ihtiyaç olacaktır. Matbaa ve yazı makinelerini alırsak bele bunları kullanabilecek çalışanları da mı parayla alacağız? Bkz. A. Ahundov, “Ne Gazanır, Ne İtirir”, **Kommunist**, Bakı, 22.10. 1990.

¹⁷³ Ahundov, **a.g.m**, 22.10. 1990.

güney doğu bölgeleri, isterse de Borçalı'da yaşayan soydaşlarımız ve Türkler arasında aynılık arıyorlar. Arayanlar aslında Azerbaycanlıları Türklerle değil, Türkiye'de yaşayan Azerbaycanlılarla aynılaştırıyorlar. Dillerin yapısına dikkat edersek, Güney Azerbaycan'da, Anadolu'da, Ermenistan'da (son üç yıla kadar), Gürcistan'da, Dağıstan'da yaşayan Azerbaycanlılar, yerli şiveleri dikkate almazsak, aynı dilde konuşuyorlar. Osmanlı-Türk dili ile Azerbaycan dili arasında büyük fark olduğunu söylemeye gerek yoktur. Bu yüzden bazı aydınlarımızın Türklere ve Türk diline yönelmeleri onların özel zevki olarak değerlendirilmelidir. Lâtin alfabesine geçmek teşebbüsü bu aydınlarla aittir. Lâtin alfabesine baktığımızda burada Azerbaycan diline has bazı seslerin işaretinin olmadığını görüyoruz. Bu sesler Kiril alfabesinde yoktur. Fakat alfabemizde değişiklikler yaparak bu harfleri oluşturmuşuz. 50 yıl bu alfabeyle alıştıktan sonra halkı zorluklarla karşılaştırmaya gerek var mı? Bu alfabenin kullanılmasının bağımsızlığımıza hiçbir zararı yoktur. Bazı dilbilimciler bu alfabeyi bilgisayarla ilişkilendiriyorlar. Bilgisayar matematikle bağlı olduğundan Lâtin alfabesi tabii ki öğrenilecektir. Zaten okullarımızda yabancı dil eğitimi de Lâtin alfabesiyle öğretiliyor. Şimdi kullandığımız eserlerle yayınlamamız vardır. Belli bir süre onlar ölü eserlere çevrilecektir. Sonuç olarak halkımızın manevi zenginleşmesinde hizmeti olan bu alfabeyi değiştirmek zarardan başka bir şey değildir.¹⁷⁴

Allahverdi Beşirov, Prof.Dr. Ağamusa Ahundov, Prof.Dr. H.Hesenov'un görüşlerine karşı çıkan Prof Dr. Elövset Abdullayev,¹⁷⁵ Prof.Dr. E.Efendizade,¹⁷⁶ şair

¹⁷⁴ A. Beşirov, "Menim Fikimce", **Bakı**, Bakı, 16.10.1990.

¹⁷⁵ E. Abdullayev, "Türk Halklarının Yahınlığı Namine", **Bakı**, Bakı, 2.10.1990.

¹⁷⁶ E. Efendizade, "Elifbalarda Eynilik Olmur", **Bakı**, Bakı, 25.10.1990.

Nebi Hezri,¹⁷⁷ Filoloji İlimler Adayı F. Ağayev,¹⁷⁸ Akif Meherremli,¹⁷⁹ Sekine İsmayilov (dil ve edebiyat öğretmeni),¹⁸⁰ Mirvari Dilbazi¹⁸¹ Lâtin alfabesini desteklemişler. Mesheti Bağirov (Demiryolu mühendisi) ise *Edebiyat ve İncesenet* Gazetesinin 7 Aralık 1990`da neşredilen “İtirmirik gazanırığ” makalesinde Ağamusa Ahundöv’un 22 Ekim 1990 tarihinde *Kommunist* Gazetesinde yayımlanan “Ne gazanırığ, ne itiririk” makalesini eleştirmiştir.¹⁸²

1990 yılından itibaren başlayarak çözüme ulaşamayan alfabe tartışmaları 1991 yılında da devam etmiştir. Halkın bütün tabakalarının tartıştığı alfabe konusu uzun zamandır Azerbaycan basınını da meşgul etmekteydi. Dilbilimciler de bu konuda kendi görüşlerini bildirmeye, tartışmalı meselelere açıklık getirmeye çalışmışlar. Prof.Dr. Cahangir Gehremanov, Prof.Dr. Yusif Seyidov, Dr. Kamal Abdullayev, Prof.Dr. Fehreddin Yadigar, Filoloji İlimler Adayı Yunus Memmedov 6 Şubat 1992`de *Veten Sesi* Gazetesinde yayınlanan makalede Lâtin alfabesine taraftar olduklarını belirtmiş ve bu konuda halkın fikirlerine üstünlük verdiklerini ifade etmişler. Memmedov Lâtin alfabesine karşı olanları 4 gruba ayırarak aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır:

¹⁷⁷ Nebi Hezri fikrini şöyle ifade etmiştir: "Son vahtlar elifbanı nece deyişme hagda mübahiseler gedir. Bezi hörmətli yoldaşlarımız ele Kiril elifbasını sahlamağ terefdarlarıdır. Hoşbehtlikden beleleri azdır. Latın elifbası bütün dünyada en geniş yayılmış elifbadır. Bu elifbaya keçmeliyik. Özü de tezlikle. Burada uzun mübahiselere ehtiyac yohdur. Elifba, özü suverenliye ve müstegilliye geden ışıqlı yoldur. Hüsusiyle indi-Azerbaycan dünyanın inkişaf etmiş ölkeleri ile iğtisadi ve medeni elageleri günden güne genişlendirdiyi bir vahtda", Bkz. N. Hezri, “Yeni Nesil, Yeni Teshil”, **Bakı**, Bakı, 24.10.1990.

¹⁷⁸ F. Ağayev, “Faydalı Müzakire (Yeni Elifba:Problemler, Vezifeler)”, **Bakı**, Bakı, 29.11.1990.

¹⁷⁹ Meherremov`a göre güneyli kardeşlerimizle ilişkilerimizin kopmasında alfabeden güçlü sebepler vardır. Kiril alfabesini müdafaa eden aydınlarımız ve bilim adamlarımız ömürlerini Kiril alfabesinin "cılanmasına" adanmıştır. Bu alfabeden imtina etmek ise o aydın ve bilim adamlarımızın çalışmalarıyla vedalaşması demektir. Bkz. A. Meherremli, Menim Fikrimce, **Elm**, Bakı, 17.11.1990.

¹⁸⁰ S. İsmayilova, “Menim Fikrimce”, **Elm**, Bakı, 1.12.1990.

¹⁸¹ M. Dilbazi, “Kiril Elifbasını Nece Gebul Ettik”, **Edebiyyat Ve İncesenet**, Bakı, 7.12.1990.

¹⁸² M. Bağirov, “İtirmirik, Gazanırığ”, **Edebiyyat ve İncesenet**, Bakı, 7.12.1990.

“1. Türk dünyasının bir araya gelmesini istemeyen, kendini halktan zannedip, düşman olanlar. 2. Alfabe değişimi sonucunda Kiril alfabesiyle yayınladığı kitapların önemsenilmemesinden korkanlar. 3. Hala 1930–1950 yıllarının korkusuyla yaşayanlar. 4. İslami fanatizme yönelenler, İslam dinin yaşamasını Arap alfabesiyle ilişkilendirenler”.¹⁸³

Ferudin Zamanzade¹⁸⁴ ve Teymur Elekberoğlu¹⁸⁵ da makalelerinde Lâtin alfabesinin taraftarı olduklarını bildirmişler. Buna karşılık Salyan ilçesinin Genç Öğretmenler Şurasının Başkanı görevinde çalışan İlgar Abdullayev Azerbaycan’da ekonomik durumun kötü olması nedeniyle Lâtin alfabesine geçmeye gerek kalmadığını bildirmektedir.¹⁸⁶ Akif Semed de Kiril alfabesi taraftarı olduğunu bildirmiş, alfabe değişimine karşı olma sebeplerini şöyle açıklamıştır:

“Halkımızın bugün yüz problemi, derdi, yapılamayan işleri varsa, alfabe meselesi doksan dokuzuncu, belki de yüzüncüdür. Neden ilk alfabe meselesini halletmeye acele ettiklerini anlayamıyorum. Alfabemizin değiştirilmesini Stalin’in baskısı olarak değerlendiriyoruz. Bu değerlendirme doğrudur. Kendimizin bugünkü hareketimizi nasıl değerlendirelim. Zararın yarısından geri dönmek mi? Hayır bu arkadan atılan taşdır. Alfabenin ne suçu var? Bazıları Arap, hatta Runik yazısına geri dönmeyi teklif ediyorlar. Yorganı ayağa göre uzatmak gerekir. Bütün idare ve müesseselerde Azerbaycan dilinin devlet dili olarak kullanımı ile ilgili kanundan uzun süre geçmesine rağmen yazı

¹⁸³ “Elifba Menevimizin Berpası”, **Veten Sesi**, Bakı, 6.02.1991.

¹⁸⁴ Atatürk’ün alfabeyle ilgili görüşlerinden örnekler vermiştir. Bkz. T. Ekberoğlu, “Azerbaycan Elifbası Problemi”, **Veten Sesi**, Bakı, 6.02.1991,

¹⁸⁵ F. Zamanzade, “Latin Elifbası”, **Edebiyyat**, Bakı, 11.01.1991.

¹⁸⁶ İ. Abdullayev, “Elifbanı Deyişmeye Ehtiyac Varmı?”, **Azerbaycan Gencleri**, Bakı, 19.02.1991.

makinelerinden sadece 7 işaretin değiştirilmesi hala düşünülüyor? Bu açlık döneminde yeteri kadar makineyi nereden bulacağız? Kâğıt sorununu nasıl çözeceğiz? Gerçekçi bulmalıyız: Hala merkezin bize ayırdığı kuruşlara bağlıyız. Bu işlerin ise harcaması fazladır. Dede Korkut'tan başlayarak Nesimi, Vagif, Ahundov, Sabir, Vurguna kadar iyi kötü eserler yayınlanmışız. Yeniden nereden kâğıt bularak yayımlayacağız? Bu tehlikeli adımı atmadan önce "yüz biçmek" gerekir. Kırk arşınlık kuyunun dibine düşmemeye çalışalım. Sesimiz duyulmaz.”¹⁸⁷

Seyidbala İsmayılov Kiril alfabesinin kalması konusunda İlgar Abdullayev, Akif Semed'in görüşünü desteklemiş, *Azerbaycan Gençleri* Gazetesinde yayınlanan “Gazanırıg, yohsa itiririk” isimli makalesinde tepkisini ifade etmiştir:

“Ben alfabenin değişmesine karşıyım. Azeri Türkleri kadar manevi baskıya maruz kalarak sık sık alfabe değişen ikinci bir millet gösterin. Herkes ne Japonlar, ne Çinliler, ne de Avrupa'nın inkişaf etmiş milletlerinin bu seviyeye alfabe değiştirmekle gelmediklerini biliyor. Hepimiz Japonların teknoloji üzerine başarılarına hayran kalıyoruz. Fakat Japonların kullandıkları alfabenin dünyanın zor alfabelerinden biri olduğunu da biliyoruz. Bu da gelişmenin alfabeye bağlı olmadığını göstermektedir. Alfabe değişiminin şu anda bize zarardan başka faydası yoktur. Çünkü bizi karşıda büyük işler bekliyor. Alfabe değişmesi meselesinin ortaya çıkışı milletimizin yükselmesi, iktisadi, siyasi bağımsızlığı, bağımsız devlet statüsü kazanması için savaşıyan aydın kuvvetlerimizin parçalanmasına sebep olan faktörlerden biridir. Bu da bazılarının işine geliyordur. Kalbinde millete karşı sevgisi olan her bir aydının Kuzey ve Güney

¹⁸⁷ A. Semed, “Düzeldi Her Yarağımız”, *Azerbaycan Gençleri*, Bakı, 19.02.1991.

Azerbaycan'ın birleşmesi arzusudur. 20 milyon Azeri Türkü'nün Güney Azerbaycan'da, onun üçte birinin Kuzey Azerbaycan'da ve Sovyetler Birliği'nin başka bölgelerinde yaşadıklarını unutmamak gerekir. O zaman kendimizden üç kat fazla olan kan kardeşlerimize söz haklarını sormadan bütün millet adına yine üçüncü kez alfabe değişmesi için esasımız var mı? Kimse Lâtin alfabesinin ileride değişmeyeceğine emin olamaz. Belki de o zaman Arap alfabesine döneriz. Bu kargaşa kime gerek?"¹⁸⁸

Kiril alfabesi taraftarlarına destek bilim adamlarından Prof.Dr. Ziyet Elizade'den gelmiştir. Daha önce bilim adamlarıyla yapılan toplantıda acele etmemeyi tavsiye eden Ziyet Elizade¹⁸⁹ *Azerbaycan Gencleri* Gazetesinde yayımlanan "Bir daha Latin elifbası hakkında" isimli makalesinde önce Azerbaycan'da alfabe devriminden bahsetmiş, daha sonra Kiril alfabesinin önemini anlatmıştır. Elizade'ye göre Rus alfabesiyle ve şimdi kullanılan alfabe arasında çok fark vardır. Azerbaycan Türkleri alfabeyi kendi dillerinin özelliklerine uygunlaştırmışlar. Rus alfabesinden 9 harf çıkararak dillerine özgü 8 harfi dâhil etmiş ve bağımsız bir alfabe oluşturmuşlar. Rus dilinde konuşanların bu alfabeyi kendi alfabeleri olarak görmeleri doğru değildir. Bu alfabe sadece Azerbaycan alfabesidir. Peki, neden bu alfabe değişmeli? Bu alfabenin ne zararı olmuştur? Azerbaycan Türklerinin şimdiye kadar eserleri bu alfabede yayımlanmış ve hiçbir şikâyet de olmamıştır. Bazılarına göre Lâtin alfabesinin kullanım alanları fazladır. Kiril alfabesinin ise harf sistemi hatalıdır. Bazı harfler yan yana kullanıldığında çirkin gözüktüyor. Başka ülkelerde yaşayan Azerbaycanlılar ise Kiril alfabesini bilmiyor. Lâtin alfabesini kabul edersek onlarla irtibatımız olur. Bu subjektif

¹⁸⁸ S. İsmayılov, "Gazanırığ, Yohsa İtiririk", *Azerbaycan Gencleri*, Bakı, 19.02.1991.

¹⁸⁹ A. Hesenli, "Bu Zamanın Telebidir", *Sovet Kendi*, Bakı, 4.10.1990.

düşünceli insanlar, halkı cahilliğe, eğitimsizliğe sürükleyenler, bu sorumluluğu üzerlerine alanlar ne düşünüyorlar? Alfabe niçindir? Yazılı dilin anahtarıdır. Alfabe eğitim almak, bilgili olmak, kültüre yükselmek aracıdır.¹⁹⁰

Lâtin alfabesinin noksanlarından bahseden Ziyet Elizade Lâtin alfabesi esasında oluşturulmuş Azerbaycan alfabesinde noktalarla yapılmış harflere karşı olduğunu ("i,ü,ö"), "c, ç, s, ş" harflerinin çok zor ve cahilliğe sürükleyici harfler olduğunu belirtmiş ve son olarak bu güzel Azerbaycan Türkçesine ve alfabesine nesillerin huzurundaki hizmetine göre uzun ömürlülük dilemiştir.¹⁹¹

Dr. Memmedkerim Guliyev de (Azerbaycan Bilimler Akademisinin Kibernetik Enstitüsü) Kiril alfabesini destekleyerek alfabe bu konuda yüz ölçüp, bir biçmek gerektiğini savunmuştur. Guliyev'in fikrinde uzun yıllar sonucu biz çaba göstererek Rus alfabesinden farklı, Azerbaycan Türkçesine özgü bir alfabe oluşturuldu. Şimdiye kadar alfabe değişmesini gerektiren önemli bir açıklama da yapılmadı. Lâtin alfabesiyle kitap yayını da fazla değildir Bizim İran'daki kardeşlerimizin Arap alfabesi kullandıklarından Lâtin alfabesine geçmenin bir anlamı yoktur. Kiril alfabesiyle ise bilim, sanat, edebiyat gibi alanlarda çok önemli başarılarla imza atmışız. Gelecek nesil bunlardan habersiz bırakıyoruz. Lâtin alfabesine geçiş için gösterilen önemli bir delil de Türkiye'nin bu alfabe kullanıyor olması ve bizim de onlarla alfabe aracıyla tanınma şansımızdır. Bu fikirde bir gerçeklik payı vardır. Fakat bu fikre her zaman üstünlük verilmemesi gerekir. Önemli olan bütün dünyada tanınacak eserlerin ortaya konulmasıdır ve bu eserlerin

¹⁹⁰ Z. Elizade, "Bir Daha Latin Elifbası Haggında", **Azerbaycan Gencleri**, Bakı, 20.04.1991.

¹⁹¹ Elizade, **a.g.m**, Bakı, 20.04.1991.

hangi alfabede yayınlandığı ise önemli bir faktör değildir.¹⁹² M. Guliyev'in bu görüşüne karşı olan İlham Babasoylu¹⁹³ (Bakü Devlet Üniversitesinin öğrencileri), Fazil Eliyev¹⁹⁴ (Gazah ilçesini Musa köyünün ortaokul öğretmeni) ve Neriman Hesenazade¹⁹⁵ Lâtin alfabesine taraftarı olduklarını bildirmiş, bu alfabenin Türk dünyasının birliği açısından önemini göstermişler. Onların bu görüşüne katılanların sayısı gittikçe çoğalmıştır.¹⁹⁶

Alfabe tartışmaları Azerbaycan basınında önde gelen bir gündem konusu olduğu için Azerbaycan basını farklı alfabe görüşlerinin destekleyicileri tarafından izlenmekte ve eleştirilmekteydi. Lâtin alfabesinin taraftarı olan Elisa Şükürlü ve Memmed Şükürlü'ye göre Lâtin alfabesinin onarılmasına engel olanlar çeşitli bahanelerle bu alfabeye karşı çıkmaktadırlar. Bir kısmı maddi sorunları, bir kısmı 50 yıllık yayımlanmış eserleri bahane göstermektedirler. Hatta bazıları Lâtin alfabesine geçişi Vatikan kilisesinin Hristiyanlığı yaymak amaçlı bir tedbiri olarak değerlendirmektedir. Bazı gazeteler ise Lâtin alfabesine karşı olan makalelerin yayınlanmasına özen gösteriyorlar. *Aydınlıq, Azerbaycan gençleri* bu gazetelerdendir. *Aydınlıq* 23 Kasım 1990 tarihli sayısında Esger Serkeroğlu'nun "Gelin telesmeyek" makalesinde bu alfabenin kabul edilmesinin bizi eğitimsizliğe götüreceğini belirtmektedir. Fakat onlar Kiril, Lâtin,

¹⁹² M. Guliyev, Yüz Ölçüp, Bir Biçmeli, **Azerbaycan Gençleri**, Bakı, 20.04.1991.

¹⁹³ E. Memmedli, İlham Babasoylu, "Telesmeliyik", **Azerbaycan Gençleri**, Bakı, 19.02.1991.

¹⁹⁴ F. Eliyev, "Kimi Gözleyirik", **Azerbaycan Gençleri**, Bakı, 19.02.1991.

¹⁹⁵ N. Hesenazade, "Edebi Taleyimiz", **Edebiyyat**, 1.03.1991.

¹⁹⁶ H. Hacıbalayev, "XXI Esirde... Latin Elifbası Ohuya Bileceyik Mi?", **Azerbaycan Gençleri**, Bakı, 20.04.1991; B. Ehmedov, "Yeni Elifba Niye Yaşamadı", **Azerbaycan Gençleri**, Bakı, 1.05.1991; H. Müşfig, "Elifba İslahatı Niye Geçikir", **Azerbaycan Gençleri**, Bakı, 9.05.1991; S. P., "Elifba İslahatı Niye Geçikir", **Azerbaycan**, Bakı, 9.05.1991; T. Hacıyev, "Bugünkü Türk Elifbaları", **Edebiyyat**, Bakı, 10.05.1991; E. Şükürlü, "Latin Grafikasına Garşı Hikkeli Münasibet", **Azerbaycan**, Bakı, 28.06.1991; N. Cabbarlı, "Azadlıq Elifbası", **Feryad**, Bakı, 6.08.1991; M. Elesgerov, Z. Esgerov, "Azerbaycan Respublikasının Ali Soveti Milli Şurasının Gebul Etdiyi Latin Grafikalı Azerbaycan Elifbası (onuncu variant)", **Heyat**, Bakı, 9.01.1992.

Yunan, Arap ve başka alfabelerin (Çin ve Japon hariç) fonetik alfabelerin dedelerinin Türk halkları olduklarını unutmuşlar.¹⁹⁷

Elisa Şükürlü bir başka makalesinde saygı sınırlarını aştığı için *Mübarize* Gazetesini eleştirmiştir. Şükürlü'nün kanaatine Lâtin alfabesine geçişin önemi ile ilgili ilk olarak makale 1990 yılında *Azerbaycan* Gazetesinde yayımlandı. Ve bu konu gittikçe diğer gazetelerde ve televizyon kanalında tartışıldı. Hatta yurt dışında yaşayan soydaşlarımızın fikri de öğrenildi. Amerika ve Avrupa'da yaşayan soydaşlarımız çoğunluğu Lâtin alfabesini desteklerken, Güney Azerbaycan'da yaşayan soydaşlarımızın çoğunluğu Arap alfabesini desteklemişler. Ve herkes fikrini açıklarken kültür seviyesine dikkat ederek kendi esaslarına dayanmıştır. Fakat *Mübarize* Gazetesinin 7, 8, 9. sayılarında (8, 15, 29 Nisan 1991) Elişanoğlu soyadlı bir kişinin makalelerini okurken bu yazıların Lâtin alfabesinin onarılmasına karşı olan bir kaç kişi tarafından yazıldığı anlaşıyor. Bu makalelerde Lâtin alfabesine geçişin taraftarı olan Afat Gurbanov, Tofiq Hacıyev gibi dilbilimcilerimize iftira atılmış ve onlar aşağılayıcı biçimde tenkit edilmiştir.¹⁹⁸

Azerbaycan alfabe değişimleri konusunda çıkan görüşleri eleştirenlerden biri de Abbas Abdulla Hacalıoğlu olmuştur. Hacalıoğlu'nun fikrinde alfabe konusu son dönemler kültürel anlamdan çıkmış, fakat siyasi anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Yani problemin çözümüne alfabeyi kabul edecek halkın dilinin talepleri bakımından değil, bu halkın kiminle siyasi, ekonomik bağlılıkta olacağı açısından bakılıyor. Bu özellik Lâtin alfabesine karşı olanların yazılarında daha kabarık bir biçimde dikkat

¹⁹⁷ E. Şükürlü, M. Şükürlü, "Geçiksek, Tarih Bizi Bağışlamaz", **Azerbaycan**, Bakı, 30.03.1991.

¹⁹⁸ E. Şükürlü, "Latin Grafikasına Garşı Hikkeli Münasibet", **Azerbaycan**, Bakı, 28.06.1991.

ekiyor. Burada Arap alfabesine yeni bir isim veriliyor: İslami alfabe. Hristiyan Arapların da bu alfabeyle yazdıkları ve alfabenin dine değil, dile hizmet ettiği belirtiliyor. Lâtin alfabesini İslam dinine dūřman gören, bu alfabeyi kullanan, Türkiye Cumhuriyetini suçlayan, Byk Atatürk'e küfürlere yağdıran İranlı dil ve din kardeşlerimiz acaba İravan'daki Türk camisinin onarılması için İran hkmetiyle Ermenistan arasındaki anlaşmadan habersizler mi? Bu anlaşmada milliyete Azerbaycan Trk olan İrevan Hanı'nın yaptırdığı cami Fars abidesi olarak isimlendiriliyor, onun onarılmasında İranlı Müslüman ustalarla beraber Ermenistanlı Hristiyan ustaların da çalışacağı düşünülüyor. Fakat İranlı dil ve din kardeşlerimize soruluyor. Lâtin alfabesiyle kendi abidelerini oluşturan, mukaddes Kur'anı Kerimin mealini bu alfabeyle kendi vatandaşlarına sunan Türkiye Türkleri sırf Lâtin alfabesini kabul etmekle suçlanıyor. Fakat Allah evinin Hristiyan Ermeni eliyle kurulmasına nasıl izin veriliyor? Arap alfabesi hiçbir zaman dilimize uygun olmamış, dilimize Arapça kelimeler getirmiş, dilimizdeki kelimelerin yazılmasında tahrif edilmesine sebebiyet teşkil etmiştir. Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçişi Rus siyaseti olarak değerlendirenler Münif Paşaların, Gaspıralı'nın bu alfabeyi değiştirme isteğinin altındaki sebebi aramaları iyi olurdu. Stalin bizim Arap alfabesini kullanmamızdan Arap ve Farlarla yakın olmamızdan neden korkuyordu? Belki Arap ve Fars Türk milletinin çıkarını sağlayacaktı? Fakat Rusya-Stalin asıl Türk toplumlarının yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetiyle manevi bağlılığından korkuyordu. Türkoloji Kurultayında ortak alfabe oluşturma meselesi ise Stalin'i endişelendirdi. 1928 yılında Türkiye Lâtin alfabesini kabul ederken, Stalin Türkoloji Kurultayına katılan Sovyet bilim adamlarını takip ettirerek hapse attırdı. Türkiye alfabe devriminin 10 yılını kutlarken Azerbaycan

Türkleri "büyük Rus halkına sevgimizi göstermek için" Kiril alfabesine geçtik ve aynı yıl pasaportlarımız değişti. "Türk" yerine "Azerbaycanlı" yazıldı. "Osmanlı halkını", "Osmanlı dilini" haklı olarak "Türk halkı" ve "Türk dili" koyan Atatürk Türk birliğinin manevi temelini oluşturdu. Bu birliği bozmak için ise Stalin alfabe birliğini bozdu. Bizim Lâtin alfabesine geçmemizi istemeyen "Anti Türk" unsurlardır. Türk alfabesinin birliğinin oluşturulması Türk devletlerinin birleşeceği anlamına gelmiyor. Buna ne coğrafya, ne de tarihi tecrübe müsaade ediyor. Aynı dilde konuşan toplumların aynı alfabeyi kullanmaları doğal değil mi? Bu hak Araplara, Slavlara helal olup da, neden bize haram olmalı?¹⁹⁹

Azerbaycan dilbilimcilerinden Tofig Hacıyev ise Feryad Musevi'nin Tebriz'de yayımlanmış "Elifba meseleleri" kitabını eleştirmiş, Arap alfabesine geçişin mümkün olmayacağını, Arap alfabesini desteklemenin ise Kiril alfabesinin kalmasını sağlama çabası olduğu görüşüne varmıştır. Lâtin alfabesi taraftarı olan Tofig Hacıyev makalesinde Ahmet Bican Erculasun'un 1977 ve 1989 yıllarında basılan "Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri" kitabındaki fikirleri desteklediğini belirterek, kitaptaki görüşlere açıklık getirmiştir. Bugünkü Türk dillerinin sadece sorunlarının alfabe olduğuna inanan Hacıyev fikrini 1990 yılının ekim ayında düzenlenen "Kıpçak dilleri" müşaveresindeki kendi dilinde konuşan konuşmacıların aralarındaki dil anlaşmasında hiçbir sorun olmamasıyla açıklamıştır. Hatta ABD'den gelmiş Prof. Dr. Kamal Karpat'ın

¹⁹⁹ A. A. Hacıoğlu, "Bir Daha Elifba Hakkında (Gelin Düşünelim)", **Yeni Fikir**, Bakı, 30.05.1991.

da konuşmasında bu konuya değindiğini belirterek sorunun bugün Türklerin birbirlerini anladıkları halde yazılarını okuyamaması ile izah etmiştir.²⁰⁰

Alfabe konusunda yapılan eleştirilere üniversite öğrencileri de katılmıştır. Bakü Devlet Üniversitesi öğrencisi olan Müşfig Hegg de Tofig Hacıyev'in Feryad Musevi'nin kitabı konusundaki görüşünü desteklemiştir. Alfabe değişiminin artık siyasi bir konuma taşındığını belirten Müşfik Hegg için Feryad Musevi'nin İran İslam Cumhuriyetinde Kiril alfabesiyle yayınlanmış "Elifba meselesi" kitabı buna örnektir. Müşfig Hegg görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

“Arap alfabesinin propagandası amaçlı olarak yayımlanan bu kitap Bakü Devlet Üniversitesindeki öğrenciler arasında da yayılmıştır. Bu kitapta Lâtin alfabesi taraftarları neredeyse İslam ve Türk dünyasının düşmanları olarak görülüyor. Bu kitaptan *Edebiyyat Gazetesinin* 26 Nisan 1991 tarihli sayısının sekizinci sayfasında Atababa İsmayıloğlu'nun makalesinde de bahsedilmiştir. Bu kitabı okuduktan sonra aklıma bir soru geldi. Acaba İran'da bu kitabı yayımlarken Azerbaycan Türklerinin çıkarı düşünülmüş mü? Eğer gözümün önüne güneyli kardeşlerimizin milli şuurunu her vasıta ile kılıçlayan Fars şovenizmi gelmeseydi evet derdim. Hoş isteklerini her vasıta ile Azerbaycan halkına bildirmek isteyen din kardeşimiz, Sovyet İmparatorluğunun dağıldığı bir zamanda Kuzey Azerbaycan'da oluşan milli kimlik anlayışından dolayı bağımsızlık savaşından korkan İran, bizleri etkileri altında tutmaya çalışıyor ve bize Arap alfabesi propagandasını bu yüzden yapıyor. Zaten Arap alfabesine geçilmeyeceğini biliyorlar. Amaç Kiril alfabesini korumaktır. Rusya Azerbaycan'ın Orta Asya'yı

²⁰⁰ T. Hacıyev, “Bügünkü Türk Elifbaları”, **Edebiyyat**, Bakı, 10.05.1991.

etkileyeceğinden korktuğu için görevlileri aracıyla Lâtin alfabesi meselesini uzatmaya çalışıyor. Lâtin alfabesi Türkiye ve diğer Türk halkları arasında istiklâl yolunun manevi köprüsünü oluşturur ve bu köprü hiçbir güçle dağıtılamaz. Rus ve Fars İmparatorluğu da bundan korkuyor. Bazıları ise Lâtin alfabesinin kabul edilmesini İslam birliğine darbe olarak nitelendirerek Lâtin alfabesinin değerini düşürmeye çalışıyorlar. Basında sık sık alfabe değişmesi gündemdedir. Fakat alfabe değişimini engelleyecek çeşitli sebepler gösteriyorlar. Maddi zorlukları bahane edenler, maddi durumu bizden kötü olan Moldova'nın 1988 yılından alfabe değiştirmesini göz önünde bulundurmaları gerekir. Düşündükçe bu değişimin siyasi bir konuya dönüştüğünü görüyoruz.”²⁰¹

Müşfig Hegg son olarak fikrini şöyle tamamlamıştır: “36 milyon milli şuurunun, beyninin karargâhı Kuzey Azerbaycan'dır. Bizim Lâtin alfabesini kabul etmeye her tür hakkımız vardır. Lâtin alfabesi Türk dünyasının şuurlu milliyetçilik esasında bağımsız devletler kurmasına yardım eder, bu da İslam âleminin kuvvetlenmesiyle sonuçlanır.”²⁰²

Nikbur Cabbarlı'nın *Feryad* Gazetesinde yayımlanan “Azadlığ elifbası” isimli makalesi de eleştiriler açısından önem taşımaktadır. Cabbarlı makalede elindeki kaynaklardan yola çıkarak Yunan ve Lâtin alfabesinin Kafkasya'dan göç etmiş Türk tayfalarının (Finike ve Etrüsk tayfalarının) alfabesi temelinde oluşturulduğunu, bunun Herodot tarafından da doğrulandığını bildirmiştir. Din adamlarına "mukaddes İslam alfabesi" dedikleri Arap alfabesinin İslamiyet'ten önce Arami alfabesi temelinde yapıldığını hatırlatan Cabbarlı, bu alfabeden sadece Müslüman değil, Hristiyan Arapların da yararlandığını belirtmektedir. Lâtin alfabesinin taraftarı olan yazar Kiril

²⁰¹ M. Hegg, “Elifba İslahatı Niye Geçikir?”, **Azerbaycan**, Bakı, 9.05.1991.

²⁰² Hegg, **a.g.m.**, 9.05.1991.

alfabesi taraftarlarının sebeplerini inandırıcı bulmamaktadır. Kiril alfabesinin taraftarlarının Azerbaycan'ın şu andaki ekonomik zorluklarını ve 50 yıllık yayın geçmişini sebep göstermelerine karşı, Cabbarlı yeni alfabeye geçişin aşama aşama olacağını ve 50 yıllık yayın geçmişinin ise tekrar Lâtin alfabesiyle neşredilebileceğini belirtmektedir. Cabbarlı'ya göre deneme sonucu 25 sayfalık bir yazıda Lâtin alfabesi Kiril alfabesine oranla 2 sayfa daha az yer kaplamaktadır. Bu da ekonomik bakımdan önemlidir. Ayrıca Arap alfabesi taraftarları da bu alfabenin şu anda ihtiyaçlarını karşılamadığını bilmelidirler. Lâtin alfabesi ise Azerbaycan Türklerine Türk halklarıyla manevi birliğin oluşmasına, ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin gelişmesine zemin oluşturacak ve Türk dünyasının tek bağımsız devleti olan Türkiye Cumhuriyetinin kültürel başarılarından yararlanılmasına fırsat tanıyacaktır.²⁰³

Azerbaycan dilbilimcilerinden Ağamusa Ahundov ise makalesinde ister Arap'tan Lâtin'e, isterse de Lâtin'den Kiril'e geçişte halkın hak ettiği biçimde katılamamasını dile getirmiş, şimdi demokrasi, açıklık ve yeniden yapılanma döneminde bu hatanın düzelebileceğini belirtmiştir.²⁰⁴

Azerbaycan basınında yer alan alfabe tartışmaları yanında slogan ve resimlere de yer verilmiştir. Lâtin alfabesi taraftarlarından olan Filoloji İlimler Adayı Ehmedov Bedirhan *Azerbaycan Gazetesine* gönderdiği yazıda Azerbaycan'daki alfabe değişmelerinden bahsetmiştir. Yazar 1929 yılında Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçişle ilgili olarak *Kommunist Gazetesinde* "Yaşasın yeni alfabe" sloganıyla

²⁰³ N. Cabbarlı, "Azadlıg Elifbası", **Feryad**, Bakı, 6.08.1991.

²⁰⁴ A. Ahundov, "Azerbaycan Dili: Problemler, Vezifeler", **Edebiyyat**, Bakı, 26.06.1991.

yayımlanan bir resme dikkat çekmiş, bu alfabeyi tekrar yaşatacak varislerin bulunacağını vurgulamıştır.²⁰⁵

Azerbaycan basınında yapılan tartışmalar sonucunda 25 Aralık 1991 tarihinde Lâtin alfabesi Azerbaycan'ın yeni alfabesi olarak kabul edilmiştir.

D- Lâtin Alfabesinde Harf Sorunu

Lâtin alfabesinin halk tarafından benimsenmesi, kabul görmesi bu alfabenin harfleri konusunda çeşitli fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu konudaki görüşler üç gruba ayrılmıştır. I.grup: Azerbaycan Türkçesinin dil özelliklerine uygun harflerin seçilmesinden oluşturulan alfabe taraftarları. II.grup: Türkiye Türklerinin kullandıkları alfabeyi destekleyenler. III.grup: Türk Dünyası için ortak bir alfabe oluşturulması taraftarları.

I. grup: Azerbaycan Türkçesinin dil özelliklerine uygun harflerin seçilmesinden oluşturulan alfabe taraftarları.

Bu grubun taraftarlarından olan dilbilimci (Alfabe Komisyon üyesi) Feridun Ağasıoğlu 30 Mart 1990 tarihinde *Azerbaycan Gazetesinde* neşredilen “Ziyanın yarısından” isimli makalesinde alfabede harf konusuna değinmiş, Arap, Lâtin, Rus alfabelerinden oluşan bir alfabe projesini (Ek-12) okuyuculara sunmuştur. Bu projede Lâtin alfabesi kısmına Azerbaycan Türkçesine özgü harflerin varyantları verilmiş, Türkiye Türklerinin kullandıkları alfabeye karşılaştırılmıştır. Ağasıoğlu yeni alfabenin tertip edilmesinde aşağıdaki şartlarına dikkate alınmasını uygun görmektedir:

²⁰⁵ B. Ehmedov, “Yeni Elifba Niye Yaşamadı”, *Azerbaycan*, Bakı, 1.05.1991.

1. Dildeki her konuşma sesi için ayrı bir harf seçilmeli
2. Yeni alfabenin harfler sistemi bilimsel olarak mükemmel olmalı.
3. Yeni alfabe pedagojik ve psikolojik sorunları çözmeli.
4. Harfler dilde olan fonemler sistemine ve seslerin telaffuzuna uygun seçilmeli.
5. Her Türk halkının alfabesindeki harfler Ortak Türk alfabesinin harfler sistemi esasında tertip olunmalı, çeşitli dillerdeki aynı seslerin ortak işareti, farklı seslerin farklı işaretleri harfler sisteminde bulunmalıdır. Türkiye Türkçesinde bulunmayan ə, x, qır harflerinin Azerbaycan Türkçesinin alfabesinde ayrı harflerle gösterilmesi normal bir durumdur. “j, ж, ы” harflerinin durumuna ise Ortak Alfabe mevzusu konuşulunca değinilecektir.²⁰⁶

F. Ağasıoğlu bir başka makalesinde Türkiye Türklerinin alfabesini kusurlu olması, Azerbaycan Türkçesinin seslerini tam ifade etmemesi sebebiyle uygun görmemiştir. Yeni alfabede üç harfin sadece fazla olmasıyla Türkiye'nin alfabesinin aynısı olduğunu bildiren Ağasıoğlu Türk dilbilimcilerin siz kendi harflerinizi ekleyin, belki biz de ekleriz dediklerini belirtmiştir.²⁰⁷

Fehreddin Yedigâr (Veyselov) ise Kiril ve Lâtin alfabesinde benzer harfler üzerinde durarak yeni alfabe konusunda görüşlerini söylemiştir. Bu görüşlere göre Lâtin ve Kiril alfabesinde 6 harf A, E, O, K, T, M harfleri yazılış ve anlam bakımında aynıdır.

²⁰⁶ F. A. Celilov, “Ziyanın Yarısından”, **Azerbaycan**, Bakı, 30.03.1990.

²⁰⁷ İsmayıl Ehmedov, Firudun Ağasıoğlu, “Ana Dilim, Ulu Dilim. Gayıdış”, **İnşaatçı**, Bakı, 22.12.1990.

B, N, P, X, G, Y, H, C Lâtin alfabesinde, *B, H, P, X, F, Y, H, C* ise Kiril alfabesinde aynı yazıldıkları halde farklı okunuyorlar. Şimdi kullanılan 12 harf sadece Kiril alfabesinden götürülmüştür. Bu projeye iki harf ilave etmekle ve iki işaret (¨, ˇ) vasıtasıyla diğer fonemler yazıda oluşturabilir. *C* harfi *H* harfiyle birleşerek *X* harfini, *3* harfi ise *Ж* harfini karşılar. *(ə),(e), (y)* fonemleri *(a), (o), (u)* harfleri üzerine iki nokta koymakla, *(u), (e), (κ), (u), (u)* sesleri *(s), (g), (k), (z), (c)* harflerine (ˇ) işaretini koymakla oluşturulabilir. *(b)* harfi ise *i* harfinin üzerine çizik koymakla yapılabilir. Böylece 23 harf ve iki işaret vasıtasıyla alfabe yapılabilir ve bilimsel ve pratik bir alfabe olur.²⁰⁸

Yavuz Ahundov da yeni alfabe projesi üzerinde durmuş ve Azerbaycan alfabesi tertip edilirken aşağıdaki prensiplerin dikkate alınmasını uygun görmüştür:

1.Çağdaş Türk alfabesinde *Ə* ve *X* seslerinin ayrı işareti olmadığı için şimdiki harflerin olduğu gibi kalması zaruridir.

2.Türk alfabesinde *F* ve *K* sesleri bir harfle -*G* ile işaret edilmiştir. Ben *F* harfini "G" ile karşılanmasını *K* harfinin ise olduğu gibi kalmasını teklif ediyorum.

3.Basında "sağır nun" harfi ile ilgili teklifler de yer almıştır. *H* harfinin üzerine iki nokta koyulmasıyla bu sesi ifade etmek mümkündür.²⁰⁹

Prof.Dr. E. Efendizade alfabe projesi üzerinde durarak yeni alfabede *ə* ve *x* harflerin atılması meselesine tepki göstermiştir. Efendizade'nin fikrinde bazıları Türkiye Türkçesi'ndeki harflerin aynısını almakla her iki bağımsız milleti "aynılaştırmaya"

²⁰⁸F. Yadigar (Veyselov), "Alifba Mektublar... Mübahiseler... Müzakire Davam Edir", **Azerbaycan**, Bakı, 25.05.1990.

²⁰⁹Y. Ahundov, "Alifba Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir", **Azerbaycan**, Bakı,15.06.1990.

alışıyorlar. Hatta dilimize özgü x ve  harflerimizden vazgeçmeyi teklif ediyorlar. Biz Azerbaycanlılar şpbesiz Trkz. Tarihin belli dönemlerinde Ruslar bizi Türkiye Türklerinden ayırmak için bize Tatar ismi verdiler. 1930 yılına kadar Türk adı kullandık. Daha sonra adımız değişti Azeri, Azerbaycanlılar oldu ve Türk adı ise Türkiye Türklerine mühürlendi. Türkiye Türkleriyle kan kardeşi olmamız aynı millettten olduğumuz anlamına gelmiyor. Türk halkları için ortak alfabe bir hayaldir. Biz neden Türkiye Türklerinin kullandıkları noktalı harfleri (i, , ) ve bizim şimdiki alfabemizle aynı olup farklı sesi ifade eden harfleri almalıyız?²¹⁰

Efendizade bir başka makalesinde ortaokul ğretmenlerinin fikrini desteklediği için , , Y, J harflerinin kalmasını istediğini belirtmiş, Prof.Dr. Elövset Abdullaev'in Alfabe komisyonunun toplantısındaki görüşlerini desteklediğini bildirmiştir. Bu görüşlere göre Türkiye'de yapılan Dünya Trkologlarının Toplantısında bütün Türk halkları alfabelerinin ses özelliklerine uygun Lâtin alfabesinden oluşan ortak harf işaretleri "bankası" oluşturulmuş ve herkes tarafından beğenildiği açıklanmıştır. Bu işaretler "bankasında" bütün Türk dillerini kapsayacak biçimde 34 harf dikkate alınmış, bunlardan 28'i Türk alfabesinde kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkleri kendi alfabeleri için 32 harf seçmiştir. Diğer Türk halkları da kendi dilleri için uygun olan harfleri "bankadan" seçecektir. Bu Türk halklarını yaklaştırmak açısından iyi bir fikir, olumlu bir adımdır.²¹¹

²¹⁰ E. Efendizade "Elifbalarda Eynilik Olmur", **Bakı**, Bakı, 25.10.1990.

²¹¹ Y. Eliyev, E. Efendizade, "Beraet Gazanmış Elifbamız", **Azerbaycan Mektebi**, Bakı, Sayı 7-12, 1992, s.5-9.

H. Hacıbalayev ise *Gösterir ve danışır Bakı* Gazetesinin 18 Ağustos 1990 tarihli 31. sayısında yayımladığı alfabe projesini incelemiş, tekliflerini ortaya koymuştur. Proje ile ilgili teklifler şunlardır:

1. Türk alfabesinde olmayan *Xx* harfinin projeye dâhil edilmesi çok doğrudur. *X* ve *H* harflerinin aynı harfle yazılışı ise okunuşta bir sıra zorluğa sebep olacaktır. *X* harfinin okunuşunda hata vardır.

2. Kiril alfabesindeki *Jj* harfi yeni alfabede *Y y* ile karşılanmış ve *ye* biçiminde okunmuştur. Burada basım hatası vardır. Kurala göre harflerin adları küçük harfle başlayan seslenmelerle okunur. Örn, *Cc-ce*, *Kk-ke*. harfin okunuşu *ye* olarak değil, *Ye* (burada *Y* harfi aslında Lâtin alfabesinde *Y* harfidir). *Y y* harfinin yeni alfabeye dâhil edilmesine gerek yoktur. "ye" sesi karşılığında *Jj* sesinin alınması daha iyi olurdu.

3. İnce ve kalın okunan *ka* ve *ke* nin *K* ve *Q* harfleriyle gösterilmesi daha uygundur. Bu aynı zamanda dilimizi bilmeyen başka milletlerin okumasında da kolaylık sağlar. Ayrıca *Gg* ve *Kk* harflerinin kullanma alanlarının kesinleştirilmesi için komisyonun teklifi takdir edilecek bir tekliftir.

4. Yeni alfabeye ayırma işaretinin eklenmemesi daha doğrudur. Otuz kırk yıl bundan önceye göre ayırma işaretiyle olan kelimeler şimdi azalmıştır. Bazı kelimelerin bu işarete ihtiyacı yoktur ve zamanla bunlarla vedalaşacağız. Fakat *Kə'bə*, *Mə'dən* gibi kelimeler vardır ki bu kelimelerin ayırma işaretsiz okunuşu yabancı gibidir. Bu kelimeleri çift harfle yazabiliriz. Örn. *Kəəbə*, *Məədən* gibi.²¹²

²¹² Hacıbalayev, **a.g.m**, 20.04.1991.

25 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Milli Şurasının Lâtin alfabesi esaslı Azerbaycan alfabesinin onarılması hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu kabul ettikten sonra da harf sorunu çözüme ulaşamadı. Bu sorun Azerbaycan basınına taşındı ve değerlendirildi.

Prof.Dr. Valid Garadaşlı *Bakı* Gazetesindeki makalesinde harfler üzerinde durmuş, tekliflerini ortaya koymuştur. Bu tekliflere k (ka), k (ke) sesleri farklı harflerle yazılmalı, noktalardan uzak olmak için ə ve ʏ harfleri alfabede kalmalıdır.²¹³

Prof. Dr Abdullayev ise *Yeni Fikir* Gazetesinin 1 Mayıs 1992 tarihli sayısında neşredilen “Elifbamız nece olmalıdır” makalesinde Anadolu Türk alfabesindeki harflerin kullanılması meselesine değinmiştir. Abdullayev’e göre Anadolu Türk alfabesinin bazı harfleri bizim dilimize uygun değildir. Onların dilleri bir hayli Avrupalaşmıştır. Çok fazla Arap ve Fars kelimeleri kelime hazinesinden çıkarılıp Türkleştirilmiştir. Fransız dilinin etkisi görülüyor. Avrupa dilleriyle konuşma Türk dilinin sesleşmesini de değiştirmiştir. Sonuçta, onların dili Azeri Türkçesinden farklıdır. Bizde kullanılan ə harfi onlarda e olarak yazılır. Gerek duyulduğunda ise ä biçiminde yazılıyor. Bizim j harfini daha önce kullandığımız anlamda kullanmamız doğru olurdu. Oysa biz onu Fransızların kullandıkları anlamda kullandık.²¹⁴

Abdullayev ə, ы, ø, j, z (ortası çizik) harflerinin daha önce kullandığımız Lâtin alfabesinde olduğu gibi kalmasını teklif etmiş, k, κ, ɾ, ʕ, y, ʏ harflerinin Anadolu Türk varyantında kullanımında ise bir sakınca görmemiştir.²¹⁵

²¹³ V. Garadaşlı, A. Garayev, “Dilimiz-Geyretimiz”, **Bakı**, Bakı, 11.02.1992.

²¹⁴ M. Abdullayev, “Elifbamız Nece Olmalıdır”, **Yeni Fikir**, Bakı, 1.05.1992.

²¹⁵ Abdullayev, **a.g.m**, 1.05.1992.

Milli Şuranın yeni alfabede ə harfinin ä karşılanmasına ilişkin tepkilere yer veren *Yeni Fikir* Gazetesi 15. Mayıs 1992 tarihli sayısında okuyucunun görüşlerini dile getirmiştir. M. Abdullayev'in *Yeni Fikir* Gazetesinin 1 Mayıs 1992'de neşredilen "Elifbamız nece olmalıdır" makalesini eleştiren Prof.Dr. S. Hacıyeva ə , ы, ө, j, z (ortası çizik) harfleri konusunda Abdullayev'in fikirlerine katılmamıştır.²¹⁶ Buna karşı 1939 yılında ilkokulun sadece birinci sınıfında Lâtin harfleriyle eğitim görmüş olan Mehman Mansırov, Abdullayev'in ə , ы, ө, j, z (ortası çizik) harfleri konusunda teklifini destekleyerek noktalı harflerin olmasına karşı çıkmıştır. Mansırov Lâtin alfabesindeki ı harfinin yazıda kaybolduğuna dikkat çekerek Abdullayev'in teklif ettiği ы harfinin yerine sadece ь harfini konulmasını önermiştir.²¹⁷ Prof. Dr. Murtuz Elesgerov ve Ziyafet Esgerov ise Milli Şuranın kabul ettiği ə harfinin ä ile yazılmasını desteklememişler. *Heyat* Gazetesinde yayınladıkları makalelerinde bu konuyu eleştirmişler. Bu eleştirilere göre dilimizin çok kullanılan ünlüsü olan bu harf Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçerken e harfinin çevrilmiş biçimi olarak oluşturulmuştur. Türk halkları dillerine özgü bu sesi de alfabelerinde bu harfle (ə) şeklinde ifade ediyorlar. Nedense alfabe komisyonumuz harfleri oluştururken bu harfi yazıdan çıkarmıştır. ə harfinin yerine ä işaretinin eklenmesi ne teknik, ne de genel Türklük açısından uygun değildir. Harflerin üstüne konulan noktaların yazının güzelliğini bozduğu, hızını azalttığı, öğrenilmesini zorlaştırdığı, matbaada yanlış basılmasına sebep olduğunu herkes biliyor. Tabii ki bu denilenler diğer noktalı harflere de (i,ü,ö) aittir. Fakat bu harflerin diğer Türk dilleri, özellikle Çağdaş Türk dilinde olmasını dikkate alırsak, bu harflerin (i,ü,ö) olduğu gibi

²¹⁶ S. Hacıyeva, "Mübahise Hederdir", **Yeni Fikir**, Bakı, 15.06.1992.

²¹⁷ M. Mansırov, "Elifbamız", **Yeni Fikir**, Bakı, 15.06.1992.

kabul edilmesinden başka yolumuz olduğunu anlamak çok da zor değildir. Toplam 180 binlik Gagavuz halkının ve 7-8 binlik Tatarların (Barabın) dili müstesna olmakla, hiçbir Türk halkının dilinde ə sesi yazıda ä ile karşılanmıyor. Bazıları bunu bilgisayara ilişkilendirse de, bilgisayar için gereksiz harfin dâhil edilmesi ilginçtir. Alfabeyi bilgisayar diline uygun olarak değiştirmek iyi bir şey olsaydı, bilgisayarın vatanı Japonya böyle bir teşebbüste bulunurdu. Çağdaş Türk dilinde e ve ə seslerinin yazıda e ile ifade edilmesi, e ve ə sesinin telaffuzunun kurala tabi tutulması Türkiye Türkçesinin telaffuzu ile ilgili kitaplarda da belirtilmemiştir. Bu karışıklık Türk dilini öğrenmek isteyen yabancıların da dikkatini çekmiştir. e harfinin nerde e, nerde ə olarak okunacağına dair ise bir kural yoktur. Bu konunun Türk Dil Kurumu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi seviyesinde çözülmesi için bizim de dilbilimcilerimizin kendi görüşlerini bildirmesini isterdik. Bakü'deki Türk aydınlarının konuşmalarından bu konuyu dikkate aldıkları seziliyor. ə sesini ifade etmek için ə harfinin alınması alfabelerimiz arasında farkı azaltırdı. Alfabemizde ö harfini 3 harfiyle karşılanması daha uygundur.²¹⁸

Bu eleştiriler sonucu ä harfi ə olarak değiştirilmiştir. Bu konuyu aydınlatan Ağamusa Ahundov'un kanaatince, Türk dillerinde az kullanılmasına rağmen Azerbaycan dilinde çok kullanılan ə harfi birinci projede ə olarak verilmiş, daha sonra dilbilim ananesi dikkate alınarak Milli Meclis'te onaylanmış projede ä olarak kabul edildi. Bu harf bilimsel olarak kanıtlandı ve bütün Türk halkları için hazırlanmış örnek Lâtin esaslı alfabeye de uygun gelmektedir. Fakat çalışmanın gidişatı ne kadar bilimsel olsa da, bu değişme kendini denemelerde kanıtlayamadı. ə harfi çok kullanıldığından ä

²¹⁸ Elesgerov, Esgerov, **a.g.m.**, 9.01.1992.

rahatsızlık oluşturdu. O yüzden *ä* harfi *ə* ile değiştirildi. Fakat bu rahatsızlık hala devam ediyor. Kendini kültürlü zanneden milletler için böyle bir değişme makbul görülmemektedir. Belki de yeni teklifler ortaya konulması bu yüzdendir. Örneğin, *e* harfi durumu kurtarmak için dikkat çekiyor. *x* harfi de aynen. Onaylanmış alfabe projesinde *z* harfinin *q* ile ifade edilmesi de sorun oluşturmuştur. Bu harfin *g* ile karşılanmamasının sebebi *g*'nin *κ* harfini karşılamasıdır. Aslında *κ* sesini *ğ* harfiyle karşılayabiliriz. *κ*, *z* harfleri farklı fonetik alanlarda kullanılıyor. Yani *ğ* harfi kalın ünlülerin çevresinde *z*'ni, ince ünlülerin çevresinde *κ*'ni karşılayabilir. Bu bilimsel açıdan başarılı olurdu. Bu değişiklik alfabemizde mutlaka yapılacaktır. Şimdi mümkün olmasa dahi gelecek nesil bunu yapacaktır. Bizde bu tür değişiklikler yapmak gelenektir. Fakat bu gelenekten kurtulmak gerekir.²¹⁹

II. grup: Türkiye Türklerinin kullandıkları alfabeyi destekleyenler.

Bu grubu destekleyen Türkiye Türklerinin kullandıkları alfabenin kullanılmasının Türk birliği açısından önemli olduğunu belirtmekteydiler. Yazar Refig Zekâ Hendan yazısında Türkiye'nin kullandığı Çağdaş Türk alfabesinin kullanılmasını teklif etmiştir.²²⁰ Bir başka yazısında da aynı görüşü savunan yazar Türkiye Devletinin kullandığı 29 harfi almamızı önermiştir. Yazara göre k ve q harflerini ayırmaya gerek yoktur. Zaten "ka" kalın ünlüler, "ke" ince ünlüler için kullanılacaktır. G harfi için de aynı biçimde kalın ünlüler olduğunda "ga", ince ünlüler olduğunda "ge" okuruz. X harfinin alfabemize girmesine gerek yok. Türkiye'deki kardeşlerimiz gibi *xəbər* değil,

²¹⁹ A. Nifteliyev, A. Ahundov, "Dilimizin İnkişaf Edeceyine Şübhə Yoxdur. Amma Hansı Yolla?", **Halg Gazeti**, Bakı, 8.12.1992.

²²⁰ R. Z. Hendan, "Bir Nömrəli Problemimiz", **Azərbaycan**, Bakı, 7.04.1990.

haber okuruz. Ə harfini e ile de okuyabiliriz. Aslına bakarsak j harfı Türkiye Türkçesinde de yabancı kelimeler için kullandığı için daha çok 28 harf kullanıyorlar.²²¹

Türkiye Türklerinin dünyada var olan yarım milyar Türk'e örnek olması gerektiğini, bu yüzden M.Resulzade, E.Hüsenzade, E.Cavad ve başkalarının hep Türkiye'ye yöneldiğini belirten Refig Zeka Hendan yazısını Atatürk'ün 2 Kasım 1928'de TBMM'de Lâtin alfabesine ilişkin söylediği cümle ile bitirmiştir:"Büyük Türk milletine, onun bütün emeklerini kahır yapan çorak yol taşında, kolay bir okuma-yazma anahtarı vermek lazımdır. Bu okuma yazma anahtarı Lâtin alfabesinden alınmış Türk alfabesidir".²²²

Hendan'ın bu görüşüne taraftar olan Odlar Yurdu çalışanlarından Efgan Fürücbeyli *Odlar Yurdu* Gazetesinin Türkiye'de kullanılan alfabeyle çıkan sayısının makineden başlayarak yayımlanmasına kadar elinden geçtiğinden kendine yakın bulduğunu bildirmiştir. *Azerbaycan* Gazetesinin sekizinci sayısında Firudin Ağasıoğlu'nun yayımlanan alfabe projesine karşı çıkan Fürücbeyli makalesinde ortak alfabeden konuşulduğu zaman bu kadar farkın oluşturulmasını eleştirmiş ve aşağıdaki teklifini ortaya koymuştur:

"Biz geçen yıl *Odlar Yurdu* Gazetesini yayımlarken Ortak Türk alfabesi prensibinden yola çıkarak x ve ə harflerinin artırılması şartıyla, Türkiye'den bize hediye edilen makineye- ə ve x seslerini artırarak yayına başladık. Türkiye'nin desteği ile *Odlar Yurdu* Gazetesinin kullandığı alfabeyi kullanmamız daha uygun olur ve bu alfabeyi benimseyenler de karıştırmazlar. Bunu Vatan Cemiyetine gelen onaylamaktadır.

²²¹ R. Z. Hendan, "Neden Latina Keçirik", *Aydınlık*, Bakı, 1-8.03.1991.

²²² Hendan, *a.g.m.*, 1-8.03.1991.

Bu işte Azerbaycan Türkleri de kazançlı çıkar, Türkiye’de basılan eserleri, gazeteleri ve dergileri okuma imkânına sahip olur.”²²³

Azerbaycan Türkçesindeki *ə* ve *x* harfine değinen Fűrübeyli’nin kanaatine, Arap alfabesini kullanıldığında *e, ə, o* ünlüleri yazılmasa dahi okuyordu. *x* harfi ise *xan, xagan, xatın* gibi kelimeler hariç Arap, Fars ve Avrupa dillerinde geçme kelimelerde kullanılıyor. Eğer yeni alfabeye geçince bu iki sestten imtina edilirse sadece ortak alfabe değil, ortak Türk dilinin de temelini koyulmuş olur.²²⁴

Fűrübeyli’nin görüşüne katılan *Azerbaycan Gazetesi* yazarın makalesinin sonuna ekleme yapmıştır. Bu eklemede *Azerbaycan, Elm, Yeni Fikir* ve başka yayım organlarının her sayısında Türk alfabesiyle birkaç makale yayınlandığı takdirde, yeni alfabeye geçiş sürecinde ortaya çıkacak zorlukların kısmen olsa da ortadan kalkacağı belirtilmiştir.²²⁵

Türkiye’de kullanılan alfabenin kabul edilmesine halkın çeşitli tabakalarından da destek gelmiştir. Mirzahan Eliyev, Azerbaycan Petrol ve Kimya Enstitüsünün çalışanları (21 imza)²²⁶ Azerbaycan İlmi araştırma Mekanikleştirme ve Elektrikleştirme Enstitüsünün kolektifi (33 imza), Tofig Salahov²²⁷ ve başkaları *Elm* Gazetesine gönderdikleri mektupta Türkiye’de kullanılan alfabeye taraftar olduklarını bildirmişler. Buna karşı Allahverdi Zubavandlı *Azerbaycan Gazetesine* gönderdiği mektupta

²²³ E. Fűrübeyli, “Yeni Yazı Nece Olacak”, *Azerbaycan*, Bakı, 14.05. 1990.

²²⁴ Fűrübeyli, *a.g.m*, 14.05.1990.

²²⁵ S., P., “Yeni Yazı Nece Olacak”, *Azerbaycan*, Bakı, 14.05.1990.

²²⁶ Garayev, *a.g.m*, 4.08.1990.

²²⁷ Garayev, *a.g.m*, 25.08.1990.

Türkiye’de kullanılan alfabeyi tenkit ederek, bu alfabenin kabul edilmesini uygun görmemiştir.²²⁸

III. grup: Türk Dünyası için ortak bir alfabe oluşturulması taraftarları

Bu grubun üyeleri Türk lehçelerinin ses özelliklerine uygun ortak alfabenin oluşturulmasını teklif etmişler. Bu teklifi destekleyen dilbilimciler kabul edilmesi için bazı durumları şart koşmuşlar. Dilbilimci F. Ağasıoğlu bu konunun çözülmesinin iki yolun olduğunu bildirmiştir. I.yol: Bütün Türk Cumhuriyetlerinin temsilcilerinin katıldığı kurultayda ortak fikre gelerek ayrı ayrı cumhuriyetlerde değişikliklere başlamak, son anda birlikte ortak alfabe kabul etmektir. Bu şimdiki durumda çok zor ve gerçekten uzaktır. II. yol: Artık Tatarlar ve Gagavuzlar resmi gazetelerinde Lâtin alfabesi projelerini yayınlamışlar. Bu proje bizim kabul ettiğimiz projeye uygundur. Bu süreç devam ederse ikinci yolun gerçekleşmesi için inanç artacak. İkinci yolu seçmeliyiz.²²⁹

Türk Dünyasında alfabe değişimiyle ilgili çıkacak farklar konusunda fikir belirten Prof Dr. Nerimanoğlu kabul edilecek alfabelerin Türkiye’nin alfabesinden mümkün kadar uzaklaşmadan, Türk halklarını birbirinden ayırmayacak şekilde kabul edilmesinin gerekliliğini bildirmiştir.²³⁰ Prof.Dr. Elövset Abdullayev ise X ve Ə harflerinin mutlaka kabul edilmesi şartıyla Türk halklarının alfabesinden farklı olmayan harfler seçilmesi gerektiğini belirtmiştir.²³¹ Eli İbrahimov *Azerbaycan* Gazetesinde

²²⁸ A. Zuvandlı, “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Müzakire Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 1.06.1990.

²²⁹ İ. Ehmedov, F. A. Celilov, “Ana Dilim, Ulu Dilim. Gayıdı”, **İnşaatçı**, Bakı, 22.12.1990.

²³⁰ K. V. Nerimanoğlu, “Elifbada Birlik Şertdir”, **Elm**, Bakı, 7.07.1990.

²³¹ E. Abdullayev, Türk Halklarının Yahınlığı Namine, **Bakı**, Bakı, 2.10.1990.

yayımlanan makalesinde de ortak alfabeden bahsetmiş, Türkiye'nin alfabesini değerlendirerek çağırılacak Umum Türk Türkoloji Kurultayında Ortak Türk alfabesiyle beraber, Ortak Umum Türk gramer ve imlâ kuralları konusuna da bakılmasını da teklif etmiştir.²³²

Azerbaycan Türkçesi'ne özgü Ə, X, Q seslerine değinen Zamanzade önerilerini bildirmiştir Bu önerilere göre Azerbaycan Türkçesinde Q harfi olmamış (ağızlarda olabilir), Ruslar tarafından siyasetle 1939 yılında alfabemize dâhil edilmiştir. Bu harf de K harfi ile karşılanabilir. Ə harfi ise Türkiye'de olduğu gibi E ile (onlar ə olarak telaffuz etmelerine rağmen e ile yazıyorlar) yazılabilir. Veya Ə harfi Ê harfiyle değiştirilebilir. X harfi ise Anadolu Türkçesi alfabesinde de vardır. Fakat Anadolu Türkçesi'nde X sesi yoktur. Eğer biz X harfini bizim anlamda alfabede kullanırsak 65 milyonluk Anadolu Türk okuyucusu için büyük zorluk oluştururuz. X harfini H üstü noktalı harfle de karşılayabiliriz.²³³

Ortak alfabe oluşturma teklifine aydınlar, dilbilimciler gibi halkın farklı tabakaları da katılmıştır, Azerbaycan basınına gönderdikleri mektupta bu teklife taraftar olduklarını bildirmişler. Vahid Elizade, Sefa Şekiliyev, Telman Muhtaroglu *Azerbaycan Gazetesine*,²³⁴ Murad Hesenli, Sara Sabir kızı *Elm Gazetesine*²³⁵, Abbad Hacı

²³² E. İbrahimov, "Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Müzakire Davam Edir", **Azerbaycan**, Bakı, 1.06.1990.

²³³ F. Zamanzade, "Vahid Grafika Olmalıdır", **Yeni Fikir**, Bakı, 15.06.1992.

²³⁴ "Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir", **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990.

²³⁵ Garayev, **a.g.m**, 8.09. 1990.

Hacaloğlu *Yeni Fikir*²³⁶ Gazetesine gönderdikleri yazılarında Ortak Alfabe oluşturma teşebbüsüne destekte bulunmuşlar.

E- Türk Dünyasında Ortak Türk Alfabeti Çalışmaları

Türk Dünyasında Ortak Türk Alfabeti çalışmaları 18-20 Kasım 1991 tarihlerinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen sempozyumla başlamıştır. Sovyet cumhuriyetlerine mensup seçkin Türkologların çağrıldığı toplantıda çeşitli alfabe projeleri sunulmuş ve uzun süren tartışmalar sonucunda 34 harfli bir ortak alfabe (a, b, c, ç, d, e, ä, f, g, ğ, h, x, ı, i, j, k, q, l, m, n, ñ, o, ö, p, r, s, ş, t, ü, v, w, y, z) kabul edilmiştir.²³⁷ Bu toplantıyı 4-8 Mayıs 1992 tarihleri arasında Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı'nın organize ettiği Sürekli Türk Dili Kurultayı izledi. Kurultay, Milli Kütüphane Başkanlığının Konferans Salonu'nda gerçekleştirildi. Amacı “Türk asıllı cumhuriyetler ve Türk topluluklarında, Türk dilinin Abece, Yazım ve Yazı Dili sorunlarını araştırmak, ortak çözüm yollarını aramak ve bu konuda çizilecek programı oluşturacak kararları almak” olan kurultaya Türk Cumhuriyetlerinden ve yurt içinden bine yakın üye davet edildi. Kurultayın açış konuşmasını Ayla Kutlu yapmıştır. Daha sonra konuşmaya Kültür Bakanı Fikri Sağlam devam etmiştir.²³⁸

Kurultayda Komisyonlar, Abece, Yazım ve Yazı dili olmak üzere üç ana başlık altında oluşturuldu. Birinci gün çalışmaları yurt dışından gelen davetlilerin serbest konuşmalarıyla bitirildi. Kurultayın ikinci günü 5 Mayıs 1992'de komisyonlar

²³⁶ A. A. Hacaloğlu, “Bir Daha Elifba Haggında (Gelin Düşünelim)”, *Yeni Fikir*, Bakı, 30.05.1991

²³⁷ M. Öner, ““Ortak Türk Alfabeti” Hakkında Bazı Notlar”, *Yeni Türkiye*, 1997. Sayı 15, s. 208.

²³⁸ “Sürekli Türk Dili Kurultayı”, *Milli Kültür*, 1992, 13/93, s. 3-4.

çalışmalarına başladı. Abece komisyonuna Prof.Dr. Ahmet Temir Başkan, Prof.Dr. Mustafa Canpolat Başkan Yardımcısı, Yrd. Doç. Dr. Gürür Gülsevin, Yrd Doç. Dr. Şerif Ali Bozkaplan, Dr. Mustafa Erkan Raportörler, Prof. Dr. Durusun Yıldırım, Doç. Dr. Sema Barutçu, Prof. Dr Nizamettin Mehmedov ve başkaları üyeler olarak seçildiler. Yoğun tartışmaların yer aldığı komisyon çalışmalarında Abece Komisyonunda yer alan ilginç tartışmalardan biri de Azerbaycan'dan davet edilen Prof.Dr. Ferudun Celilov ile Prof.Dr. Aydın Köksal arasında gerçekleşti. Prof. Dr. Ferudun Celilov "Türk dünyasının her halkı kendi fonetiğine göre konuşup yazılmalıdır" derken, Prof.Dr. Aydın Köksal da "Alfabe yapılırken günümüz şartları düşünülüp bilgisayar dili de göz önüne alınmalıdır" dedi.²³⁹

Türkiye Kültür Bakanlığının düzenlediği sürekli Türk Dili Kurultayına Azerbaycan'dan akademik Bekir Nebiyev, Prof. Dr. Ağamusa Ahundov, Prof. Dr. Firudun Celilov, Filoloji İlimler Adayı Letif Kerimov, Prof. Dr. Nizami Huduyev davet edilmişler. Ankara'da bulunan üç Azerbaycanlı bilim adamı da Prof. Dr. Türkan Efendiyeva, Prof.Dr. Kamil Velyev, Filoloji İlimler Adayı Alaaddin Aliyev onlara katılmışlar.²⁴⁰ Kurultayda Azerbaycan temsilcilerinden B. Nebiyev, K. Veliyev, F. Celilov Türk halklarının kültür ve dilleri konusunda olan sorunlarının çözümüyle ilgili konuşmalar yapmışlar. Konuşmalar daha sonra alfabe, imlâ kuralları ve yazı dili (edebi dil) gibi üç konu üzerinde toplanmıştır. Azerbaycan temsilcilerinden A. Ahundov, F.

²³⁹ "Sürekli Türk Dili Kurultayı", **Milli Kültür**, 1992, Cilt 13, Sayı 93, s. 3-10.

²⁴⁰ "Türk Dili Gurultayı", **Aydınlık**, Bakı, 5. 06.1992.

Celilov alfabe, L. Kermiov ise imlâ kuralları, diğerleri ise yazı dili kısmına katılmışlar.²⁴¹

Alfabe konusunu temel alan bölümde umum Türk alfabesi üzerinde durulmuştur ve müzakereler sonucu 34 harf esas alınarak ortak alfabenin oluşturulması ile ilgili karar imzalanmıştır. Bu veya diğer Türk dilinde iki ses arasında fonematik fark yoksa (yani kelime kelimedenden farklı değilse) onların ayrı ayrı işaretlerle değil, bir işaretle ifade olunmasına karar verilmiştir.²⁴²

Yazı dili meselesi ise kurultayın esas bölümünü teşkil etmiştir. Bu bölüme da Azerbaycanlı bilim adamlarından B. Nebiyev, K. Veliyev, T. Efendiyeva, E. Eliyev ve N. Huduyev katılmışlar. Tartışmalar "Türk yazı dilleri" ve "Türk edebi dilleri" terimleri üzerinde olmuştur. Bu bölümde konuşma yapan Azerbaycanlı dilbilimci Nizami Huduyev'in ifade ettiğine göre o konuşmasında Gaspıralı'nın ortak dil meselesi çabaları üzerinde durmuş ve Türk halklarının ortak ve ayrı dillerinin kullanımının karşılıklı olarak bu dillerin gelişmesine sebep olacağını bildirmiştir. Huduyev Azeri Türk dili, Kazak Türk dili, Özbek Türk dili; Azerbaycan Türk dili, Kazakistan Türk dili, Özbekistan Türk dili; Azerbaycan Türkçesi, Kazakistan Türkçesi, Özbekistan Türkçesi terimlerinin birinin seçilmesini teklif etmişti. Aynı zamanda yaygın ve yanlış kullanılan "türkdilli halklar" ve "türki dili" terimlerinin yerine "Türk halkları", "Türk dili" ifadelerinin kullanılması gerekliliğinden de bahsedilmiştir.²⁴³

Yapılan çalışma ve tartışmalardan sonra aşağıdaki kararlar alınmıştır:

²⁴¹ N. Huduyev, "Türk Dili Gurultayı", **Aydınlıq**, Bakı, 5. 06.1992.

²⁴² Huduyev, **a.g.m.**, 5. 06.1992.

²⁴³ Huduyev, **a.g.m.**, 5. 06.1992.

1. Daha önce Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsünün düzenlediği sempozyumda tespit edilen 34 harfli çerçeve bir Abece'nin kabul edilmesi;

a, b, c, ç, d, e, ä, f, g, ğ, h, x, ı, i, j, k, q, l, m, n, ñ, o, ö, p, r, s, ş, t, ü, v, w, y, z,

2. Bu çerçeve Abece'den gerekli harfler alınarak her yazı dili için abece'ler oluşturulması

3. Yeni Abece'ler yapılırken kapalı e~ açık e, kalın k (q) ince k, h~ x, q, v~ w, n~ n gibi yakın seslerde fonemik bir fonksiyonu olmadıkça tek işaret kullanılmasının tavsiye edilmesi.

4. Yapılan tartışmalarda ayrıca aşağıda belirtilen tavsiye kararları alındı:

a) Açık e sesinin (ä) ile gösterilmesi eleştirildi. Açık e için (e)'nin, kapalı e içinde (é)'nin kullanması öne sürüldü. Açık e için (a) işaretinin geleneği bulunduğu öne sürüldü. Ancak bu işaretin bilgisayar ve daktiloda büyük güçlük yaratacağı belirtilerek (ä) biçiminin korunması istendi. Genel Kurulda (a) biçiminin korunması istendi. Genel kurulda (a) biçiminin uygunluğu oy çokluğuyla kabul edildi.

b) Yalnızca Türkiye Türkçesinde bulunan (ğ) nin lüzum görülen abecelerde kalın ğ sesi için kullanılması.

c) Nazal n sesi için kabul edilen (ñ) işareti yerine (ng), (μ) gibi işaretler öne sürülmüşse de her sese bir işarete kullanılması ilkesi benimsenerek, bilgisayar ve daktilolarda kullanılabilmesi de dikkate alınarak (ñ) işaretinin kullanılması.

d) Gırtlak (h)'si için kullanılan (x) işareti özellikle matematik, fizik, kimya dilinde (iks) okunduğundan ve Batı dillerdeki özel adlarda karışıklık çıkacağı açısından

eleştirildi. Onun yerine (*h*) biçimi önerildi. Ancak (*k*) sesinden türeyen bu sesin elden geldiğince (*k*) ile karşılanması, bunun dışında fonemik bir değer taşıdığı yazı dillerinde kullanılması.

e) *w* işaretinin ancak fonemik değeri olan yazı dillerinde kullanılması, bunun dışında (*v*) kullanılması.

f) Uzun ünlülerin çift ünlü ile gösterilmesi.²⁴⁴

Sürekli Türk dili Kurultayı 4-8 Mayıs 1992 tarihinde toplanmış ve aşağıdaki tavsiye kararlarında görüş birliğine varmıştır. Dünyadaki bütün Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarının ortak bir abece ve yazı dilinde birleşmesi görüşü benimsenmiştir. Yazımın genel ilkelerinde de birleştirilmesi gerektiği konusunda da görüş birliğine varılmıştır.

Sürekli Türk Dili Kurultayı bir yıl sonra çalışmalarına devam etmiştir. 25-26 Eylül 1993 tarihinde tekrar çağrılan Kurultaya 340 uzman davet edilmiştir. Toplantıya Azerbaycan dilbilimcilerinden Mehman Musaoğlu, Alaadin Aliyev, Ziyet Elizade katılmışlar. 40 bildirinin sunulduğu Kurultayda dört konu üzerinde görüşülmüştür:

1. Kiril Abece'sinden Lâtin Abece'sine geçişte karşılaşılan sorunlar: Bu konuda Sema Barutçu, Altay Amanjolov, İbrahim Tatarlı, Nurettin Demir, Tuncer Gülensoy, Efrasıyab Gemalmaz, Sapar Kurenov, Aleksandr Şerbak vb. konuşmalar yapmışlar.

²⁴⁴ “Sürekli Türk Dili Kurultayı”, **Milli Kültür**, 1992, 13/93, s. 10.

2. Türk dilleri arasında yazım sorunları: Bu konuda İristay Kuçkartayev, Mehman Musaoğlu, Ferit Hekimcanov, Semih Tezcan, Aleksandr Dubinski, Kenesbay Musayev vb.. konuşmalar yapmışlar.

3. Bilim terimlerinin Türkçeleştirilmesi ile ilgili sorunlar: Bu konuda Alaaddin Aliyev, Konur Ertop, Andreas Bodrogligeti, Ziyet Elizade, Şora Şarıbayev, Abdullah Kaygı vb. konuşmalar yapmışlar.

4. Türk dilleri arasında yapılan çevirilerde karşılaşılan sorunlar: Bu konuda Turgut Acar konuşma yapmışlar.²⁴⁵

Kurultay İlhan Başgöz, Şerafettin Turan ve Kültür Bakanı Fikri Sağlar'ın kapanış konuşmasıyla bitmiştir.²⁴⁶

Ortak Türk alfabesiyle ilgili kurultay, toplantı ve sempozyumlara daha sonraki yıllarda da devam edilmiştir.

F- Lâtin Alfabesinin Resmi Görüşmelerdeki Durumu

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin Milli Şurası Toplantısının Devamı
*(25 Aralık 1991)*²⁴⁷

Lâtin alfabesi esaslı Azerbaycan alfabesinin onarılması hususunda Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin Milli Şurası 25 Aralık 1991 tarihinde toplanmış ve bu

²⁴⁵ **Sürekli Türk Dili Kurultayı Konuşma Metinleri**, Ankara 1993.

²⁴⁶ **Sürekli Türk Dili Kurultayı Konuşma Metinleri**, Ankara 1993.

²⁴⁷ "Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İlçasının Devamı, 25 Dekabr 1991-ci İl", **Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İlçasının Stenogramı 25 Dekabr 1991-ci İl** ("Azerbaycan Cumhuriyeti`Nin Ali Sovyeti Milli Şurası`Nın Toplantısının Devamı", **Azerbaycan Cumhuriyeti`Nin Ali Sovyeti Milli Şurası`Nın Toplantısının Stenogramı (Stenografi İle Yazılmış Metin)** 25 Aralık 1991), 2941-1/14, 25.12.1991.

konuyu tartışmıştır. Toplantıya Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin Başkanı Elmira Gafarova Başkanlık yapmıştır. Tofiq Gasımov, Mirze İbrahimov, Eliyev, İsmayıl Şıhlı, İsa Gemberov, Sabir Rüstemhanlı, Ehmedov ve başkalarının katıldığı bu toplantıda Lâtin alfabesi esaslı Azerbaycan alfabesinin onarılması meselesi toplantının ilk gündem konusu olmuştur. Toplantıya katılamayan milletvekilleri telefonla aranarak toplantıya çağırılmıştır. İlk konuşmayı Komisyon Başkanı Feridun Celilov yapmıştır. Alfabe çalışmalarına değinen Feridun Celilov konuşmasına şöyle başlamıştır:

-“ Beyler ve hanımlar, sayın başkan, biraz önce milletvekillerinin söylediği gibi bu konu iki yıldır toplum tarafından tartışılıyor. Yüksek Sovyet alfabe komisyonu oluşturmuştur. Resmi olan bu komisyonun üyeleri tahminen bir yıldır bu konu üzerinde kapsamlı müzakere yapmış ve bu yüzden bu konu hazır bir biçimde bugün bizim Milli Şuranın toplantısına taşınmıştır. Ben geçilmiş bütün aşamalarla ilgili küçük bir bilgi vermek istiyorum. Sonra proje kanunları hakkında konuşacağım. Bu mesele ortaya çıktığında basında, televizyonda çeşitli fikirler vardı, bu fikirleri esasen üç gruba ayırmak uygun olur. Bazıları eski Türk (Köktürk) alfabesini, bazıları Arap alfabesini, bazıları da 1930’lu yıllara kadar kullandığımız Lâtin alfabesinin onarılmasını istiyordu. Yani basında üç yönde müzakereler yapılıyordu. Tahminen bu müzakereler döneminde toplumsal düşünce tespit edildi. Nüfusun yüzde beşi Arap alfabesi taraftarıdır. Nerdeyse yüzde yetmişinin ben bunları tahmin olarak söylüyorum, çünkü bu müzakerelerde varılan sonuca göre esas kitle Lâtin alfabesinin onarılmasını istiyor. Türk alfabesinin (yani Köktürk alfabesi) ise bazası (temeli) yoktur. Bu alfabe taş üzerinde yazılmış düz çiziklerdir. Şimdi düz çizik alfabe diyelim yeniden *kollegrafik* yöntemle değişirse artık o

eski Türk alfabesi olmayacaktır. Yeni bir alfabe olacaktır. Bu yüzden bu fikrin taşıyıcıları ülkede 5-6 kişi idi. Onlar da sonra da kendi düşüncelerinden vazgeçtiler. Ortalıkta Arap ve Lâtin olarak iki yön kaldı. Arap alfabesinin taraftarları bizim Azerbaycan halkının 1000 yıllardır bu alfabeden yararlandığı, büyük edebiyatının olduğu, tarihi abidelerin bu alfabe ile yazıldığı için 1920'li yıllarına kadar kullandığımız Arap alfabesinin onarılmasını teklif ediyorlardı. Onların ortaya koydukları delillerden biri de biz bin yıllık tarihimizi öğrenmeliyiz düşüncesidir. Ve bunu ortaya koyanlara o bin yıllık tarihe, bin yıllık edebiyata ait bir iki kitabın isminin söylemesi soruluyordu. O kitabı biz bu alfabede okumalıyız. Malum oluyor ki, diyelim "Dede Gorgud"u diyorlar ve yahut belirli tarihi eserler. Bu eserleri kitle olarak okumak mümkün değildir. Çünkü o el yazmalarını burada uzmanlar oturmuş, biliyorlar. Cahangir hoca Elyazmaları Enstitüsü'nün müdürüdür. Yani el yazmalarını ancak uzman okuyabilir. Yani ben o alfabeyi bilsem dahi metni okuyamam. Onu okumak için mutlaka özel hazırlık aşaması geçmek gerekir. En basiti "Dede Gorgud"a bakalım."²⁴⁸

Kendi görüşünü kanıtlamaya çalışan Celilov'a göre eğer "Dede Gorgud"la ilgilenen 20 bilim adamı varsa ve bu bilim adamları "Dede Gorgud" metninin bir cümlesini 20 biçimde okuyorlar. Bu anlamda bir de bizim tarihi abidelerimizi bu alfabeyle okumamızı delil olarak sunuyorlar. Bu alfabeyle olan abidelerimizi ancak uzmanlar, hem de yüksek ihtisas yapmış uzmanlar okuyabilir. Ayrıca, Arap alfabesinin

²⁴⁸ "Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İlcasının Davamı, 25 Dekabr 1991-ci İl", **Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İçlasının Stenogramı 25 Dekabr 1991-ci İl** ("Azerbaycan Cumhuriyeti'Nin Ali Sovyeti Milli Şurası'Nın Toplantısının Devamı", **Azerbaycan Cumhuriyeti'Nin Ali Sovyeti Milli Şurası'Nın Toplantısının Stenogramı (Stenografi İle Yazılmış Metin)** 25 Aralık 1991), 2941-1/14, 25.12.1991.

Azerbaycan dilinin ses yapısına uygun olmadığını Ahundov’dan başlayarak herkes söylüyor. Bu alfabe çok güzel alfabedir, ama *ofilektik* diller içindir, yani Semit (Sami) diller için çok klasik bir alfabedir. Tabii ki, bu alfabeyi biz okullarda öğretmeliyiz, öğrenmeliyiz. Ama toplum halinde bu alfabenin devlet alfabesi seviyesine yükseltmek için pratik olmadığını söylemeliyiz. Arap alfabesini gönüllü öğrenmek isteyenlere bazı fakültelerde dersler yahut kurslar halinde imkân sağlamak gerekir. Bu artık geçilmiş bir aşamadır, geri dönmek mümkün değildir. Bu yüzden bu alfabenin taraftarları önce çok güçlü biçimde propagandaya başladılar, geniş propaganda yaptılar, ama kitlenin savunmadığını gördüler. 1930’lu yıllarda kullandığımız Lâtin alfabesinin önerilmesini teklif eden üçüncü grup ise geniş ölçüde yaygındı. Geçen iki yıllık müzakerelerde bazı arkadaşlar bu alfabenin halk oylamasıyla kabul edilmesinin gerekliliğini belirtmişler. Halkın müzakeresine geniş yer vermek lazımdır. Yani referandumsuz da halk bir nevi kendi sözünü söylüyor. Şimdi Bakü’nün sokaklarını gezince Lâtin alfabesiyle ne kadar reklamlar, müessese adları, dükkân adlarının yazıldığını görüyoruz. Yani halk kendi isteğini bizim Yüksek Sovyet’in kararını beklemeden uygulamıştır. Yeni Lâtin alfabesinin taraftarları ise çoktur. Lâtin alfabesinin müzakeresi iki yıl bundan önce başladı.²⁴⁹

Lâtin alfabesini destekleyenlerinin faaliyetlerini anlatan Celilov, ülkenin bir grup kadınlarının, akademisyenlerinin, profesörlerinin toplanıp El Yazmaları Enstitüsü’nde

²⁴⁹ “Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İlçasının Davamı, 25 Dekabr 1991-ci İl”, **Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İlçasının Stenogramı 25 Dekabr 1991-ci İl** (“Azerbaycan Cumhuriyeti’Nin Ali Sovyeti Milli Şurası’Nın Toplantısının Devamı”, **Azerbaycan Cumhuriyeti’Nin Ali Sovyeti Milli Şurası’Nın Toplantısının Stenogramı (Stenografi İle Yazılmış Metin) 25 Aralık 1991**), 2941-1/14, 25.12.1991.

bir alfabe komisyonu oluşturduklarından ve bu komisyonun üyelerinin çoğunun bu toplantıda bulunduklarından bahsetmiştir. Celilov'un fikrince komisyon üyeleri gazetelerde, basında, radyo ve televizyonda olan müzakereleri gözden geçirip ortaya çıkan fikirleri eleştirerek sonuca vardılar. Bu konu artık geniş müzakerelere sebep olan bir konuydu. Bundan dolayı bu komisyonu resimleştirmek gerekirdi. Bu komisyonun üyeleri Cumhurbaşkanı'na müracaatta bulundu, Cumhurbaşkanı da bu müracaatı Yüksek Sovyet'e gönderdi. Yüksek Sovyet de kendi bünyesinde resmi olarak alfabe komisyonu oluşturdu ve Fazıl Muradeliyev bu komisyonun başkanı, Abbas hoca ve Cahangir hoca komisyonun yardımcıları, Celilov da de komisyonun sorumlu sekreteri seçildiler. Komisyon işe çok gergin başladı. Ortaya çıkan fikirler değerlendirildi, fikir alışverişi yapmak için komisyonun terkibine hem Lâtin, hem de Arap alfabesini destekleyenler dâhil edildi. Komisyon toplumun düşüncesini öğrenmek için defalarla toplandı. Alfabe komisyonuna çok fazla müracaatlar da yapıldı. Komisyon ayrı ayrı şahıslardan, kolektiflerden, basından fikirler aldı, çoğunluğun Lâtin alfabesini isteğinden emin oldu. Daha sonra alfabe komisyonu Lâtin alfabesiyle ilgili projeler üzerinde müzakereye başladı. Bu müzakereler devam etti, hatta gergin tartışmalar da yapıldı. Bir harfin üzerinde günlerce tartışıldı. Yani şimdi takdim edilen projeler iki yıllık denemeden geçerek oluşturulan varyantlardır ve bu komisyonun işinde (belirli zamanlarda basında müzakeresinde, aydınlanmasında) Fazıl hocanın çok emeği vardır. Bu alfabenin işi bitti ve teklifler Yüksek Sovyet'e takdim edildi. Karar projesi hazırlandı. 9 şubat 1991 tarihli sessiyasında (toplantısında) Yüksek Sovyet bu konuyu inceledi. Burada Milletvekillerinin teklifleri de oldu. Bu sessiyada konunun kültür ve eğitim komisyonlarına verilmesi kararı alındı. Bu komisyonlarda konu araştırıldıktan sonra

Yüksek Sovyetin gündemine geri gelecekti. Komisyonlarda da bir kaç kere alfabe konuşması yapıldı. Ama kesin karar verilmedi. Konu o zamandan beri açık kaldı. Bu toplumsal ve siyasi olaylar peş peşe devam ettiğinden bu konuyu müzakere etmeye imkân sağlanmadı. Milli Şura oluşturulduktan sonra Milli Şurada bu komisyon biçimlendi ve tabii ki biz Yüksek Sovyetin günlüğünde olan konulardan biri gibi bu alfabe konusunu ele aldık ve komisyonun ortak fikrine göre eski alfabe komisyonunun üyelerini ve ülkenin toplumsal düşüncesinin taşıyıcısı olan aydınlarımızı, bilim adamlarımızı araştırmak için buraya davet ettik. Bu komisyonun toplantısında Fazıl Muradeliyev'in başkanlığı altında yapılmış eski alfabe projesini de müzakere ettik. Ve müzakereden sonra elde edilen ortak karar projesi şimdi sizin elinizdedir. Bu komisyonun içeriğinde bir şeyi de hatırlatıyorum. Bu alfabe sadece bir grup nüfusa ait değildir. Bu bütün Azerbaycan, yani 7 milyonluk Azerbaycan halkının hepsini bir birinden farklı kılan meseledir. Hepsi bu alfabe ile ilgilidir. Bu yüzden alfabeye ilgili belirli grupları da alfabe komisyonuna biz dâhil ettik. Yani sadece dilbilimcilerden, uzmanlardan farklı olarak teşhizat grubu ve basın grubu da oluşturulmuştur. Oraya Fazıl hocanın komisyonunda olan uzmanlar ve görevli şahıslar da davet edilmiştir. Bu alfabenin geçiş aşamalarını çalışmak için onların denemesinden de geçmek gerekiyordu. Gruplar Eğitim Bakanlığı'ndan da mektup almıştır, Eğitim Bakanının bu konuda görüşü olumludur. Bu mektup geçmiş komisyonun belgeleri içindedir. O müracaattan sonra Teşhizat Komitesinden Tatlıyev'in imzasıyla ekspert (araştırma uzmanlarının) mektubu gelmiş, teşhizat bakımından geçiş imkânı bulunduğu bildirilmiştir. Sadece basın konusunda yarım yamalak bir teklif verilmiş, orada da karşıdaki zorluklardan

korkuluyor. Büyük ihtimalle Reşid hocanın kendi fikirleri dikkate alınmıştır. Teçhizat komitesinde değişiklikler de vardır. Başkanı da burada bulunuyor.

Konuşmasına devam eden Celilov, Komisyonun konunun zorluğunu anlayarak dilbilimcilerden başka, bu dâhili grupları da vazifeyle görevlendirdiğini belirtmiş ve komisyonun gergin bir çalışma sürecinden geçtiğini bildirmiştir. Celilov'un haberine göre Komisyonun ve Milli Şuranın terkinde olan komisyon üyelerinin müzakereye takdim ettiği karar projeleri geçen defa da katılımcılara sunulmuştur. Şimdi elde bulunan karar projeleri iki tanedir. Birisi Lâtin alfabesi esasında yapılmış Azerbaycan alfabesinin onarılması hakkında kanundur. Celilov Kanunu okuyor. Kanuna göre:

“Müzakere ve bilimsel tartışmalar sonucu olarak Bakü şehrinde yapılan Türkoloji Kurultayının tavsiyesiyle Azerbaycan halkı da diğer Türk halklarıyla birlikte Lâtin alfabesini kabul etmiştir. Azerbaycan dilinin ses biçimiyle uzlaşıp imlâ kurallarının basitleşmesine imkân sunan, kısa bir zamanda eğitimsizliği ortadan kaldıran ve halklar arasında bilimsel, kültürel ilişkilere köprü yapan Azerbaycan alfabesi halkın isteğine karşı, Merkezin baskısıyla 1939 yılında Kiril alfabesiyle değiştirilmiştir. Bu emir 1930 yıllarının repreessiyasının (cezalandırmasının) mantıklı devamı olmuş, Türk halklarının milli şuur sürecini önlemek için, onları yavaş yavaş yabancılaştırıp birbirinden uzaklaştırmak amacına hizmet etmiştir. Azerbaycan Milli Şurası yol verilmiş tarihi adaletsizliği ortadan kaldırmak için bu kararı alıyor:

1. Azerbaycan SSC Baş Sovyetinin 11 Haziran 1939 tarihli sessiyasında (oturumunda) Rus alfabesine geçmek hakkında kabul ettiği karar yürürlükten kaldırılınsın. Bu size dağıtılmıştır, karar yürükten kaldırılınsın,

2.1939 yılına kadar kullanılan 32 harften oluşan Lâtin alfabesi esaslı Azerbaycan alfabesi küçük değişikliklerle onarılsın.

3. Lâtin esaslı Azerbaycan alfabesinin 1993 yılının sonuna kadar zamanla onarılma işleyişı ve geçiş aşamaları bir ay zaman zarfında belirlensin ve Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'na havale edilsin.²⁵⁰

Feridun Celilov Kanunu okuduktan ve yeni alfabeye geçiş konusunda fikir ayrılıklarından bahsettikten sonra yeni alfabe projesindeki tartışmalı harfler üzerinde durdu. İki alfabe projesinden bahseden Celilov bu projelerin farkını *ə* harfinin *ә* veya üstü noktalı *ä* ile ifade edilmesi ve *ç* ve *к* sesinin yazılımı şeklinde göstermiştir.

Feridun beyin konuşmasından sonra toplantıda sorular ve müzakerelere başlanmıştır. Müzakereler üç yönde yapılmaktaydı:

1. Lâtin esaslı Azerbaycan alfabesinin onarılması hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kanunuyla ilgili değişiklikler ve kanunun kabul edilmesi.

2. Lâtin esaslı Azerbaycan alfabesinin onarılması hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kanununa ilişkin değişiklikler ve kanunun yürürlüğe girmesi aşaması ile ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Milli Şurasının Kararına bağlı değişiklikler ve kararın kabul edilmesi.

3. Lâtin alfabesinde harf sorunu ve alfabenin kabul edilmesi.

²⁵⁰ "Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İlçasının Davamı, 25 Dekabr 1991-ci İl", **Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İlçasının Stenogramı 25 Dekabr 1991-ci İl**, 2941-1/14, 25.12.1991.

1. Lâtin esaslı Azərbaycan alfabesinin onarılması hakkında Azərbaycan Cumhuriyeti'nin kanunuyla ilgili değişiklikler ve kanunun kabul edilmesi.

Eliyev: Tartışmaların durdurulmasını, Kanun'un kabul edilmesini teklif etmiştir. Ve Kanun'un kabulünden sonra parasız alfabe kurslarının düzenlenmesini de teklifine eklemiştir.

Nadir Bey: Kanun'un kabul edilmesini teklif etmiştir. Fakat Kanun'da yer alan "merkezin baskısı sonucunda Rus alfabesiyle değiştirilmiştir" yerine Rus değil, Kiril alfabesini yazmanın daha doğru olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Kanun'da yer alan "ımlâ kurallarının basitleşmesine imkân sunan, kısa bir zamanda eğitimsizliği ortadan kaldıran ve halklar arasında bilimsel, kültürel ilişkilere köprü yapan Azərbaycan alfabesi" kısmında "kısa bir zamanda eğitimsizliği ortadan kaldıran" kısmına gerek olmadığını bildirmiştir. Çünkü "ımlâ kurallarının basitleşmesine imkân sunan ve halklar arasında bilimsel, kültürel ilişkilere köprü yapan Azərbaycan alfabesi" kısmı bütün anlamı ifade ediyor. "Milli Şura Azərbaycan halkıyla ilgili yol verilmiş tarihi adaletsizliği ortadan kaldırmak için karar kabul ediyor" yerine "Milli Şura Azərbaycan alfabesiyle ilgili yol verilmiş tarihi adaletsizliği ortadan kaldırmak için karar kabul ediyor" tabirini daha doğru bulmaktadır. Kanun'da alfabenin 32 harften ibaret olduğunu belirtmek için 1939 yılına kadar kullanılmış Lâtin alfabesi esaslı Azərbaycan alfabesi küçük değişikliklerle 32 harften ibaret onarılın cümlesinin yazılmasını teklif etmiş ve toplantının ilerleyen saatlerinde "Azərbaycan alfabesinin Lâtin alfabesine geçmesi" yerine "Lâtin esaslı Azərbaycan alfabesinin onarılması" tabirinin kullanılmasını uygun gördüğünü bildirmiştir.

Sabir Rüstemhanlı: Alfabedeki harf seçiminin uzmanların işi olduğunu belirterek Kanunun kabul edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır.

Memmedov: Kanunun kabul edilmesini teklif etmiştir.

Ş. Hüseyinov: Müzakerelerin durdurulmasını Kanunun kabul edilmesini teklif etmiştir.

Fazil Muradeliyev: Rus alfabesi tabiri yerine Kiril alfabesi tabirini kullanmak konusunda Nadir beyin görüşüne destek olmuş, Kanunun üçüncü maddesinin kaldırılmasını ve Kanunun kabul edilmesini teklif etmiştir.

Ehmedov: Konuşmaların kesilmesini Kanunun oylamasını teklif etmiştir.

H. Eliyev: Bu alfabeyi değiştirmeye acele etmemeyi önermiş, Lâtin, Kiril, Arap alfabelerinde yayın yapan "Odlar yurdu"nın tecrübesinden faydalanmayı uygun görmüştür

K. Rehimov: Önce Lâtin alfabesine geçişe karşı olmuş, sonra ise desteklemiştir. Destekleme nedeni ise yakın zamanlarda Türkologların toplantısında Türk dilli halkların Lâtin alfabesine geçme teşebbüsleri olmuştur. Böyle bir teşebbüs varsa bunu alkışladığını da belirtmiştir.

İ. Şıhlı: Kanunun kabul edilmesini teklif etmiştir.

Tofig Köçerli: Kanunda belirtilen Azerbaycan "I.Umum İttifak Türkoloji Kurultayının tavsiyesiyle Azerbaycan halkı Türk halklarıyla birlikte Lâtin alfabesini kabul etmişti" tabirine karşı çıkarak Azerbaycan'ın Lâtin alfabesini daha önce kabul ettiğini belirtmiş ve Kanunun bugün kabul edilmesini teklif etmiştir.

Polad Bülbüloğlu: Lâtin alfabesini uygulamak için alfabe komitesinin oluşturmaya gerek kalmadığını belirterek bu uygulama işinde Kültür Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı ve Bakanlar Kurulunun yeterli olacağını bildirmiştir.

Neriman bey: Kanun'un müzakeresine gerek olmadığını belirterek. Konuşmaların durdurulmasını Kanunun kabul edilmesini teklif etmiştir.

Firudin Köçerli: Önce Kanunun kabul edilmesini teklif etmiştir.

Oylama yapılmış, oylamaya 38 kişi katılmıştır (5 kişi kartsız). Oylamada 36 kişi Kanunu kabul etmiş, iki kişi oyunu kullanmamıştır. Kanun kabul edilmiştir.

2. Lâtin esaslı Azerbaycan alfabesinin onarılması hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kanununa ilişkin değişiklikler ve kanunun yürürlüğe girmesi aşaması ile ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Milli Şurasının Kararına bağlı değişiklikler ve kararın kabul edilmesi.

İsa Gamberov: Belgenin üçüncü maddesinde “Lâtin alfabesinin onarılma mekanizmasının ve geçiş aşamalarının bir ay zaman zarfında belirlenmesi Bakanlar Kurulu’na havale edilsin”, “Lâtin alfabesinin 1993 yılının sonuna kadar zamanla onarılması hakkında kararı uygulamak Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Bakanlar Kurulu’na havale edilsin” cümlelerinin “Lâtin alfabesinin 1993 yılının sonuna kadar zamanla onarılması hakkında kararı uygulamak, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Bakanlar Kurulu’na havale edilsin” cümlesiyle değiştirilmesini teklif etmiştir.

Nadir Bey: Lâtin alfabesine geçiş sürecinin iki yıl zaman zarfı yerine 3 yıl (1994 yılının sonuna kadar) ayrılmasını uygun görmüştür. Toplantının ilerleyen saatlerinde ise 1 Ocak 1994 tarihine kadar geçiş sürecini kısaltmayı teklif etmiştir.

Memmedov: 1993 yılının sonuna kadar ciddi çalışarak zamanı kısaltmak gerektiğini bildirmiştir.

Ş. Hüseyinov: 1993 yılının sonuna kadar değil, 1992 yılının sonuna kadar alfabe sürecini kısaltmak gerektiği fikrini savunmuştur.

Ehmedov: 1993 yılının normal bir zaman olduğunu göstererek Kanun üçüncü maddesinin karar projesine eklenmesini teklif etmiştir.

İ. Şıhlı: Yeni alfabeye geçiş sürecini 1993 yılının sonu, 1994 yılının Ocak ayına kadar uzatmayı uygun görmüştür.

E. Abdullayev: Arap ve Kiril alfabesinin dile uygun olmadığını bildirerek Kanunun kabul edilmesini desteklemiştir.

Afat Gurbanov: Yeni alfabeye geçiş süreci için bir yılın yeterli olacağı görüşünü savunmuştur.

Firudun Köçerli: Yeni alfabeye geçiş sürecini 1994 yılına kadar uzatmayı uygun görmüştür.

Oylama yapılmış, oylamaya 37 kişi katılmış ve karar kabul edilmiştir.

3. Lâtin alfabesinde harf sorunu ve alfabenin kabul edilmesi.

Milletvekillerine dağıtılan alfabe projesi üzerinde tartışmalar yapılmıştır.

Mirze İbrahimov: Azərbaycan dilinin korunması üzerinde durmuştur. Lâtin alfabesinin halk tarafından kabul edildiğini bildirerek dükkân isimlerinin, panoların, reklamların Lâtin alfabesiyle yazılmasına dikkat çekmiştir. ə harfinin ä olarak gösterilmesine ve ü harfine şiddetle karşı çıkmıştır. Komşu hatırı için (Türkiye işaret ediliyor) halkın dilinin bozulmaması gerektiğini bildirmiştir. Türk dilli halkların çok olduğunu ve her dilin kendi özelliğini koruduğunu bildirerek ə harfinin kalmasını teklif etmiştir.

Tofiq Gasımov: Alfabe de s harfine kuyruk konularak ş harfinin düzeltilmesinden yola çıkarak ve ç harflerinin ч (ч), c(ч) olarak değiştirilmesini savunmuştur. Türk alfabesinde ise bu teklifin tersi olduğunu belirtmiştir.

Sabir Rüstemhanlı Mirze İbrahimov'un ä, ü harfleri konusunda düşüncelerine değinerek harf seçimini uzmanların yapması gerektiğini ve bu harflerin Kiril alfabesinde olduğu gibi kalmasının bizim yeni alfabe oluşturmadığımız anlamına geldiğini ifade etmiştir. ə harfi konusunda Mirze İbrahimov'u destekleyebileceğini söyleyerek bazı görüşlerine karşı olduğunu şöyle ifade etmiştir:

"ə sesiyle ve noktaların sayının az olmasıyla ilgili sizin görüşünüz destekleyebilirim, ama iki alfabe sisteminin birbirine karıştırılmasıyla ilgili ise karşıyım. Bizim alfabenin en büyük kusurlarından biri Kiril alfabesiyle Lâtin alfabesini karıştırmamızdır. Lâtin alfabesini Avrupa'nın birçok ülkesi kullanıyor, İngiliz de, Fransız da, Alman da. Ama onların hiçbiri Lâtin alfabesine yeni sistem, yeni işaret eklememişler. Örneğin, İngilizler kendi dillerinin bir kısmını yazmak için iki-üç harfi yan yana yazıyorlar, fakat alfabenin kurallarını bozmuyorlar. Bu yüzden alfabede harf

sistemini koruyarak kendi özel seslerimizi ifade edebiliriz. Sistemi bozmamak için sizin tekliflerinizi dikkate almamız gerekir. Siz biliyorsunuz ki, siz bir komşunun hatırı için tabirini sık sık kullanıyorsunuz. Komşu benim, komşu ayrı biri değil, benim dilimde konuşan bir halktır. Eğer bu bir alfabe köprü yapıyorsa, dünyanın tahminen büyük arazisini birleştiriyorsa, az bir farkla lehçe farkıyla aynı dilde olan halkları yaklaşıtıyorsa, büyük bir beşeri ideale hizmet ediyorsa, burada milliyetçilik değil, dünyanın birleşmesi söz konusudur ve biz bundan neden imtina etmeliyiz. Eğer bunu Umum Türk konferansı kabul ediyorsa, ortak bir sistemi alalım ve bu sistemden Özbekler, Kazaklar, Türkmenler, güneyde yaşayan kardeşlerimiz de kullansınlar. Bu büyük bir adımdır. Bu adım atılmış, bizim bu adımdan imtina etmemiz yeniden Türk halkları arasında uçurum oluşturmak olur ve ben buna karşıyım."²⁵¹

Nadir bey: alfabe projesini varyantlarından birincini daha uygun bulmuştur.

H. Eliyev: Lâtin alfabesinin taraftarı olduğunu bildirmiş, ə, e, y harflerinin dilimizde kullanılarak vatandaşlık hakkı kazandığını belirterek bu harflerin kalmasını teklif etmiştir. Türk dilli halk olduğunu, fakat bir halkın kucağından çıkıp, başka bir halkın kucağına düşmenin anlamı olmadığını bildirmiştir. Yapay bir şekilde Türkleştirmemeyi önermiş, bu alfabeye geçmenin Türk dilli halkların birleşmesine yardım etmeyeceği kanaatine varmıştır. Bu fikrini Arap alfabesini kullanan halklar arasında birlik olmamasıyla kanıtlamaya çalışmıştır.

²⁵¹ "Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İlçasının Davamı, 25 Dekabr 1991-ci İl", **Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İlçasının Stenogramı 25 Dekabr 1991-ci İl**, 2941-1/14, 25.12.1991.

K. Rehimov: Noktalı harfleri kullanmamayı tercih ederek ə harfinin kalmasını uygun görmüştür. Ayrıca *k (ka)* ve *k (ke)* sesleri için iki ayrı işaret yapılmasını teklif etmiştir. Türkiye’de kullanılan alfabenin alınmasına karşı çıkmıştır.

I. Şıhlı Rehimov: K. Rehimov’un görüşünü desteklemiştir.

Tofiq Köçerli: Dilin özelliklerini dikkate almayı uygun görerek önemli faktörün dil olduğunu hatırlatmış, Ortak alfabenin Türk halklarının birbirini anlamasında önemli bir faktör olmayacağını belirtmiştir. Bunun için Türk halklarının ilmi, metodik ilişkilendirme merkezinin oluşturulmasını teklif etmiştir.

Afat Gurbanov: Alfabe üzerinde durarak Türk diliyle Azerbaycan dilini karşılaştırmıştır. *Г* harfinin Azerbaycan dilinde, *К* harfinin Türk dilinde çok kullanıldığına dikkat çekerek hangi harfin daha çok kullanıldığına göre harf seçimi üzerinde durmuştur.

Firudin Köçerli: Alfabenin her iki varyantını oylamayı teklif etmiştir. Kalın ünlülerin noktasız, ince ünlülerin noktalı yazıldığını belirtmiş, teklif edilen *ə, e, ø* harflerinin beraber kullanımının yazım zamanı karıştığını göstermiştir. Bütün seslerin işareti olduğunu da ilâve etmiştir.

Mirabbas Bey: Türk halkları Lâtin alfabesine geçerse, hepsinin aynı alfabeye-İstanbul’da hazırlanan 34 harften oluşan Ortak alfabeye geçmesini teklif etmiştir.

Oylama yapılmıştır. 26 kişi birinci varyanta ((*ä*) *a iki noktalı*) evet, 7 kişi hayır demiştir. Ve birinci varyant kabul edilmiştir. İsa Gember ise alfabenin kabul edilmesiyle beraber 31 Aralığı Dünya Azerbaycanlıların Dayanışma günü ilan etmeyi teklif etmiştir.

***Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yüksek Sovyetinin Milli Şurasının 25 Aralık
1991 tarihli 33 numaralı kararı***

Lâtin alfabesi esaslı Azerbaycan alfabesinin onarılması hakkında

Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu

Geniş müzakereler, bilimsel tartışmaların sonucu olarak 1926 yılında Bakü şehrinde yapılan I. Umum İttifak Türkoloji Kurultayın tavsiyesiyle Azerbaycan halkı Türk halklarıyla birlikte Lâtin alfabesini kabul etmişti. Azerbaycan dilinin ses biçimiyle uzlaşıp imlâ kurallarının basitleşmesine imkân sunan, kısa bir zamanda eğitimsizliği ortadan kaldıran ve halklar arasında bilimsel, kültürel ilişkileri geliştiren Azerbaycan alfabesi halkın isteğine karşı, Merkezin baskısıyla 1939 yılında Kiril alfabesiyle değiştirilmiştir. Bu emir 1930 yıllarının (repressiysının) cezalandırmasının mantıklı devamı olmuş, Türk halklarının milli şuur sürecini önlemek için, onları yavaş yavaş yabancılaştırıp birbirinden uzaklaştırmak amacına hizmet ediyordu.

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin Milli Şurası yol verilmiş tarihi adaletsizliği ortadan kaldırmak için karar kabul ediyor:

1."Azerbaycan alfabesinin Lâtin'den Rus alfabesine geçilmesi hakkında" 11 Haziran 1939 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kanunu yürürlükten kaldırılsın.

2.1940 yılına kadar Azerbaycan'da kullanılan 32 harften oluşan Lâtin alfabesi esaslı Azerbaycan alfabesi küçük değişikliklerle onarılsın.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı A. Mütellibov.

Bakü şəhri, 25 Aralık 1991²⁵²

Azərbaycan Cümhuriyyəti'nin Yükksek Sovyetinin Milli Şurasının 25 Aralık 1991 tarixli 34 numaralı kararı

"Lâtin alfabesi esaslı Azərbaycan alfabesinin onarılması haqqında"

Azərbaycan Cümhuriyyəti'nin Kanunun yürürlüğe girmesi kuralına ilişkin Azərbaycan Cümhuriyyəti Yükksek Sovyeti Milli Şurasının kararı

"Lâtin alfabesi esaslı Azərbaycan alfabesinin onarılması" ile ilgili Azərbaycan Cümhuriyyəti Yükksek Sovyetinin Milli Şurasının verdiğı karar:

1. 32 harften oluşan Lâtin alfabesi esaslı Azərbaycan alfabesi küçük değışikliklerle aşağıdaki gibi dizilsin:

Aa, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, Ää, Ff, Gg, Ğğ, Hh, Xx, Iı, İi, Jj, Kk, Qq, Ll, Mm, Nn, Oo, Öö, Pp, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Vv, Yy, Zz.

2. Lâtin alfabesi esaslı Azərbaycan alfabesinin onarılması aşağıdaki esas aşamalarla uygulansın:

1992 yılında: Eylöl ayından itibaren ortaokulların I.sınıflarında dersler yeni alfabe ile yapılsın.

Ortaokulların yukarı sınıflarında, meslek okullarında, orta ihtisas okullarında, üniversitelerinde isteğe bağılı Lâtin alfabesi öğreten kurslar teşkil edilsin.

²⁵² "Latin Grafikalı Azərbaycan Elifbasının Bərpası Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu", **Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Milli Şurasının 25 Dekabr 1991-ci İl Tarixli 33 Nömrəli Qərarına Dair** ("Latin Alfabesi Esaslı Azərbaycan Alfabesinin Onarılması Haqqında Azərbaycan Cümhuriyyətinin Kanunu", **Azərbaycan Cümhuriyyəti`Nin Ali Sovyeti`Nin Milli Şurası`Nın 25 Aralık 1991 Tarixli 33 Numaralı Qərarına Dair**), 2941-1/14, 25.12.1991.

Bütün eğitim alanlarının öğretmenleri ve diğer işçilerin Lâtin alfabesini öğrenmeleri için lektoriyalar (okuma salonları) ayarlansın.

Bütün makinistlerin, düzeltmenlerin, matbaa işçilerinin, gazete, dergi, neşriyat çalışanlarının Lâtin alfabesini öğrenmesini temin eden tedbirler uygulansın.

Ülkenin gazete ve dergileri Rus alfabesiyle paralel hem de Lâtin alfabesini kullansınlar.

Matbaa araç ve gereçlerini hazırlayan müesseselerle anlaşmalar bağlanması, araç ve gereçlerin alınması ve kurulması temin edilsin

Kitap, gazete matbaalarında, bakanlıkların, idarelerin, enstitülerin vb. teşkilatların matbaa alanlarında harfler yeniden yapılsın.

Mühür, damga ve form yapılan müesseselerin yeniden yapılması ve bütün teşkilatların mühürlerinin, formlarının değiştirilmesine başlanılsın.

Haritalar yeniden yayımlansın, şehir, köy, kasaba, sokak adlarının levhaları, vesikalar, nikâh, noter, istatistik, kayıt, muhasebe belgelerinin yeniden hazırlanmasına başlanılsın.

Ülke televizyonu Lâtin alfabesini tebliğ eden ve öğreten lektoriyalar teşkil edilsin. Programların isimleri, ilanlar, alt yazılar yeni alfabeye gösterilsin.

Lâtin alfabesini öğrenmek isteyenler için toplumsal esaslarla çalışan kurslar açılsın.

Kültür ocaklarında Lâtin alfabesinin uygulanmasına başlanılsın.

İlmi Araştırmalar Enstitüleri zamanla Lâtin alfabesine geçsin.

Azərbaycan dilinin İmlâ Kılavuzu hazırlanıp Lâtin alfabesiyle neşredilsin.

Yaşayış bölgelerinde Lâtin alfabesinin öğretilmesi ve anlatılmasıyla ilgili merkezler açılsın.

Sokak adlarının, vitrin ve reklamların, idare ve müəssəse adlarının zamanla Lâtin alfabesiyle yazılması temin edilsin.

***1993 yılında:** Orta ve ihtisas okullarında ve universitetlerde derslikler Lâtin alfabesiyle basılsın.*

Ortaokulların ilkokul sınıflarında Lâtin alfabesinin öğrenilmesine başlanılsın.

Eğitim sisteminin bütün alanlarında Lâtin alfabesinin uygulanması sonlandırılınsın.

Matbaaların işini Lâtin alfabesine uyğunlaştırmak için bütün tedbirler alınsın; materyaller değiştirilsin, fotoğraf toplama, bilgisayar sistemi, satır dökme makineleri, kitap ve gazete matbaalarının teknik vasıtalarının yeni alfabeye uyğunlaştırılması sonlandırılınsın.

Ülkenin bütün gazete ve dergilerinin, bedii, ilmi, teknik, toplumsal, siyasi ve başka kitapların Lâtin alfabesiyle yayımlanması temin edilsin.

3. Azərbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kuruluna Lâtin alfabesi əsaslı Azərbaycan alfabesinin onarılması üçün gerekli tədbirlərin görülməsi həvalə edilsin.

Azərbaycan Cumhuriyeti Yüksək Sovyetinin Başkanı E. Gəfərova

*Bakü şəhri, 25 Aralık 1991.*²⁵³

G- Kabulünden Sonra İlmî Çevrelerde ve Halk Nazarında Nasıl Karşılandığı

Lâtin alfabesi Azərbaycan'ın Milli Şurası tarafından kabul edildikten sonra bu karar halkın çeşitli tabakaları tarafından hem olumlu, hem de olumsuz karşılandı. Bu durum Azərbaycan basınına da yansıdı. Özellikle 7 Ocak 1992'de Azərbaycan Televizyonunda yayınlanan "Studyomuzun gonagları" programı²⁵⁴ tepkiyle karşılanmış ve Azərbaycan basınında yankı uyandırmıştır.

Bu programa tepki gösteren kişiler tepkilerini Azərbaycan basınına gönderdikleri makalelerde belirtmişler. *Aydınlıq* Gazetesinin 17 Ocak 1992 tarihli sayısında bu konuyla ilgili görüşlere geniş yer verilmiştir.

Ağamehemmed Ehmedli, Hesən Bahışov, Məgsud Zeynalov, Mobil və Heyrullayev və başkaları toplam 32 kişi imzalarıyla beraber *Aydınlıq* Gazetesine mektup göndermişler. Mektupta yukarıdaki Azərbaycan Televizyonunun 7 Ocak 1992'de yayınlanan "Studiyaımızın gonagları" isimli programda konuşma yapan Şeyhüslam Hacı Allahşükür Paşazadə Həzrətləri və onun tərəftarları eleştirilmiştir. Mektupta belirtilenlere göre yapılan programda ülkenin siyasi ve iktisadi durumunun zor dönemlerinde, Karabağ'da yapılan kanlı savaş nedeniyle Azərbaycan Türklerinin

²⁵³ ““Latin Grafikalı Azərbaycan Elifbasının Berpası Həgində” Azərbaycan Respublikasının Qanununun Güveyə Minməsi Gaydası Baredə”, **Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Milli Şurasının 25 Dekabr 1991-ci İl Tarihli 34 Nömrəli Gerarına Dair** (““Latin Alfabəsi Esaslı Azərbaycan Alfabəsinin Onarılması Hakkında” Azərbaycan Cümhuriyyətinin Kanununun Yürürlüğe Girməsi Quralına İlişkin”, **Azərbaycan Cümhuriyyəti`Nin Ali Sovyeti`Nin Milli Şurası`Nın 25 Aralık 1991 Tarihli 34 Numaralı Kararına Dair**), 2941-1/14, 25.12.1991.

²⁵⁴ A. Ehmedli, H. Bahışov, H. Heyrullayev, Z. Məgsudov vb., “Elifbamız Dört Yol Ayırıcında”, *Aydınlıq*, Bakı, 17.01.1992.

alfabelerini değişmeye hakları olmadığı şeyh ve taraftarlarınca bildirilmiştir. Fakat bu program yapılırken sadece Arap alfabesi taraftarları konuşmuş, Lâtin alfabesi taraftarları ise davet edilmemiştir. Alfabe siyasi olaydır. Onunla ruhaniler idaresi değil, devlet ilgilenmelidir. Neden 4 yıl boyunca din adamları devlet adamlarına "Karabağ problem"iyle ilgili müracaat etmemiştir? şimdi de bu din adamları soyumuza, kökümüze dönmemiz için Arap alfabesini kabul etmeliyiz diyorlar. Biz Arap alfabesine karşı değiliz. Fakat şimdi dünyanın geliştiği bir dönemde Lâtin alfabesi bizim de gelişmemiz için bir köprü olabilir. En önemlisi de bizim soyumuza, kökümüze, yani Türk ailemize kavuşmamıza zemin oluşturuyor.²⁵⁵

Aydınlığ Gazetesinin bir başka makalesinde de yazar Eli Semedli 7 Ocak 1992`de yayımlanan "Studiyamızın gonagları" isimli programda konuşma yapan şeyhüslam Hacı Allahşükür Paşazade Hazretlerinin konuşmasını eleştirmiştir. Yazara göre şeyhin esas görevi hükümdarla halkın arasını bozmak değil, onarmaktır. Semedli fikrini "şeyh olmak zordur" tabiriyle tamamlamıştır.²⁵⁶ İsrail Helilov Eli Semedli`nin görüşlerini desteklemiş ve özellikle din adamlarının Lâtin alfabesine karşı tutumlarını doğru bulmamaktadır. "Tövbe" cemiyetinin başkanı Hacı Ebdül`ü ve din adamlarının görüşlerini²⁵⁷ eleştiren yazara göre bu din adamları, Lâtin alfabesinin onarılması ile ilgili yeni kanun onaylanmasının bu kadar kısa zamanda olacağını düşünmediklerinden geç kalmışlar. Din adamlarının "Deyirmi stol" isimli televizyon programındaki Lâtin alfabesi

²⁵⁵ Ehmedli, Bahışov, Heyrullayev, Magsudov vb., **a.g.m.** 17.01.1992.

²⁵⁶ E. Semedli, "Elifbamız Dört Yol Ayırıcında. şeyh Olmak Zordur", **Aydınlığ**, Bakı, 17.01.1992.

²⁵⁷ Bu din adamları Latin alfabesinin kullanılmasının acelesinin olmadığını, İran`daki soydaşlarımızın da Arap alfabesini kullandıkları sebebini de göstererek, halk seçimiyle yeni alfabenin kabul edilmesini teklif etmekteydiler. İ. Helilov, "Elifbamız Dört Yol Ayırıcında. Mustafası Nazıl Olur", **Aydınlığ**, Bakı, 17.01.1992.

karşıtı görüşlerini tenkit eden yazar konuşmasını bu din adamlarına "uzun zamandan beri "mus...mus.." diyenlerin galiba yavaş yavaş Mustafası nazil oluyor" cümlesiyle cevap vererek fikrini tamamlamaya çalışmıştır.²⁵⁸ Humar Ehmedova da din adamlarını eleştirmiş, din adamlarının görüşlerine "Milletimizin içinde ihanet olmasa, düşman karşımızda duramaz" cümlesiyle karşılık vermiştir.²⁵⁹ Tek bir yolun Lâtin alfabesi olduğunu vurgulayan İsa İsmayılzade'ye göre Lâtin alfabesinin kabul edilmesini ihanet olarak algılayan İran, Kiril alfabesinin kabul edilmesini neden ihanet olarak görmüyordu, mollalar o zaman neden susuyorlardı? Şimdi İslam bayrağı altında Arap alfabesini temsil ediyorlar. Burada sadece bir amaç var. Türk dünyasına açılan kapıları kapamak. İslam mukaddes dinimizdir! Onu böyle ucuz yola, siyaset oyununa alet etmek çocukluktur. 20 Ocak Şehitlerimizin ikinci yıl dönümünde İslam partisinin üyesi olan bir kadının "alfabe konusunda ihanet olmuş" demesi şehitlerimizin ruhuna bir hakarettir. Veya Zerdüş Elizade'nin "Lâtin alfabesiyle benim halkım cahil kalacak" demesi çok ilginçtir. Peki, en gelişmiş ülkeler neden Lâtin alfabesini kullanıyor.²⁶⁰

Arap alfabesi taraftarlarına ayrımcılık tanıyan televizyon şirketini de eleştiren makalenin yazarı Şeyhüslam'ı, Hacı Ebdül'ü, Zerdüş ve Araz Elizade kardeşlerini ve onlar gibilerini İran ve Moskova'nın değirmenine su dökenler olarak nitelendirmiş, Lâtin alfabesinin Türk dünyasına açılacak kapı olmasından rahatsız olduklarını belirtmiştir. İslam Partisinin üyeleri olan bu din adamlarının yaptıkları gösterilere de dikkat çekmiş,

²⁵⁸ Helilov, "a.g.m, 17.01.1992.

²⁵⁹ H. Ehmedova, "Elifbamız Dört Yol Ayrıcında. Kim Nece Bahır", **Aydınlıq**, Bakı, 17.01.1992.

²⁶⁰ İ. İsmayılzade, "Birce Yol Var: Latin Elifbası (Bir Daha Elifba Hggında)", **Yeni Fikir**, Bakı, 7.02.1992.

Türkiye'nin karşılıksız olarak bir milyon alfabe kitabı ve yazı makineleri hazırladığını özellikle vurgulamıştır.²⁶¹

Prof. Dr Murtuz Elesgerov ve Ziyafet Esgerov ise din adamlarının televizyon programlarındaki konuşmalarına karşı endişelerini şöyle dile getirmişler:

“Ülkemizde çok zor öğrenilen Arap alfabesinin yeniden onarılması zor bir konudur. Biz bu alfabenin taraftarlarının din adamları olduğunu biliyoruz ve onları belirli anlamda anlamak uygun olur. Alfabe konusunda karar verenin halk olduğunu, halkın çoğunluğunun Lâtin alfabesi taraftarı olduğunu unutmamak gerekir. Buna son iki yıllık müzakereler delildir. Arap alfabesinin okuyup yazarlarının çoğunun Lâtin alfabesini bildiğini de unutmamamız gerekir. Lâtin alfabesi uluslararası alfabedir. Biz bunları söylemeye de biliriz. Çünkü artık Lâtin alfabesi resmen kabul edilmiştir. Fakat bizi rahatsız eden son günlerde Arap alfabesinin propagandasını yapan bazı televizyon programlarıdır”.²⁶²

Duruma açıklık getirmeye çalışan, yeni alfabe projesini eleştiren makale yazarlarına göre bugün alfabe alanında tarihi adaletin-Lâtin alfabesinin onarılmasının zeminin oluşması Sovyetler Birliği denen İmparatorluğun dağılmasıyla ilgilidir. Lâtin alfabesinin onarılması iyi bir teşebbüstür. Lakin bu konuda "bugün erken, yarın geç" prensibine uymakla beraber, "yüz ölç, bir biç" tabirinin ifade ettiği anlamı da unutmamak gerekir. Alfabe konusu halkın kaderidir. 1939 yılında Türk halkları Kiril alfabesine geçerken ciddi hatalar yapıldı. Ve aynı memlekette yaşayan bu halklar nerdeyse birbirini ne okuyabiliyor, ne de anlayabiliyor. Bu dillerde bir fonemin çeşitli

²⁶¹ İsmayılzade, **a.g.m**, 7.02.1992.

²⁶² Elesgerov, Esgerov, **a.g.m**, 9.01.1992.

biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu yüzden yeni Azerbaycan alfabesi oluşturulurken başka Türk halkları, özellikle biçimlenmiş, yerleşmiş Türk alfabesini örnek almalıyız. Yine Türk halkları bizi, biz Türk halklarını anlamayacaksa, ekonomimizin bu zor gününde alfabe değişiminin hiçbir anlamı yoktur. Tam tersi, olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilir. Mümkün olduğu kadar Türk alfabeleri arasında fark en aza indirilmelidir. Ortak karara varmak için yeniden Türkoloji Kurultayı çağırarak gerekir. Türk halkları arasında gayri resmi konuşmalar esas alınmamalıdır. Çünkü onların hiçbirinin hukuki teminatı yoktur. 25-e kadar Türk halkı Lâtin alfabesini oluştururken kendine özgü 2-3 harfi dahil ederse, bunun sonucu iyi olmaz. Biz tekrara 1939-1940 yılına dönmüş oluruz. O zaman Rus alfabesi temelinde oluşturulmuş rezillik, şimdi ise Lâtin. Gazetelerde yeni yayınlanmış 32 harften oluşan alfabe bizim bu yoldan uzak olmadığımızı gösteriyor. Bizim eleştirimiz alfabe komisyonunadır. Alfabenin bu biçimde verilmesi bizi tatmin etmiyor.²⁶³

Kabul edilen Lâtin alfabesinden mutluluk duyan Oruc Memmedov ise bu mutluluğunu *Yeni Fikir* Gazetesiyle paylaşmıştır. Gönderdiği mektubu "Hoş geldin atamın, anamın hatırında yaşayan elifba!", "Ayağın uğurlu olsun!" sloganlarıyla tamamlayan Meme Oruç mektubunun (Ek-24) Lâtin alfabesiyle yayınlanmasını istemiştir.²⁶⁴

Yazarın bu isteğini yerine getiren gazete makalenin sonuna ekleme yapmıştır. Bu eklemede aşağıdakiler belirtilmiştir.

²⁶³ Elesgerov, Esgerov, **a.g.m.**, 9.01.1992.

²⁶⁴ M. Oruç, "... ve Bir Neşeli Gün", **Yeni Fikir**, Bakı, 10.01.1992.

“**Bizim ilavemiz:** Biz de bu kalem dostumuz Memmed Oruc’un sevincine şerik olup isteğini yerine getirdik. Şimdilik matbaada harfler olmadığından onun el yazısının fotokopisini yayınlamayı karara aldık.

Son dönemler Lâtin alfabesine karşı ülkede başlanmış kampanya bazıları gibi bizi de şaşırttı. Ülkenin Yüksek Sovyetinin Milli Şurası Lâtin alfabesine geçişle alakalı karar çıkarmış ve bu geçişin aşamalarını tespit etmiştir. Böyle bir karardan sonra yeniden Arap alfabesinin onarılmasını isteyenler hangi amaca hizmet ediyorlar? Başlı belalı toprağımızda problemlerimiz sanki azmış gibi bir de alfabe problemi oluşturuyoruz? Yıllardır hepimiz halkı bir olmaya çağırıyoruz. Peki şimdi? Son günlerin çağırıları insanları Lâtin ve Arap olarak iki cepheye ayırmaz mı? Bu konuyla ilgili iyi düşünelim!”²⁶⁵

Lâtin alfabesinin kabul edilmesinden sonra Azerbaycan basınında Arap ve Lâtin alfabesi taraftarlarının görüşleriyle beraber Kiril alfabesini destekleyenlere de yer verilmiştir. Kiril alfabesi taraftarı olan Memmedkerim Guliyev *Bakı* Gazetesinde yayınladığı makalede Lâtin alfabesini destekleyenler tarafından Lâtin alfabesine geçiş sebebi olarak önemli bir açıklama gösterilmediğini belirtmiştir.²⁶⁶

İlmi çevreler tarafından olumlu karşılanan Lâtin alfabesi onarılması taraftarları, Arap alfabesi destekleyicilerinin tavırlarından rahatsızlık duymuş ve bunu Azerbaycan basınında dile getirmişler. Bu duruma çözüm getirmeye çalışan E. Ehmedzade’ye göre bugün alfabeyi siyasi çekişmeler objesine dönüştürmek zamanı değildir. İfrata varmadan hareket etmek gerekir. Lâtin alfabesine üstünlük vermekle, Lâtin ve Arap alfabelerini

²⁶⁵ Oruç, **a.g.m.**, 10.01.1992.

²⁶⁶ M. Guliyev, “Elifbamız Haggında”, **Bakı**, Bakı, 18.02.1992.

ilkokul ve ortaokulların ders programlarına dâhil etmekle her iki alfabede yazıp okumayı öğrenebiliriz. Bu ise şimdiki ve gelecek nesillerin geçmişle ilişkisini onarır, komşu ülkelerle kültürel ve bilimsel ilişkileri geliştirebilir. Bununla da toplumsal varlık olan birey ve toplumsal çıkarların arasında eşitlik oluşur.²⁶⁷

Lâtin alfabesi taraftarı olan, ilkokul eğitimini de Lâtin alfabesiyle alan Abdullayev, Arap alfabesi taraftarlarına karşı çıkmıştır. Prof.Dr. Abdullayev alfabe konusunda sadece dilbilimcilerin değil, herkesin fikir söyleyeceğini savunmuştur.²⁶⁸

Üniversitenin Fars dili Fakültesini bitiren Möhsün Nağısoylu (Filoloji İlimler Adayı) ise Arap alfabesinin zorluğundan bahsetmiştir. Lâtin alfabesinin destekleyen Nağısoylu eski metinlerin okunmasının uzmanların işi olduğunu belirtmiş, Ferhad Ağazade'nin 1923 yılında Arap alfabesiyle yayımlanmış "Ne üçün ereb herfleri türk diline yaramır" isimli kitabını okumayı önermiştir.²⁶⁹

Prof Dr. Tofig Hacıyev ise alfabe konusunda teklif edilen 4 alfabe konusunda değerlendirme yapmıştır. Hacıyev'e göre Kiril alfabesinin mutlaka değiştirilmesi için iki sebep vardır. 1. Manevi bakımdan bağımsız olmak isteniyorsa, zorla kabul ettirilmiş alfabe değiştirmeli. 2. Alfabe yazılı ilişki vasıtasıdır. Bizim kabul ettiğimiz Kiril alfabesini kimse okuyamıyor. Ne Türk halkları, ne de Slav halkları.²⁷⁰

Hacıyev'in fikrince Runik yazısına dönmek mümkün değildir. Bu alfabede de Arap alfabesinde olduğu gibi ünlü sesler yoktur. Kendi döneminde önemli alfabe

²⁶⁷ E. Ehmedzade, Elifba ve Siyaset, **Mühacir**, Bakı, 6.02.1992.

²⁶⁸ M. Abdullayev, "Elifbamız Nece Olmalıdır", **Yeni Fikir**, Bakı, 1.05.1992.

²⁶⁹ M. Nağısoylu, "Gec de Olsa", **Veten Sesi**, Bakı, 27.02.1992.

²⁷⁰ K. Aslan, T. Hacıyev, "Ümidlerin Elifbası", **Ülfet**, Bakı, 25.01.1992.

olmasına rağmen şimdiki dönemde mükemmellik açısından uygun alfabe sayılmaz. Arap alfabesini kabul etmek de doğru değildir. Öncelikle Arap alfabesini değiştirip başka alfabeyle geçmek cinayettir. Çünkü bin yıldan fazla tarihi bir dönemde oluşturulmuş kültür abideleri de bu alfabeyle yazılmıştır. Arap alfabesinin problemi Azerbaycan-Türk dilini ifade edememesidir. Bu alfabeyle öğrenmek ve öğretmek de zordur. Aslında bu alfabeyle öğrenmek için bizim imkânımız yoktur. Çünkü önceleri bu alfabeyle bilenler Arap ve Fars dillerini de biliyorlardı. Şimdi ise bu dilleri yeteri kadar ne bilen var, ne de okullarda diğer yabancı diller kadar öğretiliyor. Arap alfabesine geçerse toplum olarak 20–25 yıl sonra ancak bu alfabeyle öğrenebiliriz. Lâtin alfabesini ise okullarda yabancı dil nedeni ile nerdeyse herkes biliyor. Arap alfabesini öğrenmek ne kadar zorsa, Lâtin alfabesi o kadar kolaydır. 2–3 yıl zaman zarfında herkes bu alfabeyle hızlı bir biçimde okuyup yazacaktır.²⁷¹

Arap alfabesi taraftarlarının eleştirilerinden rahatsız olan Hacıyev bu durum konusunda fikrini şöyle açıklamıştır:

“Güneyde yaşayan kardeşlerimizi bahane eden Arap alfabesi taraftarları Türkiye ve İran arasında olan gerginliğe bizim de katılmamızı istiyorlar. Aslında onların amaçları Kiril alfabesinin kalmasını sağlamaktır. Milli Şura’nın Lâtin alfabesini onaylamasından sonra televizyona çıkıp da Arap alfabesine taraftar olan din adamlarının Bolşeviklerden farkı nedir? Zamanında Marksistler Marksizm-Leninizm felsefesinin hümanistliğinden (insancılığından) konuşarak insanları öldürdükleri gibi şimdi de Kur’anı-Kerim’den ayetler okuyarak kardeş katline ortam hazırlamasınlar.

²⁷¹ Aslan, Hacıyev, **a.g.m.**, 25.01.1992.

Hristiyanlarla ölüm kalım savaşı olduğu bir zamanda din adamlarının Sünni-Şii münakaşası yapmaları bize birlik gereken bir zamanda Sünni- Şii ayrılığının kimin değirmenine su döktüğü bellidir. Televizyona çıkıp konuşma yapan bir hukukçu olağan hukuk kurallarına kayıtsız kalarak oylamaya iştirak eden 34 milletvekilinin halkın yerine söz hakkına sahip olmadığını söylüyor. Bu hukukçu oylamaya 38 milletvekilinin katıldığını ve bu milletvekillerinin halkın sözünü demesi için seçildiğini bilmiyor mu? Bu milletvekillerinin hepsi Lâtin alfabesi esaslı Azerbaycan alfabesinin onarılmasını onayladı. Bu ender görülen bir haldir. Milletvekilleri teklife karşı gelmediler, tarafsız kalmadılar.²⁷²

Lâtin alfabesinin kabul edilmesini onaylayan Doç Dr. Yunus Memmedov Tofig Hacıyev'in Arap alfabesinin taraftarlarına karşıt görüşlerini desteklemiştir.²⁷³ Prof.Dr. Abdulla Garayev ise Lâtin alfabesinin kabul edilmesini bu alfabeyi kullananların fazlalığına bağlamıştır. Garayev'e göre dünyada beş binden fazla dil olmasına rağmen 54 tane alfabe kullanılıyor. Lâtin alfabesinden 108, Rus alfabesinden Eski Sovyetler Birliği'nde 61 (yurt dışında 3), Fars alfabesinden 14, Arap alfabesinden 9 halk kullanıyor. Bu sonuçlara baktığımızda Lâtin alfabesini seçmemizin sebebi belli oluyor.²⁷⁴

²⁷² Aslan, Hacıyev, **a.g.m**, 25.01.1992.

²⁷³ Y. Memmedov, "Labüd Proses", **Veten Sesi**, Bakı, 27.02.1992.

²⁷⁴ Memmedov, **a.g.m**, 27.02.1992.

Lâtin alfabesinin kabul edilmesinden sonra çocuklar için yayımlanan Güneş dergisi de çocukların ilgisini çekmek için 3-4 sayısında Lâtin alfabesiyle yazılmış şiir, önemli sözler ve Lâtin alfabesi projesini yayımlamıştır.²⁷⁵ (Ek-13)

H- Alfabe Dersleri ve Yeni İmla Kuralları ile İlgili Görüşlerin Basına Yansımaları

Lâtin alfabesinin kabul edilmesinden sonra Azerbaycan gazetelerinde alfabe dersleri köşesi açılmıştır. *Yeni Fikir* Gazetesi yaptığı duyuruda şunları belirtmiştir:

Yeni Fikir Gazetesi yeni Azerbaycan alfabesinin resmen kabul edilmesinden sonra alfabe dersleri köşesi açmıştır. Burada dersleri Cemaleddin Rehmanov yönetiyor. Harfler alfabetik sıralamaya göre değil kullanımına göre öğretilecektir. Okuyucular görüşlerini gazeteye bildirebilirler”.²⁷⁶

1.derste Aa, Ää, Nn, Dd harflerinin el yazıları örneklerle öğretilmiştir. Ve ders sonunda harflerin alışana kadar tekrar yazılması, harflerin birleştirilmesine dikkat edilmesi, verilen kelimelerin el yazısıyla yazılması gibi 3 maddeden oluşan ev ödevleri verilmektedir.²⁷⁷

Gazete 2.derste Rr, Ll, Iı, İi harflerini;²⁷⁸ 3. derste Tt, Mm, Bb, Yy harflerini;²⁷⁹ 4.derste Uu, Üü, Ss, Şş harflerini;²⁸⁰ 5.derste Oo, Öö, Kk, Ee harflerini;²⁸¹ 6.derste Zz,

²⁷⁵ Güneş, 1992, Sayı 3-2

²⁷⁶ C. Rehmanov, “Latin Grafikali Azerbaycan Elifbası. I.Ders”, *Yeni Fikir*, Bakı, 29.02.1992.

²⁷⁷ C. Rehmanov, *A.G.M*, 29.02.1992.

²⁷⁸ C. Rehmanov, “Latin Grafikali Azerbaycan Elifbası. II.Ders”, *Yeni Fikir*, Bakı, 6.03.1992.

²⁷⁹ C. Rehmanov, “Latin Grafikali Azerbaycan Elifbası. III.Ders”, *Yeni Fikir*, Bakı, 13.03.1992.

²⁸⁰ C. Rehmanov, “Latin Grafikali Azerbaycan Elifbası. IV.Ders”, *Yeni Fikir*, Bakı, 20.03.1992.

²⁸¹ C. Rehmanov, “Latin Grafikali Azerbaycan Elifbası. V.Ders”, *Yeni Fikir*, Bakı, 28.03.1992.

Qq, Gg, Ğğ harflerini;²⁸² 7.derste Hh, Vv, Xx harflerini;²⁸³ 8.derste CC, Çç, Ff, Pp, Jj harflerini²⁸⁴ öğretmiş ve el yazıları örneklerle verilmiştir. Ders sonu ev ödevleri yer almaktadır.

Lâtin alfabesi projesinin kabul edilmesi imlâ kurallarını kendisiyle beraber gündeme taşımıştır.

1929 yılında Veli Hulufu'nun imlâ kılavuzu çıkana kadar Azerbaycan dilinin imlâ kılavuzu yayınlanmamıştır. Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçildikten sonra imlâ kılavuzu bir kere, Lâtin alfabesinden Kiril alfabesine geçildikten sonra üç kere (1940, 1960, 1975) değişmiştir. Kiril alfabesinden Lâtin alfabesine geçişten sonra imlâ kılavuzu sorunu tekrar ortaya çıkmıştır. Bu sorunla ilgili Azerbaycan basınında da değerlendirmeler yapılmıştır.

Bakı Gazetesi "Azerbaycan dilinin İmlâ Kılavuzu"nun tertip edilmesi için fikir ayrılıkları ortadan kalkana kadar bu konuda görüşlere yer vereceğini belirtmiştir.²⁸⁵

İsmayıl Memmedov (Nesimi adına Dilbilim Enstitüsünün Leksikografiye ve Terminoloji şubesinin müdürü, Filoloji İlimler Adayı) *Bakı* Gazetesinin 2 Mart 1992 tarihli sayısında yayımlanan makalesinde Kamil Ramazanov'un "Orfografiya lüğeti haggında bezi geydler,"²⁸⁶ Baba Babayev'in "Dil zenginliğı büyük servetdir,"²⁸⁷ Malik Eliyev ve Nizami Ceferov'un "Dilimizin saflığını goruyag, yahud bir daha orfografiya

²⁸² C. Rehmanov, "Latin Grafikalı Azerbaycan Elifbası. VI.Ders", **Yeni Fikir**, Bakı, 3.04.1992.

²⁸³ C. Rehmanov, "Latin Grafikalı Azerbaycan Elifbası. VII.Ders", **Yeni Fikir**, Bakı, 10.03.1992.

²⁸⁴ C. Rehmanov, "Latin Grafikalı Azerbaycan Elifbası. VIII.Ders", **Yeni Fikir**, Bakı, 18.04.1992.

²⁸⁵ Bakı, 17.03.1992.

²⁸⁶ K. Ramazanov "Orfografiya Lüğeti Haggında Bezi Geydler", **Azerbaycan EA Heberleri**, Bakı, 1990, Sayı 3.

²⁸⁷ B. Babayev 'In "Dil Zenginliğı Böyük Servetdir", **Bakı**, Bakı, 20.02.1991.

lüğətinin güsurları barede"²⁸⁸ isimli makaleləri üzərinə diqqət çəkmiş və bu makaleləri eleştirmişdir. Yazar makalede *cuvalduz*, *çuvaldız* gibi ikili kullanımlar, ikili kullanım zannedilip ayrı ayrı anlamı olan *cahfəza* ve *canəfza* gibi kelimeler üzərində durmuşdur. Ayrıca Sovyetler Birliğı döneminde Azərbaycan dilinin kelime hazinesinden çıkarılan *bayatlar*, *avşarlar*, *bulgarlar*, *garabəklər* gibi kelimelerden de bahsetmişdir.²⁸⁹

Eldar Memmedov (Azerinformun redaktörü) da makalesinde M. Eliyev, N. Ceferov'un 13 Ocak 1992 tarihinde *Bakı* Gazetesinde yayınlanan "Dilimizin saflığını goruyag" isimli yazısındaki bazı fikirleri eleştirmişdir. *Çuvalduz*, *çuvaldız* gibi ikili kullanımlar, ikili kullanım zannedilip ayrı ayrı anlamı olan *cahfəza* ve *canəfza* kelimeler üzərində burada da durulmuşdur. Memmedov *cuvalduz* sözünün *çuvaldız* biçiminde yazılma teklifine karşı çıkmıştır. Sözlükte *səhm* sözünün bulunduğunu bildiren Memmedov *aksiya* sözünün sözlüğe eklenmesini uygun görmemiştir. Bundan başka Memmedov şüanda kullanılan İmla Kılavuzunun hatalarını göstererek tekliflerin bildirmiştir. Örneğin: Eşanlamı olan *nəsr-proza*, *çəllək-boçka*, *çarpayı-krovat*, *vəkil-advokat* gibi kelimelerden ikinci kısımların kullanılmasına gerek olmadığını, Azərbaycan dilinde ayrı yazılan ve İmlâ Kılavuzuna dâhil edilmeyen *iki yüz*, *üç yüz*, *dörd yüz* sayılarının Türk, İngiliz ve Rus dillerinde olduğu gibi bitişik yazılmasını, eşanlamlı olan *arı* (*hayvan* ve *temiz* anlamında), *gabag* (*ön* ve *bitki* anlamında), *gayzmag* (*kazımak* ve *plavın dibi*) gibi kelimelerin diğer anlamlarının eklenmesini teklif

²⁸⁸ M. Eliyev, N. Ceferov, "Dilimizin Saflığını Goruyag, Yahud Bir Daha Orfografiya Lüğətinin Güsurları Barede", **Bakı**, Bakı, 13.01.1992.

²⁸⁹ İ. Memmedov, "Azərbaycan Dilinin Orfagrfiya Lüğəti" Həgində Müləhizələr", **Bakı**, Bakı, 2.03.1992.

etmiştir. İmlâ Kılavuzu Azerbaycan Türkçesinin aynası olmalıdır, fikriyle görüşünü tamamlayan Memmedov kusursuz bir kılavuz taraftarı olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁰

Azerbaycan Türkçesinin İmlâ Kılavuzu Projesinin²⁹¹ Azerbaycan basınında yayınlanmasının ardından 29 Ocak 1999 tarihinde *Azerbaycan Gazetesinde* Azerbaycan devlet dilinin uygulanması için Hükümet Komisyonunun duyurusu neşredilmiştir. Duyuruda şunlar belirtilmiştir.

“Azerbaycan dilinin mevcut imlâ kuralları Azerbaycan SSC Bakanlar Sovyetinin 24 Haziran 1958 tarihinde 497 sayılı ve 6 Nisan 1959 tarihinde 268 sayılı kararları ile onaylansın.

"Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet dili hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti 22 Aralık 1992 tarihli kanununa uygun olarak yeni Azerbaycan alfabesinin tatbikine geçilmiştir.

Bununla ilişkili Bakanlar Kurulunda Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanının yardımcısı Elçin Efendiyev'in başkanlığıyla Azerbaycan Devlet Dilinin Tatbiki için Hükümet Komisyonu oluşturulmuş ve komisyon tarafından yeni imlâ kuralları hazırlanmıştır.

Bu kuralların toplumsal önemini dikkate alarak Azerbaycan Devlet Dilinin Tatbiki üzere Hükümet Komisyonu onu geniş müzakereye sunmaya karar vermiştir.

²⁹⁰ E. Memmedov, Orfografiya Lüğeti Dilin Güzgüsü Olmalıdır, **Bakı**, Bakı, 17.03.1992.

²⁹¹ “Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları”, **Halq Gazeti**, Bakı, 29.01.1999; “Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları”, **Azerbaycan**, Bakı, 29.01.1999.

Uzmanlardan ve bütün okuyuculardan bir ay zarfında kendi tekliflerini komisyona göndermeleri rica edilir. Adres: Bakü-370066, Lermontov sokağı, 68 Tel: 92 76 87”.²⁹²

Yeni imlâ kuralları projesinin basında yayımlanmasının ardından bu konu ile ilgili teklifler de basında yer almıştır. *Halg Gazeti* gazetesinin 11 Mart 1999 tarihli sayısında İsmayıl İsmayılov Azərbaycan dilinin imlâ kuralları projesinin giriş bölümünden başlayarak 2’ci, 3’ü, 14’cü ve b paragrafları eleştirmiştir.²⁹³

Yeni imlâ kuralları hususunda önemli bir tartışma konusu ayırma işaretinin yeni imlâ kurallarından çıkarılması idi. Bu konuda aydınlar iki gruba ayrılmış, bir grup ayırma işaretinin kalmasını isterken, diğer grup çıkarılmasını teklif etmiştir. Ayırma işaretinin kaldırılmasını onaylayan Prof. Dr. Ağamusa Ahundov *Edebiyyat Gazetesinde* yayımlanan makalesinde ayırma işaretinin kalmasına taraftar olanlara karşı çıkmış, ayırma işaretinin 1929 yılında Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçiş döneminde Arapça seslerin bazı Arapça kelimelerde korunması için eklendiğini belirtmiştir. Fakat şimdi ise buna gerek kalmadığını, hiçbir Türk dilinde, Lâtin alfabesini kullanan hiçbir dilde bu işaretin kullanılmadığını bildiren Ahundov yabancı kelimelerin Azərbaycan Türkçesine uyum sağlaması gerektiğini savunmuştur.²⁹⁴ Buna karşı Prof.Dr. Tofiq Hacıyev ayırma işaretinin kaldırılmasına tepki göstermiştir. Hacıyev 15 Şubat 2001’de yayımlanan “Halg şairi, Milli Meclisin deputatı Behtiyar Vahabzadeye” isimli makalesinde bu konuya değinmiştir. Tofiq Hacıyev ayırma işaretinin tekrar imlâ

²⁹² “Azərbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları”, **Azərbaycan**, Bakı, 29.01.1999.

²⁹³ İ. İsmayılov, “Yeni Gaydaların Köhnə Güsurları”, **Halg Gazeti**, Bakı, 11.03.1999.

²⁹⁴ A. Ahundov, “Bir Daha Apostrof Hakkında”, **Edebiyyat**, Bakı, 20.07.2001.

kurallarına dâhil edilmesi hususunda Cumhurbaşkanına mektup gönderse de sonuç alamadığını bildirmiş ve bu konuda Milletvekili ve şair Behtiyar Vahabzade'den yardım istemiştir. Ayırma işaretinin klasik edebiyatta ve dilimizin saflığının korunmasında öneminden bahseden Tofig Hacıyev ayırma işaretinin kaldırılmasının zararlarını da anlatmıştır. Tofig Hacıyev yazarlardan Ə.Ceferzade'nin, H.Abbaszade'nin, Gabil'in, Fikret Goca'nın, Gılman İlkin'in ayırma işaretinin çağdaş dil normu bakımından ve klasik şiir dili ile ilgili gerekliliğini yeteri kadar esaslandırdıklarını da belirtmiştir. Hacıyev'a göre alfabe değişirken ayırma işaretinin imlâ kuralı ile bağlı olduğu gösterilmiş, fakat alfabeye dâhil edilmemiştir. Lâtin alfabesi kabul edilirken, İmlâ Kılavuzu onaylanırken de bu işaretin dikkate alınmaması bahane edilmiştir.²⁹⁵

Hacıyev şu kanaate varmıştır: "Ayırma işaretine münasebet tek delildir ki, bu konuda iktidarla muhalefet bir araya geliyor. 1993 yılında muhalefet basını hatta Kiril esaslı alfabede de ayırma işaretini kullanmıyordu. Bugünkü iktidar da bu sonuca varmıştır. Ve korkunç olan şudur ki, bu iki kuvvet halkın zararına olan konuda aynı görüştedirler."²⁹⁶

Hacıyev'in bu görüşüne Cebrayıl Eğitim şubesinin çalışanları tarafından destek gelmiştir. Cebrayıl Eğitim şubesinin çalışanları bu konuda *Azərbaycan Müəllimi* Gazetesine mektup göndermiştir. Gönderdikleri mektupta Tofig Hacıyev'e destek olduklarını bildiren Gorhmaz Abdulla, Arif Helilov özellikle, ortaokul öğrencilerinin ayırma işareti olmadan ə'la, mə'na şe'r gibi kelimelerin telaffuzunu doğru

²⁹⁵ T. Hacıyev, "Halg Şairi, Milli Meclisin Deputatı Behtiyar Vahabzadeye", **Yeni Azərbaycan**, Bakı, 15.02.2002.

²⁹⁶ T. Hacıyev, **a.g.m**, 15.02.2002.

okuyamadıklarını göstermişler.²⁹⁷ Daha 1992 yılında ayırma işareti konusunda görüş bildiren Eziz Efendizade göre ayırma işareti harf işareti değil, imlâ ile ilgili bir işarettir. Bu yüzden alfabedeki işaretler sistemine eklenmesi uygun görülmemiştir. Gerçeği söylemek gerekirse ayırma işaretine "karşı olanlar" bu fırsatı değerlendirebilirler. Çünkü bazı dilbilimcilerimiz 40 yıla yakın bir zamandır bu ayırma işaretinin kaldırılmasıyla uğraşıyorlar.²⁹⁸

Yeni imlâ kuralları ile ilgili sorunları çözmek için imlâ kurallarında değişiklikler yapılmış²⁹⁹ ve Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır.³⁰⁰

²⁹⁷ G. Abdulla, A. Helilov, "Apastrof Zeruridir", **Azerbaycan Müellimi**, Bakı, 15-21. 02, 2002.

²⁹⁸ E. Efendizade, "Beraet Gazanmış Elifbamız", **Azerbaycan Mektebi**, Bakı, 1992, Sayı 7-12.

²⁹⁹ "Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları", **Sabah**, Sumgayıt, 30.08.2004.

³⁰⁰ "Azerbaycan Cumhuriyeti Kanununun tatbik edilmesi ile ilgili" Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 2 Ocak 2003 tarihli 835 nolu fermanında değişiklik edilmesi hakkında "Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 26 Mayıs 2004 tarihli 71 nolu Fermanına uygun olarak, Bakanlar Kurulu 5 Ağustos 2004 tarihli 108 nolu kararıyla "Azerbaycan dilinin imlâ kuralları" nı onaylamıştır (ilave edilir). Bu karara göre Azerbaycan SSC Bakanlar Sovyeti'nin "Azerbaycan dilinin imlâ kurallarının onaylanması ve Azerbaycan alfabesinde değişiklikler edilmesi ile ilgili 24 Temmuz 1958 tarihi 497 nolu ve "Azerbaycan dilinin İmla Kuralları"nın sekizinci maddesinin kesinleştirilmesi hususunda 6 Nisan 1959 tarihli 268 nolu kararları iptal edilmiştir. Bu karar imzalandığı günden yürürlüktedir. Bkz. "Nazirler Kabineti "Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları"Nı Tesdig Etmiştir", **Sabah**, Sumgayıt, 30.08.2004.

SONUÇ

1922 yılından başlayarak Azerbaycan'da kullanılmaya başlanan Lâtin alfabesi 1939 yılına kadar kullanımını ancak koruyabilmiştir. Daha sonra Ruslar tarafından SSCB'ye dâhil olan Türk Cumhuriyetlerini Türkiye'den koparmak, Türk dünyasını parçalamak amacıyla Sovyet halkı adına dil ve alfabelerde değişikliklere gidildi. Azerbaycan'da Türk kimliği Azerbaycanlı, Lâtin alfabesi Kiril alfabesiyle değiştirildi.

1939 yılında, Kiril alfabesinden Lâtin alfabesine geçiş süreci Azerbaycan basınında yapılan propagandalarla başladı. Basında Lâtin alfabesinin gelişmiş Azerbaycan halkının taleplerine cevap vermemesi gibi gerekçelerle Kiril alfabesinin övgülerine yer veriliyordu. Kiril alfabesiyle ilgili ilk toplantı ise 20 Ocak 1939'da SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) Bilimler Akademisi Azerbaycan şubesinin toplantı salonunda Azerbaycan dili ve edebiyatı öğretmenlerinin, asistanların, dilbilimcilerin, edebiyatçıların ve başkalarının katılımıyla Azerbaycan Sovyet Yazarlar Birliği İdaresi ve SSCB Bilimler Akademisi Azerbaycan Şubesinin Prezidyumu (Başkanlığı) tarafından yapıldı. Daha sonra bu toplantıların sayısı çoğaldı ve böylece Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Baş Sovyeti'nin kararıyla Azerbaycan yazısı 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren Lâtin alfabesinden Rus alfabesine geçirildi. Bunun ardından ise Kiril alfabesinde harf sorunu gündeme geldi. Harf sorununda aydınlar arasında Rusça'da я, ю, у, в, б, у, э harflerinin alınıp alınmaması konusunda farklı görüşe sahip iki kesim oluştu. Bu kesimler arasında yapılan tartışmalar Azerbaycan basınında gündem konusu oldu. Özellikle *Edebiyyat*, *Kommunist*, *Müellim*, *Revolyutsiya* ve *Kultura*, *Müellime Kömek* gibi yayın organları bu tartışmaları dile getirmiş, çözüm yollarını aramıştır. Harf sorunu çözüme ulaşınca yerini imlâ kuralları sorununa bırakmıştır.

Rusya, totaliter rejimini diğer Türk Cumhuriyetleri üzerinde de yoğunlaştırarak bu Türk lehçelerinin kendine özgü ses özellikleri bahanesiyle her bir lehçenin Kiril alfabesine dayanan biraz değiştirilmiş yeni bir varyanta geçişini sağladı. Ve böylece SSCB'ye bağlı Türk Cumhuriyetlerinde Rusça'nın ana dili zorunluluğu şartını da kabul ettirerek Türk milli kimliğini yok etmeye zemin yarattı. Ve bunda da başarılı oldu. Dil, alfabe ve kültür değişmelerini sağlayarak Türkler arasında Türk insanı yerine Sovyet vatandaşı şuurunu oluşturmayı hedefledi.

Yıllarca devam eden bu durum XX. yüzyılın sonlarına doğru Gorbaçov'un "yeniden yapılanma", "açıklık" politikasıyla parçalanmaya yüz tuttu ve Türkler arasında Türk Dünyası, İslam Dünyası kavramları yeşermeye başladı. Azerbaycan'da millet, dil ve alfabe sorunları gündeme geldi. Azerbaycan bağımsızlığa doğru ilerlerken demokrasinin geliştiği bir dönemde Azerbaycan basını da alfabe ve dil tartışmalarına özgürce yer ayırmaktaydı. Lâtin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş döneminde baskı altında kalan, sadece devletin kararıyla ve harf sorunu tartışmalarıyla yetinen Azerbaycan basını 1990 yılından başlayarak kendi bağımsızlığına kavuşmuş, özgürce yazılarla zenginleşmişti. Bu dönemde Azerbaycan basınında sadece Lâtin değil, Kiril, Arap, Kök Türk alfabelerini destekleyen görüşlere ve bu konuda yapılan eleştirilere ve tartışmalara da yer verilmekteydi. Bu durumu çözmek için Alfabe Komisyonu oluşturuldu ve çalışmalara başlandı. Eleştiri ve tartışmalar odağında kalan Azerbaycan basını daha çok *Azerbaycan, Elm, Yeni Fikir, Bakı, Aydınlg, Azerbaycan Gençleri, Ana Sözü, Kommunist, Halg Gazeti, İnşaatçı, Gençlik* gibi yayın organları aracılığıyla halkla fikir alışverişi yapmış ve Alfabe Komisyonunun da çalışmalarını dikkate alarak halkın çoğunluğunun Lâtin alfabesini desteklediği kanaatine varmıştır. 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Lâtin alfabesini destekleyen bu çoğunluğun istekleri gerçekleşti ve 25 Aralık 1991 tarihinde Milli Şuranın kararıyla Lâtin alfabesine geçiş sağlandı. Bu geçişten bir yıl sonra 22 Aralık 1992'de Azerbaycan Milli Meclisinin toplantısında devlet dilinin adı Türk dili olarak değiştirildi. Fakat 3

yıl sonra 12 Aralık 1995 tarihinde yapılan Referandumla Azerbaycan Anayasası kabul edildi ve kabul edilen Anayasanın 21. maddesinde Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dili olarak belirtildi.

1991 yılında Kiril alfabesinden Lâtin alfabesine geçilmesine rağmen 2001 yılına kadar bu alfabeye tamamen geçiş sağlanamadı. Azerbaycan'ın bütün devlet idarelerinde, basın organlarında ve başka alanlarda Lâtin ve Kiril olarak ikili alfabe kullanımı eleştirilere sebep oldu. 2001 yılına kadar Lâtin ve Kiril olarak ikili alfabe kullanımı Azerbaycan'da eğitime de büyük zararlar vermiştir. Bu durumun Arap Alfabetinden Lâtin Alfabetine geçiş sürecinde de yaşandığı görülmektedir. İkili alfabe kullanımı Azerbaycan basınıni endişeler içinde bıraksa da 2001 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in verdiği kararla Kiril alfabesinin kullanımı yasaklanmış, fakat on yıl içindeki ikili kullanımın zararları tümüyle telafi edilememiştir.

Sovyetler Birliği'nin parçalanması, Sovyetler Birliğine bağlı Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmesi Ortak Dil ve Ortak Alfabe sorununu da kamuoyuna taşımıştır. Bu konuda henüz sonuç alınamasa da geniş tartışma ve çalışmalar yapılmış ve Azerbaycan basınında aydınlatılmıştır.

Sonuç olarak, gerek Lâtin alfabesinden Kiril Alfabetine, gerekse Kiril alfabesinden Lâtin alfabesine geçiş süreçlerinde, Azerbaycan basını dönemin şartlarına uyum sağlamış, alfabe değişimleri konusunda dile getirilen düşünceler, sorunların çözülmesinde başlıca fikir platformunu oluşturmuştur. Bu tartışmalar ve varılan çözümler, Azerbaycan halkının uzun bir dönem baskı altındaki milli şuurunun ve Türklük ruhunun uyanmasına, gelişmesine katkıda bulunduğu gibi Türk dünyasının alfabe, dil ve kültür birliğine giden yolda ışık tutmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

““Latin Grafikalı Azərbaycan Elifbasının Berpası Həgində” Azərbaycan Respublikasının Gənununun Güvveye Minməsi Gaydası Baredə”, **Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Milli Şurasının 25 Dekabr 1991-ci İl Tarihli 34 Nömreli Gerarına Dair**, Azərbaycan Milli Meclisi Arşivi, 2941-1/14, 25.12.1991.

“Az.SSC HKS-Nin Kararı”, **Az.SSC HKS`nin Toplantılarının 36 Nolu Protokolü**, Azərbaycan Devlet Arşivi,. 411-28/52, No 1.11.1939.

“Az.SSC Maarif Halk Komiserliğinin Kütlevi Okullarda Yeni Azərbaycan Alfabetesinde Öğretmek İçin Öğretmenlerin Hazırlanması Tedbirleri Hakkında” **Az.SSC HKS`nin Kararı**, Azərbaycan Devlet Arşivi, 411-28/481, Karar No 5861, 31.12.1939

“Az.SSC Maarif Halk Komiserliğinin Kütlevi Okullarda Yeni Azərbaycan Alfabetesinde Öğretmek İçin Öğretmenlerin Hazırlanması Tedbirleri Hakkında”, **Az.SSC HKS`nin Kararı**, Azərbaycan Devlet Arşivi, 411-35/42, Karar No 5861, 31.12.1939.

“Az.SSR HKS Kararlarının Esasları”, **Az.SSC HKS`nin Toplantısı**, Azərbaycan Devlet Arşivi, 411-181/74, 1.11. 1939.

“Azərbaycan Latinləştirilmiş Alfabetesinin Rus Alfabetesine Geçişi Hakkında”, **Azərbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyetinin Kararı**. Azərbaycan Devlet Arşivi, 411/28-467. İş No 124, Karar 3027, 23.06.1939.

“Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İclasının Davamı, 25 Dekabr 1991-Ci İl”, **Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İclasının Stenogramı 25 Dekabr 1991-Ci İl**, Azərbaycan Milli Meclisi Arşivi, 2941-1/14, 25.12.1991, S.7.

“Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İlcasının Davamı, 25 Dekabr 1991-Ci İl”, **Azerbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası İclasının Stenogramı 25 Dekabr 1991-Ci İl**, Azərbaycan Milli Meclisi Arşivi, 2941-1/14, 25.12.1991.

“Azerbaycan Yazısının Latin`Den Rus Alfabetesine Geçilmesi Tedbirleri Hakkında”, **Az.SSR HKS-Nin Toplantılarının 26 Nolu Protokolü**, Azərbaycan Devlet Arşivi, 411-28|44. 2.08.1939.

“Azerbaycan Yazısının Latin`Den Rus Alfabetesine Geçirilmesi Hakkında”, **Az.SSC HKS-Nin Toplantısının 32 Nolu Protokolü**, Azərbaycan Devlet Arşivi, 411-28|48, No 4275, 17.09.1939.

“Azerbaycan Yazısının Latin`Den Rus Alfabetesine Geçirilmesi İçin Poligrafik (Matbaaçılık) Bazasının (Temelinin) Oluşturulması Tedbirleri Hakkında”, **Az.SSC HKS-Nin Toplantısının 29 Nolu Protokolü, Az.SSC HKS-Nin Kararı**, Azərbaycan Devlet Arşivi, 411-28|45, No 4097, 4.09.1939.

“Azerbaycan Yazısının Latin`Den Rus Alfabetesine Geçirilmesi İle İlgili Damga Ve Mühürlerin Değiştirilmesi Hakkında”, **Az.SSR HKS`nin Toplantısının 40 Nolu Protokolü**, Azərbaycan Devlet Arşivi, 411-28|56, Karar No 5218, 15.11.1939.

“Azerbaycan Yazısının Latin`Den Rus Alfabetine Geçişı İçin Komite Aparatının (Bölmesinin) Teşkili Hakkında”, **Az.SSC. HKS`nin Kararı**, Azerbaycan Devlet Arşivi, 411-28/468. Karar:3638. 5.08.1939.

“Azerbaycan Yazısının Latından Rus Alfabetine Geçirme Tedbirleri Hakkında (Az.SSC HKS Toplantısı)”, **Az.SSR.HKS`Nin 1939-cu İlde Kabul Edilmiş Getnamelerin (Karar) Esasları**, Azerbaycan Devlet Arşivi, 411-18/157, 2.08. 1939.

“Azerbaycan Yazısının Latinden Rus Alfabetine Geçiş Tedbirleri Hakkında” Azerbaycan Halk Komiserleri Sovetinin Toplantısı, **Azerbaycan Halk Komiserleri Sovetinin Toplantısının 25 Nolu Protokolü**, Azerbaycan Devlet Arşivi, Karar 3514, 28.07.1939.

“Latin Grafikali Azerbaycan Elifbasının Berpası Hakkında Azerbaycan Respublikasının Ganunu”, **Azerbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Milli Şurasının 25 Dekabr 1991-ci İl Tarihli 33 Nömreli Gerarına Dair** 2941-1/14, 25.12.1991.

Azerbaycan Halk Komiserleri Sovetinin Toplantısı, Azerbaycan Devlet Arşivi, 23.06.1939-4.07.1939. 411/35-41.

Azerbaycan Halk Komiserleri Sovetinin Toplantısının 22 Nolu Protokolü, Azerbaycan Devlet Arşivi, 23. 06.1939.

2. Yayınlanmış Kaynaklar

“Afət Mehemmed Oğlu Gurbanov”, **Elm**, Bakı, 25.08. 1990.

“Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları (Proje)”, **Müellim**, Bakı, 15.01.1940, S. 2(236).

“Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları”, **Azerbaycan Müellimi**, Bakı, 5.09. 1957, S. 36 (872).

“Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları”, **Azerbaycan**, Bakı, 29.01.1999.

“Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları”, **Halg Gazeti**, Bakı, 29.01.1999.

“Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları”, **Sabah**, Sumgayıt, 30.08.2004.

“Azerbaycan Dilinin Yeni Elifbası”, **Kommunist**, Bakı, 17.07.1939, S.162(5694).

“Azerbaycan Elifbası Ve Azerbaycan Dili Gününün Tesis Edilmesi Haggında Azerbaycan Respublikası Prezidentinin Fermanı”, **Azerbaycan**, Bakı, 10.08.2001.

“Azerbaycan Elifbası Ve Azerbaycan Dili Gününün Tesis Edilmesi Haggında Azerbaycan Respublikası Prezidentinin Fermanı”, **Edebiyyat**, Bakı, 10.08.2001.

“Azerbaycan Elifbası”, **Azerbaycan**, Bakı, 27.07.2001.

“Azerbaycan Elifbası”, **Heyat**, Bakı, 9.01.1992.

“Azerbaycan Elifbası”, **Ülfet**, Bakı, 25.01.1992.

“Azerbaycan Elifbası”, **Veten Sesi**, Bakı, 19.06.1992.

“Azerbaycan Halgının Yeni Elifbası”, **Kommunist**, Bakı, 12.05.1939, S. 107 (5639).

“Azerbaycan Halgının Yeni Gelebesi”, **Müellim**, Bakı, 20.11.1939, S.38(232).

“Azerbaycan Respublikası Ali Sovetinin Yeni Azerbaycan Elifbası Projesinin Tertibi Haggında Gerarı”, **Azerbaycan Respublikası Ali Sovyetinin Melumatı**, Bakı, 28.02.1991.

“Azerbaycan Respublikası Milli Meclisi “Azerbaycan Rüspublikasında Devlet Dili Haggında” Azerbaycan Respublikası Ganununun Güvveye Minmesi Barede Gerarı, Sayı 424”, **Azerbaycan**, Bakı, 28.01.1992, S.1.

“Azerbaycan Respublikasında Devlet Dili Haggında Azerbaycan Respublikasının Ganunu”, **Azerbaycan**, Bakı, 4.01.2003.

“Azerbaycan Respublikasında Devlet Dili Haggında Azerbaycan Respublikasının Ganunu”, **Azerbaycan Respublikasının Ganunvericik Toplusu**, Bakı, 31.01.2003, S.1, Madde 2.

“Azerbaycan Respublikasında Devlet Dili Haggında Azerbaycan Respublikasının Ganunu”, **Azerbycan**, Bakı, 28.01.1993.

“Azerbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Geyri Rus Mekteblerinde Rus Dilinin Öğrenilmesi İşinin Güçlendirmek Ve Yahşılaşdırmag Tedbirleri Haggında”, **Mekteb ve Müellim Haggında Partiya ve Hökümetin Gerarları**, Bakı, Azerbaycan Dövlet Neşriyatı, 1952.

“Azerbaycan SSR HKS Yanında Yeni Elifba Komissiyasında”, **Müellim**, Bakı, 4.09.1939, S. 29(223).

“Azerbaycan SSR I. Çağırış Baş Sovetinin Sessiyası. Sessiya İclaslarının Gündeliyi”, **Edebiyyat**, Bakı, 12 .07.1939. S. 24(229).

“Azerbaycan Yazısını Latin Elifbasından Rus Elifbasına Keçirmek Haggında Ganun”, **Kommunist**, Bakı, 20.07. 1939, S. 164 (5696).

“Azerbaycan Yazısının Latin Elifbasından Rus Elifbasına Keçirmek Haggında Ganun”, **Müellime Kömek**, Bakı, 1939, S.7-8.

“Azerbaycan Yazısının Rus Elifbası GrafİKası Esasına Keçirilmesi Haggında”, **Müellim**, Bakı, 29.01.1939.

“Bakı Şeherinin Sovet İntelligensiyasının, Müellimlerinin, Edebiyyatçılarının ve Dilçilerinin, Yazıçılarının Ve Elmi İşçilerinin Müşaviresi”, **Edebiyyat**, Bakı, 28.01.1939, S. 3(208).

“Digget”, **Ses**, 1.07.2001.

“Elifba Komissiyasında”, **Kommunist**, Bakı, 6.09.1939, S. 204(5736).

“Elifba Menevimızın Berpası”, **Veten Sesi**, Bakı, 6.02.1991.

“Elifba Meselesine Hesr Edilmiş Yığincag”, **Müellim**, Bakı, 21.08.1939, S.27(221).

“Elmi İşçilerin Geydleri”, **Kommunist**, Bakı, 3.02.1940. S. 27(5859).

“Guba Müəllimlərinin Geydləri”, **Kommunist**, Bakı, 3.02.1940. S. 27(5859).

“Heyder Eliyev : "Avgustun 1-Ni Azərbaycan Elifba Günü Elan Edeceyem"",
Edebiyyat, Bakı, 3.08.2001.

“Kulturamızı və Dilimizi Daha Da İnkişaf Etdiren Elifba”, **Edebiyyat**, Bakı,
20.11.1939, S.37(242).

“Kulturamızı və Dilimizi Daha Da Zəngiləşdirən Güdrətli Vasitə”, **Kommunist**, Bakı,
16.11.1939, S.262(5794).

“Kulturamızın Gelebesi”, **Edebiyyat**, Bakı, 20.11.1939, S. 37(242).

“Kültür Gelebelerimizin Yeni Nümunəsi”, **Müəllimə Kömək**, 1939, S. 10-11-12.

“Latın Elifbası”, **Aydınlg**, Bakı, 10.01.1992;

“Latın Grafikalı Azərbaycan Elifbası”, **Güneş**, Bakı, 1992, S. 3-4.

“Latın Grafikalı Azərbaycan Elifbası”, **Halg Gazeti**, Bakı, 1.01.1992;

“Latın Grafikalı Azərbaycan Elifbasının Berpası Həqqında Azərbaycan Respublikasının
Ganununun Güvəyə Minməsi Qaydası Bərdə Azərbaycan Respublikasının Ali
Sovetinin Milli Şurasının 25 Dekabr 1991-Ci İl Tarihli 34 Nömrəli Qərarına Dair”,
Halg Gazeti, Bakı, 1.01.1992.

“Latın Grafikalı Azərbaycan Elifbasının Berpası Həqqında Azərbaycan Respublikasının
Ganununun Güvəyə Minməsi Qaydası Bərdə Azərbaycan Respublikasının Ali

- Sovetinin Milli Şurasının 25 Dekabr 1991-Ci İl Tarihli 34 Nömreli Gerarına Dair”,
Edebiyyat, Bakı, 3.01.1992.
- “Latın Grafikalı Azərbaycan Elifbasının Berpası Hakkında Azərbaycan Respublikasının
Ganunu”, **Halg Gazeti**, Bakı, 1.01.1992.
- “Latın Grafikalı Azərbaycan Elifbasının Berpası Hakkında Azərbaycan Respublikasının
Ganunu”, **Edebiyyat**, Bakı, 3.01.1992.
- “Latın Grafikalı Azərbaycan Elifbasının Son Variantı”, **Dalğa**, Bakı, 18-16. 06.1992.
- “Mekteblilerin Hedsiz Ruh Yüksəkliğı”, **Kommunist**, Bakı, 16.11.1939, S.262(5794).
- “Mekteblilerin Sevinci”, **Müellim**, Bakı, 20.11.1939, S. 38(232).
- “Müzakireler Müveğgeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir”, **Azərbaycan**, Bakı,
22.12.1992.
- “Radio İle Yeni Elifba Dersi”, **Kommunist**, Bakı, 20.11.1939, S.265(5797).
- “Studentlerin Hedsiz Ruh Yüksəkliyi”, **Müellim**, Bakı, 20.11.1939, S.38(232).
- “Sürekli Türk Dili Kurultayı”, **Milli Kültür**, 1992, C.13, S. 93.
- “Türk Dili Gurultayı”, **Aydınlıg**, Bakı, 5. 06.1992.
- “Türk Tatar Ölkeleri Rehberlerine”, **Yeni Yol**, Bakı, 14.09.1927.
- “Yeni Elifba Komitenin Gördüğü ve Göreceği İşler”, **Yeni Yol**, Bakı, 7.10.1922, S.3.

“Yeni Elifbanı Öyrenenlere Yardım”, **Kommunist**, Bakı, 15.11.1939, S.261(5793).

“Yeni Elifbanı Öyrenenlere Yardım”, **Müellim**, Bakı, 20.11.1939, S. 38(232).

“Yeni Elifbaya Dair Konsultasiya “, **Edebiyyat**, Bakı, 20.11.1939, S, 37(242).

Abbasov, E., “Değişilmez Elifba Yaradag”, **Kommunist**, Bakı, 8.06.1939.

Abdulla, G., Helilov, A., “Apastrof Zeruridir”, **Azərbaycan Müəllimi**, Bakı, 15-21. 02, 2002.

Abdullayev, A., “Menim Geyderim”, **Kommunist**, Bakı, 12.05.1939. S.107 (5639).

Abdullayev, E., “Türk Halklarının Yahınlığı Namine”, **Bakı**, Bakı, 2.10.1990.

Abdullayev, İ., “Azərbaycan Edebi Dilinin Orfografyasında ve Yazısındaki İslahat Haggında”, **Azərbaycan Mektebi**, , Bakı, 1958, C. 10, Ekim.

Abdullayev, İ., “Elifbanı Deyişmeye Ehtiyac Varmı?”, **Azərbaycan Gencleri**, Bakı,19.02.1991.

Abdullayev, M., “Dilimizi Kim Yaşadacak”, **Bakı**, Bakı, 10.01.1992.

Abdullayev, M., “Elifbamız Nece Olmalıdır”, **Yeni Fikir**, Bakı, 1.05.1992.

Abdullayev, M., “Elifbamız Nece Olmalıdır”, **Yeni Fikir**, Bakı, 1.05.1992.

Abdullayev, Z., “Elifbamız, Dersliklerimiz: Dünen, Bu Gün Ve...”, **Yeni Fikir**, 29.02.1992.

Ağayev, F., “Faydalı Müzakire (Yeni Elifba: Problemler, Vezifeler)”, **Bakı**, Bakı, 29.11.1990.

Ağayev, H., “Proyekt Haggında Geydler”, **Müellim**, Bakı, 1.02.1940, S. 4(238).

Ağayev, P., “Mükemmel Orfografiya Gaydaları Yaradag”, **Müellim**, Bakı, 22.01.1940, S. 3(237).

Ahundov, A., “Ne Gazanırıg, Ne İtiririk”, **Kommunist**, Bakı, 22.10. 1990.

Ahundov, A., “Azerbaycan Dili: Problemler, Vezifeler”, **Edebiyyat**, Bakı, 26.06.1991.

Ahundov, A., “Bir Daha Apastrof Hakkında”, **Edebiyyat**, Bakı, 20.07.2001.

Ahundov, M.F., “Aleksy Fyodoroviç Kruzenşterne”, **Eserleri**, Bakı, Elm Neşriyatı, 1988, C.3

Ahundov, M.F., “Aleksy Fyodoroviç Kruzenşterne”, **Eserleri**, Bakı, 1988, C.3.

Ahundov, S., “Yeni Azerbaycan Elifbasını Müzakire Edirik. Azerbaycan Halgının Yeni Elifbası”, **Müellim**, Bakı, 11.05.1939, S. 18(212).

Ahundov, Y., “Alifba Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990.

Allahverdiyev, N., “Azerbaycan Halgının Yeni Elifbası”, **Kommunist**, Bakı, 15.11.1939, S. 261(5793).

Allahverdiyev, H., “Azerbaycan Halgının Kulturasının Yeni Yükselişi”, **Kommunist**, Bakı, 1.01.1940, S. 1(5833).

Allahverdiyev, T., “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990;

Arzumanlı, V., **Tarih Siyasetin, Siyaset Tarihin Dili İle**, Bakı, Gartal Yayınları, 1999.

Aslan K., Hacıyev T., “Ümidlerin Elifbası”, **Ülfet**, Bakı, 25.01.1992.

Aslan, Y., “Azerbaycan`Da Rusça Öğretiminin Teşviği”, **Türk Kültürü**, 1988, S.303.

Aslanova, Ç., “Azerbaycan Halgının Yeni Elifbası”, **Müellim**, Bakı, 20.11.1939, S.38(232).

Aslanova, Ç., “Müellimlerin Mühüm Vezifeleri”, **Müellim**, Bakı, 1.09.1939, S, 28(222).

Azer Tac “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, 2.11. 1995, S.1.

Azerbaycan Edebi Dili Tarihi Sovet Dövrü III, Bakı, Elm Neşriyatı, 1982.

Azerbaycan Elmler Akademiyası A.A. Bakıhanov Adına Tarih İnstitutu, **Azerbaycan Tarihi (1920-1941)**, C. 6, Bakı, "Elm" Redaksiya-Neşriyyat ve Poligrafiya Merkezi, 2000.

Azerbaycan Elmler Akademiyası A.A. Bakıhanov Adına Tarih İnstitutu, **Azerbaycan Tarihi (1941-2002)**, C. 7, Bakı, "Elm" Redaksiya-Neşriyyat ve Poligrafiya Merkezi, 2003.

Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası, Bakı, Gənün, 2004.

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası Baş Redaksiyası, 1981, C 6.

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası Baş Redaksiyası, 1981, C 5.

Azərbaycan Sovyet Sosialist Respublikası Konstitutsiyası, Bakı, 1978.

Azərbaycan Tarihi, Bakı, Azərneşr, 1994.

Azerinform, “Yeni Elifba Zəruridir” (Komisiyon İş Başında), **Bakı**, Bakı, 31.12.1990.

Azerinform, “Yeni Elifba Zəruridir” (Komisiyonlar İş Başında), **Kommunist**, Bakı, 31.12.1990.

Azerinform, “Yeni Elifbanın Layihəsi Bəyənilməmişdir (Komisiyon İş Başında)”, **Bakı**, Bakı, 3.12.1990.

Azerinform, “Dövlət Dili Milli Mənevi Sərvətimizdir, **Azərbaycan**, Bakı, 7.11.1995.

Azerinform, “Dövlət Dili Milli Mənevi Sərvətimizdir, **Azərbaycan**, Bakı, 9.11.1995.

Azerinform, “Dövlət Dili Milli Mənevi Sərvətimizdir, **Azərbaycan**, Bakı, 10.11.1995.

Azerinform, “Dövlət Dili Milli Mənevi Sərvətimizdir, **Azərbaycan**, Bakı, 11.11. 1995.

Babəyev, B., "Dil Zənginliyi Böyük Sərvətdir", **Bakı**, Bakı, 20.02.1991.

Babayeva, S., “Latin Elifbasına Keçid”, **Genclik**, Bakı, 1989, S.10 (22).

Babazade, E., “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Müzakire Davam Edir”,
Azerbaycan, Bakı, 1.06.1990.

Babazade, E., “Yeni Azərbaycan Elifbası Hakkında”, **Revalyutsiya Ve Kultura**, Bakı,
1939, S.7.

Babazade., E. ve Diğerleri , **Orfografiya Lüğeti**, Bakı 1940.

Bağırov, M., “İtirmirik, Gazanırığ”, **Edebiyyat Ve İncesenet**, Bakı, 7.12.1990.

Beşirov, A., “Menim Fikimce”, **Bakı**, Bakı, 16.10.1990.

Cabbarlı, N., “Azadlıg Elifbası”, **Feryad**, Bakı, 6.08.1991.

Caferoğlu, A., “Azərbaycan”, **Belgelerle Türk Tarihi Dün Bugün Yarın**, 1988, S.38,
S. 40.

Cebrayılov, N., “Azərbaycan Dilinin Orfografiya Gaydalarını Şagirdlere Nece
Öğredirem”, **Azərbaycan Müəllimi**, Bakı, 18.09.1058. No 71(959);

Cefer, M., “Latin Elifbası Lazımdırımı?”, **Kommunist**, Bakı, 16.10.1990.

Ceferov, E., “İreliye Doğru Böyük Addım”, **Kommunist**, 12.05.1939, S. 107 (5639).

Ceferov, S.. “Layihə Həggında Ohucuların Geydleri”, **Azərbaycan Müəllimi**, 5.12.09.
1957, No 49(855).

Celilov, F.A., “Azadlıg Elifbası”, **Edebiyyat**, Bakı, 15.02.1991.

Celilov, F.A., Zıyanın Yarısından, **Azerbaycan**, Bakı, 30.03.1990.

Cengiz, Ç., **Azerbaycan`Da Milliyetçilik ve Politika**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002..

Çobanov, M., “Layihə Həggində Ohucuların Geydleri”, **Azerbaycan Müellimi**, Bakı, 5.12.09. 1957, S. 49(855).

Demirçizade, E., “Elifbamız Həggində”, **Azerbaycan Müellimi**, Bakı, 19.06.1947.

Dilbazı, M., “Kiril Elifbasını Nece Gebul Ettik”, **Edebiyat Ve İncəsənət**, Bakı, 7.12.1990.

Efendiyef, A., “Yeni Azərbaycan Elifbası”, **Revalyutsiya Ve Kultura**, Bakı, 1940, S.1.

Efendiyev, A., “"φ" Herfi Həggində Fikrim”, **Kommunist**, Bakı, 6.09.1939, S.204(5736).

Efendizade, E., “"Azərbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları"Nın Məktəbdə Tətbiginə Dair”, **Azerbaycan Müellimi**, Bakı, 18.09.1058, S.71(959);

Efendizade, E., “Bəraət Gazanmış Elifbamız”, **Azerbaycan Mektebi**, Bakı, 1992, S.7-12.

Efendizade, E., “Elifbalarda Eynilik Olmur”, **Bakı**, 25.10.1990.

Efendizade, E., B. Ehmedov, **Türk Dili 5**, Bakı, Öyretmen Neşriyatı, 1995.

- Ehmedli, A. ve Diğlerleri., “Elifbamız Dört Yol Ayırıcında”, **Aydınlıg**, Bakı, 17.01.1992.
- Ehmedli, F., “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Müzakire Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 25.05.1990.
- Ehmedov İ., Celilov, F.A., “Ana Dilim, Ulu Dilim. Gayıdış”, **İnşaatçı**, Bakı, 22.12.1990.
- Ehmedov, B., “Her Şey Elifbadan Başlayır”, **Azerbaycan**, Bakı, 7.09.1990.
- Ehmedov, B., “Yeni Elifba Niye Yaşamadı”, **Azerbaycan**, Bakı, 1.05.1991.
- Ehmedov, E., “Lajihe Degig Olmalıdır”, **Azerbaycan Müellimi**, Bakı, 25.09.1957, S. 39 (875).
- Ehmedova, H., “Elifbamız Dört Yol Ayırıcında. Kim Nece Bahır”, **Aydınlıg**, Bakı, 17.01.1992.
- Ehmedzade, E., “E Elifba Ve Siyaset”, **Mühacir**, 6.02.1992.
- Ekberoğlu, T., “Azerbaycan Elifbası Problemi”, **Veten Sesi**, Bakı, 6.02.1991,
- Elesgerov, M., Esgerov, Z., “Azerbaycan Respublikasının Ali Soveti Milli Şurasının Gebul Etdiyi Latin Grafikalı Azerbaycan Elifbası (Sonuncu Variant)”, **Heyat**, Bakı, 9.01.1992.

Elibeyzade, E., “Celil Memmedguluzadenin Yeni Elifba Uğrunda Mübarizesi”,
Azerb.SSS EA Heberleri, Bakı, 1953, S.1.

Elioğlu P., Efendizade, E., Elifba Komissiyasında, **Elm**, Bakı, 22.10. 1990.

Eliyev, E. “Layihe Haggında Ohucuların Geydleri”, **Azerbaycan Müellimi**, 16.11.1957.

Eliyev, E., “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Müzakire Davam Edir”, **Azerbaycan**,
1.06.1990.

Eliyev, E., “Layihe Haggında Bezi Geydler”, **Edebiyyat Ve İncesenet**, 16.11.1957, S.
46(936).

Eliyev, E., Ceferov, N., "Dilimizin Saflığını Goruyag, Yahud Bir Daha Orfografiya
Lüğətinin Güsurları Barede", **Bakı**, Bakı, 13.01.1992.

Eliyev, F., “Kimi Gözleyirik”, **Azerbaycan Gencleri**, 19.02.1991.

Eliyev, M., “Yeni Elifbanı Öğrenirler”, **Müellum**, Bakı, 23.02.1940, S. 6(240).

Eliyev, Y., Efendizade, E., “Beraet Gazanmış Elifbamız”, **Azerbaycan Mektebi**, Bakı,
S.7-12, 1992.

Eliyev, Z., “Deyişmez Orfografya Uğrunda”, **Müellim**, Bakı, 1.02.1940, S. 4(238).

Elizade, İ., “Böyük Nailiyyet”, **Kommunist**, Bakı, 17.11.1939, S.263(5795).

Elizade, R., “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir”,
Azerbaycan, Bakı, 15.06.1990.

Elizade, V. Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir,
Azerbaycan, 15.06.1990.

Elizade, Z., “Bir Daha Latin Elifbası Haggında”, **Azerbaycan Gencleri**, Bakı,
20.04.1991;

Eminov, H., “Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları Proyehti Haggında”, **Müellim**,
Bakı, 1.02.1940, S. 4(238).

Erözden, O., **Ulus-Devlet**, Ankara, Dost Kitapevi, 1997.

Ertem, R., **Elifba`Dan Alfabe`Ye Türkiye`De Harf Ve Yazı Meselesi**, İstanbul 1991.

Eşrefov, R., “Latin Grafikalı Azerbaycan Elifbası Dilimizin Aynasıdır”, **Meslek**, Bakı,
31.07.2003.

Eyvazova, Z., “Arap Alfabesinden Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Azerbaycan
Basını”, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2002, S. 1.

Feyzullayev, A.S., “Giymetli İş”, **Müellim**, Bakı, 20.11.1939, S.38(232).

Fürücbeyli, E., Yeni Yazı Nece Olacak, **Azerbaycan**, Bakı, 14.05. 1990.

Gafarlı, E.H., “Yeni Azerbaycan Elifbasını Öğrenmek İçin Metodik Gösteriş”,
Müellime Kömek, Bakı, 1939, S.10-11-12.

Gafarlı, E.M., “Müellimlerin Teklifleri”, **Müellim**, 22.01.1940, S. 3(237).

Gafaroğlu, M.E., “Menim Teklifim”, **Edebiyyat**, 22.08.1939, S. 28 (233)

- Garayev M., Abdullayev K., “Elifba Komissiyasında”, **Elm**, Bakı, 28.07. 1990.
- Garayev M., Aslanov, V., “Elifba Komissiyasında”, **Elm**, Bakı, 18.08. 1990.
- Garayev M., Hacıyeva, Z., “Elifba Komissiyasında”, **Elm**, Bakı, 14.07. 1990.
- Garayev M., Rüstəmhanlı, S., “Elifba Komissiyasında”, **Elm**, Bakı, 11.08. 1990.
- Garayev, M., “Elifba Komissiyasında (Mektuplardan Setirler)”, **Elm**, Bakı, 8.09. 1990;
- Garayev, M., “Elifba Komissiyasında (Mektuplardan Satırlar)”, **Elm**, Bakı, 4.08. 1990;
- Garayev, M., “Elifba Komissiyasında (Mektuplardan Setirler)”, **Elm**, Bakı, 25.08.1990.
- Garayev, M., “Elifba Komissiyasında (Mektuplardan Setirler)”, **Elm**, Bakı, 8.09. 1990.
- Gardaşlı, V., Garayev, A., “Dilimiz-Geyretimiz”, **Bakı**, Bakı, 11.02.1992.
- Gasımozade, F., XIX Esr Azərbaycan Edebiyyatı Tarihi, Bakı, Maarif Neşriyatı, 1966.
- Geray, F., “Ana Dili. Bir Güneş Işığı”, **Edebiyat Ve İncəsənət**, Bakı, 20.07.1990.
- Gerib, G., “Ana Dilim-Türk Dilim! Öz Adınla Yaşa, Dilim!”, **Azərbaycan**, Bakı, 23.12.1992.
- Gökəlp, Z., "Türkçülüğün Esasları", İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1990.
- Gömeç, S., **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, 2. Baskı, Ankara, Akçağ, Yayınları 2003.

Gömeç, S., **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara, **Akçağ**, 2006.

Gözelov, B., “Hörmətli Memmed İsmayıl”, **Genclik**, Bakı, 1990, S.6(30).

Guliyev, D., “Azerbaycan Dilinin Yeni Orfografyası”, **Kommunist**, Bakı, 29.01.1940, S. 23(5855).

Guliyev, D., “Be’zı Geydler”, **Kommunist**, Bakı, 10. 08. 1939.

Guliyev, D., “Yeni Elifba Haggında”, **Müellim**, Bakı, 10.08.1939, S. 26(220).

Guliyev, M., “Elifbamız Haggında”, **Bakı**, Bakı, 18.02.1992.

Guliyev, M., Yüz Ölçüp, Bir Biçmeli, **Azerbaycan Gencleri**, Bakı, 20.04.1991;

Guliyev, Y., Gehremanov, S., “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990.

Gülensoy, T., **Tükçe El Kitabı**, Ankara, 2000.

Hacalıoğlu, A.A., “Bir Daha Elifba Haggında (Gelin Düşünelim)”, **Yeni Fikir**, Bakı, 30.05.1991.

Hacıbalayev, H., “XXI Esirde... Latın Elifbası Ohuya Bileceyik Mi?”, **Azerbaycan Gencleri**, Bakı, 20.04.1991.

Hacıyev, T., “Bügünkü Türk Elifbaları”, **Edebiyyat**, Bakı, 10.05.1991.

- Hacıyev, T., “Halg Şairi, Milli Meclisin Deputatı Behtiyar Vahabzadeye”, **Yeni Azərbaycan**, Bakı, 15.02.2002.
- Hacıyeva, S., “Mübahise Hederdir”, **Yeni Fikir**, Bakı, 15.06.1992.
- Haşimoğlu, C., “Menim Reyim”, **Edebiyyat**, Bakı, 22.08.1939, S.28 (233).
- Hegg, M., “Elifba İslahatı Niye Geçikir?”, **Azərbaycan**, Bakı, 9.05.1991.
- Helilov, İ., “Elifbamız Dört Yol Ayırıcında. Mustafası Nazıl Olur”, **Aydınlıq**, Bakı, 17.01.1992.
- Hendan, R. Z., “Bir Nömreli Problemimiz”, **Azərbaycan**, Bakı, 7.04.1990.
- Hendan, R.Z., “Neden Latına Keçirik”, **Aydınlıq**, Bakı, 1-8 Mart, 1991.
- Hesenli, A., “Bu Zamanın Telebidir”, **Sovet Kendi**, Bakı, 4.10.1990.
- Hesenov G., Eliyev K., Celilov F., **Azərbaycan Dili** Bakı, Azərbaycan Univetsiteti Neşriyyatı, 1989.
- Hesenov, H., “Milli Elifba Medeniyyetin Esas Amilidir”, **Bakı**, Bakı, 12.11.1990.
- Hesenoğlu, E., Ana Dili. Vetendaşlıq Borcumuz, **Edebiyat Ve İncəsənət**, Bakı, 20.07.1990.
- Hesenzade, N., “Edebi Taleyimiz”, **Edebiyyat**, Bakı, 1.03.1991.
- Hezri, N., “Yeni Nesil, Yeni Teshil”, **Bakı**, Bakı, 24.10.1990.

Huduli, Kim Bilir, Ş, E., “Yeni Elifbadan Hebersizler (Ne Vaht Yeni Elifba İle Yazılacak, Yeni Elifbaya Soyuk Bakırlar, Medeni Maarif İşleri Aksayır)”, **Yeni Yol**, Bakı, 11.09.1928, S.212 (1227).

Huduyev, N., “Türk Dili Gurultayı”, **Aydınlıq**, Bakı, 5. 06.1992.

Huduyev, N., Azərbaycan Edebi Dili Tarihi, Bakı, Maarif Neşriyatı, 1995.

Huduyev, N., **Heyder Eliyev ve Azərbaycan Dili**, Bakı 1997.

Hüseyn, E., “Ay Işığının Möhürü. Deyişen Elifbamız, Yahud Kelefin Ucu”, **Genclik**, Bakı, 1989, Sayı 11(23).

Hüseynli, G., “Milli Burjuvaziya Ve Geleceğimiz”, **Aydınlıq**, Bakı, 10.01.1992.

Hüseynov E., Hacıyev T., “Halgın Yetkinliyi Başga Şeydir”, **Yeni Fikir**, Bakı, 17.04.1991.

Hüseynov, C., “Dilmiz- Geyretimiz, Servetimizdir”, **Azerbaycan Kommunisti**, Bakı, 3.03.1991.

Hüseynov, E., Hacıyev, T., “Halgın Yetkinliyi Başga Şeydir”, **Yeni Fikir**, Bakı, 17.04.1991

Hüseynzade M., “Elifbamızın Bezi Herfleri Haggında”, **Kommunist**, Bakı, 18.06.1947.

İbrahimov, E., “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Müzakire Davam Edir”, **Azerbaycan**, 1.06.1990.

- İsmayıl, M., “Gizli-Sövdeşmeler, Aşkar Neticeler”, **Genclik**, Bakı, 1990, S, 7(31).
- İsmayılov, İ., “Yeni Gaydaların Köhne Güsurları”, **Halg Gazeti**, Bakı, 11.03.1999.
- İsmayılov, M., **Azerbaycan Tarihi**, Bakı, Azərneşr, 1993.
- İsmayılov, S., “Gazanırıg, Yohsa İtiririk”, **Azerbaycan Gencleri**, Bakı, 19.02.1991.
- İsmayılova, İ., “Menim Fikrimce”, **Elm**, Bakı, 1.12.1990.
- İsmayılzade, İ., “Birce Yol Var: Latın Elifbası (Bir Daha Elifba Hggında)”, **Yeni Fikir**, Bakı, 7.02.1992.
- Kafesoğlu, İ., “Selçuklular”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C.1, 2.Baskı, Ankara 1992.
- Kaplan, M., **Kültür ve Dil**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2004.
- Karaörs, M.. “Azerbaycan” Sözüünün Menşe ve Manası Hakkında, **Türk Kültürü**, 32/370.
- Kerimov, P., Gehremanov C., “Elifba Komissiyasında”, **Elm**, Bakı, 3.07. 1990.
- Kurtulan İ., “Azerbaycanın Tez Tez Deyişen Elifba Meselesi”, **Elm**, Bakı, 8.09.1990.
- Kurtulan İ., “Azerbaycanin Tez Tez Deyişen Elifba Meselesi”, **Elm**, Bakı, 22.09.1990.
- Mahaloğlu İ., Huduyev N., “Azerbaycan-Türk Dili Mütehessisin Gözü İle”, **Aydınlıg**, Bakı, 21.02.1992.
- Mahirgızı, V., “Latın Grafikalı Elifba Problemi”, **Bu Gün**, Bakı, 13. 08. 2000.

Mahmudov, E., “Elifba Ve Orfografiyamızın Bezi Mesleleri” “Edebiyyat Ve İncesenet”, 9.08.1955.

Mahmudov, M., “Dilimiz, Elifbamız, Gayğlarımız”, **Respublika**, Bakı, 9.01.2002;

Mansirov, M., “Elifbamız”, **Yeni Fikir**, Bakı, 15.06.1992.

Meherremli, A., Menim Fikrimce, **Elm**, Bakı, 17.11.1990.

Meherremov, A., “Azerbaycan Dilinin Orfografiya Gaydaları Layihesini Daha Da Tekmilleştirmeli”, Azerbaycan Müellimi, Bakı, 19.09. 1957, S. 38 (874).

Meherremov, A., “Proyekti Tekmilleşdirmeli”, **Müellim**, Bakı, 21.08.1939, S.27 (221).

Meherremov, N., “Alifba (Makale İsmi Latin Alfabesiyle Yazılmış). Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 15.06. 1990 .

Mehmetzade M.B., **Milli Azerbaycan Hareketi-Milli Azerbaycan “Müsavat” Halk Fırkası Tarihi**”, Berlin,1938. 73-75.

Memmedli, E., Babasoylu, İ., “Telesmeliyik”, **Azerbaycan Gencleri**, Bakı, 19.02.1991.

Memmedov, E., “Orfografiya Lüğeti Dilin Güzgüsü Olmalıdır”, **Bakı**, Bakı, 17.03.1992.

Memmedov, G., “Azərneşrin Hazırlığı”, **Kommunist**, Bakı, 16.11.1939, S. 262(5794).

Memmedov, İ., "Azerbaycan Dilinin Orfagrfiya Lüğeti" Haggında Mülahizeler”, **Bakı**, Bakı, 2.03.1992.

Memmedov, M., “Azerbaycan Yazısının Latin Alfabesinden Rus Alfabesi Temelli Alfabeye Geçirilmesi İle İlgili. Azerbaycan SSR Halk Maarif Komssarı (Komiseri, Başkanı) M. Memmedov Yoldaşın Konuşması”, **Kommunist**, Bakı, 17.07.1939, S.162(5694).

Memmedov, M., “Azerbaycan Yazısının Latin Alfabesinden Rus Alfabesi Temelli Alfabeye Geçirilmesi İle İlgili. Azerbaycan SSR Halk Maarif Komssarı (Komiseri, Başkanı) M. Memmedov Yoldaşın Konuşması”, **Edebiyyat**, Bakı, 26.07.1939, S. 25(230), S..2.

Memmedov, M., “Azerbaycan Yazısının Latin Alfabesinden Rus Alfabesi Temelli Alfabeye Geçirilmesi İle İlgili. Azerbaycan SSR Halk Maarif Komssarı (Komiseri, Başkanı) M. Memmedov Yoldaşın Konuşması”, **Müellim**, 20. 07.1939. S. 24(218).

Memmedov, M., “Azerbaycan Yazısının Latin Alfabesinden Rus Alfabesi Temelli Alfabeye Geçirilmesi İle İlgili. Azerbaycan SSR Halk Maarif Komssarı (Komiseri, Başkanı) M. Memmedov Yoldaşın Konuşması”, **Müellime Kömek**, Bakı, S. 7-8.

Memmedov, Y., “Labüd Proses”, **Veten Sesi**, Bakı, 27.02.1992.

Memmedova, G., “Gürcüstanda Latin Elifbasına Keçid”, **Genclik**, Bakı, 1990, S.7(31).

Mirheyderov, E., “Orfagrafya Haggında Bir Neçe Söz”, **Müellim**, Bakı, 1.02.1940, S.4(238).

Molotov, “Azerbaycan Halkının Yeni Alfabesi”, **Müellim**, Bakı, 20. 07.1939, S. 24(218).

Muhtaroglu T., “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990.

Musazade, A., “En Çoh Sevdığım Elifba”, **Müellim**, Bakı, 20.11.1939, S. 38(232).

Müasir Azerbaycan Dili I, Maarif Neşriyatı, Bakü 1978.

Müseiyiboğlu, A., “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990.

Müşfig, H., “Elifba İslahatı Niye Geçikir”, **Azerbaycan Gençleri**, Bakı, 9.05.1991;

N. Nesibzade, “Sovyet Siyasetinde Bakü Türkoloji Kurultayının Yeri”, **1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı (29-30 Kasım)**, Ankara, 1993.

Nağısoylu, M., “Gec De Olsa”, **Veten Sesi**, Bakı, 27.02.1992.

Namazov, H., “*φ* ve *ũ* Herfleri Haggında”, **Edebiyyat**, Bakı, 22.08.1939, S. 28 (233).

Nerimanoğlu, K.V., “Elifbada Birlik Şertdir”, **Elm**, Bakı, 7.07.1990.

Nerimanoğlu, K.V., **Azerbaycan Dövlet Dili Siyaseti**, Bakı, 2006.

Nifteliyev, A., Ahundov A., “Dilimizin İnkişaf Edeceyine Şübhem Yohtur. Amma Hansı Yolla?”, **Halg Gazeti**, Bakı, 8.12.1992.

- Nifteliyev, A., Gurbanov A., “Azerbaycan Elifbası Problemi”, **Kommunist**, Bakı, 1.08.1990.
- Oğuz, A., “Menevi Varlığımız (Latin Elifbasına Gayıdış)”, **Yeni Azerbaycan**, 10.12.2002;
- Oruç, M., “... Ve Bir Neşeli Gün”, **Yeni Fikir**, Bakı, 10.01.1992.
- Öner, M., ““Ortak Türk Alfabesi” Hakkında Bazı Notlar”, **Yeni Türkiye**, 1997. S.15.
- P., S., “Elifba İslahatı Niye Geçikir”, **Azerbaycan**, Bakı, 9.05.1991.
- P., S., “Yeni Yazı Nece Olacak”, **Azerbaycan**, Bakı, 14 .05.1990.
- Ramazanov K., "Orfografiya Lüğeti Haggında Bezi Geydler", **Azerbaycan EA Heberleri**, Bakı, 1990, S. 3.
- Rehmanov, C., “Latin Grafikalı Azerbaycan Elifbası. I. Ders”, **Yeni Fikir**, Bakı, 29.02.1992.
- Rehmanov, C., “Latin Grafikalı Azerbaycan Elifbası. II. Ders”, **Yeni Fikir**, Bakı, 6.03.1992.
- Rehmanov, C., “Latin Grafikalı Azerbaycan Elifbası. III. Ders”, **Yeni Fikir**, Bakı, 13.03.1992.
- Rehmanov, C., “Latin Grafikalı Azerbaycan Elifbası. IV. Ders”, **Yeni Fikir**, Bakı, 20.03.1992.

Rehmanov, C., “Latın Grafikalı Azerbaycan Elifbası. V. Ders”, **Yeni Fikir**, Bakı, 28.03.1992.

Rehmanov, C., “Latın Grafikalı Azerbaycan Elifbası. VI. Ders”, **Yeni Fikir**, Bakı, 3.04.1992.

Rehmanov, C., “Latın Grafikalı Azerbaycan Elifbası. VII. Ders”, **Yeni Fikir**, Bakı, 10.03.1992.

Rehmanov, C., “Latın Grafikalı Azerbaycan Elifbası. VIII. Ders”, **Yeni Fikir**, Bakı, 18.04.1992.

Rzaguluzade, M., “Menim Tekliflerim”, **Kommunist**, Bakı, 3.02.1940. S.27(5859).

Rzayev, T.. “Oljas Süleymanov:Latın Elifbasına Keçmek Böyük Cesaret, Getiyyet, Siyasi İdare Teleb Edir”, Edebiyyat, 21.09.2001;

Rzayeva, R., Rehmanlı N., “Rus Dili Respublikamızın Neinki Ayrı Ayrı Müesselerinde, Hetta Prezident Aparatında Da Öz Nüfuzunu Sahlamagdadır”, **Azerbaycan**, Bakı, 10. 12, 1992.

Sadıgov, B., “Cesaret, Müdriklik Ve Uzag Görenlik”, Bakı, **Azerbaycan**, 1.08.2001.

Sadıgov, Z., “Layihe Haggında Ohucuların Geydleri”, **Azerbaycan Müellimi**, 5.12.09. 1957, S. 49(855).

Safrastyan, A., “Latın Elifbası Bütün Zakafkasya Milletleri Üçün”, **Yeni Yol**, Bakı, 5.01.1925,

Sani, M., “Türk Dilinde Kitaplarımız Az Deyil Mi?”, **Yeni Fikir**, Tiflis, 1925, S.265 (946).

Semed, A., “Düzeldi Har Yarağımız”, **Azerbaycan Gençleri**, Bakı, 19.02.1991.

Semedli,E., “Elifbamız Dört Yol Ayırıcında. Şeyh Olmak Zordur”, **Aydınlıq**, Bakı, 17.01.1992.

Semedov, Z., “Elifbamız Haggında”, **Kommunist**, Bakı, 15.06.1947.

Semedov, Z., “Elifbamız Haggında”, **Müellim**, Bakı, 20.11.1939.

Semedov, Z., “Menim Geydlerim”, **Azerbaycan Müellimi**, Bakı, 25.09.1957, S. 39 (875).

Stalin, İ., **Marksizm Ve Milli Mesele**, Bakı, Ümum İttifak Bolşevik Merkezi Komitesi , Marks Engels Lenin İnstitutu Azerbaycan Filialının Neşri, Bakı,1947.

Sultanov, R., Sultanov, M., Bağirov, E., “Eski Elifba”, **Genclik**, Bakı, 1989, S.4(16).

Sumer, F., **Oğuzlar**, Bakı, Bakı Yazıçı Neşriyatı,1992.

Süleymanov, E., “Bezi Mübahiseli Meseleler Haggında”, **Edebiyyat**, Bakı, 20.11.1939.

Sürekli Türk Dili Kurultayı Konuşma Metinleri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Swietoshowski, T., “1920 Öncesinde Rus Azerbaycanında Milli Kimliğin Yükselişi ve Edebi Dil Politikası”,**Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ayrı Basım, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, S.34.

Şahbazov, M., “Fikirler Haçalanır”, **Ana Sözü**, Bakı, 1991, S. 4-6.

Şekiliyev, S., “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990.

Şimşir, **Türk Yazı Devrimi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

Şireliyev, M.A., “Elifbanın Bezi Nögsanları Haggında”, **Kommunist**, Bakı, 22.06.1947.

Şükürlü, E., “Latın Grafikasına Garşı Hikkeli Münasibet”, **Azerbaycan**, Bakı, 28.06.1991;

Şükürlü, E., Şükürlü, M., “Geciksek, Tarih Bizi Bağışlamaz”, **Azerbaycan**, Bakı, 30.03.1991.

Şükürov, B., Gözleyirik, **Genclik**, Bakı, 1989, S.9(21).

Tekin, T., “Kiril (İslav) Alfabeti İle Türlü Türkçeler”, **Tarih Ve Toplum**, 1984/2, S.12.

Tural, S.K., **Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler**, Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

Usuer, H.Ş., **Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2006.

- Veliyev, C., Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Teklifler... Müzakire Davam Edir, **Azerbaycan**, Bakı, 15.06.1990.
- Vurgun, S., “Kültür Ve Mükemmel Elifba Uğrunda”, **Kommunist**, Bakı, 12. 05. 1939, S.107 (8639).
- Yadigar, F., “Azerbaycan Dili:Onun Konstitutsiya Hüğügları Gorunmalıdır”, **Edebiyyat ve İncesenet**, Bakı, 17.08.1990.
- Yadigar F., (Veyselov), “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Müzakire Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 25.05.1990.
- Yenikolopov, K., “Pervaya Tyurskaya Gazeta Na Kavkaze”, **Kultura İ Pismennost Vostoka**, Bakı, 1928, S.3.
- Yeşin, “Böyük Herfler”, *Yeni Fikir*, Tiflis, 1925, S.242 (923).
- Zamanlı, F., “Vahid Grafika Olmalıdır”, **Yeni Fikir**, Bakı, 15.06.1992.
- Zamanzade, F., “Latın Elifbası”, **Edebiyyat**, Bakı, 11.01.1991.
- Zerbeliyev, İ., “Semed Vurgun ve Dilçilik”, **Elm Ve Heyat**, Bakı, 1986, S.5.
- Zeynalov, Y., “"Y" Herfi Haggında”, **Kommunist**, Bakı, 12.08.1939, S. 184(5716).
- Zeynalov, Y., “Bezi Geydlerim”, **Müellim**, Bakı, 10.09.1939.30(224).
- Zeynalov, Y., “Bezi Herfler Haggında Geydlerim”, **Kommunist**, Bakı, 9.09.1939, S. 207(5739).
- Zuvandlı, A., “Alifba. Mektublar... Mübahiseler... Müzakire Davam Edir”, **Azerbaycan**, Bakı, 1.06.1990.

ÖZET

Bu çalışmada henüz her yönüyle incelenmemiş olan “Lâtin Alfabetinden Kiril, Alfabetine, Kiril Alfabetinden Lâtin Alfabetine Geçiş Süreçlerinde Azerbaycan Basını” konusu ele alınmıştır.

Bir yüzyılda üç alfabe değiştiren Azerbaycan Türkleri Lâtin Alfabetinden Kiril, Alfabetine, Kiril Alfabetinden Lâtin Alfabetine geçiş süreçlerinde zorluklarla karşılaşmışlar. Bu zamana kadar ancak genel çerçevede değerlendirilmiş olan Azerbaycan basınının bu süreçlerde oynadığı role ışık tutacak şekilde yakından bir değerlendirmesini yapmak çalışmamızın hedefini oluşturdu.

Çalışmanın yapılmasında esas amaç Azerbaycan’daki alfabe ve dil sorunlarını tespit etmek, Azerbaycan basın kaynaklarından yola çıkılarak Lâtin alfabesinden Kiril, alfabetine, Kiril alfabesinden Lâtin alfabesine geçiş süreçlerini değerlendirmek ve bu geçiş sürecinde Azerbaycan basınının faaliyetini araştırmaktan ibarettir. Bunlara paralel olarak Türk dünyasında Lâtin alfabesinden Kiril, alfabetine, Kiril alfabesinden Lâtin alfabesine geçiş ve ortak alfabe sorunu kısaca incelenmiştir. Çalışmada 1939-1940, 1991-1992 yıllarına ait devlet ve meclis arşivinin belgeleri, 1939, 1940, 1957, 1958, 1990, 1991, 1992, 1999, 2000, 2001, 2002 ve 2004 yılları Azerbaycan’da basılan dergi ve gazeteler kaynak alınıp taranmıştır. Bu gazete ve dergiler amaçları, dil özellikleri, faaliyetleri açısından değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın vardığı bir sonuç olarak diyebiliriz ki, 20. yüzyılda ivme kazanan siyasal, toplumsal ve kültürel gelişmelerin çalkantılı bir yer ve döneminde yer alan alfabe değişiklikleri içinde Azerbaycan basını, bu değişimden etkilenen ve aynı zamanda bu değişim sürecini etkileyip hızlandıran bir boyutu oluşturmuştur.

SUMMARY

The issue of Azerbaijan Press in the transition progress from Latin alphabet to Cyril and from Cyril to Latin alphabet, which has not been yet examined thoroughly in the study, is hereby considered every respect.

Azerbaijan Turks who have changed its three alphabets in a century encountered difficulties in the transition progress from Latin to Cyril and from Cyril to Latin alphabet.

The aim of this study is to make a close-up evaluation of the mentioned period by showing light on the role of the Azerbaijan press in this process that has only been examined in a general outline until today.

The main objective of this study is to determine the alphabet problem in Azerbaijan, to evaluate the transition process from the Latin to Cyril, from Cyril to Latin and in this transition process to investigate the activities on the information obtained from Azerbaijan press. In parallel to all this, the transition from Latin to Cyril, Cyril to Latin and the issue of shared alphabet in Turkish world have been shortly examined.

In this study state and parliament archives between 1939-40, 1991-92 and magazines and newspapers published in Azerbaijan between 1939, 1940, 1957, 1958, 1990, 1991, 1992, 1999, 2000, 2001, 2002 and 2004 have all been taken as the main sources and all scanned. These newspapers, with respect to their objectives, language characteristics and activities, have been assessed.

The conclusion of the study may be summarized as that, the Azerbaijan press that has accelerated within the transition process of the alphabet at the beginning of the 20th century, within a turbulent place and period of political, social and cultural developments and has become a figure affected by this change, but also it has been an effective and accelerated figure in the transition process.

EKLER

Ek- 1: Rus alfabesi esasında oluşturulmuş Yeni Azərbaycan alfabesi projesi
 Kaynak: **Kommunist**, Bakı, 12.08.1939.

RUS ƏLİFBASƏ QRAFİKASƏ ƏSASƏNDA JENI AZƏRBAYCAN ƏLİFBASƏ		LATİN LİSƏSİ RUSMUS AZƏRBAYCAN ƏLİFBASƏ		MİSALLAR	
SƏRƏ NƏSİ	RUS ƏLİFBASƏ	JENI AZƏRBAYCAN ƏLİFBASƏ	ƏLİFBASƏ		
1	А	А	а	а	а
2	Б	Б	б	б	б
3	В	В	в	в	в
4	Г	Г	г	г	г
5	Д	Д	д	д	д
6	Е	Е	е	е	е
7	Ж	Ж	ж	ж	ж
8	З	З	з	з	з
9	И	И	и	и	и
10	Й	Й	й	й	й
11	К	К	к	к	к
12	Л	Л	л	л	л
13	М	М	м	м	м
14	Н	Н	н	н	н
15	О	О	о	о	о
16	П	П	п	п	п
17	Р	Р	р	р	р
18	С	С	с	с	с
19	Т	Т	т	т	т
20	У	У	у	у	у
21	Ф	Ф	ф	ф	ф
22	Х	Х	х	х	х
23	Ц	Ц	ц	ц	ц
24	Ч	Ч	ч	ч	ч
25	Ш	Ш	ш	ш	ш
26	Щ	Щ	щ	щ	щ
27	Ъ	Ъ	ъ	ъ	ъ
28	Ы	Ы	ы	ы	ы
29	Э	Э	э	э	э
30	Ю	Ю	ю	ю	ю
31	Я	Я	я	я	я
32	Ѣ	Ѣ	ѣ	ѣ	ѣ
33	Ѥ	Ѥ	ѥ	ѥ	ѥ
	(апоостроф)		(апоостроф)		

"J" HƏRFİ HAQQƏNDA

Rus əlifbası qrafikası əsasında yeni Azərbaycan əlifbasına keçmək, formaca milli məzmunca sosialist qulturanın daha da inkişafı üçün qaydətli vasitə olacaqdır.

Azərbaycan SSR XQS yanında təşkil olunmuş Hökumət Qərarı, göstərilən bir çox nöqsanları nəzərə alaraq verilən təklifləri dəyərindən ötrəni yeni proqekt dıyaltmışdır. Mən, əsasən bu proqektin təvərdarım.

Bu proqektin ən dəjərlı cəhəti orasındadır ki, şərti işarəsi olan hərflər, əslində, son dərəcə azaldılmışdır.

dirkan, əsas prinsiplimiz rus əlifbasındakı, müvafiq hərfləri tamamilə qəbul etməkdir. Bu, ən diygyn və məqsədə uyğun prinsipdir. Madam ki, nız nu prinsipi qəbul etməsik, o zaman nu yeyn «Ѣ» hərflı rus əlifbasında olduqu kimi qəbul edilməsin. Bə'zilərini fikrinə görə nu hərflı rusçada qissa «Ѣ»dir, «Ѥ» deşildir. Bə'zilərı da nu hərflı ıstıynda şərti işarənin olmasın, noqsan səljərlər. Demək lazımdır ki, rus əlifbasındakı «Ѣ» hərflıni artıqlıqlıstıstı (sosin deşılısı) hazırda işlətdiyimiz «Ѣ» hərflıni emildir. Masalan: «Ѣ», «Ѥ», «ѥ» və s. cəzaları vıtrak.

işarənin olmasa işə zərər gəlməz. Bu fikrin tərəfdar olmaları işarə «Ѣ» hərflıni (proqektde göstərilən kimi) jaxud həmin hərflı noqsan qəbul etməli təklif edirlər. Bunu məqsədə uyğun səljəmaq olar. Mə'lumdur ki, əlifbamızda rus əlifbası qrafikası əsasında cəzəruq. Bəla olduqda rus əlifbası «Ѣ» səsina tamamilə ujqun «Ѣ» səsini «Ѣ» olduqu halda, yeni bir şəkıl axtarmıqda hec lyzum joxdur.

«J» hərflıni sız arasında neq jəzmaq bir çox sızların mənasını vıtrak.

Stalinneft trest ande, qərinəkialtı yeni neft jataqları hazırda burada 1.338, 1.336, 1.330 qutular qazılmadı.

Qazına briqadadan ən tezliklə yeyn bir-nirila jaxud qutuların dərəcəsi.

Bu jərtəda niri qərinəkialtı briqadadan ən jaxud Hysejn və M.

Bu il avqust ayında Baki

Ek-2: Rus alfabesi əsasında oluşturulmuş yeni Azərbaycan alfabesi projesi
 Kaynak: **Kommunist**, 14.05.1939.

14 MAJ 1939 IL № 108 (5640)

Jeni Azərbaycan əlifbası proqramını müzakirə edirik

*Rus əlifbası qrafikası əsasında qurulmuş yeni
 Azərbaycan əlifbası*

А а А-А	И и И-И	Т т Т-Т
Б б Б-Б	К к К-К	У у У-У
В в В-В	Ж ж Ж-Ж	Ү ү Ү-Ү
Г г Г-Г	Л л Л-Л	Ф ф Ф-Ф
О о О-О	М м М-М	Х х Х-Х
Д д Д-Д	Н н Н-Н	Һ һ Һ-Һ
Е е Е-Е	О о О-О	Ч ч Ч-Ч
Ә ә Ә-Ә	Ө ө Ө-Ө	Ү ү Ү-Ү
Ж ж Ж-Ж	П п П-П	Ш ш Ш-Ш
З з З-З	Р р Р-Р	Ы ы Ы-Ы
И и И-И	С с С-С	

apostrof

SSRI Elmlər Akademiyası Azərbaycan Filialının Nizami adına ədəbi-
 iat və dil institutu tərəfindən, Azərbaycan Sovet jəzəylə ittiqatın
 və mütəxəssis dilçilərin iştirakı ilə dızıldılmış yeni Azərbaycan əlifba-
 sı proqramı.
 (Birinci qrafada—jəni əlifba proqramı, axırdakı qrafada—latınla-
 şdırılmış Azərbaycan əlifbası gəst tərili).

Bə'zi myəahisəli məsələlər haqqında

Majın 8 və 9-nda Bakıda keci-
 rilmiş intelligensiya jəqınçaqında
 iştirak edən myəallimlər, inzenerlər,
 jəzəylər, dilçilər, ədəbiijətlər Nizami
 adına Dil və Ədəbiijət Institu-
 tının dil şə'nəsi tərəfindən rus qra-
 fiqası əsasında dızıldılmış jəni
 Azərbaycan əlifbası proqramına bəson
 şərik oldular. Bytyn cəhəs edənələr,
 bu proqramı daha da təkmilləşdirmə-
 jə, onu Azərbaycan dilinə daha da

hərfini artırməq tamamilə lızum-
 suzdur.

Cəhəs edən bir joldaş «Ә» hərfini
 ni rus əlifbasında olan «Ә» hərfini ilə
 əvəz etməli təkliif edir. Lakin, əjə
 bəz bunu qəbul etsək, o zaman jə-
 zədə bəjyk cətinlik əmələ gətirmis
 olarəq. Cynki, Azərbaycan dilində
 «Ә» sasi olduqca coxdur, əuna gə-
 onu «Ә» şəklində jəzəq, hər dələ
 ortada olan (—) işərasini cəkmək

Ek-3: Rus alfabesi əsasında oluşturulmuş yeni Azərbaycan alfabesi projesi
 Kaynak: **Edebiyyat**, Bakı, 22.08.1939.

22 AVQUST 1939 IL № 28 (233)

Jeni Azərbaycan əlifbası projesi

Rus əlifbası qrafikası əsasında düzəldilmiş jeni Azərbaycan əlifbası projesi

СЪВЪТ №-и	РУС ОУРАФИКАСЫ ƏSASЫN DA JENI AZƏRBAYCAN ƏLİFBASЫ	LATYNLASDIRIL MƏS AZƏRBAYCAN ƏLİFBASЫ	MİSALLAR	
	cap şəklі	jəzə şəklі		
1	А	А	а	адам, алим, ашыл, ата
2	Б	Б	б	баба, Бабуур, бала, сәбәб.
3	В	В	в	Вәли, вәзирә, вәләт, ов.
4	Г	Г	г	Гасым, гара, Гогол, гардам.
5	Д	Д	д	Дуллаһа, дул, дула.
6	Е	Е	е	Наимы, көрә, әһвал, дөздәһ.
7	Ж	Ж	ж	Аға, ағур, дағ, јағ.
8	З	З	з	Дағам, дәмш, армш, дәмш
9	И	И	и	Енәлс, ели, шәир, бәл.
10	О	О	о	Әһмәз, әһали, әһән, сәл
11	П	П	п	Журнал, Әкзәр, бәржам, абжәур.
12	Р	Р	р	Зәһнал, бәзар, заман, дуздуғ.
13	С	С	с	иш, ибәд, дул, ити.
14	Т	Т	т	јахын, јушмал, ај, дөјәз.
15	У	У	у	кано, канал, катиб, мөтәб.
16	Ф	Ф	ф	Ләтир, ләгән, алим, бәл.
17	Х	Х	х	Маһмүз, мөшә, материја
18	Ц	Ц	ц	Надир, нағым, анлајым
19	Ч	Ч	ч	оғул, сәә, алов, бәллуғ.
20	Ш	Ш	ш	өрдәл, бәләғ, дөһүш, һөһүмәт
21	Щ	Щ	щ	паспорт, папағ, сипарат, торпағ
22	Ъ	Ъ	ъ	Рәуш, рәһбәр, мөһрибән.
23	Ы	Ы	ы	Салман, сәп, сәр, дәр.
24	Э	Э	э	Талыб, тәрәғ, мөтбүат.
25	Ю	Ю	ю	Зуғ, ушағ, дуз, дөдүғ.
26	Я	Я	я	үзүр, дујмә, мүдир, бәләғ
27	Ѣ	Ѣ	ѣ	срабғика, фимр, түфәғ.
28	Ѥ	Ѥ	ѥ	хал, тахта, јахын, хәбәр.
29	Ѧ	Ѧ	ѧ	гај, тәғ, ағар, сәл.
30	Ѩ	Ѩ	ѩ	бәғ, оғул, сәл, охуғ
31	Ѫ	Ѫ	ѫ	шәл, шәғ, ошмәл, гәл.
32	Ѭ	Ѭ	ѭ	сары, гырмағ, Талыб.
33	Ѯ	Ѯ	ѯ	

MƏNİM RƏJİM

Ek.4. Baskakov'un karşılaştırdığı Azerbaycan Türkçesinin alfabeleri tablosu
 Kaynak: **Voprosi Sovershenstvovaniya Alfavitov Tyurskih Yazıkov**, Moskova, Nauka, 1972.

Таблица алфавитов азербайджанского языка

Основные типы зву- ков (фо- немы)	Арабская графика до 1929г.	Латинская графика ✓			Русская графика ✓				
		1922- 1933гг.	1933- 1938гг.	1938- 1939гг.	1939 г. (май)	1939 г. (август)	1940- 1951 гг.	1951- 1958гг.	с 1958г.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
а	آ	A a	A a	A a	A a	A a	A a	A a	A a
б	ب	B b	B b	B b	B b	B b	B b	B b	B b
в	و	V v	V v	V v	V v	V v	V v	V v	V v
г	غ	G g	G g	G g	G g	G g	G g	G g	G g
д	د	D d	D d	D d	D d	D d	D d	D d	D d
е	ی	E e	E e	E e	E e	E e	E e	E e	E e
ж	ج	J j	J j	J j	J j	J j	J j	J j	J j
з	ز	Z z	Z z	Z z	Z z	Z z	Z z	Z z	Z z
и	ی	I i	I i	I i	I i	I i	I i	I i	I i
л	ل	L l	L l	L l	L l	L l	L l	L l	L l
м	م	M m	M m	M m	M m	M m	M m	M m	M m
н	ن	N n	N n	N n	N n	N n	N n	N n	N n
о	و	O o	O o	O o	O o	O o	O o	O o	O o
п	پ	P p	P p	P p	P p	P p	P p	P p	P p

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Р	ر	R r	R r	R r	Р	Р	Р	Р	Р
с	س	S s	S s	S s	С	С	С	С	С
т	ت	T t	T t	T t	Т	Т	Т	Т	Т
у	و	U u	U u	U u	У	У	У	У	У
ф	ف	F f	F f	F f	Ф	Ф	Ф	Ф	Ф
х	خ	X x	X x	X x	Х	Х	Х	Х	Х
ч	چ	Ch ch	Ch ch	Ch ch	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч
ш	ش	Sh sh	Sh sh	Sh sh	Ш	Ш	Ш	Ш	Ш
ц	س	S s	S s	S s	—	—	Ц	—	—
з	ز	Z z	Z z	Z z	—	—	З	З	—
ю	و	O o	O o	O o	—	—	Ю	Ю	—
я	ی	I i	I i	I i	—	—	Я	Я	—
апостроф	'	'	'	'	'	'	'	'	'

Ek-5: Rus alfabesi əsasında oluşturulmuş yeni Azərbaycan alfabesi projesi
 Kaynak: Müellim, Bakı, 21.08.1939.

RUS ƏLİFBASƏ QRAFİKASƏ ƏSASƏNDA JENİ AZƏRBAYCAN
ƏLİFBASƏNİN PROJƏQTİ, AZƏRBAYCAN SSR XQS JANƏNDA
HƏKUMƏT QOMISSİJASƏ TƏRƏFİNDƏN DYZƏLDİLMİŞDİR.
BYTYN MYƏLLİMLƏRİN BU PROJƏQT HAQQƏNDA ƏZ FİKİR
LƏRİNİ REDAQSIJAMƏZA JAZA ÇAQLARƏNA ƏMİNİK.

Rus əlifbasə qrafikasə əsasında jeni Azərbaycan əlifbasə (PROJƏQT)

SRRA N:si	RUS QRAFİKASƏ ƏSASƏNDA JENİ AZƏRBAYCAN ƏLİFBASƏ	LATYNLASDİRLƏ MƏS AZƏRBAYCAN ƏLİFBASƏ	MİSALLAR	
	САР şəklİ	jazə şəklİ		
1	А	А	а	адам, алим, ашыл, ата.
2	Б	Б	б	баба, Бақыр, бала, сөбәб.
3	В	В	в	Вали, вазирə, дөвлəт, ов.
4	Г	Г	г	Гасын, гара, Гогол, гардаш.
5	Д	Д	д	Дулбала, дул, дулас.
6	Е	Е	е	Еашын, көрə, Əвал, дөздəш.
7	Ж	Ж	ж	Аға, асыр, даш, јаш.
8	З	З	з	Дашы, дəшир, армоғ, дəниз
9	И	И	и	Енгалə, ели, шейр, бел.
10	Й	Й	й	Әнмəз, Əһали, əлəк, сел.
11	К	К	к	Журнал, Әждər, бəржəл, абəжур.
12	Л	Л	л	Зəһнал, бəзар, зəман, дүздүр.
13	М	М	м	иш, Ибəз, дил, ити.
14	Н	Н	н	јахын, јумшал, ај, дəјəз.
15	О	О	о	кино, канал, катиб, мəтəб.
16	П	П	п	Лəтифə, лəтəн, алма, бел.
17	Р	Р	р	Мəһмүд, мəшə, мəтəрија
18	С	С	с	Надир, нағыл, анлајəн
19	Т	Т	т	оғул, обə, алов, боллүр.
20	У	У	у	өрдəк, бəлəш, дəниш, һəкүмəт
21	Ф	Ф	ф	паспорт, папағ, аппарат, торпағ
22	Х	Х	х	Расул, рəһбər, мəһрибəн.
23	Ц	Ц	ц	Салман, сат, əсər, дəрə.
24	Ч	Ч	ч	Талыб, тəтəр, мəтбуəт.
25	Ш	Ш	ш	Дүн, ушағ, дүз, дəорү.
26	Щ	Щ	щ	үзүр, сүңмə, мүдир, бəлəш
27	Ъ	Ъ	ъ	фабрика, арик, тифəнəш.
28	Ы	Ы	ы	жал, тахта, јакын, хəбər.
29	Э	Э	э	гај, гəтəр, алар, сар.
30	Ю	Ю	ю	бəгə, олм, ш, сар, сым
31	Я	Я	я	

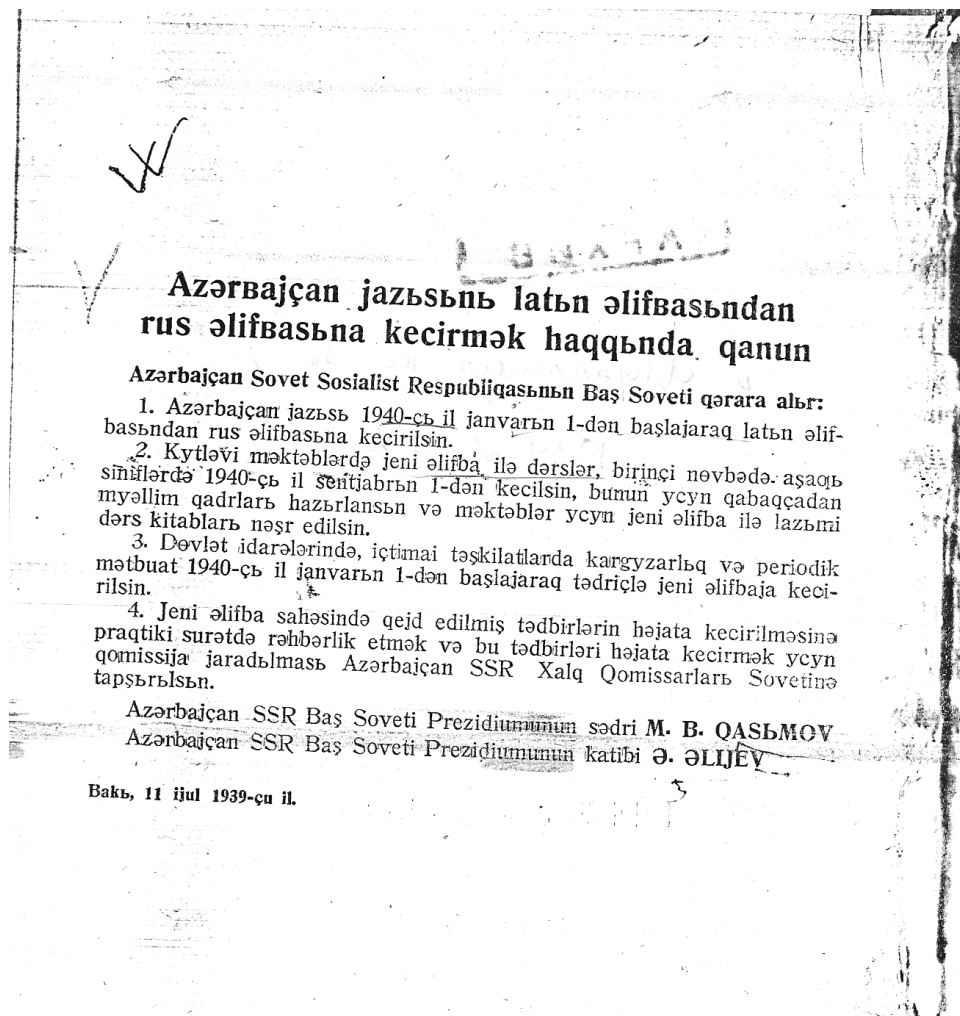
Ek-6: Yeni Azərbaycan alfabesi

Kaynak: Müellime Kömek, Bakı, 1939, S.10-11-12.

НОВЫЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ АЛФАВИТ.			
Эни Азербайжан Алифбасы Новый Азербайжан Алфавит.	Латиниш- азербайжан Алфавити Латинизир Аз азерб.	мисаллар. примеры.	
1. А а Аа	а	Азербайжан	Алма.
2. Б б Бб	в	Накы сәбәб.	Алиас Ата.
3. В в Вв	в	Вагиф Дөвләт	Бәсти Кутад
4. Г г Гг	г	Гулам Дарап	Вәли. Ок
5. К к Кк	к	Күллү Дүлкәр	Гүдрәт. Отаг.
6. Г г Гг	г	Һәмид Дәзкәһ	Һүзәр Мүрәни.
7. Д д Дд	д	Бәг Агач.	Һидәят Әһәм.
8. Е е Ее	е	Дадаш ад.	Дав. Бурда.
9. Ә ә Әә	ә	Ересан телефон.	Давуд. Идур.
10. Ж ж Жж	ж	Әһмәд. Дәрә.	Бәһитүки. Әһлики
11. З з Зз	з	Журнал. Инженер.	Дшрәф. Мәтә.
12. И и Ии	и	Зейнал. Сөз.	Әндәр. Адамсир
13. И и Ии	и	Ибад Биби.	Зайан Әһли
14. К к Кк	к	Йәһәһиһ	Иzzәт. Ити.
15. К к Кк	к	Кәрим Чорәк.	Илмән. Чан.
16. Л л Лл	л	Лейла Вал.	Кур. Кина.
17. М м Мм	м	Мүнәввәр Кәләм.	Ләтиф. Мел.
18. Н н Нн	н	Нәркиз. ун.	Мина. Адам.
19. О о Оо	о	Огтай Алов.	Надир. Ана.
20. Ә ә Әә	ә	Өлкә. Нөк.	Осман. Оба.
21. П п Пп	п	Паша. Папаг.	Ошур. Кәһкә.
22. Р р Рр	р	Рза. Дәһир.	Кәри. Сан.
23. С с Сс	с	Сона. Востан.	Рәһим. Әхрәтәр.
24. Т т Тт	т	Талыб. Мәнтәб.	Сәлим. Әри.
25. У у Уу	у	Умуд. Улдуз.	Туту. От.
26. У у Уу	у	Үзәһир. Утү.	Җар. Му.
27. Ф ф Фф	ф	Фәрһад. Саф.	Җ. Корнү.
28. Х х Хх	х	Хәһил. Яхшы.	Фәһидә. Бүһнәрли.
29. Ц ц Цц	-	Цеткин. Цех.	Хәһидә. Ари.
30. Ч ч Чч	с	Чимназ. Ачар.	Реваногия. Циш.
31. Ч ч Чч	с	Чәһил. Бачы.	Числов. Ци.
32. Ш ш Шш	ш	Шәһид. Ахшам.	Чәһран. Сәт.
33. Ы ы Ыы	ы	Дары. Гашыг.	Шәһид. Туру. Ци.
34. Э э Эә	-	Әһгелә. Әһспедация.	Җыһан. Паһбү.
35. Ю ю Юю	-	Юнус. Оюн.	Дарә. Әһносия.
36. Я я Яя	-	Явар. Октар.	Юшур. Туру.
37. Җ җ Җҗ	-	Мәдәһ. Мәлум.	Җәһан. Циш.

Ek-7: Azərbaycan yazısının Lâtin alfabesindən Rus alfabesine keçirmək hakkında Kanun

Kaynak: Müellime Kömek, Bakı, 1939, S.7-8.



Ek-8: Rus alfabesi esasında oluşturulmuş yeni Azerbaycan alfabesi
Kaynak: Literaturniy Azerbaydjan, Baku, 1940, S.1.

на основе графики русского алфавита				ПРИМЕРЫ	
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ АЛФАВИТ		СУЩЕСТВУЮЩИЙ АЛФАВИТ			
на основе рус. графики		латинизирован. азерб. алфавит			
1	А а	А а	а	Азербайжан	Алма
2	Б б	Б б	в	Бахы. Сабэб.	Алмас. Алма.
3	В в	В в	q	Вагиф. Довлат.	Бэсти. Кимаб.
4	Г г	Г г	o	Гулам. Дараг.	Вам. Об.
5	Д д	Д д	n	Куплу. Дулкэр.	Гудрэт. Отал.
6	Е е	Е е	o	Һамид. Дезкаһ.	Кызыл. Мифрон.
7	Ж ж	Ж ж	e	Баг. Агач.	Кудайот. Инали.
8	З з	З з	ə	Дадаш. Ад.	Дар. Бурда.
9	И и	И и	z	Ереван. Телефон	Давуд. Идрис.
10	Й й	Й й	l	Әһмәд. Дәрә.	Секетирли. Вилим.
11	К к	К к	k	Журнал. Инженер	Дирор. Мона.
12	Л л	Л л	m	Зейнал. Сөз.	Джор. Абаскур.
13	М м	М м	n	Ибад. Биби.	Залан. Әдил.
14	Н н	Н н	o	Иәһя. Икид.	Идрот. Ити.
15	О о	О о	ö	Кәрим. Чәрәк.	Иван. Чай.
16	П п	П п	r	Лейла. Бал.	Нарк. Кини.
17	Р р	Р р	s	Мүнөввәр. Кәләм.	Лотиф. Мел.
18	С с	С с	i	Пәркиз. Ун.	Мина. Аган.
19	Т т	Т т	u	Оғтай. Алов.	Надир. Ана.
20	У у	У у	x	Өлкә. Көк.	Осан. Абд.
21	Ф ф	Ф ф	-	Паша. Палаг.	Ошур. Калыт.
22	Х х	Х х	-	Рза. Дамир.	Порис. Сан.
23	Ц ц	Ц ц	-	Сона. Бостан.	Рәшит. Дартар.
24	Ч ч	Ч ч	-	Талыб. Мәктәб.	Сали. Дарс.
25	Ш ш	Ш ш	-	Умуд. Улдүз.	Мурт. От.
26	Ы ы	Ы ы	-	Үзәйнә. Үтү.	Зар. Мун.
27	Э э	Э э	-	Фәрһад. Саф.	Ч. Корн.
28	Ю ю	Ю ю	-	Хәлил. Яхшы.	Фарид. Бурнорил.
29	Я я	Я я	-	Цеткин. Цәх.	Талиг. Арх.
30	Апостроф	Апостроф	-	Чимназ. Ачар.	Феликс. Цир.
31			-	Чәмил. Бачы.	Чалов. Сан.
32			-	Шамил. Ахшам.	Чейран. Сан.
33			-	Дары. Гашыг.	Шориф. Бурнорил.
34			-	Энгелс. Экспедиция.	Бурнорил. Навил.
35			-	Юнус. Оюн.	Дар. Динаш.
36			-	Явар. Октябрь.	Юсиф. Бур.
37			-	Иван. Мәлум.	Ашар. Ардил.

Ek-9: Azərbaycan alfabəsi

Kaynak: **Azərbaycan Dilinin Orfografiyası**, Bakı, Azərbaycan SSC Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1954.

АЗƏРБАЙЧАН ƏЛИФБАСЫ

№	Чап шəkли		Язы шəkли		Һәрфләр рин адлары	№	Чап шəkли		Язы шəkли		Һәрфләр рин адлары
	Бөйүк һәрф	Кичик һәрф	Бөйүк һәрф	Кичик һәрф			Бөйүк һәрф	Кичик һәрф	Бөйүк һәрф	Кичик һәрф	
1	А	а	А	а	а	19	Ө	ө	Ө	ө	ө
2	Б	б	Б	б	бе	20	П	п	П	п	пе
3	В	в	В	в	ве	21	Р	р	Р	р	эр
4	Г	г	Г	г	ге	22	С	с	С	с	эс
5	Ґ	ғ	Ґ	ғ	ґе	23	Т	т	Т	т	те
6	Д	д	Д	д	де	24	У	у	У	у	у
7	Е	е	Е	е	е(әе)	25	Ү	ү	Ү	ү	ү
8	Ə	ə	Ə	ə	ə	26	Ф	ф	Ф	ф	эф
9	Ж	ж	Ж	ж	же	27	Х	х	Х	х	ха
10	З	з	З	з	зе	28	Һ	һ	Һ	һ	һаш
11	И	и	И	и	и	29	Ч	ч	Ч	ч	че
12	Й	й	Й	й	йот	30	Ц	ц	Ц	ц	це
13	К	к	К	к	ка	31	Ш	ш	Ш	ш	ша
14	Қ	қ	Қ	қ	қе	32	Ы	ы	Ы	ы	ы
15	Л	л	Л	л	эл	33	Э	э	Э	э	э
16	М	м	М	м	эм	34	Ю	ю	Ю	ю	ю
17	Н	н	Н	н	эн	35	Я	я	Я	я	я
18	О	о	О	о	о						

Аз. ғ-инн орфографияси
 А. ССР БА нәшриятин

Ek-10: Lâtin alfabesi esasında oluşturulmuş yeni Azərbaycan alfabesi projesi
 Kaynakça: **Ana sözü**, Bakı, 2.12.1990, s.32.

Пјотрун дөврүндө Русијада јазы исла-
 вә әлифбаја «Ә», «Я», бир гөдәр сонра
 әфләри әләвә едилмишдир. 1918-чи ил
 ндә исә төзәдән русларын ишләтдији
 даһа бир нечә һәрф әләвә олунмуш
 мә'на ифадә етмәдији һалларда [сөз
 инә сон гојулмушдур. Әлифба саһәсиндә
 яни әлифбанын гәбул едилмәси әсәсән
 ныр.

бәхымдан әрәб әлифбасы бизә гәти
 бу әлифба семит дилләри үчүн төртиб
 ишләнмәсиндә биз әзәри түркләри күл-
 тиклә растлашырыг; һәрфләрин мөвгә
 ф јазылмасы, дүз хәтт бојунча дүзүл-
 гләринин нөгтәләрлә верилмәси мәтнлә-
 шаш-башлыг салыр. Јаддан чыхарма-
 да түрк дилләри үчүн әсас апарычы
 итләрин аһәнки вә буна мүнәсиб сөзүн
 ын тонда көкләнмәсидир ки, бу да
 ә. Әрәб әлифбасы бу хусусијјәти әкс
 әстеминдә сағдан-солә јазмагы да бура
 афбасынын бизим үчүн нә гөдәр чәтин
 тмәк олар.

ринсип јазы системини дилин фонетик
 ну нә гөдәр адекват әкс етдирмәсиндән
 ифбасынын Азәрбајчан дилинин сәс-
 ни әкс етдирә билмәдијиндән јухары-
 да исә ону демәк кифәјәтдир ки, бизим
 митин јазылышында мөвгә фәргләри
 ан онлары хусуси ишарәләрлә көстөр-
 ур. Кирил әлифбасында диґрафларын
 1 8һәрфин [ғ, ә, ј, к, ө, ү, һ, ч] әләвә
 ујарлыгы нәзәрә алмагла едилмиш-
 н ујарлыгын өзү дә дилин фонетик
 уну нәзәрдән гачыра билмәз. Бизим
 ми галын вә инчә төләффүз олунур
 тил, ејни заманда лал, алма вә с.]
 лији јазыда хусуси ишарә илә көстөр-
 чүнки бу фәрг фоноложик мә'на кәсб
 рилмәсини аһәнк гануну там мә'нада
 аитләр чәркәсиндә галын, инчә саит-
 инчә төләффүз олунур.

дән әлвәришли олмасы принципи. Бу
 ә дә Кирил әлифбасы бизә сәрф едир.
 сәстәрмәјә чалышачагыг. Умумијјәтлә,
 әјјән хәрчәр төләб едир, ахы бүтүн
 киналар вә с. дәјишмәлидир. Аңчаг
 јәринин әвәзизлијини нәзәрә алараг
 ик вә там шәкилдә дәјишдирилмәси
 1 етсә белә, бундан имтина едилмә-

иш күтлә чох һагы оларәг әлифба-
 мәсәләсини орталыга атыр. Бурада
 1. Бир гисим исар едир ки, биз әрәб
 ыг. Бу фикрин төрәфдарлары кеч-
 гимизин өзүмүзә гәјтәрәлмәсини вә
 ин гаранлыг сәһифәләринә јијәләнә
 өтүрүрләр. Лакин бу ишдә истәк вә
 сәстәрдијимиз принципләр әсас көтү-
 1 дә латын әлифбасына кечмәјимизи
 1и даһа гијмәтлидир. Буну ашагыдакы
 даһа субүт едир.

1 ишләтдијимиз әлифбада 24һәрф
 1 көтүрүлмүш, 8-и исә она әләвә
 мызда саитин узунлуғуну көстәрмәјә
 исә төдирчән арадан чыхмаг үзәдир,
 1 дилимиздә фоноложик әләмәт кими
 1 әлифбасынын латын әлифбасы илә
 ки, 6 һәрф һәр ики әлифбада ејни
 малик олуб, ејни сәсләнмәни верир.

Латын әлифбасында: А а, Е е, К к, О о, Т т, М м.

Кирил әлифбасында: А а, Е е, К к, О о, Т т, М м.

Бу әлифбаларын һәр икисиндә 8 һәрф ејни чүр јазылыш
 формасына малик олуб, мүхтәлиф чүр сәсләнир [јухарыда
 дедик ки, сәсләнмәдә шәртилик апарычы рол ојнајыр, јә'
 ни нечә гәбул олунурса, о чүр дә ишләнир].

Латын әлифбасында: В в, U u, Р р, X x, G g, Y y, H h, C c.

Кирил әлифбасында: В в, И и, Р р, X x, Г г, У у, Н н, С с.

Көрүндүјү кими, һазырда истифадә етдијимиз әлифбанын
 ишарәләри һеч дә әсаслы шәкилдә латын һәрфләриндән
 фәргләнмир. Әксинә, бизим һазыркы әлифбамызын һәрф-
 ләринин јарысына гөдәри [14-ү] ја ејни чүр јазылыб ејни
 функцијаны дашыјыр, ја да формача окшар олуб, мүхтәлиф
 чүр сәсләнир. Бураја Азәрбајчан дилинин хусусијјәтләри
 нәзәрә алынмагла 8 һәрфин дә әләвә едилдијини дөсәк,
 мә'лум олур ки, инди ишләтдијимиз әлифбанын јалныз 12
 һәрфи Кирил әлифбасындан көтүрүлмүшдүр. Дејилән-
 ләри нәзәрә алараг әлифбамыз үчүн латын графикасына
 әсәсләнән ашагыдакы ләјиһәни охучуларә төғдим едирик:

Фонемләримиз	Ләјиһәдә нәзәрдә тутулан һәрфләр	Латын	Кирил
[a]	A a	A a	А а
[b]	B b	B b	Б б
[c]	E e	E e	Е е
[d]	D d	D d	Д д
[f]	F f	F f	Ф ф
[g]	G g	G g	Г г
[h]	H h	H h	—
[i]	I i	I i	И и
[j]	J j	J j	—
[k]	K k	K k	К к
[l]	L l	L l	Л л
[m]	M m	M m	М м
[n]	N n	N n	Н н
[o]	O o	O o	О о
[p]	P p	P p	П п
[r]	R r	R r	Р р
[s]	S s	S s	С с
[t]	T t	T t	Т т
[u]	U u	U u	У у
[v]	V v	W w	В в
[z]	Z z	Z z	З з

Ләјиһәјә даһа ики һәрф әләвә етмәклә [C c, 3 z] вә
 бир дә ики диакритик ишарә вәситәсилә [ʏ] дикәр фонем-
 ләримизи дә јазыда әкс етдирә биләрик. «C» һәрфи «h»
 һәрфи илә бирләшәрәк [x] фонеминин, «3 z» һәрфи исә [ж]
 фонеминин верилмәсинә хидмәт едир. Дилимиздәки [ә],
 [е] вә [ү] фонемләрини вермәк үчүн ләјиһәдәки «Aa»,
 «O o» вә «U u» һәрфләринин үзәринә ики нөгтә гојмагла
 көстәрмәк чох сәрфәли олар. Дикәр төрәфдән дилимиздәки
 [ш], [ғ], [к], [ч] вә [ҷ] фонемләрини көстәрмәк үчүн
 ләјиһәдәки «Ss», «Gg», «Kk», «Zz», «Cc» һәрфләринин үзә-
 ринә [V] диакритик ишарәсини гојмагла ләјиһәни тамам-
 ламаг олар. О ки галды [ы] фонеминә, онун үчүн хусуси
 һәрф ајырмага еһтијәч јохдур. Ләјиһәдәки [I] саитинин
 ортасындан көндәләнинә бир хәтт гојмагла [t] ону јазыда
 вермәк мүмкүндүр, бу хусусилә, биринчи һечәсиндә [ы]
 саити олан чох һечәлы сәзләр үчүн вәчибдир. Галан һал-
 ларда исә бу саити хусуси ишарә илә көстәрмәјә еһтијәч
 галмыр, чүнки аһәнк ганунуна әсәсән галын чәркәдә [ы],
 инчә чәркәдә исә [и] охунмалыдыр.

Беләликлә, әлифбада ијирми үч һәрф вә ики диакритик
 ишарәдән истифадә етмәклә биз латын графикасы әсәсиндә
 өз әлифбамызы јарада биләрик, бу, әлми чөһәтдән әсәслән-
 дырылмыш вә практик чөһәтдән чох сәрфәли бир ишдир.

Мә'лум олдуғу кими, хәјли вахтдыр ки, республикамы-
 зын ичтимаијјәтини дөриндән маралтандыран бир мәсәлә-
 латын графикалы әлифбамызын берпасы Азәрбајжан ССР

Ek-11: Böyükağa Gözelov'un Lâtin alfabesiyle yazdığı mektup
 Kaynakça: **Gencilik**, Bakı, 1990, S.6(30).

МЕНПАРӘ.
Бакы.

нифәләриндә
 ин, ганунсуз-
 ктублар, елә
 им мәктубум
 гүн дежил.
 т алданма-
 Сөһбәт, кет-
 из һаггында

әринин дә
 ырмы! Јохса
 ахт галмыр!
 Бәс нә үчүн
 индә, галды-
 ыларын неч
 Бәлкә де
 из охучулар
 к, нәтичәдә

мсомолскаја
 статистика
 сади-мадди
 лардан чох
 кечән илки

јана чыхыр:
 [Бәлкә дә
 дилиси, гул-
 ләјә, кәнд-
 ыдыр! Даһа
 ыр, пис ис-
 зунүн тәбии
 публикаларә
 ја һәр шеј
 јунлар һара
 ттифаг гар-
 р. һәр бир

ВАХТЫ ЧОХДАН КЕЧМИШДИР.

Рамиз АБДУЛЛАЈЕВ,
 Совет Ордусу забити, мајор.
 Кәнчә шәһәри.

Hөрмәtlі Mөmməd İsmayıl!
Hөрmәtlі "Gencilik xurəndə"!

*Çeç de olsa sizə təbriç edirəm. Belə bir zurnalın
 doğulması Azərbaycan torpağı üzərinə səadət gətirən
 bir hünərdir! Sevinirəm ki, dardımızı dəməyə, kəsətimizi
 bəldirməyə, ağrı-əzəməyə bəlməyə bir həjanımız var!
 Bu məktubə sizə jaxmaqda mənə vadar edən jəni əlifba
 məsələsidir. Duxdyr, mən qocalmışam, amma saçılbərmədə
 gərəcə idim ki jəna də 1939-cu ilə qədər işlətdijimiz
 latın əlifbasına qayıtmışıq, vallah qayıdaramız uzaqlıq
 dəvrymə və sevindijimdən atılmaq düşərdim. Baxın, bu
 jaxənen nəji pisdır? Bu gələllikdə jaxəne a: atmaq
 olar? Sizdən xahiş edirəm, lap gınyu səlixədən
 kecmək lazəmdər latın əlifbasına. 50-ə keçib,
 lakin mən jəna də syr'ətlə jaxəram, qoşq və ajdən.
 Mən də bir xijəli kimi jəni (kəhnə) əlifbaya
 kecməjin gərxəçən tərəfdarəjam. Amma bir şərtim
 var: işlətdijimiz "j" "ə", "ə" "h" və bir də "b"
 hərflərini olduqu kimi jəni əlifbamızın tərkibində
 saxlayaq. Onlarə heç vaxt "y", "ö" "e" "i" ilə
 əvəz etmək olmağ. Çünki dilimizin orfoqrafiya
 qaydalarə pozulər.*

Hөрmәtlə Bөyүkаға Gөzәlov
12.05.90

РЕДАКСИЈАДАН: Бөйүкаға мүүллимин мәктубуну
 Кирил әлифбасы илә дәрч етмәји лазым билмәдк. Ина-
 нырыг ки, кәләчәјимиз Латын әлифбасынындыр. Гөј
 охучуларымыз буну индидән билиб, өјрәнсинләр.

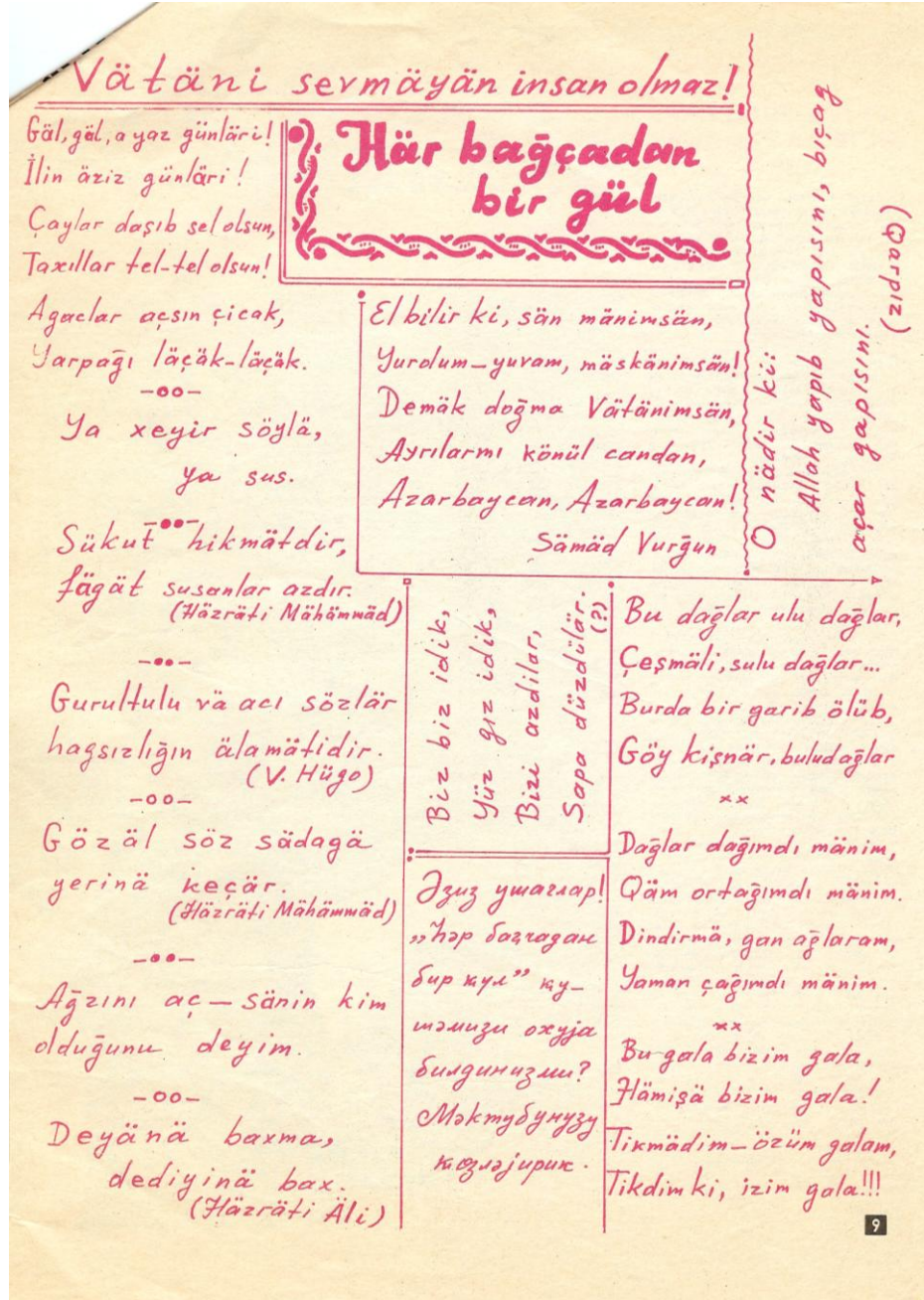
Биз јанмасаг

Ek-12: Azərbaycan Türkçəsi seslerini ifadə edən hərflər

Kaynaqça: F. Celilov, "Ziyanın yarısından", **Azərbaycan**, Bakı, 30.03.1990.

Azərbaycan dili səslərini bildirən hərflər					
Səslər	ərəb grafikası	rus grafikası	latın grafikasы		Türk əlif- basındakı hərflər
			(mümkün və- riantlar)	LAJIhə	
Səitlər	ا	а	a	a	a
	ا	ә	e	e	e
	آ	ө	ө	ö	-
	ی	и	ь у ı	ь	ı
	ی	и	i	i	i
	او	у	u	u	u
Додаг сəитлəri	او	ү	ü	ü	ü
	او	о	o	o	o
	او	ө	ө	ö	ö
	ب	б	b	b	b
	پ	п	p	p	p
	ف	в	v	v	v
Дилəнү сəитлəri	ف	ф	f	f	f
	م	м	m	m	m
	د	д	d	d	d
	ت	т	t	t	t
	ز	з	z	z	z
	س	с	s	s	s
Дилортасы сəитлəri	چ	ч	ç c ç	ç	c
	ل	л	l	l	ç
	ن	н	n	n	l
	ج	ж	j ž	ž	n
	ش	ш	ş ş	ş	j
	ر	р	r	r	ş
Дилархасы сəитлəri	گ	к	k, g ğ	k	r
	ک	к (ke)	k	k	g (ğ)
	ج	j	j y	j	k
Дилархасы сəитлəri	ق	қ	q	q	y (ğ)
	ق	қ (кә)	q	q	g
	خ	х	x	x	- (ğ)
	ح	h	h	h	k

Ek-13: Çocuklar için olan *Güneş* dergisinde Lâtin alfabesiyle yazılmış örnekler
Kaynakça: **Güneş**, Bakı, 1992, Sayı 3-4, s.9.



Ek-14: Azərbaycan Ali Sovyeti Milli Şurasının sunduğu Lâtin alfabesi projesi
 Kaynakça: **Aydınlıq**, Bakı, 10.01.1992.

*Azərbaycan AS Milli Şurasının təqdim etdiyi latın əlifbası. Bu əlifba hazırda ar-
 zu, istək və təkliflərinizi redaksiyamıza bildirməyinizi xahiş edirik.*

Çap şəkil	Yazı şəkil	adı	kirili	Çap şəkil	Yazı şəkil	adı	kirili
A a	А а	a	а	Q q	Q q	qe	г
B b	В в	be	б	L l	L l	el	л
C c	С с	ce	ч	M m	M m	em	м
Ç ç	Ç ç	çe	ч	N n	N n	en	н
D d	Д д	de	д	O o	O o	o	о
E e	Е е	e	е	Ö ö	Ö ö	ö	ө
Ä ä	Ä ä	ä	ə	P p	P p	pe	п
F f	F f	fe	ф	R r	R r	er	р
G g	G g	ge	к	S s	S s	se	с
Ğ ğ	Ğ ğ	ğe	г	Ş ş	Ş ş	şe	ш
H h	H h	he	h	T t	T t	te	т
X x	X x	xe	x	U u	U u	u	у
I i	I i	i	и	Ü ü	Ü ü	ü	ү
İ i	İ i	i	и	V v	V v	ve	в
J j	J j	je	ж	Y y	Y y	ye	ј
K k	K k	ke ka	к	Z z	Z z	ze	з

Ek-15: 1991 yılında sunulan Azərbaycan alfabəsi projesi
 Kaynakça: F. Celilov, "Azadlıq əlifbası", **Edebiyyat**, Bakı, 15.02.1991.

AZƏRBAYCAN ƏLİFBASI					
(Layihə)					
а	А а	h	Н н	п	Р р
б	В в	х	Х х	р	Р r
ч	С с	ы	И и	с	С s
ч	Ç ç	и	İ i	ш	Ş ş
д	Д д	ж	Ј ј	т	Т t
е	Е е	к	К к	у	U u
ə	Ə ə	л	Л л	ү	Ü ü
ф	F f	м	М м	в	V v
г	Q q	н	N n	ј	Y y
к	G g	о	O o	з	Z z
ғ	Ğ ğ	ө	Ö ö		

Ek-16: Güneş dergisinin çocuklar için sunduğu Latin esaslı Azerbaycan alfabesi
 Kaynakça: **Güneş**, Bakı, 1992, S.3-4, s.8.

ЛАТЫН ГРАФИКАЛЫ АЗƏРБАЙҶАН ƏЛИФБАСЫ								
AZƏRBAYCAN ALİFBASI								
adi	çap şakli	älyazma şakli	adi	çap şakli	älyazma şakli	adi	çap şakli	älyazma şakli
a	Aa	<i>A a</i>	ı	I i	<i>I i</i>	er	Rr	<i>R r</i>
be	Bb	<i>B b</i>	ı	İ i	<i>İ i</i>	ce	Ss	<i>S s</i>
ce	Cc	<i>C c</i>	je	Jj	<i>J j</i>	şe	Şş	<i>Ş ş</i>
çe	Çç	<i>Ç ç</i>	ke	Kk	<i>K k</i>	te	Tt	<i>T t</i>
de	Dd	<i>D d</i>	ka	Qq	<i>Q q</i>	y	Uu	<i>U u</i>
e	Ee	<i>E e</i>				y	Üü	<i>Ü ü</i>
ə	Ää	<i>Ä ä</i>	el	Ll	<i>L l</i>	be	Vv	<i>V v</i>
fe	Ff	<i>F f</i>	em	Mm	<i>M m</i>	je	Yy	<i>Y y</i>
ke ge	Gg	<i>G g</i>	en	Nn	<i>N n</i>	ze	Zz	<i>Z z</i>
re	Ğğ	<i>Ğ ğ</i>	o	Oo	<i>O o</i>			
he	Hh	<i>H h</i>	ö	Öö	<i>Ö ö</i>			
xe	Xx	<i>X x</i>	pe	Pp	<i>P p</i>			

8

Kaynakça: **Halg gazetisi**, Bakı, 1.08.1992



Ek-18: Azərbaycan alfabəsi

Kaynakça: **Veten sesi**, Bakı, 19.06.1992

Son beş ildə əvvəlki rəhbərlərdən qaçqınlara müntəzəm qayğı göstərənlərdən Murad Aşurov və Maksim Musayev xüsusi qeyd etməliyə. Bu iki nəfər beş il ərzində qaçqınları bir gün belə yaddan çıxarmayıblar.

Biz belələri üçün dərin minnətdarlıq etməliyik. Lakin çox təəssüf ki, bəzən bunu da bacarmırıq. Akademik Cəlal Əliyev yeganə adamdır ki, qaçqınlar cəmiyyəti yarandığı gündən bu günədək hər aylıq zəhmət haqqısının lən-yarısını cəmiyyətin hesabına köçürdüüyü halda biz bir dəfə qaçqınlar adından minnətdarlıq da bildirməmişik.

Məhz bilavasitə Aşurov və Musayevin təşəbbüsü və bəzi deputatlarımızın köməyi sayəsində parlamentimiz qaçqınlarımızın xeyrinə qərar qəbul etmişdir. Həmin qərara əsasən bu il ali və orta ixtisas məktəblərinə qaçqınların güzəştli qəbulu nəzərdə tutulmuşdur. AQC «Vətən səsi» vasitəsilə qaçqınlara bu xəbəri çatdırdıqdan sonra, bir neçə ali məktəbin professor və dosentlərinin bir neçə istirahət gününü əlindən almış və

bu bütün günü güzəştli qaydada olmaları üçün nəzərdə tutulmuş və bunu gözləmək üçün, yəni qəbul imtahanlarında hər cür obyektivliyin təmin edilməsi şərait üçün tam məqbul hesab etmək olar. Lakin məhz bu ildən qə-

buldan məhrum etmək olmaz. Müsahibədən müvəffəqiyyətlə keçmiş qaçqınları intizarda qoymaq olmaz, tezliklə onlara göndərişlər paylanmalıdır.

Prof. həsən BALIYEV.

Aa	Aa	a	a	Qq	Qq	qe	г
Bb	Bb	be	б	Ll	Ll	el	л
Cc	Cc	ce	ч	Mm	Mm	em	м
Cc	Cc	ce	ч	Nn	Nn	en	н
Dd	Dd	de	д	Oo	Oo	o	о
Ee	Ee	e	е	Öö	Öö	ö	ө
Əə	Əə	ə	ә	Pp	Pp	pe	п
Ff	Ff	ef	ф	Rr	Rr	er	р
Gg	Gg	ge	к	Ss	Ss	se	с
Gg	Gg	ge	г	Şş	Şş	se	ш
Hh	Hh	he	h	Tt	Tt	te	т
Xx	Xx	xe	х	Uu	Uu	u	у
Ii	Ii	i	и	Üü	Üü	ü	ү
Jj	Jj	je	ж	Vv	Vv	ve	в
Kk	Kk	ke	к	Yy	Yy	ye	й
		(ka)		Zz	Zz	ze	з

НДЭР ҺӘМИДОВУН БРАНСЫ

иши, Нәники сигарет, ма-
шин, видео və с. кәтирил-
миш, һәттә гачгыларын
адына харычдан әлдә олу-
нан малийә вәсәнтә дә мә-
нимсәнилимидир. Бу иш-
ләрдә бағлы чинајәт иши
галдырылмышдыр. Билди-
низ кими, артыг Довләт
Тәһизат Комитәсини сәд-
ри өз вәзифәсиндән кәнар-
лашдырылмышдыр. Истинта-
гын кедиши илә бағлы бир
чох мәсәләләрни ачыг бил-

ТЕЛЕГРАМ

Нахчыван Мухтар Рес-
публикасы Али Мәчлиснин
сәдри Һейдәр Әлијев Бела-
рус Республикасы парламен-
тинин Нахчывана кәдмиш
нүмајәндәләри – миллиг но-
килләри Кучински Виктор
Франсевич вә Наумчик Сер-
гей Носифовичи гәбул ет-
мишдир. Сәһбәт заманы го-
нағлар билдирмишләр ки,
онлар Беларус Республика-
сы Али Советинин тапшы-
рыгы илә Нахчыван Мухтар
Республикасынын әразисин-
дә Јерләшән МДБ сиаһлы
гүвәләри һиссәләриндә хид-
мәт едән – беларусија-

онун Ермәнәстәвля әрәби
рајонарында бәз вәфәтчи-
дисәләр вә Нахчыван Мух-
тар Республикасы әразисин-
дә Јерләшән МДБ һәрән
һиссәләри илә Јерән һоку-
мәт вә абали әрәмәндә
мунәсибәтләр һағғында һа-
ниш мәлумат вәрмәшдир.
Али Мәчлиснин әдрә
чыван һағғында объектив мо-
луматы Беларус Республи-
касы Али Советини вә
23 ијунда Минск шә-
һәриндә кечириләчәк
АТӘМ-ин новбәти
гынчығышы кәтирәткәс-
рына чатдырмағы аһуаләт

[illegible]

Ek-20: Azərbaycan alfabesi projesi
 Kaynakça: Ülfet, Bakı, 25.01.1992.

Ы

Латын алфавасында
 ичкә сантләр дә нөг-
 «Ә» һәрфини хусу-
 сийләтләриннән аң-
 афбаја «у»уи оларак
 ичкә үчүн «а» һәрфи-
 тна икн нөгтә гәйдү-
 и јазымыз башдан-
 нөгтәләрдән ибарәт

аааа, әәәә әлифбасы-
 и тәкчә нөгтәләрдә
 икнчәси, алман диг-
 «а» һәрфини хусу-
 сийләтләриннән аң-
 афбаја «у»уи оларак
 ичкә үчүн «а» һәрфи-
 тна икн нөгтә гәйдү-
 и јазымыз башдан-
 нөгтәләрдән ибарәт

аааа, әәәә әлифбасы-
 и тәкчә нөгтәләрдә
 икнчәси, алман диг-
 «а» һәрфини хусу-
 сийләтләриннән аң-
 афбаја «у»уи оларак
 ичкә үчүн «а» һәрфи-
 тна икн нөгтә гәйдү-
 и јазымыз башдан-
 нөгтәләрдән ибарәт

— Тофиг мөәллим, Јери
 кәлмишкән, дилчи алим-мү-
 төхәссис кини дикәр түрк
 халтларымы да латын гра-
 фикалы әлифбаја кечмәси
 еһтималы илә маратланмысы-
 нмызды?
 — Түрк халтларымын чр

ху латын әлифбасына мейл-
 ләдир. Икн ил бундан габар —
 1990-чы илнн октябрында
 Өзбәкстанда — Гаракалпак
 МР ин пайтахты Нукус шәһә-
 риндә гыпчак дилләринә
 һаср олунмуш Үмумитти-
 фак мүшавирәси кечириләр

ди. һәммин мүшавирәдә латын
 әлифбасы илә бағлы сөһбәт
 олду. өзбәкчә, җазахчә вә
 татарлар бу иделәни даһа
 ғызғынлыгыла мүдәфна етди-
 ләр. Мән өз җахымында
 билдирдим ки, Азәрбајҗанда
 латын графикалы әлифбаја

кечмән үчүн дәр-
 синдә төдбирлә-
 артыг комиссия
 вә фәалиһәтә ба-
 хәбәрә етидән
 нигә иштиразчы
 севинчә адыш
 билдириләр ки,
 бу масәләдә
 биринчәси, дәр-
 әлифбасына мән
 минз рәалашыча
 Бу ил иһә а
 да 6-чы түркчә
 кечириләчәк. Ү
 јесиндә җахыш
 нәзәрдә тутула
 да јогин ки, тү
 нын әлифба сис-
 темләшдирмәләрдә
 Үмидварам ки,
 франсыс түрк
 наһид әлифба
 истифадәсинә кә-
 чәг.

— Тәсдиқ ол-
 бада апостроф
 дәр. Апостроф
 әлифбаја салы-
 са?
 — Сөзүн дәр-
 әлифбасында
 мәнәм. Чүнки ал-
 ма сөзләрин дәр-
 әлифбасында
 дәр. Габаглар «
 ди», «тавазәл»
 ми сөзләрдә апос-
 трофларды. «Ч
 ди», «тавазәл»
 Нәһајәт, апос-
 трофларын төдир-
 ләшдир. Бу ба-
 лым, «сәзәл»
 сөзләрини дәр-
 апострофсүз
 һәммин сөзләрдә
 мәнләшдирмәчәк
 еһтимал да гәтә
 ма на дәр-
 олар, нә дәр-
 бир дәр ки, «А
 апостроф олм
 «А»риф» кини
 рик.

Латын гра-
 бајҗан әлифба-
 ра тәрәфиндән
 дан сонра әрәб
 тәрәфәдәрләри
 шыбар...

Әрәб әли-
 бајҗа сәләһәт
 кәтирирләрдә ки
 фикалы әлифба
 нугбә Азәрбајҗ
 25 мәнәләр
 рымыз бизи
 чәк. Бу, ағла
 дәрәл. Кәс б
 мај јерини дәр
 бәс бәс кини
 јазыб охуанда
 баҗы гәрдәшләр
 нечә охујуду
 хәбәр тутујуду
 кини, әрәб әли-

AZƏRBAYCAN ALIFBASI							
Çap şəkli	Yazı şəkli	adı	kiril	Çap şəkli	Yazı şəkli	adı	kiril
A a	А а	a	а	Q q	Q q	qe	г
B b	В в	be	б	L l	L l	el	л
C c	С с	ce	ч	M m	M m	em	м
Ç ç	Ç ç	çe	ч	N n	N n	en	н
D d	Д д	de	д	O o	O o	o	о
E e	Е е	e	е	Ö ö	Ö ö	ö	ө
Ä ä	Ä ä	ä	ә	P p	P p	pe	п
F f	F f	fe	ф	R r	R r	er	р
G g	G g	ge	к	S s	S s	se	с
Ğ ğ	Ğ ğ	ğe	г	Ş ş	Ş ş	şe	ш
H h	H h	he	h	T t	T t	te	т
X x	X x	xe	x	U ü	U ü	u	у
I i	I i	i	ы	Ü ü	Ü ü	ü	ү
İ i	İ i	i	и	V v	V v	ve	в
J j	J j	je	ж	Y y	Y y	ye	ј
K k	K k	ke	к	Z z	Z z	ze	з

Ek-21: Yeni Azərbaycan alfabesi

Kaynak: "Ganun ve Elifba", Heyat, **Bakı**, 9.01.1992

həyat 9 ЯНВАР 1992-чи ил № 6 (260)

Вачиб мәсələ

ГАНУН ВƏ ƏЛИФБА

AZƏRBAYCAN ƏLİFBASI

Çap şəkli	Yazı şəkli	adı	kiriş	Çap şəkli	Yazı şəkli	adı	kiriş
A a	А а	a	а	Q q	Q q	qe	г
B b	В в	be	б	L l	L l	el	л
C c	С с	ce	ч	M m	M m	em	м
Ç ç	Ç ç	çe	ч	N n	N n	en	н
D d	Д д	de	д	O o	O o	o	о
E e	Е е	e	е	Ö ö	Ö ö	ö	ө
Ä ä	Ä ä	ä	ə	P p	P p	pe	п
F f	F f	fe	ф	R r	R r	er	р
G g	G g	ge	к	S s	S s	se	с
Ğ ğ	Ğ ğ	ğe	ғ	Ş ş	Ş ş	şe	ш
H h	H h	he	h	T t	T t	te	т
X x	X x	xe	х	U u	U u	u	у
I i	I i	i	ы	Ü ü	Ü ü	ü	ү
İ i	İ i	i	и	V v	V v	ve	в
J j	J j	je	ж	Y y	Y y	ye	ј
K k	K k	ke	к	Z z	Z z	ze	з

түрк халqlарынын әлифбалары ила тутушдурма апардыгдан сонра мөлүм олду ки, башта түрк диллеринде де (түркмөн, татар, башкырд, казах, угуур ве с.) «ә» фонемини ифаде етмөк үчүн «ә» шөклинден истифаде олду. Озу де ады чөклион түрк диллеринин әксаријети үчүн бу, специфик характер дашылар.

Нөдөнсө, әлифба комиссиясынын үзвлери латын графикалы әлифбамызы бөрпа едөрки «ә» һерфини сыкшыдырыб чыкармыш, онун јерине «ә» сөсинин јазыдагы ифадеси киби «ä» ишаресини дахил етмишлөр.

Етираф етмөк лазымдыр ки, «ә» сөсини ифаде етмөк үчүн әлифбамыда «ә» јерине «ä» ишаресинин дахил едилмәси не техники чөһөдөн, не де үмүмтүрк мөнафеји бахымындан сөрфөлидир. Баамыла күл киби ајдындыр ки, һерфлерин үс-түне јојулан неггалөр јазынын көзаллијини позур, сурјетини азалдыр, һерфин гавраилмасынын чөтинлошдирир, мөтбөә мөһсулунун, негсанлы чыхмасына сәбәб олур.

Шүбһәсиз ки, бу дејилөндөр әлифбадакы дикор неггәли һерфлөрө (л, ö, ü) де аиддир. Јакин бу һерфлерин башта түрк диллеринде, хусусән муасир түрк дилинде де јухарыдакы шөкилде олмасынын һизәре алсар, төбин ки, башта чыкып јолунун олмадыгыны баша дүшмөк бир о гәдәр де чөтин дејил. Амма һеч бир әсас ве елтијач олмадан «ә» шөклини чыхараб ону «ä» шөкли ила әвәз етмөк һеч бир мөнтгә сыгмыр.

Чөми 180 минлик гагауз халгынын ве 7—8 минлик барабин татарларынын дили мүстәсна олмәдә, һеч бир түрк халгынын дилинде «ә» сөсинин јазыдакы ифаде вәситәси киби «ä» ишаресинден истифаде олунмур.

Ео'илери буну «компүтер мәсәлеси» ила баглајырлар. Компүтерә көрө, әлифбаны дејишмөк, јахүд дилин әлифбасына көрөксиз үнсурыр дахил етмөк он азы јушүндүр. Әлифбаны компүтер дилине үгүләнчидырмаг хатирине дејишмөк јахшы һал олсарды, компү-

Ek-22: Lâtin esaslı Azərbaycan alfabesinin mükəmməlləşdirilmiş son varyantı.
 Kaynakça: **Dalğa**, 10-16.06.1992.

ФА
10 — 16 ИЮН 1992-гг



ыб. Кеннединки
 киэли виски ал-
 танмышды. Сөй-
 ьтүзүмчү иллөр-
 ин шарики Фон-
 э голф ойналар-
 р өтөндөн сон-
 чкигабагы кам-
 үндө Федерал
 унун мөлүмә-
 урду ки, Чозеф.
 «Кал-Нева-
 галдыгы заман
 ангстер кәлир-

нәинки гәнгс-
 и кәсмәди, өк-
 төк даһа да
 ангстер дүнја-
 магы Мејер
 гадыны билди-
 онун өри илә
 дү, о исә Кен-
 нмагда юмәк
 н дә Кеннеди
 ту Билл Тәмп-
 мушдур). Үч ај
 Кеннеди Мәр-
 үрөсүнүн диг-
 ьр: о чыкыш
 зонаја кәләр-
 сар дүнјанын
 энун өн јакшы
 » Батәја илә
 тдә месса за-
 ьр. Бонанно
 ки, Кеннеди
 јанын ранчо-
 үр.
 I кубар даи-
 ндәси Кенно-
 гулдур дәстө-
 ю мафијанын
 әдәк јүксәл-
 сындакы әлә-
 дә тәәччүблү
 муми достла-
 инк Синатра,
 и Питер Лоу-

ЛАТЫН ГРАФИКАЛЫ АЗӘРБАЈЧАН ӘЛИФБАСЫНЫ ТӘКМИЛЛӘШДИРИЛМИШ СОН ВАРИАНТЫ

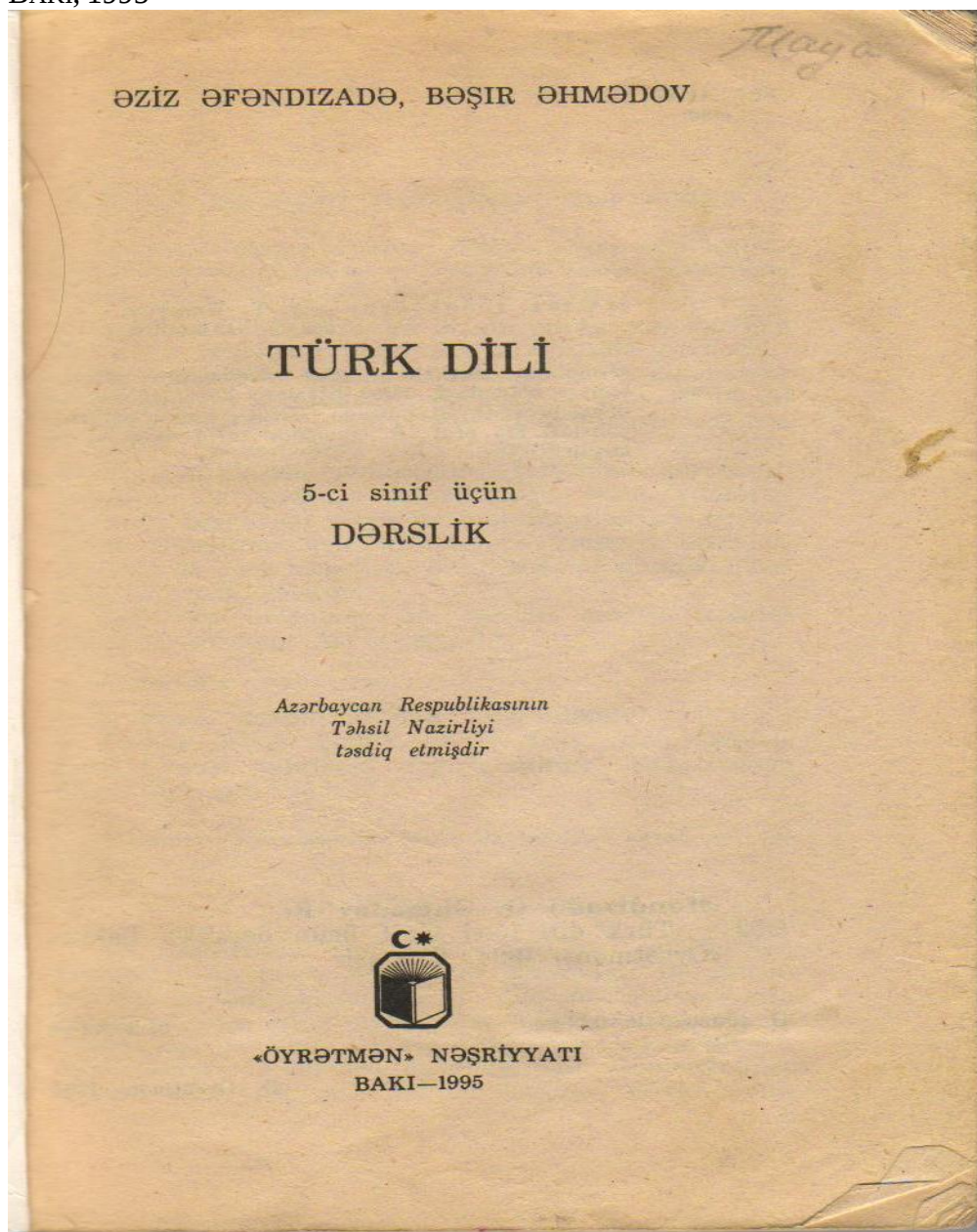
cap şəkli	əl yazışı şəkli	adi	kiril	cap şəkli	əl yazışı şəkli	adi	kiril
Aa	Аа	a	а	Oq	Qq	qe	г
Bb	Bb	be	б	Ll	Ll	el	л
Cc	Cc	ce	ч	Mm	Mm	em	м
Cc	Cc	ce	ч	Nn	Nn	en	н
Dd	Dd	de	д	Oo	Oo	o	о
Ee	Ee	e	е	Öö	Öö	ö	ө
Əə	Əə	ə	ә	Pp	Pp	pe	п
Ff	Ff	ef	ф	Rr	Rr	er	р
Gg	Gg	ge	к	Ss	Ss	se	с
Gğ	Gğ	ğe	ғ	Şş	Şş	se	ш
Hh	Hh	he	h	Tt	Tt	te	т
Xx	Xx	xe	x	Uu	Uu	u	у
Ii	Ii	i	и	Üü	Üü	ü	ү
İi	İi	i	и	Vv	Vv	ve	в
Jj	Jj	je	ж	Yy	Yy	ye	ј
Kk	Kk	ke (ka)	к	Zz	Zz	ze	з

Алла муаллима

өлдүрүр. Ағыз наһијәсини
 расы олан хәстәләр белдә
 зыранмыш мөһлулла
 етсәләр тез сағаларлар.
 Алманјанын, Франс

EK- 23 : 5 SINIF İÇİN TÜRK DİLİ KİTABI

KAYNAKÇA: E. EFENDİZADE, B. EHMEDOV, **TÜRK DİLİ**, BAKI, ÖĞRETMEN NEŞRİYATI, BAKI, 1995



Ek-24: Lâtin alfabesiyle yazılmış okuyucu mektubu.
Kaynakça, M.Oruç, "...Ve bir neşeli gün", **Yeni Fikir**, 10.01.1992.

...BƏ BİR NƏŞ'ƏLİ GÜN

Ötən ilin əyləncəli tarixində yazmışdım. Təbii ki, bu ilin əyləncəli tarixində də yazmalıyam. Amma bu ilin əyləncəli tarixində yazmaq daha çətin olub. Çünki bu ilin əyləncəli tarixində yazmaq üçün daha çox vaxt lazımdır. Bu ilin əyləncəli tarixində yazmaq üçün daha çox vaxt lazımdır. Bu ilin əyləncəli tarixində yazmaq üçün daha çox vaxt lazımdır.

Bu yeni grafiqası yeni türk xalqlarının gələcəyə doğru addımlarını göstərən bir sənətdir. Bu yeni grafiqası yeni türk xalqlarının gələcəyə doğru addımlarını göstərən bir sənətdir. Bu yeni grafiqası yeni türk xalqlarının gələcəyə doğru addımlarını göstərən bir sənətdir.

...Və bir nəş'əli gün

Ötən ilin əyləncəli tarixində yazmışdım, İlahi qədr, Təbii ki, bu ilin əyləncəli tarixində də yazmalıyam. Amma bu ilin əyləncəli tarixində yazmaq daha çətin olub. Çünki bu ilin əyləncəli tarixində yazmaq üçün daha çox vaxt lazımdır. Bu ilin əyləncəli tarixində yazmaq üçün daha çox vaxt lazımdır. Bu ilin əyləncəli tarixində yazmaq üçün daha çox vaxt lazımdır.

Məmməd Oruç
26.XII.91

Б И СƏНƏТ САХ Б

Государственный 1-й институт культуры имени академика Н.П. Гумилева. Москва. 1992 г.

Б И СƏНƏТ САХ Б

Государственный 1-й институт культуры имени академика Н.П. Гумилева. Москва. 1992 г.

Ek-25:Azerbaycan alfabesi
Katnakça, Azerbaijan, 27.07.2001

AZƏRBAYCAN

FORMASIYA TEKNOLOGİYALARI ÜZRƏ MENECER

İri maliyyə təşkilatına informasiya texnologiyaları üzrə menecer tələb olunur.
Əsas tələblər:
- 35-45 yaşında
- İli təhsilli
- Müvafiq sahələrdə 3 ildən çox iş təcrübəsi
- Məncerlik və idarəetmə bacarıqlarının olması
- İngiliscə
- Azərbaycan, rus və ingilis dillərini
- Əmək haqqı razılaşma yolu ilə.
Yuxarıda qeyd olunmuş tələblərə cavab verən şəxslər, 01 sentyabr 2001-ci il
ixindən gec olmayaraq, info@azbca.com elektron poçt ünvanına
iş təcrübəsini göstərən tərcümeyi-halları
Azərbaycan/İngilis dillərində göndərlər.

IT MANAGER

A large financial organisation is seeking a person to fill a position of IT Manager.
Essential Requirements:
The successful incumbent should:
- Be 25-45 years of age
- Possess a university degree
- Have a work experience above three years
- Have managerial skills
- Be sociable
- Fluent in Azeri, Russian and English
Salary as per agreement.
The incumbents that fit the above requirements should send their most up-to-date and complete CV's (resumes) in Azeri/English indicating their work experience via info@azbca.com no later than 1st September 2001

ОФИСНАЯ МЕБЕЛЬ

**ОБОРУДУЙТЕ
СВОЙ
ОФИС
В КРЕДИТ**

MULLER INTER'ER

АДРЕС:
ул. У.З.Гаджибекова, 21
Тел.: 93 21 65

WWW.MULLINT.COM

МЮЛЛЕР ИНТЕРЬЕР

AZƏRBAYCANLA RUSİYA ARASINDA ENİ HAVA REYSİ

İyulun 25-də Bakı ilə Rusiya-
kurort mərkəzi Mineralnyye
arasında yeni hava reysi açıl-
dır.
Rusiya tərəfindən dəyişicə təy-
in "Kavminvostavia" şir-
nin nümayəndəsi bunlarla ola-
ar keçirilməsi mətbuat konfrans-
la bildirmişdir ki, bu şirkət
ar dövlət müəssisəsidir. Şir-
n reyslərini həyata keçirdiyi
avialıq və hava limanı Ru-
sın cənubunda on iki hava is-
sıdır. Şirkətin TU-134, TU-
154 və TU-204 uçuş aparatları lazı-
mıdır. Rusiya, İtaliya, Almaniya
digər ölkələrə, habelə Rusiya-
ya MDB-nin 48 ölkəsinə
r. Onun il şirkət 400 minə ya-
səməsin dəyişməsi, bu il isə
nin göstəricisi 500 minə çə-
nəq niyyətindədir. Şirkət
akademiya dediyinə görə, yeni
sin açılmasından başqa məq-
Azərbaycan vətəndaşlarının
ali Qafqazın müalicə ocaqları-
gəlməsinə imkan verəcəkdir.
"Azərbaycan Hava Yolları"
vətət Konserni Mülki Dəyişmə
rəsinin reisi Anif Hacıyev bil-
mişdir ki, Azərbaycan tərəfindən
yeni "İmex" şirkəti təy-
nəmişdir. Bakıdan tayıyara
lədə bir dəfə, çərşənbə günü
çəkdir.

AzərTAC

Аз	Сар	Аз	Сар	Аз	Сар
а	Аа	а	Аа	а	Аа
б	Вв	б	Вв	б	Вв
с	Сс	с	Сс	с	Сс
д	Дд	д	Дд	д	Дд
е	Ее	е	Ее	е	Ее
ф	Фф	ф	Фф	ф	Фф
г	Гг	г	Гг	г	Гг
х	Хх	х	Хх	х	Хх
и	Ии	и	Ии	и	Ии
й	Йй	й	Йй	й	Йй
к	Кк	к	Кк	к	Кк
л	Лл	л	Лл	л	Лл
м	Мм	м	Мм	м	Мм
н	Нн	н	Нн	н	Нн
о	Оо	о	Оо	о	Оо
п	Пп	п	Пп	п	Пп
р	Рр	р	Рр	р	Рр
с	Сс	с	Сс	с	Сс
т	Тт	т	Тт	т	Тт
у	Уу	у	Уу	у	Уу
ф	Фф	ф	Фф	ф	Фф
х	Хх	х	Хх	х	Хх
ц	Цц	ц	Цц	ц	Цц
ч	Чч	ч	Чч	ч	Чч
ш	Шш	ш	Шш	ш	Шш
щ	Щщ	щ	Щщ	щ	Щщ
ъ	Ъъ	ъ	Ъъ	ъ	Ъъ
ы	Ыы	ы	Ыы	ы	Ыы
э	Ээ	э	Ээ	э	Ээ
ю	Юю	ю	Юю	ю	Юю
я	Яя	я	Яя	я	Яя

İLİMİZİ SEVƏRƏK QRAFİKAMIZI DA QORUMALIYIQ MÜSAHİBİMİZ SUMQAYIT DÖVLƏT SƏNAYE UNIVERSİTETİNİN

Kredit sənədləri imzalanmışdır

Dünya Bankının (DB) Bakı nü-
mayəndəliyində həmin bankla Azə-
rbaycan hökuməti arasında imzalanmış
qılda iki kredit sənədi imzalanmışdır.
Nümayəndəliyin mətbuat xidmə-
tindən AzərTAC-ın mətbuatına bildir-
mişlər ki, 40 milyon ABŞ dolları də-
yərində olan Geocə-Qazax magistralı
tikintisinin layihəsi və 5,5 milyon
ABŞ dolları həcmində zəhmətə istə-
ti layihəsi sənədləri Azərbaycan hö-
kuməti adından qıfıq, inkışaf naziri
Fəhəd Əliyev və səhiyyə naziri Əli
İsmayilov imzalanmışdır. Dünya Bankı-
nın strukturlarından biri olan Beynəlxalq
İnkışaf Assosiasiyası adından iş
sənədləri DB-nin Azərbaycan dala-
mi nümayəndəsi Əlibə Noman imza-
lanmışdır.

BASQAL VƏ BASQAL

Azərbaycanın hər yeri gö-
zəldir. Şəhər, qəsəbə və kənd-
lərimizin hər birinin özünəməx-
sus rəngarəngliyi var. Birisi
tarixi ilə, birisi təbiətilə, başqa
birisi isə adamların istedadı
və bənzərliyi ilə seçilir. İsmayilli
rayonunun Basqal kəndi isə bir
çox bunlara bənzər xüsusiyyətləri
ilə seçilir. Qədim yaşayış məntəqə-
lərindədir. Məsələn, təbiətin rəng-
arəngliyi baxımından Basqal
olduqca füsunkar bir yerdir.
Yaşıl yamaclar, buz bulaqları,
günəşli təpələr, nadir rəs-
sam əsərləri andiran tapo və
yastıqların bu qədim diyarı ne-
cə də cəzibədar edibdir. Kənd
özü də, ətrafı da qədim və
orta əsrlərə aid tarixi yadigar-
larla olduqca zəngindir. Başqa
sözə, Basqalın hər qanşında
bir tarix yatır. Daha dəqiq de-
yərsə Basqal özü elə can-
lı bir tarixdir. Bu tarix Azər-
baycan adı Vətənimizin tarixidir.

Mə

Yul

Б

Ул

Б

Ул

Б

Ул

Б

Ул

Б

Ул

Б

Ул

Б

Ek-26: Azərbaycan alfabesi
 Kaynakça: Ses, 4.07. 2001

12

Sə

4 iy

Д И Г Г Ə Т !

Ана дилимизə devlet səvijsində diggət və gəjgənin
 əlaməti olaraq, Azərbaycan Prezidenti cənab həjdər Əli-
 jev avqustun 1-nə gədər əlkədəki bütün dəvəru nəşrlərin, o
 cümleden, gəzətlərin lətin grafikəli əlifbəyə kəçiril-
 məsi haqqında fərman vərmişdir.

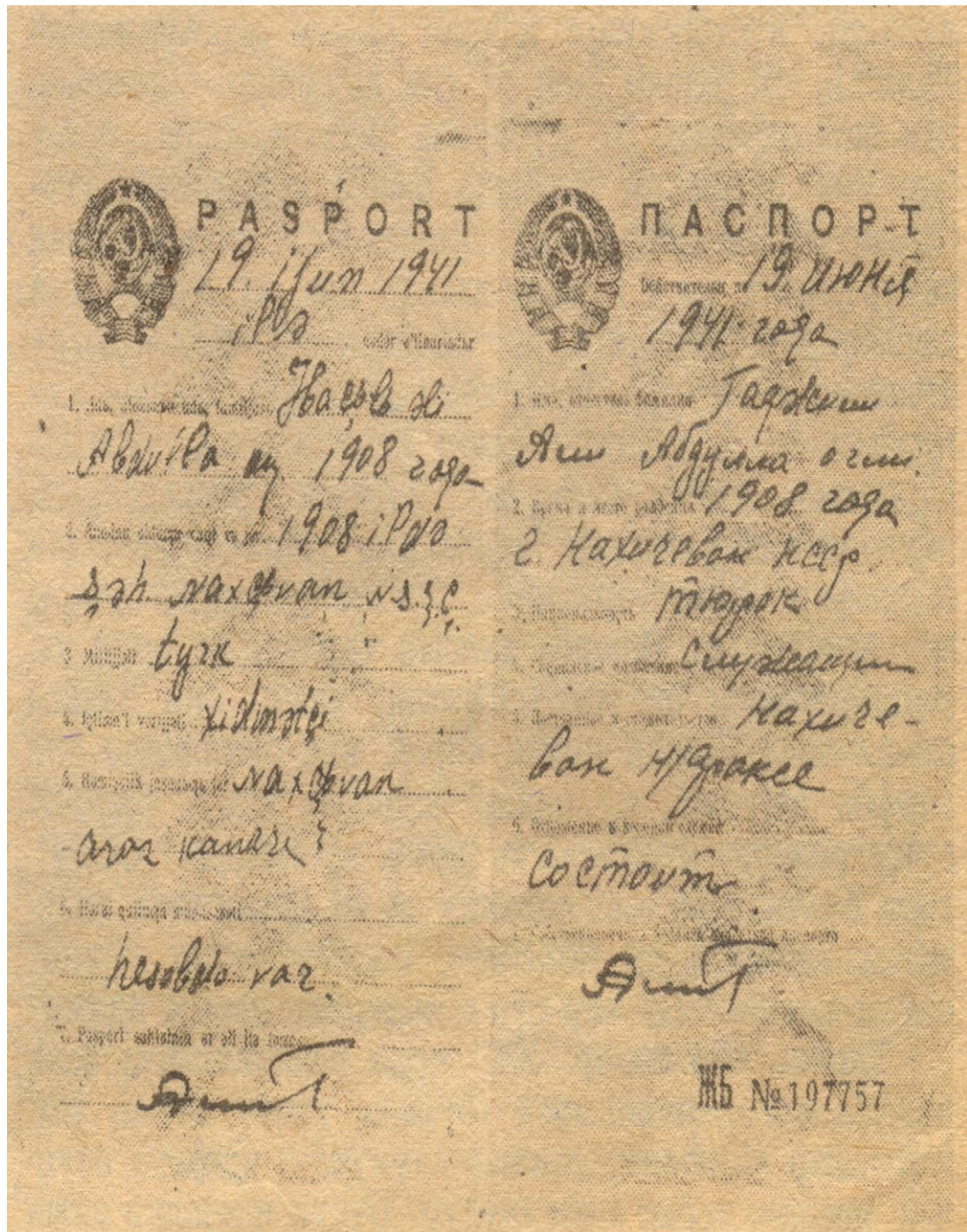
Biz prezidentimizənin devlet dilinin təbiiğinin tək-
 milləşdirilməsi haqqında fərmanın dəstəkləjir və
 kirill əlifbasından lətin grafikəli əlifbəyə kəçid
 mərhələsində bu nəmrəmədən etibarən lətin və kirill
 grafikəli əlifbələri dərc edirik.

ЛАТЫН	КИРИЛ	ЛАТЫН	КИРИЛ
Aa -	Аа	Qq -	Гг
Bb -	Бб	Ll -	Лл
Cc -	Чч	Mm -	Мм
Çç -	Чч	Nn -	Нн
Dd -	Дд	Oo -	Оо
Ee -	Ее	Öö -	Өө
Əə -	Əə	Pp -	Пп
Ff -	Фф	Rr -	Рр
Gg -	Кк	Ss -	Сс
Ğğ -	Ғғ	Şş -	Шш
Hh -	Һһ	Tt -	Тт
Xx -	Хх	Uu -	Уу
Iı -	Ыы	Üü -	Үү
İi -	Ии	Vv -	Вв
Jj -	Жж	Yy -	Јј
Kk -	Кк	Zz -	Зз

Чөнуби
 вахт күмү
 ешитмөм
 бөдөндөк
 кениш мө
 артефакт
 чөй факт
 психиатр
 шү ип дө
 илө чага ар
 ғы кими, а
 арасында с
 Мистик өн'е
 или зөдөлө
 са, ики сист
 лы дүшөр в
 Мараглы чөй
 мүшү ип ши
 сіндөн көнө
 гөйрө-мөдди
 тем арасынд
 лу ойнайыр. М
 жинө мөйлли
 алимлөр дө
 елө мөн дө бу
 истилаһлар
 дөнкөнөр мө
 онун көмөж
 олар.

Мөним бил
 раторија шө
 олараг, руһи
 низмдөн фө
 сыз тәдигатч
 чөһд өтмишди
 бир адам тап
 мин адам өз
 раг, өз астрал
 дөн башга јөрө
 демиш вө сонд

Ek-27: 1941 yılında Azərbaycan vətəndaşına verilən pasaport
 Kəynəkçə: Asif Abdullayev "Ne üçün bele olur", **Azərbaycan**, 7.09.1990.



ЕК-28: "“Azerbaycan Yazısının Lâtinden Rus Alfabesine geçiş tedbirleri hakkında”, Azerbaycan Halk Komiserleri Sovetinin Toplantısı”

Kaynakça **Azerbaycan Halk Komiserleri Sovetinin Toplantısının 25 nolu Protokolü. Karar no 3514**, Azerbaycan Devlet Arşivi, 28.07.1939.

304 5

ДСТ

AZƏRBAYCAN SSR
XALQ KOMISSARLAR SOVETININ
QƏRAR № 3514
ПОСТАНОВЛЕНИЕ
СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР

Dərc edilməsi məcburiyyəti
Обязат. опубликования

28 июль 1939 г.

**О МЕРОПРИЯТИЯХ ПО ПЕРЕВОДУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ
С ЛАТИНСКОГО НА ГРАФИКУ РУССКОГО АЛФАВИТА.**

В соответствии с законом принятым второй сессией Верховного Совета Азерб. Сов. Соц. Республики от 11 июля 1939 года "О переводе азербайджанской письменности с латинского на русский алфавит", Совнарком АЗССР ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Для проведения в жизнь закона "о переводе азербайджанской письменности с латинского на русский алфавит" организовать при СНК АЗССР комиссию в составе:

1. Тов. Аллахвердиев	Пред. комиссии	(Зам. Пред. СНК АЗССР)
2. " Мамедов М.	Зам. Пред. комис.	(Нарпрос АЗССР)
3. " Якубов Т.	Член комиссии	(Секр. ЦК КП/б/ Аз.)
4. " Унджафов Г.	"	(Секр. ЦК ЛКСМ Аз)
5. " Асланова Чиназ	"	(Зав. БОНО)
6. " Друзов Ахид	"	(Зам. Пред. През. АЗФАН)
7. " Абдендиев М.	"	(Пред. Правл. Союза нач. и средних школ)
8. " Расул Рзаев	"	(Отв. Секр. Союза Сов. Писат. Азерб. ССР)
9. " Векилов-Самед	"	(П о э т)
10. " Вургун	"	(Дир-р Инст. Литератур и языка им. Низами)
11. " Гусейнов Али	"	(Редактор газ. "Коммунист. аз.")
12. " Мамедов Г.У	"	(Дир. Азербнепра)
13. " Кулиев Давуд	"	(Инст. лит. и языка им. Низами) (совм. от. работ)
14. " Меликов Сулейман	"	(Азербнепр)
15. " Рзаев Аруст	"	(Азербнепр) (совм. от. работ)
16. " Абдендиев Адиль	"	(А П И)
17. " Али-Султаны	"	(Б О Н О)
18. " Абдуллаев Ага	"	(Театал)
19. " Мамед	"	(Б О Н О)
20. " Зейналов Исмаил	"	(А З Ф А Н)
21. " Табабаде Ахвер	"	(А З Ф А Н)

№ 20 1939 г.

ЕК-29: "Azerbaycan Yazısının Lâtinden Rus Alfabesine geçiş tedbirleri hakkında", Azerbaycan Halk Komiserleri Sovetinin Toplantısı"

Kaynakça Azerbaycan Halk Komiserleri Sovetinin Toplantısının 25 nolu Protokolü. Karar no 3514, Azerbaycan Devlet Arşivi, 28.07.1939.

2. Предложить комиссии:

а) составить окончательный вариант проекта нового азербайджанского алфавита на основе градики русского алфавита и I/IX-с.г. представить на утверждение СНК АЗССР;

б) к 1-му октября 1939 года составить свод орфографических правил азербайджанского языка;

в) к 15 августа 1939 года представить на утверждение СНК АЗССР смету расходов на период до конца 1939 года на весь 1940 год;

г) разработать календарный план перевода делопроизводства государственных учреждений, общественных организаций и периодической печати на новый алфавит I/XI-1

3. Обязать Наркомпрос АЗССР (тов.Намедова М.):

а) разработать учебные мероприятия для подготовки учителей по изучению нового алфавита и орфографии азербайджанского языка с тем, чтобы закончить подготовку их к сентябрю 1940 года;

б) подготовить для массовых школ учебники и учебные пособия на новом алфавите, в первую очередь, для младших классов;

в) организовать курсы по подготовке и переподготовке работников машино-переписки.

4. Предложить Наркомместпрому АЗССР (тов.Насумову Азербнепру (тов.Петросову), Азербайджанскому газетно-журнальному объединенному издательству (тов.Оруджеву), не позднее 1-го декабря 1939 года обеспечить центральные районные типографии прикатами нового азербайджанского алфавита.

5. Поручить редакторам республиканских газет систематически освещать переход азербайджанской письменности латинского на градику русского алфавита, практикуя печатание отдельных статей на новом алфавите после окончательного утверждения СНК АЗССР проекта алфавита.

6. Обязать Госплан АЗССР к 15/УИ-с.г. разработать внести свои предложения в Совнарком АЗССР о необходимом количестве бумаги на мероприятия, связанные с переходом на алфавит.

Председатель Совета
Народных Комиссаров АЗССР

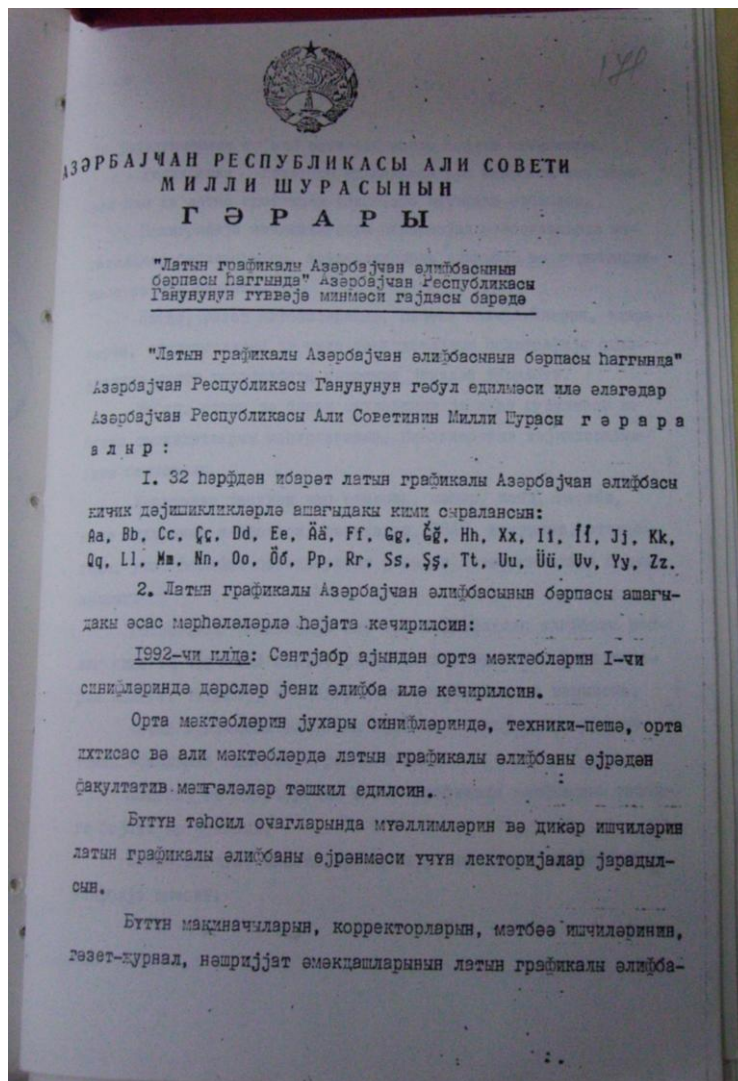
(Т.Кулиев)

Управляющий Делами Совета
Народных Комиссаров АЗССР

(Г.Алиев)

ЕК-30: "Lâtin grafikalı Azərbaycan elifbasının bərpası haqqında Azərbaycan Respublikasının Ganunu", ("Lâtin alfabəsi esası Azərbaycan alfabəsinin onarılması haqqında Azərbaycan Cumhuriyyətinin Kanunu"),

Kaynakça: **Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Milli Şurasının 25 dekabr 1991-ci il tarixli 33 nömrəli qərarına dair (Azərbaycan Cumhuriyyəti'nin Ali Sovyeti'nin Milli Şurası'nın 25 Arahk 1991 tarixli 33 numaralı qərarına dair)**, Milli Meclis Arşivi, 2941-1/14, 25.12.1991.



Ek-31: Azərbaycan yazısının Lâtin alfabesindən Rus alfabesine dəyişdirməsi ilə ilgili arxiv kaynağı

Kaynakça: **Azərbaycan Sovyet Sosialist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyeti Tutanakları**, 28.07.1939, Karar no 3514, 411-18/157

AzSSR
XALQ QOMISSARLAR SOVETI
СОВЕТ НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ
АзССР

AzSSR XQS-nin 193 ____ il __, ____ " tarixli
____ " №-li qərarına dair

M A T E R I A L
M A T E R I A L

К постановлению СНК АзССР
от „ 28 „ июль „ 193 9 „ за № 3514

О переименовании из переводу Азербайджанского
письменности с латинского на арабский
русский алфавит.

№ 3514

haqqında

„ ____ “ vərəqədən ibarət
на ____ 2 ____ листах

Ek-31: Azərbaycan Sovyet Sosialist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyetinin 1939
yılı arşiv belgesi
Kaynakça: 411-18/157

Собор. Презид. Комиссаров
Сов. Социалист. ССР. 157

Примечательный орган.

ДЕЛО № 157
СВЯЗКА № 411-18/157
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР

ОСНОВАНИЯ К ПОСТАНОВЛЕНИЮ
СОВНАРКОМА АЗССР.
За 1939 год.

ИЗДАНО 28.08.1939
СВЯЗКА № 411-18/157

ИЗДАНО 28.08.1939
ДЕЛО № 157
СВЯЗКА № 411-18/157

28 Aug. 1939 2 Aug. 1939

Габ. 1. Намирано ризе на бу тиндониар.

Будет, онда, вымыслена...

2) ВЕРТЕЛИЩА ДА, ДА
КОКУРЪ ДА, СИНУРЪ ДА, О ДА, БУ ДА...

3) ТИХОМЕ ВЕДЕСЯ—ДА, ДА
ТОД ОД ДА
ДЕВ ДЕВЕР ДА

4) СЪКОТ ДУВАЛИМЕ ДАВЕМ, ДОНЕ:
СЪКОТЪМЕ, СЪКОТЪМЕ...

5) СЪКОТ ДУВАЛИМЕ Я, ВНЕ
ДЪВЪЛИМЕ, ТЪРЪНИМЕ, СЪКОТЪ, ТЪРЪНИМЕ...
ДЪВЪЛИМЕ, КЪРЪЛИМЕ. ПОСКОТЪ КЪРЪЛИМЕ...

၆) မိမိ၏ အယူအဆကို အတိအကျ ဖော်ပြရန်
အရေးကြီးသော အချက်များကို အတိအကျ ဖော်ပြရန်

[illegible][illegible][illegible]

23. ФЕДЕРАЦИЯ БУДДАИЗМА

4) **Салтанат, империялар, император, императрица...**
 5) **Чыңгызхан, ханлар, цолонхадлар...**
 6) **Хангабар, голумар, тоолор, аялдар...**
 7) **Феодализмдиндеги агым, феодалдар...**
 8) **Чыңгыз, сомон, ууртук, болук...**
 9) **Гимндин, аркан, борук, кукма...**
 10) **Салтанат, тоолор...**
 11) **Даванча, чыгуу...**
 12) **Иерон (ио с.-дан) сифат (ио с.) тоолондучулар...**
 13) **Салтанат...**
 14) **Салтанат, сомон, даңза, кукма...**
 15) **Салтанат, сомон, даңза, кукма...**

2) Сифат-даражидлар: *бағъиз, сасъиз, пулсиз, соҳсий*

[illegible]

1. 100%
2. 90%
3. 80%

4-ay	IV
4-ay	IV
5-ay	V
5-ay	V
7-ay	VII
8-ay	VIII
9-ay	IX
10-ay	X
20-ay	XX
30-ay	XXX
40-ay	XL
50-ay	L

1972-1973	1973-1974	1974-1975
20-25	20-25	20-25
20-25	20-25	20-25

Г. С. Я. Рын Водоканалы

Түрүнчү катмар	36-чы КС
Экинчи катмар	168-чы С
Үчүнчү катмар	800-чы Д
Дөрөңдү катмар	900-чы А
Бешинчи катмар	1000-чы М

Г. С. Я. Рын Водоканалынын тизме бөлүмү

У. КУРКОВКО СОЗЛАРЫН АЗЫНЫ

А. БИНИНКИ КЛАССАР

Ж. Т. Исмаилов жана анын атынан берилген мектептин аты менен аталган.

1. Адаматмаз	Буденовская
Абдуллу	Гылымов

Балкисин	Маммадзаде
Батыгалиев	Маммадзаде
Саббагов	Шамсаев

Генд. М. Маммадзаде сөзсүздә һәм сүз бәр-
дәр арасында, беринчә сүзгә соң килгән һәм-
дәр, икинчиденгә ике килгән:

Әлмәдәр, Әлмәдәр, Маммадзаде. Икиттә.

22. Дилшадзаде икиттәдә бер группа икиттә-
дәр батыгалиев арасындадыр:

Батыгалиев	Ховралиев
Әлмәдәриев	Сейфизаев
Батыгалиев	Нәймәдәев

26. **Образование**
27. **Образование**

[illegible]

ордонуурч
гарахуугч

(АРЫН ЭЧҮ СЭНИФОНД)

Алматын кыргыздардын
Алматын кыргыздардын

Ünvan: (Bakı-370066, Lermontov küçəsi, 68)
T.ö: 92 76 8 8

2) sıfət və isim düzəldən -i, -ı, -u, -ü şəklində: badımcanı, darcını, narıncı, ceyranı, dərbə

Ərəb rəqəmlərindən sonra ahəngə görə sənədin savadın səkilest ixtisarla (cu ci cu cū) yazılır.

qarısıq, qonaq-qara, dedi-qodu, əzik-üzük, kağ
kuğuz, sūr-sümük:

20. İdi. imis. İkan köməkçi sözləri salta

